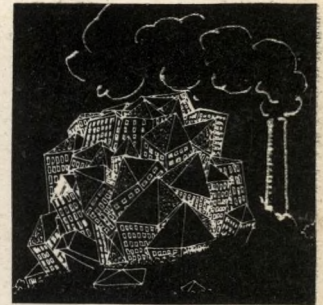

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Τό εκπαιδευτικό
πλέγμα

FREIHEIT IM BERUF
DEMOKRATIE
IM BETRIEB

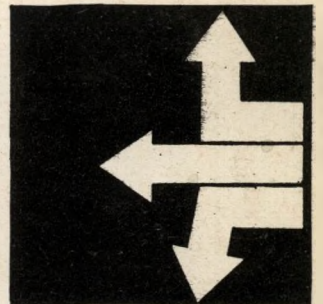
verteidigt die
grundrechte!

Γιά τήν ιστορία
του εργατικού
κινήματος

Οι πολιτικές
δυνάμεις
της εξουσίας

Γερμανία:
τρομοκράτες
καί
άντιτρομοκρατία

Νίκου Αντωνάτου, Πλήν Λακεδαιμονίων. Αντώνη Μανιτάκη, Οι εκλογές της 20ης Νοεμ., ή πολιτική σταθερότητα και ή έναλλαγή στην εξουσία. Γιώργου Καρρά, Τρομοκρατία: ή ποινικοποίηση της πολιτικής. ■ Άγγελου Έλεφάντη, Οι πολιτικές δυνάμεις της εξουσίας. ■ Ελένης Δημητρίου, Ένα έθνος όλoκληρο καταδιώκει δολοφόνους. Μαριάνας Δήτσα, Τσέ Γκεβάρα: από έπαναστάτης ψυχεδελικό πόστερ. Γιάννη Μηλιού, Η άποκατάσταση της αυτονομίας της Καταλωνίας. ■ Δ. Φατούρου, Τό εκπαιδευτικό πλέγμα. Άννας Φραγκουδάκη, Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. ■ Βάως Κιζήλου, Όταν οι καταστροφείς του περιβάλλοντος έμφανίζονται σάν προστάτες του. ■ Γιώργου Πάσχου, Άπλή έμπορευματική παραγωγή, ισότητα και έλευθερία. ■ Georges Haupt, Γιά τήν ιστορία του εργατικού κινήματος. ■ Βιβλιοκρισίες: Βιβλία γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ και του εργατικού κινήματος. Συζητήσεις: γιά τήν «Πολιτειομερία» και τήν «Ψυχοπαθολογία του Ρεμπέτικου».

Μηνιαία επιθεώρηση ■ τεύχος 14 ■ Νοέμβριος 1977 ■ 50 δραχ.

ο πολιτης

μηνιαία επίθεώρηση, νοέμβριος 1977, 50 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Νίκος Αντωνάτος	Πλήν Λακεδαιμονίων	2
Αντώνης Μανιτάκης	Οι εκλογές της 20 Νοεμ., ή πολιτική σταθερότητα και ή éναλλαγή στην éξουσία	3
Γιώργος Καρράς	Τρομοκρατία: ή ποινικοποίηση της πολιτικής	7
Άγγελος Ελεφάντης	Οι πολιτικές δυνάμεις της éξουσίας	11
Ελένη Δημητρίου	Ένα έθνος όλόκληρο καταδιώκει δολοφόνους	18
Μαριάνα Δήτσα	τσέ Γκεβέρα: από éπαναστάτης ψυχεδελικό πόστερ	20
Γιάννης Μηλιός	Η άποκατάσταση της αúτονομίας της Καταλωνίας	22
Δ. Α. Φατούρος	Τό éκπαιδευτικό πλέγμα	26
Άννα Φραγκουδάκη	Έκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι	30
Βάσω Κιζήλου	Όταν οι καταστροφείς του περιβάλλοντος éμφανίζονται σάν προστάτες του	39
Γιώργος Πάσχος	Άπλή έμπορευματική παραγωγή, ισότητα και éλευθερία	48
Georges Hauri	Γιά την ιστορία του éργατικού κινήματος	57
Άγγελος Ελεφάντης	-« Η ιστορία του ΚΚΕ» του Άντονιο Σολάρο -« Αναμνήσεις» του Α. Στίνα -«Οι éπαναστάτες» του Hobsbawm	68 70 74
Π. Τερλεξής - Β. Καπετανγιάννης	Συζήτηση για την «Πολιτειομετρία»	76
Μ. Δραγούμης - Ν. Παπαγιάννης	Συζήτηση για την «Ψυχοπαθολογία του ρεμπέτικου»	82

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: éξάμηνη 300 δρχ., éτησια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: éξάμηνη 400 δρχ., éτησια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): éξάμηνη 500 δρχ., éτησια 900 ■ Γιά Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνων. Έταιρείες: éξάμηνη 500 δρχ., éτησια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 3245332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Αθήνα.

Έκδότης: Δήμος Μαυρομμάτης, Ίδιοκτήτης: Σπύρος Δελέγκας, Διευθνήτης: Άγγελος Ελεφάντης ■ Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοσυνθετική Ε.Ε.Λουκάς Γιobάνης & Σια, Έμμ. Μπενάκη 87α, τηλ. 36.36.896 ■ Έκτύπωση Γ. Ξανθάκης - Μ. Ζέρβας, Αχιλλέως 24, Μεταμόρφωση (Κουκουβάουνες) Αττικής, τηλ. 27.91.703.

διαγυμνουοφδαλμου

ΠΛΗΝ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ

Τό ιστορικό αίτημα τής ένότητας τών δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων τής χώρας μας, έχει ύποστει κατά καιρούς πολλές κακοποιήσεις καί παραμορφώσεις. Τούτο γίνεται άμέσως άντληπτό άν εξετάσει κανείς μέσα στά σημερινά δεδομένα πώς έκφράζεται στή βάση καί πώς πραγματώνεται στήν κορυφή. Αύτή ή διάσταση ανάμεσα στή σύλληψη καί τή γέννα, ανάμεσα στήν πρώτη ύλη καί τό τελικό προϊόν, ανάμεσα στό αίτημα καί τήν ύλοποίησή του άποτέλεσε καί άποτελεί μιά ιστορική άνακολουθία, πού τ' άποτελέσμάτá τής ήταν πάντοτε τά ίδια: παραχάραξη τής άλήθειας, παρερμηνεία, πλασματική πορεία.

Ή Δεξιά, στηριζόμενη άλλοτε στις Ξένες έπεμβάσεις κι άλλοτε στις δικές τής δυνάμεις σκανδαλωδώς εύνοημένες από τά σφάλματα τής Άριστεράς, κατορθώνει νά έξουσιάζει τά πολιτικά πράγματα καί νά επιβάλλει τό παιχνίδι τής πρós όφελος τής άρχουσας τάξης από καταβολής έλληνικού κράτους. Ή οικονομική ανάπτυξη τής χώρας κυρίως από τό '60 καί μετά εισπράττεται μόνο από τή δεξιά όχι μόνον ταμειακά αλλά καί δεοντολογικά, μέ κύρια σημερινή άπόληξη τήν άνάγκη εισδοχής τής χώρας στήν ΕΟΚ. Άπέναντι σ' αυτές τίς σαφείς κι άδιαμφισβήτητες εξελίξεις, οι επιδιώξεις του λαϊκού κινήματος παραμένουν άσασφείς κι άδιαμόρφωτες στό πολιτικό καί ιδεολογικό επίπεδο, μέ άποτέλεσμα όλες οι αντίπαλες τής δεξιάς πολιτικές δυνάμεις νά σύρονται πίσω από αύτή τήν εξέλιξη σ' ένα άγνοο άνταγωνισμό διαμαρτυρίας καί άντεγκλήσεων. Οι λαϊκές κοινωνικές τάξεις πού σηκώνουν τό οικονομικό βάρος αύτής τής εξέλιξης, άγωνιούν μέσα στό άδιέξοδο πού έχουν παγιδευτεί, χωρίς αντίστοιχη πολιτική έκπροσώπηση. Τό αίτημα τής άλλαγής άν καί πηγάζει μέσα από δικές τους κατακτήσεις, έχει καταντήσει μιά κενή συνθηματολογία στό «προγράμματá» τών κομμάτων, ένα διαφημιστικό σλόγκαν πού δηλώνει πώς όποιοι ψηφίσουν τό τάδε κόμμα βρίσκουν άμέσως τήν πολιτική τους χειραφέτηση ή τήν προσωπική τους εύτυχία.

Τό αίτημα λοιπόν τής άλλαγής - ό όρος βέβαια είναι καί αύτός άσασφής - είναι πόθος καί στόχος τών λαϊκών τάξεων, πού θά πραγματωθεί μέ τή συσπειρωση ή τήν ένότητα έκείνων τών πολιτικών δυνάμεων πού θά πάρουν τήν έντολή από τό λαό. Άλλά ποιές είναι αύτές οι πολιτικές δυνάμεις; Άπό τή μαρξιστική θεωρία καί πρακτική μπορεί κανείς εύκολα νά όρίσει σάν πρώτη καί άναγκαία τό Κομμουνιστικό Κόμμα. Στή χώρα μας έχουμε τήν «εύτυχία» νά διαθέτουμε δύο ΚΚ, κι από αύτή τήν άποψη είμαστε ιδιαίτερα εύνοημένοι. Άλλά πέρα από τήν πρόσφορη σέ καλαμπούρια πλευρά του θέματος ή ίδια ή πραγματικότητα κάτω από τήν άνάγκη γιά οικονομία καί σοβαρότητα, άπαιτεί κάποτε νά σταματήσει αύτό τό φαινόμενο καί είναι βέβαιο πώς κάποια στιγμή ή ίδια θά τό άπορροφήσει ή θά τό έκβράσει. Φαίνεται, όμως, πώς δέν είναι τώρα ή κατάλληλη στιγμή. Γιατί τά δύο Κ.Κ. έχουν επιδοθεί σ' ένα άδυσώπητο άγώνα άλληλοσπαραγμού, άντεγκλήσεων χωρίς στοιχεία σοβαρής ιδεολογικής διαπάλης. Καί παρόλο πού αύτό δέν άνταποκρίνεται σέ καμιά άνάγκη τής χώρας αλλά μόνο σέ έσωτερικές άνάγκες τών ίδιων τών κομμάτων, ή διεθνής πολιτική κατάσταση έδω είναι καθοριστική αύτου του φαινομένου. Έντέλει τό λεγόμενο δογματικό Κ.Κ. μέ βάση τούς δικούς τους κομματικούς ύπολογισμούς, αναβάλλει πρós τό παρόν τήν άναμέτρηση μέ τόν κοινωνικό αντίπαλο καί προκρίνει τήν άναμέτρηση μέ τόν κομματικό. Τό κίνημα θά πρέπει νά περιμένει μερικά χρόνια μέχρι νά ξεκαθαριστούν οι παλαιοί λογαριασμοί. Αύτό μολονότι από μιά πλευρά είναι νόμιμο γιά ένα Κ.Κ., δέν θά μπορούσε όμως μέ όση καλή θέληση κι άν διαθέτει κανείς νά τό καταχωρήσει στό ενεργητικό τών άγώνων του έν λόγω Κ.Κ. ύπέρ τών λαϊκών διεκδικήσεων.

Τό άλλο Κ.Κ. τό λεγόμενο άνανεωτικό, μήν έχοντας καταφέρει νά έκλαϊκείσει τούς λόγους τής διάσπασης καί μέ άδύνατη οργανωτική διάταξη, προσπαθώντας ν' άποφύγει τήν άπομόνωση καί τή συντριβή, στήν όποία άποβλέπει ή πολεμική τών δογματικών, έπέλεξε τήν γραμμή τής ένότητας τής εύρείας λαϊκής βάσης πού άνήκει ή παρακολουθεί τήν πορεία τής Άριστεράς. Καλλιεργεί λοιπόν τά άνοίγματα πού προσφέρει ή έλληνική πραγματικότητα,

διαγυμνουοφθαλμου

άλλοτε μέ τήν μέθοδο τής εις άποπον απαγωγής (ΕΑΔΕ), κι άλλοτε μέ τή μέθοδο τών τριών, (ΚΚΕ, ΚΚΕέσ., ΕΔΑ), μήν έχοντας άποκλείσει τήν μία από τίς δύο και μήν έχοντας καθορίσει τά όρια τής πρώτης. Στην μέθοδο τών τριών άνοιγουμε μία παρένθεση πού άφορά τούς δύο από τούς τρεις τής μεθόδου. "Όσο κι άν ή ρήση «σάρξ έκ τής σαρκός» είναι βγαλμένη άπ' τή ζωή, θά πρέπει νά γίνει κάποτε κατανοητό ότι ή κατάργηση τής δουλειάς τής «σαρκός» είναι προοδευτικό πράγμα. Τά μάτια λοιπόν πρέπει νά άποστραφούν από τό «σάρξ έκ τής σαρκός» πού στό κάτω κάτω είναι αιμομικτικό σχήμα.

Μέ τήν προκήρυξη τών εκλογών και τήν επίσπευση τών πολιτικών εξέλιξεων αύτή ή παλινδρομική άποστροφή, βρήκε τό ΚΚΕ έσωτ. στή φάση τών συζητήσεων γιά τή συγκρότηση μιās συμμαχίας συμβατικής ή έστω συμβολικής εύρύτητας. Έτσι γεννήθηκε ή «Συμμαχία τών Προοδευτικών και Άριστερών Δυνάμεων», άποτελούμενη από 5 μικρά κόμματα και κινήσεις. Τό ΚΚΕ αύτοαποκλείστηκε παγιδευμένο στήν νοστοροπία μεγάλου κόμματος, κόμματος-όδηγητή. Προτιμάει νά διατηρήσει τήν ιδεολογική του «καθαρότητα» – στήν ούσία άπομόνωση – γιά τή μεγάλη μεσαιανική στιγμή τής άναμέτρησης, άντί νά μπει μέσα στά νέα ιδεολογικά ρεύματα, άνταποκρινόμενο στίς έπιταγές τής τρέχουσας ιστορικής στιγμής.

Τό έρώτημα άν τό ΚΚΕ έσωτ. θά έπρεπε νά υίοθετήσει μία διαφορετική πολιτική (πού δέν ήταν άναγκαστικά ήγεμονισμός, σεκταρισμός ή κομματική έπαρση), και νά άνιχνεύσει ένα άρκετά προσιπό, δικό του, έδαφος, κατ' άρχήν δέν τίθεται. Γιατί ή σημερινή του έπιλογή πηγάζει μέσα από τό πολιτικό του πρόγραμμα. Η έλάσσων συμμαχία τών «μικρών» είναι βέβαιο ότι δέν περιέχει μέσα της τόσο τό στοιχείο τής ιστορικής πορείας πρός τήν έξουσία, όσο τό στοιχείο του μάθηματος τής παραδειγματικής πολιτικής συμπεριφοράς. Αυτό νομίζω είναι τό νόημά της και σάν τέτοιο θά πρέπει νά εκτιμηθεί γιά τήν μακρυνή προοπτική του κινήματος. Θά πρέπει τά χοντρά και έξώφθαλμα πράγματα νά ξεκαθαρίζονται μιās έξαρχής χωρίς βιασύνες ή ύπερβολές και κυρίως μέ τήν άίσθηση και τή συνείδηση του τί πραγματώνεται κάθε φορά. Τά άλλα θά μπορούσε κανείς μέ μία κίνηση νά τά ρίξει μέσα στό καλαθάκι του προεκλογικού σκουπιδαριού.

Τελικά ή συμβατική ή συμβολική εύρύτητα τής Συμμαχίας τών «μικρών», άθροίζεται σάν θετικό πρός τό παρόν βήμα, παρ' όλη τή μελαγχολία πού φέρνει στό νοϋ ό καθαφικός στίχος « Άλέξανδρος Φιλίππου και οι Έλληνες πλήν Λακεδαιμονίων».

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 20 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΕΝΑΛΛΑΓΗ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

Τό μοντέλο
τής πλουραλιστικής
δημοκρατίας

Στήν άστική δημοκρατία, οι εκλογές, οι βασισμένες στήν καθολική, ίση και μυστική ψήφο άποτελούν τήν πιό άύθεντική εκδήλωση τής δημοκρατικής άρχής. Ο κυρίαρχος (τυπικά) λαός αναθέτει, μέσα από μία πανηγυρική, όσο και γραφική διαδικασία, τήν άσκηση τής πολιτικής έξουσίας σέ άντιπροσώπους του, οι όποίοι όφείλουν νά ένεργούν στήν καλύτερη περίπτωση ώς έντολοδόχοι, ώς γνήσιοι έκφραστές τής θέλησής του.

Η σημασία πάντως τής εκλογής δέν βρίσκεται τόσο στήν άνάδειξη τών άντιπροσώπων βουλευτών όσο στή δυνατότητα πού έχει κάθε εκλογέας νά επιλέγει, άνάμεσα από περισσότερους ύποψηφίους, τό βουλευτή τής άρεσκείας του. Η άντιπροσωπευτική δημοκρατία δυτικού τύπου χαρακτηρίζεται κυρίως από τόν άνταγωνισμό άνάμεσα σέ πρόσωπα (ή σέ παρατάξεις), τά όποία διεκδικούν πάνω σέ ίσους τυπικά όρους τήν ψήφο του λαού. Οι

διαγυμνουοφδαλμου

ψηφοφόροι είναι ελεύθεροι να διαλέξουν τούς αντιπροσώπους τους, όπως ακριβώς ο καταναλωτής είναι ελεύθερος να αγοράσει τα προϊόντα της προτίμησής του.

Τό σύστημα αυτό του πολιτικού ανταγωνισμού και της ελεύθερης επιλογής είναι φυσικά φτιαγμένο στα μέτρα της κοινωνίας του ανταγωνισμού και της κατανάλωσης και είναι προορισμένο να υπηρετεί, με τούς κανόνες που θεσμοθετεί, την οικονομία της αγοράς.

Πάνω σ' αυτές τις σχέσεις και μ' αυτές τις θεωρητικές υποθέσεις χτίστηκε αυτό που σήμερα πολλοί πολιτειολόγοι άρεσκονται να ονομάζουν «πλουραλιστική» δημοκρατία.

Ή σύντομη όσο και σχηματική αυτή αναφορά στο «μοντέλο» της φιλελεύθερης δημοκρατίας έγινε για να μάς υπενθυμίσει απλώς ότι η συνταγματική οργάνωση του νεοελληνικού κράτους είχε τις ίδιες με τα φιλελεύθερα πρότυπα ιδεολογικές βάσεις, και ότι τό Σύνταγμα του 1975 παραμένει κι αυτό πιστό στις πάγιες συνταγματικές μας παραδόσεις.

Τό θέμα είναι να δούμε τώρα, με άφορμή τις εκλογές της 20 Νοεμβρίου, την εφαρμογή στην πράξη αυτού του «μοντέλου». Τι σημαίνουν γιά την πολιτική ζωή του τόπου οι προεχείς εκλογές; Ποιές οι επιπτώσεις τους στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων; Πώς τις βλέπει και τί περιμένει απ' αυτές τό κυρίαρχο κοινωνικό-πολιτικό συγκρότημα; τί προσδοκούν να πετύχουν οι δυνάμεις που επαγγέλλονται την αλλαγή; Σέ τί θά μπορούσε να συμπυκνωθεί ό εκλογικός ανταγωνισμός;

Βέβαια είναι δύσκολο, μέσα από τις θολές και ιδεολογικά φορτισμένες διακηρύξεις των κομμάτων, να έντοπιστεί τό καιρίο πολιτικό έρώτημα που ανακύπτει από την προκήρυξη των εκλογών. Οι δηλώσεις όμως αυτές είναι ούσιαστικά τό μόνο έμπειρικό ύλικό που διαθέτουμε γιά να αποδελτιώσουμε τις πραγματικές προθέσεις και τούς στόχους των πολιτικών σχηματισμών. Αύθόρμητα, ίσως, μά πάντως όχι χωρίς κόπο, απομονώσαμε ένα θέμα που φαίνεται να άπασχολεί σοβαρά όλες σχεδόν τις παρατάξεις: τό μόνιμο, γιά την πολιτική μας ιστορία, πρόβλημα της πολιτικής σταθερότητας, και ή σχέση του με την έναλλαγή στην έξουσία.

Ήρχίζουμε από τη Νέα Δημοκρατία. Γιά την αναγεννημένη αυτή παράταξη της Δεξιάς οι εκλογές της 20ης Νοεμβρίου έχουν να εκπληρώσουν μία σημαντική, όσο και άπαραίτητη γιά κάθε πολιτικά κυρίαρχη τάξη, λειτουργία: να νομιμοποιήσουν θεσμικά την πολιτική της ήγεμονία. Τά εκλογικά άποτελέσματα θά της επιτρέψουν να καταγράψει τό βαθμό προσχώρησης λαϊκών στρωμάτων στο πολιτικό της πρόγραμμα, να μετρήσει την έκταση της λαϊκής συναίνεσης στις πολιτικές της επιλογές.

Στην προεκλογική συγκέντρωση της Θεσσαλονίκης ό ήγέτης της Ν.Δ. φρόντισε μετριόφρονα να τονίσει ότι «άπεφάσισε... με τη βεβαιότητα ότι θά έχει και πάλι την ευθύνη της διακυβέρνησης της χώρας (...) την έπίσπευση των εκλογών, ώστε τις μεγάλες κρίσιμες υποθέσεις να τις χειρισθεί κυβέρνηση που θά έχει πρόσφατη λαϊκή έντολή και συνεπώς ηύξημένο κύρος και διαπραγματευτική ισχύ».

Γιά την κοινοβουλευτική δεξιά δέν μπαίνει, λοιπόν, θέμα παράδοσης της πολιτικής έξουσίας. Τά εκλογικά άποτελέσματα της 20 Νοεμβρίου, λέει άκόμψ ό κ. Καραμανλής θά έχουν και ένα άλλο «εύεργετικό άποτέλεσμα. Θά έδραιώσουν την πεποίθηση ότι ή Έλλάς άπέκτησε μία ύγιή, σταθερή και θιώσιμη δημοκρατία». Αυτό σημαίνει ότι οι εκλογές δοκιμάζουν παράλληλα την άντοχή του κοινοβουλευτικού συστήματος σέ ένδεχόμενες πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις.

Στό σημείο αυτό οι επιδιώξεις της Ν.Δ. συμπίπτουν άπόλυτα με εκείνες της ΕΔΗΚ. Τό κόμμα αυτό της άστικής μεταρρύθμισης δέν ένδιαφέρεται μόνο γιά την αλλαγή. Νοιάζεται έξιςου και γιά την πολιτική σταθερότητα. Ή ΕΔΗΚ προβάλλεται σάν παράταξη που έγγυάται την αλλαγή με την όμαλότητα.

Ή βασική αυτή επιδίωξη των δύο άστικών κομμάτων είναι και φυσική και θεμιτή, συνεπής άλλωστε και με τη γενικότερη πολιτική τους τοποθέτηση.

Ή όμαλή λειτουργία των θεσμών που ίδρυσε τό Σύνταγμα του 1975 προϋποθέτει ένα πλέγμα πολιτικών και ταξικών συμμαχιών πάνω στις όποιες και στηρίζεται όλόκληρο τό πο-

**Τό αίτημα
της σταθερότητας
και τά άστικά
κόμματα**

διαγυμνουοφδαλμου

λιτικό οικοδόμημα της μεταπολίτευσης. Η συγκρότηση μάλιστα της ήγεμονικής πολιτικής συμμαχίας, ή οργάνωση δηλαδή της πολιτικής ένότητας των κυρίαρχων τάξεων, συνιστά θεμελιώδη πολιτικό όρο επιβίωσης του νέου Συντάγματος.

Από την εποχή που η κρίση του κοινοβουλευτικού συστήματος τείνει να γίνει μόνιμη, τόσο στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες όσο και στις οικονομικά εξαρτημένες, όπως η Ελλάδα, οι δυνατότητες εκκόλαψης αυτής της ένότητας στο χώρο του κοινοβουλίου έχουν ουσιαστικά εκλείψει. Η ήγεμονική πολιτική συμμαχία δεν μπορεί να βρει την ένότητα της, ή ίδια ή κυρίαρχη τάξη δεν μπορεί να οργανωθεί πολιτικά σαν τάξη, παρά μέσα από ένα βασικό κρατικό όργανο, την *έκτελεστική εξουσία*. Έτσι μόνο εξηγείται η υπερβολική φροντίδα του συνταγματικού νομοθέτη να ενισχύσει, μέσα από τις διάφορες συνταγματικές διατάξεις, τη θέση της εκτελεστικής εξουσίας απέναντι σ' εκείνη της Βουλής. Το νέο Σύνταγμα διέπεται κυρίως από την αντίληψη - γνωστή άλλωστε από παλαιότερα στη συνταγματική θεωρία - πως η κρατική εξουσία για να οργανωθεί καλύτερα πρέπει να είναι συγκεντρωμένη και να ενεργεί ως ενιαία εξουσία. Η ιδέα αυτή εκφράστηκε ρητά στην κυβερνητική εισήγηση πάνω στο Σύνταγμα με τη φράση: «*ό αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας, δηλαδή ο πρόεδρος της Δημοκρατίας, και η κυβέρνηση ενεργούν ως ενιαίο όργανο εκτελεστικής εξουσίας*». Δικέφαλη συνεπώς εκτελεστική εξουσία, με Πρόεδρο από τη μία και Πρωθυπουργό από την άλλη, θα ανέτρεπε σίγουρα τη λεπτή συνταγματική ισορροπία που φιλοδοξεί να καθιερώσει ο καταστατικός χάρτης. Και τούτο διότι η ένδεχόμενη διάσπαση του αδιαίρετου της εκτελεστικής εξουσίας θα έπληττε καιρία την ίδια την ένότητα της κρατικής εξουσίας, θα άχρηστευε δηλαδή μία θεμελιώδη θεσμική εγγύηση της πολιτικής ένότητας των κυρίαρχων τάξεων.

Κυβερνητική και προεδρική πλειοψηφία

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν είχαν σαν σκοπό τελικά να δείξουν πως δεν αρκεί για την εξασφάλιση της συνταγματικής ομαλότητας ο σχηματισμός μιας απλής *κυβερνητικής πλειοψηφίας*. Απαιτείται αναγκαστικά η ύπαρξη και μιας προεδρικής πλειοψηφίας (κατά ένα μεγάλο μέρος αυτές οι δύο πλειοψηφίες καλύπτονται). Αυτό σημαίνει ότι για να βγει από τις εκλογές μία στέρεη πολιτική συμμαχία (δεξιάς - κεντροδεξιάς συγκρότησης) πρέπει να μπορεί να σχηματιστεί μια άνετη πλειοψηφία 180-200 βουλευτών ή όποια να εξασφαλίζει την αρμονική συνεργασία Πρωθυπουργού - Προέδρου. Η πολιτική σύμπτωση που πρέπει να διαπνέει αυτά τα όργανα είναι απαραίτητη, όχι μόνο για να λειτουργούν ομαλά οι θεσμοί αλλά και για να επιβεβαιώνεται στην πράξη η πολιτική ένότητα των κυρίαρχων τάξεων. Σε μια ένδεχόμενη συνεργασία κομμάτων ή παρατάξεων θα πρέπει ή ο Πρόεδρος ή ο Πρωθυπουργός να είναι κοινής αποδοχής. Ένα μάλιστα από τα δύο αυτά όργανα θα πρέπει να παίζει το ρόλο διαιτητή, να εκφράζει και να συμβολίζει την εθνική ένότητα. Δεν έχει και τόση σημασία ποιο από τα δύο θα κληθεί να εκπληρώσει αυτή την αποστολή ούτε και ποιο πρόσωπο τελικά θα την έναρκώσει, Παν. Κανελλόπουλος ή Κ. Καραμανλής. Σημασία έχει η αρμονική συνεργασία Προέδρου, Κυβέρνησης, Βουλής. Η συνεργασία αυτή μπορεί να εξασφαλίζεται είτε διότι ο Πρόεδρος θα συντάσσεται κάθε φορά με τη θέληση της κυβερνητικής πλειοψηφίας, όπως ακριβώς συνέβη με την Κυβέρνηση Καραμανλή της τριετίας είτε διότι η κυβέρνηση θα συμβιβάζεται με τις βασικές επιλογές του Προέδρου. Στο σημείο αυτό το Σύνταγμα είναι αρκετά ελαστικό και επιδέχεται, όπως τό απέδειξε άλλωστε και η πρόσφατη κοινοβουλευτική εμπειρία, και έρμηνεία προεδρευόμενου συστήματος κυβέρνησης και έρμηνεία άμιγους κοινοβουλευτικού συστήματος. Αυτό φυσικά αφήνει πολλά περιθώρια για πολιτικούς έλιγμούς και προσαρμογές. Για τόν συνασπισμό εξουσίας, λοιπόν, δεν τίθεται θέμα παράδοσης της πολιτικής εξουσίας. Η Νέα Δημοκρατία, κυρίαρχη πολιτική δύναμη, με τις εκλογές της 20 Νοεμβρίου θέλει απλώς να νομιμοποιήσει την κυβερνητική πλειοψηφία. Επειδή όμως Κυβέρνηση - Πρόεδρος αποτελούν τό ενιαίο και αδιαίρετο εκτελεστικό όργανο, και επειδή ή Ν. Δημοκρατία πιθανόν να μην εξασφαλίσει και την προεδρική πλειοψηφία, ένδέχεται να υπάρξει στό μέλλον μία συμμαχία Ν.Δ. και ΕΔΗΚ για την εκλογή του Προέδρου.

διαγυμνουοφδαλμου

Τό εργατικό κίνημα βέβαια δέν μπορεί νά παραμένει αδιάφορο γιά όσα συμβαίνουν στό χώρο τής πολιτικής έξουσίας πολύ περισσότερο όταν αυτό κυρίως πληρώνει τό τμήμα τής βίαιης πολιτικής αλλαγής. Η ιστορία μās θυμίζει έξάλλου πώς ή εργατική τάξη έχει συμβάλει άποφασιστικά μέ τούς αγώνες της στην έδραίωση και στή διεύρυνση τής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η κατοχύρωση έπομένως τών συνταγματικών έλευθεριών είναι σίγουρα ύπόθεση πού άφορά τήν εργατική τάξη και τό λαϊκό κίνημα.

Όστόσο γιά τήν κοινοβουλευτική άριστερά, πού στοχεύει τή δημοκρατική και σοσιαλιστική αλλαγή, οι έκλογές, άπό μέσο διατήρησης τής πολιτικής σταθερότητας μεταβάλλονται σέ μέσο πολιτικής αλλαγής. Μιά έκλογική νίκη τής άριστεράς θά κινδύνευε νά διασαλεύσει τήν πολιτική σταθερότητα. Η νίκη τών δημοκρατικών δυνάμεων τής 16ης Φεβρουαρίου 1964 Ξέρουμε πού τελικά κατέληξε. Τό δίλημμα λοιπόν είναι ύπαρκτό: άν ή Άριστερά επιδιώξει νά επιβάλει τήν αλλαγή κινδυνεύει νά διαταράξει τήν όμαλότητα, άν υπερασπιστεί τήν όμαλότητα διακυβεύει τήν Άλλαγή.

Τό άδιέξοδο αυτό προσπαθεί ή «Συμμαχία τών Άριστερών και Προοδευτικών Δυνάμεων» νά παρακάμψει μέ τή στρατηγική πλατιάς ένότητας τών δημοκρατικών δυνάμεων και μέ σύνθημα «ένότητα γιά τήν αλλαγή». Αν ή ένότητα έδώ μετρίεται μόνο μέ κουκιά έκλογικά, άν βασικό της άντίκρουσμα είναι οι ψηφοφόροι, τότε τό πρόβλημα άπλώς μετατίθεται, δέν λύνεται. Τό δίλημμα παραμένει άκέραιο. Γιατί οι έκλογές όπως έχει άποδειχτεί δέν μπορούν άπό μόνες τούς νά εξασφαλίσουν ούτε τήν έναλλαγή στην έξουσία ούτε τή σταθερότητα. Είναι γνωστό πώς άλλου παίζεται τό παιχνίδι τής έξουσίας. Γιά τήν άριστερά, δέν μπορεί παρά νά παιχτεί στό έπίπεδο του λαού. Αν ή πολιτική ένότητα τών κυρίαρχων τάξεων δέν πραγματοποιείται στό χώρο του Κοινοβούλιου, άλλα στην έκτελεστική έξουσία και τούς κρατικούς μηχανισμούς τότε ούτε γιά τήν άριστερά τό Κοινοβούλιο μπορεί νά αποτελέσει άποκλειστικό πεδίο συγκρότησης τής ένότητας τών λαϊκών τάξεων και στρωμάτων.

Καμιά άπό τίς δυνάμεις τής άριστεράς δέν άγνοεί πώς οι έκλογές τής 20 Νοεμβρίου δέν βάζουν, και δέν είναι δυνατό νά βάλουν, θέμα έξουσίας. Τό άποτέλεσμα τών έκλογών δέν θά πρέπει κανονικά νά επιφέρει σημαντικές αλλαγές στό συσχετισμό πολιτικών δυνάμεων. Όσο τό κίνημα παραμένει άποδιοργανωμένο διαιρεμένο και βασικά άπροσανατόλιστο τόσο έμφανίζεται άνίκανο όχι μόνο νά προωθήσει τήν αλλαγή άλλα και νά υπερασπιστεί τήν δημοκρατική νομιμότητα. Γιατί, είναι επίσης γνωστό, τμήματα του λαϊκού κινήματος άκολουθούν τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ, πράγμα πού καθιστά τήν ένότητα πού πραγματοποιείται στις γραμμές τής «Συμμαχίας» προβληματική. Αν συνεπώς ό στόχος τής «Συμμαχίας» είναι ρεαλιστικός, ό ρεαλισμός του στόχου θά άποδειχτεί στό βαθμό πού θά καταφέρει νά ξεπολώσει τίς δυνάμεις εκείνες πού σήμερα είναι ένταγμένες στό ΚΚΕ και στό ΠΑΣΟΚ, μά και τά κόμματα αυτά, μέ τίς ήγεμονιστικές τάσεις πού τά χαρακτηρίζουν, τερπιλλίζουν στην πράξη τίς ένοπτικές τους διακηρύξεις.

Σίγουρα στις τωρινές έκλογές δέν τίθεται θέμα εξουσίας. Και άπό αυτή τήν άποψη τά άποτελέσματά τους θά είναι στατικά. Θά μπορούσε όμως νά τεθεί θέμα διαμόρφωσης τών όρων γιά τή μελλοντική συσείρωση τών πλατιών λαϊκών δυνάμεων. Κάτι τέτοιο μοιάζει διακήρυξη άρχών ή εύχή. Όστόσο άποτελεί τήν μόνη δυνατότητα του λαϊκού κινήματος γιά νά διεκδικήσει τήν έξουσία μέσα σέ μία μακρά διαδικασία κοινοβουλευτικών και έξωκοινοβουλευτικών αγώνων. Η «Συμμαχία» τών 5 είναι τό προείκασμα αυτής τής ένότητας; Μένει νά άποδειχτεί: όχι τόσο στά ποσοστά πού θά πετύχει στις προσεχείς έκλογές άλλα στην τεράστια προσπάθεια πού πρέπει νά καταβάλει γιά τήν άνασύνταξη του λαϊκού κινήματος. Μιά τέτοια συμμαχία γιά νά είναι άποτελεσματική και βιώσιμη πρέπει νά πάρει διαστάσεις μεγάλου λαϊκού ρεύματος, νά ξεπεράσει τά όρια τών κομμάτων πού θά τήν προωθήσουν. Νά γίνει πίστη τών λαϊκών στρωμάτων πώς αυτή ή πλατιά ένότητα άποτελεί έγγύηση τόσο γιά τήν Άλλαγή όσο και γιά τήν άποτροπή τών τόσο γνωστών έκτροπών.

Η συγκρότηση μιάς στέρεης ήγεμονικής συμμαχίας, μέ διαφανές ταξικό ύπόβαθρο, μέ ξεκαθαρισμένο πολιτικό πρόγραμμα και ιδεολογικό προσανατολισμό άποτελεί στοιχειώδη πολιτικό όρο γιά τή σταθερή επιδίωξη τής Άλλαγής, χωρίς τήν άκαιρη ύπονόμευση τής πολιτικής σταθερότητας. Έκλογικές επιτυχίες πού δέν συνοδεύονται άπό ένα οργανωμέ-

**Συμμαχία
τών λαϊκών δυνάμεων
και ή έξουσία**

διαγυμνουοφδαλμου

νο εργατικό και λαϊκό κίνημα, πού δέν συμβάλλουν στην πολιτική του ανασύνταξη και ένοποιηση όχι μόνο δέν προωθούν την άλλαγή, αλλά διακυβεύουν και τή συνταγματική σταθερότητα, οδηγούν βιαστικά και άπροετοίμαστα στην πολιτική κρίση και πώλωση.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ

ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ: Η ΠΟΙΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τά αιματηρά γεγονότα του περασμένου μήνα, μέ την άπελευθέρωση των όμηρων στη Σομαλία και τή θανάτωση των άεροπειρατών, τήν έξόντωση των έγκλειστων στις φυλακές τής Στουτγάρδης και τήν ανάκαλυψη του πτώματος του Σλάγιερ, μάς έδωσαν σέ συμπεκνωμένη μορφή όλες τις παραμέτρους του ζητήματος. Στο σημείωμα πού άκολουθεί θά προσπαθήσουμε νά δούμε γιά ποιούς λόγους ή δράση των έξτρεμιστών μπορεί νά έχει, και άναμφισβήτητα ήδη έχει, καταστρεπτικές συνέπειες, και πώς έξυπηρετούνται οι πολιτικές άνάγκες τής Δυτ. Γερμανίας μέ τήν έπιχείρηση «τρομοκρατία».

Ι. Η στάση τής γερμανικής κυβέρνησης φάνηκε από νωρίς σκληρή και άνένδοτη. Πίσω τής ή γερμανική κοινή γνώμη ύπερθεμάτιζε συστηματικά, οι κυριότερες έφημερίδες κάλυψαν και ύποστήριξαν τή γραμμή τής νά μήν ένδώσει στις αξιώσεις των άεροπειρατών και των άπαγωγέων. Έκκωφαντικά διατυμπανίστηκε ή άποφασιστική όμοφωνία στο ζήτημα αυτό όλων των μεγάλων, και πολλών μικρών, καπιταλιστικών κρατών. Συμπαράσταση και συγχαρητήρια βιάστηκαν νά διαβιβάσουν όχι μόνο ο άδερφός του Χουσεΐν και ο Πάπας, αλλά και οι πρωθυπουργοί τής Βρετανίας και του Βελγίου, του Ίσραήλ, τής Πορτογαλίας, τής Τουρκίας. Άκόμη, ο Κάρτερ και ο δικός μας πρωθυπουργός. Ο Ζισκάρ μάλιστα τόνισε ότι ή Γαλλία θά σταθεί στο πλευρό τής Γερμανίας τήν κρίσιμη αυτή ώρα, ενώ ο Βρετανός ύπουργός των Έξωτερικών δήλωνε ότι ή χώρα του θά ύποστηρίξει τή Γερμανία, «όποια και νά είναι ή άπόφασή τής».

Καταρχήν, λοιπόν, τά γεγονότα μαρτυρούν τή συσείρωση και τήν έκφραση τής άλληλεγγύης των άστικών κρατών μπροστά σέ κοινό αντίπαλο.

Έχει έπισημανθεί πώς ο νέος συσχετισμός δυνάμεων πού τά τελευταία χρόνια διαμορφώνεται σέ εύρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο φέρει τή σφραγίδα μάς ιδιότυπης συμμαχίας ΗΠΑ-Γερμανίας, τής έπιβολής τής στις άλλες άρχουσες τάξεις των εύρωπαϊκών κρατών, μέ καθοριστική σταθερά, σέ όλα ταύτα, τήν ανάδειξη τής Γερμανίας σέ ήγεμονική δύναμη τής ήπειρου μας. Η χώρα αυτή έχει σήμερα νά έπιδείξει τήν πιά ρωμολέα εύρωπαϊκή οικονομία: άκόμη, πολιτικό σύστημα και μορφή κράτους πού δείχνουν νά άποκλείουν πολιτική ρευστότητα, θεαματικές μεταβολές και έσωτερική αστάθεια: και, τέλος, ένα λαϊκό κίνημα έντυπωσιακά καχεκτικό, άποσπασματικό και άμήχανο. Παράλληλη έμφανίζεται και ή τάση νά ένισχυθεί ή χώρα πολιτικά-στρατιωτικά έξω από τά σύνορά τής, είτε μέ τόν πλήρη έπανεξοπλισμό τής, είτε μέ τόν έμμεσο έλεγχο άλλων στρατών, είτε μέ τήν τάση νά διαμορφωθούν ύπερεθνικές πολιτικές δυνάμεις στο πλαίσιο τής ΕΟΚ, μέ τήν καθοδήγηση αντίστοιχων γερμανικών, και ως όργανα έπιβολής τής κυριαρχίας τής. Παρ' όλες όμως αυτές τις έξελίξεις, ένα βασικό, βασικότατο πρόβλημα παραμένει: αυτή ή καθόλα άκμαιοτάτη οικονομικά χώρα έξακολουθεί έμφανώς νά χωλαίνει από άποψη πολιτικής ισχύος σέ εύρωπαϊκό επίπεδο. Δηλαδή, όσον άφορά τήν άποφασιστική τής έπέμβαση στον καθορισμό των έξελίξεων σέ άλλες εύρωπαϊκές χώρες. Και είναι αυτόνοτο ότι μόνο μέ τήν περαιτέρω

διαγυμνουοφδαλμου

αύξηση του πολιτικού βάρους και κύρους της θα είναι σέ θέση νά έμπεδώσει και νά έπεκτείνει τήν κυριαρχία της.

Καί άκόμη παραπέρα: αυτές οι άνάγκες τής Γερμανίας έκ τών πραγμάτων έμπεριέχουν τή συγκρούσή της μέ τά έργατικά και λαϊκά κινήματα τής νότιας Εύρώπης, τής άριστερης Εύρώπης. Πρέπει λοιπόν νά έξουδετερωθεί ή, τουλάχιστον, νά περιορισθεί τό πολιτικό βάρος αυτών τών κινήματων. 'Η όμόσπονδη γερμανική κυβέρνηση άκριβώς θά *χρησιμοποιήσει* τήν τρομοκρατία γιά νά προωθήσει αυτόν τό διπλό στόχο: πρώτον, νά άναδειχθεί σέ ήγετική πολιτική δύναμη στήν Εύρώπη εις βάρος τών άλλων έταίρων, και άρα νά ένισχύσει ταυτόχρονα τίς δυνατότητές της νά έπεμβαίνει ή ίδια, έμμεσα ή άμεσα, στήν άντιμετώπιση τών κατά τόπους έργατικών κινήματων· και, δεύτερον, νά προσφέρει παράλληλα στίς άλλες εύρωπαϊκές κυβερνήσεις τά μέσα ώστε νά είναι σέ θέση, και οι ίδιες, νά άνταπεξέλθουν δραστικότερα στίς άνάγκες πού θέτουν οι συγκρούσεις μέσα στή χώρα τους.

'Η άναγωγή ένός έλάσσονος, θά λέγαμε, προβλήματος σέ πρόβλημα τής έποχής· ό προβασμός μιās όρισμένης τρομοκρατίας (κανέναν θόρυβος δέν υπήρξε γιά τούς τρομοκράτες π.χ. του Τουρκές, πού σέ ένα μήνα σκότωσαν 16 -άριθμός δέκα έξι- άτομα στήν Τουρκία) σέ πονοκέφαλο όλων τών κρατών και παγκόσμιο άμώκ, δηλαδή ή βίαη «έξαγωγή» της· ή άνεκτίμητα πρόσφορη φύση τής ίδιας τής τρομοκρατίας πού ποινικοποιεί τήν πολιτική δράση (έδώ θά επανέλθουμε)· και, άρα, ή σχετικά έξασφαλισμένη έπιτυχία του έγχειρήματος, καθόσον θά άφορά «οίκουμενικό» κίνδυνο πού άπομακρύνεται: από άκανθώδη και άμφιλεγόμενα πολιτικά προβλήματα -όλα αυτά θά άποτελέσουν μέσο (και άλλοθι) γιά τόν Σμίτ και δυνάμεις τής άντιπολίτευσης προκειμένου νά εξαπολυθεί μιιά όρκισμένη πανευρωπαϊκή και παγκόσμια σταυροφορία.

Σέ αυτή τήν πανστρατιά ή Γερμανία καθώς έχει τήν πρωτοβούλια γιά τή «συγκρότηση» και τό χειρισμό του προβλήματος, θέλει νά άναδειχθεί σέ ήγετική δύναμη. Στίς άλλες χώρες δέν μένει παρά νά θεθοϋν υπό τίς διαταγές της «όποια και νά είναι ή άπόφασή της». Παίζοντας έτσι χωρίς ένδοιασμούς τό γερό χαρτί τής τρομοκρατίας, ό Σμίτ πέτυχε σπουδαία πολιτική νίκη. Σάν παράδειγμα μάλιστα γιά τό μέχρι πού φτάνουν οι βλέψεις του άς άρκέσει τοϋτο: ζητήθηκε από τήν 'Ιταλία νά έπιτρέψει τήν άποστολή Γερμανών κομάντος στή Ρώμη και άλλες πόλεις, γιά τήν ασφάλεια τών ιταλικών άεροδρομίων από τρομοκράτες! 'Η Γερμανία «κατασκεύασε» ένα σοβαρό πρόβλημα, και προβάλλει τώρα σάν μοναδικός γνώστης του, διεκδικεί δηλαδή τό δικαίωμα νά τό χειρίζεται παντοϋ ή ίδια.

Όμως: ταυτόχρονα μέ αυτά θά προωθηθεί και ό δεύτερος συναφής στόχος. 'Η φύση του προβλήματος τής τρομοκρατίας είναι τέτοια πού, τελικά, ξεκινάμε από μιιά αυτοδικία (τών έξτρεμιστών) και καταλήγουμε σέ μιιά άλλη αυτοδικία (του κράτους). Αυτή ή δεύτερη αυτοδικία -πού έφτασε στίς άκραίες της μορφές μέ την έπιχείρηση στή Σομαλία και, κυρίως, μέ τή βουβή έξόντωση τών φυλακισμένων άναρχικών- είναι ταυτόχρονα και *δράση του κράτους έξω από τό νόμο και παρά τό νόμο*. Αυτό δημιουργεί νομικά προηγούμενα, δηλαδή πολιτικές διόδους. Από κεί θά περάσει τό κράτος, τό γερμανικό, αλλά -και έδώ θά παρέμβει καταλυτικά ή έσκεμμένη διεθνοποίηση τής τρομοκρατίας πού μεθοδεύει ή Γερμανία- και κάθε άλλο κράτος, όταν τό καλέσουν οι άνάγκες του νά άντιμετωπίσει τόν έσωτερικό έχθρό.

Πέρα από όλα αυτά τώρα, και παράλληλα, τό ίδιο μέσο (και άλλοθι) θά θεθεί σέ έφαρμογή και γιά έσωτερική κατανάλωση στή Γερμανία. 'Η τρομοκρατία θά άνοιξει λεωφόρους γιά τή συνεργασία πολιτικών δυνάμεων, θά ένισχύσει τή σύμπνοια πολιτικού προσωπικού, τύπου, μέσων μαζικής ένημέρωσης, ιδεολόγων του άστισμού. Καί, μαζί, ό τρομοκράτης θά προσφερθεί, εκών άκων, νά δώσει πρόσωπο στόν νέο κοινωνικό έχθρό. Στο όνομα «συμπαθούντες τών τρομοκρατών» και στήν κατηγορία «υπόθαλψη άναρχικών» θά άκούσουν όλοι οι ταραξίες: από μέλη ομάδων τής άκρας άριστερας μέχρι τό κάθε μοναχικό προοδευτικό άτομο. Οι πρόσφατες δηλώσεις του συγγραφέα Χ. Μπέλ θά εικονογραφήσουν αυτή τήν κατάσταση μέ τά πιό σκούρα χρώματα.

Στή Γερμανία λοιπόν, και σέ άντίθεση μέ τήν πρόσφατη φιλολογία περί άναβίωσης του φασισμού, λειτουργεί ένα άύταρχικό κράτος πού σκοπεύει, και ως ένα βαθμό τό έπιτυγχάνει, νά χρησιμοποιήσει *όλόκληρη τήν κοινωνία* γιά τήν έμπέδωση, τήν άναπαραγωγή και διαίωνιση του άύταρχισμού του. Καί, άρα, γιά τήν έξασφάλιση τής δυνατότητας νά έπεμ-

'Η γαλλική έφημερίδα «Μόντ» χαρακτηρίζει συγκλονιστικό τό ότι οι ίδιες οι γερμανικές έφημερίδες πού διεξάγουν σύντονη έκστρατεία έναντίον τών τρομοκρατών και τής σπειρας Μπάαντερ-Μάινχοφ άναφέρονται σήμερα στόν Κάπλερ (Γερμανό έγκληματία πολέμου πού άπέδρασε από τήν 'Ιταλία και κατέφυγε στή Δυτική Γερμανία) μέ τό χαρακτηριστικό «δήθεν έγκληματίας». Καί θεωρεί τήν ψήφιση κάπου 52 νόμων και διαταγμάτων σχετικών μέ τήν έσωτερική ασφάλεια τά τελευταία έπτά χρόνια νον όπορτουνηστική προσπάθεια νομοθεσίας πού θά άνοιξει τό δρόμο σέ δικτάτορες.

(ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 30.10.1977)

διαγυμνουφθαλμου

Κατά τη γνώμη μου το ερώτημα τίθεται ως εξής: Αυτές οι πράξεις (οι τρομοκρατικές) εμπνέονται από το σοσιαλισμό; Έχουν κάποια αξία χειραφέτησης; Η απάντηση είναι όχι. Αλλά υπάρχει μία πλευρά της κριτικής κατά της ατομικής τρομοκρατίας που θέλω να επισημάνω. Είναι ότι δεν πρέπει να επιτρέψουμε στην άστική τάξη με αυτή την ευκαιρία να παραστήσει τη δημοκρατική και την ανθρωπιστική. Γιατί π.χ. ο δυτικογερμανικός τύπος άφιερώνει ολόκληρες σελίδες στη δράση των ντεζεσεπράντος ενώ τηρεί άπ'ευτευσί σιωπή για τις δεκατρείς χιλιάδες ανθρώπους που αυτοκτονούν κάθε χρόνο. Ο αριθμός των ντεζεσεπράντος, αν και είναι απαράδεκτος για ένα σοσιαλιστή, δεν είναι ωστόσο τίποτε μπροστά στους 13.000 νεκρούς που δείχνουν την πραγματικότητα αυτής της δημοκρατικής και ούμανιστικής κοινωνίας. Αλλά κάθε απαγωγή και όμηρία κάνει πιά δύσκολο, αν όχι αδύνατο τό να εκφραστούν τά κοινωνικά προβλήματα σε μία δράση κοινοβουλευτική ή έξωκοινοβουλευτική. Αυτό είναι ιδιαίτερα αληθινό όταν τό σύστημα κυριαρχίας βρίσκεται μπροστά σε μία κρίση κοινωνική, οικονομική και ψυχολογική.

(Συνέντευξη του Ρούντι Ντούτσκε, ηγέτη της φοιτητικής εξέγερσης στη Γερμανία τη δεκαετία 1960-70. Αναδημοσιεύεται ολόκληρη στην ΑΥΓΗ, 30.10.77).

βαίνει με παρόμοιο τρόπο και στά ευρωπαϊκά πράγματα. Η τρομοκρατία, παρενέργεια και αυτή του αυταρχισμού, θά ενισχύσει τελικά και θά δικαιώσει αυτές τις τάσεις. Πού σημαίνει ότι θά δυσχεράνει απελπιστικά τή δημιουργία ενός μαζικού λαϊκού κινήματος που θέλει να διεκδικήσει τό άκριβώς αντίστροφο: τήν αύξηση τής λιγοστής δημοκρατίας που έχει περισσέψει. Μιά αύξηση πού, όπως είπαμε, δεν αφορά μόνο τόν γερμανικό αλλά όλους τούς λαούς τής Εύρώπης.

II. Στη Γερμανία λοιπόν θά γίνουμε, στό σημείο αυτό, μάρτυρες μιάς εμπνευσμένης συνεργασίας τών κατασταλτικών κλάδων με τούς ιδεολογικούς κλάδους του κρατικού μηχανισμού: εύγλωττο δείγμα, και πολύ χειροπιαστό, του τί μπορεί να σημαίνει σε εύτυχεις συγκυρίες ή γενική θέση ότι οι μόν εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις και συνθήκες λειτουργίας τών δέ, και αντίστροφα. Στις άλλες χώρες αυτά θά «έσωτερικευτούν» με τή διαμόρφωση κάποιων ιδεών, απόψεων και παραστάσεων, αλλά και με τή δυνατότητα να στηριχτεί πάνω σε αυτές κάποια ενίσχυση του αυταρχικού χαρακτήρα του κράτους.

Έτσι, τά συμβάντα περιέχουν μία επικίνδυνη τάση: τήν «άπολιτικοποίηση» τής πολιτικής, πράγμα που, στήν περίπτωσή μας, σημαίνει τή μετατροπή τής πολιτικής αντίθεσης σε ποινικό αδίκημα. Η τάση αυτή βέβαια είναι πολύ παλιό φαινόμενο. Στόν τόπο μας μάλιστα έχει υπάρξει ως ιδεολογία, σε εξαλλες μορφές. Ένα χοντρό παράδειγμα: τό γεγονός ότι ή άρχουσα τάξη, και παρά τήν πολιτικοστρατιωτική της νίκη, άναγκάστηκε επί μία είκοσιπενταετία τουλάχιστον (και οι άπόηχοι φτάνουν μέχρι σήμερα) να βασίζει τόν άντικομμουνισμό τής στήν άλλεργική έπικλήση τής «τρομοκρατίας», πρόσφερε στόν κόσμο τή φανταστική έξίσωση κομμουνισμός=αίμα, και άνέδειξε τό κονσερβοκούτι σε κατηγορία έρμηνείας πολιτικών πραγμάτων, τί άλλο είναι από αντιμετώπιση ενός κατεξοχήν πολιτικού ζήτηματος με κατηγορίες του ποινικού δικαίου; Και άργότερα, ή στρατιωτική δικτατορία στα «Συντάγματα» του Παπαδόπουλου θά προβλέψει τήν ποινική προστασία του «πολιτεύματος» και του καθεστώτος της, άκριβώς επειδή ήταν άναγκασμένη να καταργήσει τή δημοκρατική άσκηση τής πολιτικής.

Άξιοσημείωτο είναι ότι τήν πολιτική θά τήν ποινικοποιήσουν οι ίδιοι οι εξτρεμιστές: από τή στιγμή που τά προβλήματα θά προσωποποιηθούν (π.χ. ή τάξη τών καπιταλιστών στό πρόσωπο π.χ. του καπιταλιστή Σλάγιερ), και ήλιο τής έριδος θά γίνει ή ζωή αυτού ή εκείνου του άτομου: από τή στιγμή που κάθε τους έγχείρημα συνιστά, και άρα έπιδέχεται, αυτοδικία (ό όρος προβλέπεται από τό δίκαιο): από τή στιγμή, τέλος, που έπιφανείς θιασώτες του είδους θεμελιώνουν οι ίδιοι τή δραστηριότητά τους στήν πρόταση: «κάθε έγκληματική πράξη ενάντια στο ήμπεριαλιστικό κατεστημένο είναι συγχρόνως και πολιτική πράξη», ή πολιτική θά μετατραπεί σε άστυνομικο-δικαστηριακή πρακτική.

Και οι έπιπτώσεις:

1. Με τόν τρόπο αυτό, αντιδράσεις μη πολιτικές άπέναντι σε πολιτικά ζητήματα θά μοιάζουν άν οι μόνες άποτελεσματικές. Η τρομοκρατία θά έπιφέρει έτσι τήν τρομοκράτηση τής κοινής γνώμης, και αυτή με τή σειρά της τήν ενίσχυση τής κοινωνικής γαλήνης.

2. Η κατάχρηση τής λέξης τρομοκρατία (έν γενεί) και ή χρήση της ως αυτόνομης και αυτόδύναμης έρμηνευτικής κατηγορίας είναι σε θέση να παρεμποδίσουν τήν άποτελεσματική αντιμετώπιση ενός άλλου πολιτικού προβλήματος: τής φασιστικής τρομοκρατίας. Και τό δόγμα του παλιού «μαύρου και κόκκινου φασισμού» θά παραμερίσει για να περάσει ή μαύρη και κόκκινη τρομοκρατία, οι φασιστικές προκλήσεις και δυναμικές ενέργειες θά ιδωθούν μέσα από τό ποινικό τους μέρος («φασισμός ίσον έγκλημα» έγραφε πρό μηνών έφημερίδα τής άριστερας). Η τρομοκρατία θά γίνει και έδώ άπολιτικό κλειδί έρμηνείας πολιτικών δραμένων.

3. Θύμα, όμως, ενός άνεξέλεγκτου ποινικού αδικήματος μπορεί κάλλιστα να είναι ο καθένας: έγώ, έσύ, ο γείτονας. Όταν δημος γίνεται ο τυχαίος έπιβάτης κάποιου μοιραίου άεροπλάνου -και ή φωτογραφία τής Ξανθής σουηδεζούλας που έπιδεικνυε περίλυπη τή φωτογραφία του μπαμπά της τό υπογράμμισε τραγικά-, τότε πλέον άπειλούμαστε όλοι, και μάλιστα προσωπικά. Οι έφημερίδες μας θά δουλέψουν με ζήλο, και οι γερμανικές ύπηρεσίες έχουν, όπως είπαμε, κάθε λόγο να τις πνίξουν με «έγκυρες» πληροφορίες: άναρ-

διαγυμνουοφδαλμου

ηικοί έξτρεμιστές μπαινοβγαίνουν άνενόχλητοι στή χώρα μας, βρίσκουν καταφύγιο στή νησιά μας καί καταστρώνουν τά καταχθόνια σχέδιά τους: ό κίνδυνος ένεδρεύει πλάι μας. Νά τη λοιπόν ή πάταξη τής τρομοκρατίας ώς κοινό συμφέρον. Δηλαδή, μέ δυό λόγια: νά τό κοινό συμφέρον. Ή κοινωνία καλείται αυτόματα νά συσπειρωθεί, καί ό καθένας νά παραμερίσει τά στενά του συμφέροντα. Ή πρόεδρος τής Γερμανίας Σέελ θά τό πεί λακωνικά στήν, μέ δημόσια φυσικά δαπάνη, κηδεία του Σλάγιερ: «τά έθνη τής γής αρχίζουν νά άντλαμβάνονται μέ φρίκη ότι δέν ύφίσταται έπίθεση ή μία ή ή άλλη τάξη, αλλά όλες οι τάξεις».

4. Συσπείρωση όμως περί ποιόν; Μά φυσικά περί τήν οργανωμένη εκείνη δύναμη πού ακριβώς ρόλο έχει καί είναι μόνη σέ θέση νά μάς προφυλάξει σέ καιρούς χαλεπούς: πρόκειται ευθέως, γιά πρόσκληση σέ *συνεργασία μέ τό γερμανικό κράτος*. Στή Γερμανία ή πρόσκληση είναι βέβαια πολύ πιό άμεση (συνεργασία μέ τό μηχανισμό καταστολής) καί πολύ πιό πλούσια σέ έπιπτώσεις. Ή άνταπόκριση θά πάρει μάλιστα έπικίνδυνες διαστάσεις. Σέ σημείο πού νά άπορει, μέ τό δικίο του, ό μόνιμος σχολιαστής τών επικαιρών τής ΕΡΤ πρό δημήνου, πώς καί δέν είχαν συλληφθεί ακόμη οι άπαγωγείς του Σλάγιερ, σέ μία χώρα μέ ένα λαό πού έχει παράδοση συνεργασίας μέ τά σώματα άσφαλείας, καί σπεύδει νά καταγγείλει ό,τι ύποπτο ύποπέσει στήν άντίληψή του!

Γιά μάς τούς άλλους, πού δέν είχαμε τήν τύχη νά γεννηθούμε μέ τέτοια λαμπρή παράδοση, ή συνεργασία αυτή δέν θά είναι τόσο χειροπιαστή. Άρκει οι ευχές μας καί οι καρδιές μας νά είναι μαζί του, του ξένου έστω κράτους, στήν αυτοθυσία του νά μάς σώσει: άρκει νά νομμοποιηθεί τό *αύταρχικό κράτος* στά μάτια μας, καί μάλιστα γιά ζήτημα πολιτικό (άν συμβαίνει δέ νά είναι τό γερμανικό, τόσο τό καλύτερο γιά τόν Σμίτ). Λαός, λοιπόν, καί αύταρχικό κράτος χέρι χέρι στόν κοινό άγώνα, δλοι πίσω από τήν φύλακα-άγγελο. Καί μάλιστα όσο πιό άποτελεσματικά (άπό κάθε άποψη) δράσει αυτό, τόσο τό καλύτερο: ό σκοπός έδώ έχει πολύ βάσιμες έλπίδες νά καταφέρει νά άγιάσει τά μέσα. Καί πρόκειται, δυστυχώς, γιά μέσα γενικής χρήσεως.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΡΑΣ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ / LE MONDE DIPLOMATIQUE

Οκτώβριο, 77, τεύχος 12, δρχ. 50.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΝΙΣΟΡΟΠΙΕΣ: Η ραγδαία ανάπτυξη, θαπτισμένη «εξέλιξη», αντιφάσκει μέ όλες τις διακηρύξεις για μία νέα παγκόσμια τάξη, του FRANÇOIS PARTANT.

ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗ Μ. ΑΝΑΤΟΛΗ: άρθρο πάνω στήν επιδείνωση τής κρίσης στή Μ. Ανατολή των DANIEL AMIT, AMNON KAPÉLIOUK, MICHEL KAMEL, καί, ZEAN GUEYRAS

ΡΟΥΜΑΝΙΑ: ΕΝΑΣ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΣ «ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΟΣ»: ρεπορτάζ των MAURICE MASCHINO καί FEDELA M RABET

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ: άρθρο πάνω στις πρόσφατες εξελίξεις στήν Ινδική Χερσόνησο των: DENZIL PEIRIS, EQBAL AHMAD καί MOHAN RAM

ΜΕΞΙΚΟ, ΠΡΟΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΤΗΣ ΔΕΞΙΑΣ, ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ, τής ELISABETH GRANZEAS

Τεύχος Νοεμβρίου αφιερωμένο στήν Ελλάδα

Οι πολιτικές δυνάμεις τῆς ἐξουσίας

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ προεκλογική περίοδος κλείνει, οἱ παρατάξεις ἔχουν διαμορφωθεί, τὰ ἐκλογικά προγράμματα ἔχουν δείξει τούς προσανατολισμούς τῶν κομμάτων, οἱ προεκλογικές συγκεντρώσεις ἔχουν καταγράψει τίς τάσεις τῶν λαϊκῶν ρευμάτων. Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου, τὸ πρόβλημα τῆς ἐξουσίας, ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὴν προεκλογικὴ διαπάλη ὡς αὐτονόητο, ὡς λυμένο: ὄλοι ξέρονται καὶ ὄλοι λένε ὅτι ἡ Νέα Δημοκρατία θὰ συνεχίσει τὴν ἐξουσία της. Ἔτσι τὰ ἱστορικά προηγούμενα, μὲ τὰ κόμματα τῆς Δεξιᾶς στὴν ἐξουσία ἐπὶ ὀλόκληρες δεκαετίες, μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν σὰν καθρέφτης ὅπου θὰ δοῦμε τὸ εἶδωλο τῆς ζωῆς πού θὰ ζήσουμε.

Ὅμως τί εἶναι πραγματικά αὐτὴ ἡ ἐξουσία; τί σημαίνει ἐξουσία τῆς δεξιᾶς; ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρας της, οἱ προοπτικές της; Συνήθως ἀπαντοῦμε στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μὲ ὑπέροχες ταυτολογίες. «Δεξιά εἶναι ἡ δεξιά» κ.ο.κ. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ ἐξουσία κρίνεται μὲ βάση ἢ τὰ πάγια, τὰ γενικά, χαρακτηριστικά της, ἢ μὲ βάση χαρακτηριστικά πού εἶχε ἄλλες ἐποχές. Σπάνια ξεπερνιέται ὁ πειρασμὸς τῆς περασμένης καραμανλικῆς ὀκταετίας. Καί ἔτσι δὲν βλέπουμε ἢ δὲν θέλουμε νὰ δοῦμε τὴ σημερινή μορφή τῆς ἐξουσίας καὶ τὰ σημερινὰ προβλήματα πού μᾶς ἐπιφυλάσσει. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ πρόβλημα τῆς ἐξουσίας ἔχει μείνει ἔξω ἀπὸ τὴν προεκλογικὴ διαπάλη καὶ ἂν ὑποθεθεῖ ὅτι ἡ προεκλογικὴ περίοδος χρησιμεύει στὸ νὰ ἀνασκαφτοῦν σὲ βάθος τὰ προβλήματα τοῦ τόπου, ἐτούτες οἱ ἐκλογές δὲν μᾶς ἔδωσαν κλειδιά καὶ λαβές γιὰ νὰ τὰ ψάξουμε.

Ὡστόσο, τὰ προβλήματα τῆς ἐξουσίας χρειάζονται περισσότερες ἐξηγήσεις. Ἐδῶ πρέπει νὰ συγκεντρωθεῖ ὁ προβληματισμὸς τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων ἀλλὰ καὶ νὰ συγκλίνουν οἱ προσπάθειες ὄλων ὄσων δὲν ἀναγνωρίζονται στὴ μορφή ἐξουσίας πού ἐπιφυλάσσει στὸν τόπο ἢ Δεξιά. Τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἄς θεωρηθεῖ μικρὴ συμβολή σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια*

Τὰ προηγούμενα δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὸ νὰ ἐξισώσουμε τίς διάφορες μορφές ἐξουσίας τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ νὰ βάλουμε στὸ ἴδιο τσουβάλι τὸ κοινοβουλευτικὸ κράτος καὶ τὸ κράτος ἐκτάκτου ἀνάγκης πού τόσο εὐδοκίμει στὸν τόπο μας. Τὸ πράγμα μοιάζει κοινὸς τόπος. Ἀλλὰ ὁ κίνδυνος παρόμοιων παρανοήσεων δὲν εἶναι ἀμελητέος. Συχνὰ ἀκοῦμε ὅτι «ἡ Χούντα δὲν ἔπεσε — ἀλλ' αξε μορφή καὶ προσωπεῖο»... καὶ ἔτσι ἔχουμε σὲ καυρὴ μορφή τὴν ἐξίσωση τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας (π.χ. τὸ σημερινὸ καθεστῶς) μὲ τὴ στρατιωτικὴ δικτατορία. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸ εἶναι κυρίως πρακτικὸ. Μὲ τέτοιες ἀπλουστεύσεις εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει ἔστω καὶ ὑπόψια ρεαλιστικῆς στρατηγικῆς γιὰ τὸ λαϊκὸ κίνημα. Καὶ δυστυχῶς οἱ ἀπλουστεύσεις τέτοιου τύπου προέρχονται συχνότατα καὶ ἀπὸ δυνάμεις πού κάθε ἄλλο παρά φαντάζονται τὸν ἑαυτὸ τους ντυμένο μὲ τὸ ἀριστερίστικο τζάκετ.

Ὁ χαρακτήρας τῶν διαφόρων μορφῶν κράτους (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τυπολογία τους πού ἀφορᾶ περισσότερο ἀναλυτικὸς σκοπὸς) ἀποτυπώνεται στίς συγκεκριμένες σχέσεις (κοινωνικές, οικονομικές, ἰδεολογικές καὶ πολιτικές) πού ἐκφράζουν οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τῆς ἐξουσίας, τὰ κόμματα τῆς ἐξουσίας καὶ κυρίως, ἐκεῖνα τὰ κόμματα πού ἔχουν καταφέρει νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἡγεμονία τους πάνω στὰ ἄλλα εἶτε

Ἐξουσία καὶ πολιτικὲς δυνάμεις

Δὲν θὰ πρόσθετε κανεὶς σπουδαῖα πράγματα στὸν κοινὸ προβληματισμὸ ἂν ὑπενθύμιζε ὅτι ἡ ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα ἀσκεῖται (ἢ εἶναι δυνατό νὰ ἀσκηθεῖ) ἀπὸ ἐκεῖνες τίς πολιτικὲς δυνάμεις πού εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν ἐξάρτηση καὶ τὴν ἐπιβίωση τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστώτος. Ἡ διαφορετικὰ ὁ συνασπισμὸς ἐξουσίας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ διάσταση τῆς σχέσης ἰμπεριαλισμὸς — ἰθαγενεὶς ἀρχουσες τάξεις. Αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ σταθερὰ τῆς νεοελληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς συνοδεύεται μὲ μορφές ἐξουσίας πού ἐρχονται καὶ παρέρχονται, καὶ παραλλάζουν ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία ὡς τὴ στρατιωτικὴ δικτατορία, ἀνάλογα μὲ τὰ προβλήματα πού θέτει κάθε φορὰ ἡ συγκυρία τῆς ταξικῆς πάλης.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω τὴ μελέτη τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ, Ἡ Κρίση τῶν δικτατοριῶν, Πορτογαλία, Ἑλλάδα, Ἰσπανία, (ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1975) τὴν ὁποία καὶ ἐν μέρει χρησιμοποιοῦ. Στὴ μελέτη αὐτὴ ὁ ἀναγνώστης θὰ βρεῖ μερικὰ βασικὰ κλειδιά γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν δικτατορικῶν καὶ μεταδικτατορικῶν φαινομένων, καίτοι οἱ συγκρίσεις καὶ οἱ ἀναλογίες μεταξύ Ἑλλάδας, Ἰσπανίας καὶ Πορτογαλίας δὲν εἶναι πάντα δυνατές.

είναι σύμμαχα είτε είναι αντίπαλα. Μιά συγχρονική μελέτη θά μᾶς ἀποκαλύψει συγκεκριμένα τό ἰδιότυπο πλέγμα πολιτικῶν δυνάμεων πού ἀρθρωμένες μέ βάση τόν μεταξύ τους συσχετισμό δυνάμεων συνιστοῦν τήν πολιτική ἐξουσία τόσο στό ἐπίπεδο τοῦ κράτους ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν. Ἄλλά ἡ ἐξουσία δέν εἶναι μόνο μία «συγχρονική δομή» γιά τήν μελέτη τῆς ὁποίας θά ἀρκοῦσε μία συγχρονική τομή τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δυνάμεων. Οἱ δυνάμεις τῆς ἐξουσίας καί τό κράτος εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιων συγκρούσεων πού ἔχουν διεξαχθεῖ μέσα σέ συγκεκριμένες ἱστορικές συνθήκες. Ἐξουσία καί κράτος ἐνῶ ἀπό συγχρονική σκοπιά εἶναι ἓνα πλέγμα σχέσεων, ἓνα πλέγμα ἱεραρχήσεων καί λεπτῶν ἐξισοροπήσεων, ἀπό διαχρονική ἄποψη εἶναι ἡ ἱστορική ἀπόληξη τοῦ πολιτικοῦ, καί κοινωνικοῦ γίνεσθαι, δηλαδή προϊόν τους Συνεπῶς ἡ μελέτη πρέπει νά σταθεῖ καί στά δύο ἐπίπεδα. Ἄν οἱ ἄνθρωποι μποροῦν μέ τή δράση τους νά ἀλλάξουν τήν πραγματικότητα πού ζοῦν, ἡ κατανόηση τῆς πραγματικότητας εἶναι ἀδύνατη χωρίς τήν ἐξαντλητική ἔρευνα τῶν διαδικασιῶν καί τῶν παραγόντων πού τή συνθέτουν. Διαφορετικά ἡ παρεθοντολογία ἢ ἡ μεταφυσική τοῦ ἱστορισμοῦ καί τά ἀμαλγάματα τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐκλεκτικισμοῦ εἶναι ἀναπόφευκτα.

Οἱ σύντομες αὐτές παρατηρήσεις δέν σκοπεύουν νά σκιαγραφήσουν μιά θεωρία περί κράτους. Θέλουν ὅμως νά χρησιμοποιοῦν μίαν ὀρισμένη μεθολογία πού νά εἰσάγει, μέ ἄκρα συντομία, στά δεδομένα τῆς σημερινῆς ἐξουσίας στήν Ἑλλάδα.

Ἄϊ ἱστορικοί προσδιορισμοί τῆς ἐξουσίας

Ἡ σημερινή ἐξουσία στήν Ἑλλάδα καί οἱ πολιτικές δυνάμεις πού τή συνθέτουν εἶναι προσδιορισμένες ἱστορικά. Τόν ἱστορικό προσδιορισμό δέν θά τόν ἀναγνώσουμε στή χρονολογική διαδοχή τῶν γεγονότων πού προηγήθηκαν ἀλλά στίς συγκρούσεις καί τίς τομές πού ἔδωσαν ζωή στή σημερινή κατάσταση. Θά ὑπενθυμίσουμε δύο σημεῖα τῆς σχετικά πρόσφατης ἱστορίας μας.

α) Ἡ πτώση τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας, τόν Ἰούλιο τοῦ 1974, δέν ἦταν ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς λαϊκῆς δράσης, τῆς ἀντίστασης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

β) Δέν ἦταν ἐπίσης τό ἀποτέλεσμα τῆς δράσης κάποιας μερίδας τοῦ Στρατοῦ (ὅπως π.χ. στήν Πορτογαλία) ἢ πολιτικῶν δυνάμεων τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ἡ πτώση τῆς δικτατορίας οφείλεται στήν *καταστροφή* τοῦ ἡγετικοῦ της πυρήνα (δηλαδή τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς δικτατορίας) πού προήλθε ἀπό τίς ἐσωτερικές του ἀντιφάσεις. Πιό συγκεκριμένα: ἡ ἔλλειψη λαϊκῆς βάσης, ἡ λαϊκή ἀντίθεση μέ ἀποκορύφωμα τό Πολυτεχνεῖο, ἡ ἀντίθεση τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῶν πολιτικῶν της δυνάμεων, τῆς στεροῦσε τή δυνατότητα νά φιλελευθεροποιηθεῖ καί νά βρεῖ δυνατότητες ἀναπαραγωγῆς της. Ἡ δικτατορία παρέμενε αὐτό πού πραγματικά ἦταν: στρατιωτική δικτατορία. Ὅμως τό πραξικόπημα στήν Κύπρο, ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Μακαρίου καί ἡ ἔνοπλη ἀντίσταση τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ ἔθεσαν αἰφνίδια τόν ἡγετικό πυρήνα τῆς δικτατορίας ἐμπρός σέ ἀνυπέρβλητα προβλήματα. Ἐπιπλέον, ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς, ἡ χώρα βρέθηκε σέ

ἐμπόλεμη κατάσταση. Καί ἡ δικτατορία ἔπρεπε νά διεξάγει τόν πόλεμο αὐτό χωρίς λαϊκή, ἄρα ἔθνική, κάλυψη: μάλιστα ἐναντίον ὑπέρτερης στρατιωτικῆς καί πολιτικῆς δυνάμεις, πού χάρις στόν Ἐτσεβίτ εἶχε πετύχει τήν ἔθνική της ἐνότητα. Ἐπρεπε ἀκόμη νά ἀντιμετωπίσει τήν διπλωματική ἀπομόνωση, τήν ἀπροθυμία τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων νά τήν ἀκολουθήσουν στήν τυχοδιωκτική περιπέτεια, νά ξεπεράσει τή διάσπαση τῆς ἐνότητος τοῦ Στρατοῦ πού, μέ τήν παθητική συνέργεια τῶν μὴ χουντικῶν ἀξιωματικῶν, ἐπὶ Παπαδόπουλου, εἶχε ἐξασφαλιστεῖ.

Ἡ *πολιτικός μηχανισμός* ἀνατροπῆς τῆς δικτατορίας τοποθετεῖται στήν κατάσταση πού ἐπικράτησε κατὰ τήν ἐπιστράτευση. Ἡ δικτατορία ὄφειλε — καί τό ἐπιδίωξε — νά ἀποκαταστήσει τήν ἱεραρχία τοῦ στρατεύματος στά δικαιώματά της γιατί μόνο ἔτσι ὁ στρατός θά ἦταν σέ θέση νά κινηθεῖ ἐπιχειρησιακά. Αὐτό ὅμως εἶχε σάν ἄμεση πρακτική συνέπεια τήν ἀχρηστευση τῶν ἀστυνομικῶν δικτύων τοῦ Ἰωαννίδη. Οἱ βαθμοφόροι ἀπέκτησαν μέσα στό στρατό τόση δύναμη ὅση ἀκριβῶς τούς ἀπονέμει ἡ ἰδιότητά τους καί ἡ λειτουργία τους μέ βάση τόν κανονισμό καί ὄχι ὅσην τούς ἐπέτρεπαν ὡς τότε οἱ ἐσατζήδες. Ἐπιπλέον τό βάρος τῶν ἐπίστρωτων (ἀξιωματικῶν καί φαντάρων) ἀρχισε νά γίνεται ἀποφασιστικός καί αἰφνίδιος παράγοντας πού θά μπορούσε νά πάρει ἐκρηκτικές καί ἀπρόβλεπτες διαστάσεις.

Ἡ κατάσταση αὐτή ὑποχρέωσε, καί ταυτόχρονα ἔδωσε τή δυνατότητα, στήν τυπική — καί μέσα σέ λίγες ὥρες ἀποκαταστημένη στά δικαιώματά της — ἡγεσία τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων νά καταλάβει ὅτι δέν μπορούσε νά λύσει τό περίπλοκο πολιτικό καί ἔθνικό πρόβλημα. Καί «ἐπέλεξαν» τή μόνη λύση πού ἀπέμεινε: νά καλέσουν τά πολιτικά κόμματα στήν ἐξουσία. Ἀπό κεῖ καί πέρα ἡ πρωτοβουλία κινήσεων περνάει στά χέρια πολιτικῶν, μιά καί οἱ στρατιωτικοί ἦταν ἀδύνατο νά λύσουν τά προβλήματα πού οἱ ἴδιοι εἶχαν δημιουργήσει. Ἐπαληθεύτηκε δηλαδή κατὰ περίτρανο τρόπο τό παλιό γνωμικό ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι πολὺ σοβαρὸ πρᾶγμα ὥστε νά τό ἐμπιστευθεῖ κανεὶς στοὺς στρατιωτικούς.

Τό προηγούμενο ἱστορικό ὁδηγεῖ σέ δύο κεφαλαῖωδη γιά τήν μεταπολιτευτική περίοδο συμπεράσματα:

α) Ἀνάμεσα στήν κυβέρνηση Καραμανλῆ καί τή στρατιωτική δικτατορία ὑπάρχει μιά ἀποφασιστική τομή. Τό καθεστῶς πού ἐγκαθιδρύθηκε μετὰ τήν πτώση τῆς δικτατορίας δέν εἶναι ἀναπαραγωγή τοῦ προηγούμενου ὅπως συχνά λέγεται μέ μισόλογα (ΠΑΣΟΚ — ΚΚΕ) ἢ ἀνοιχτά (ἀριστεριστικές ἀντιλήψεις).

β) Στό κενό τῆς κατεστραμμένης καί καταστροφικῆς δικτατορικῆς ἐξουσίας, ἐλλεῖπει ἄλλων διεκδικητῶν, τμήματα τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀστικῆς τάξης περὶ τόν Κ. Καραμανλῆ, ἐγκαθίδρυσαν τή νέα ἐξουσία. *Νέα ἐξουσία ἀπὸ ὄλες τίς ἀπόψεις*: τό χαρακτήρα, τίς πολιτικές δυνάμεις, τούς σκοπούς, τίς σχέσεις μέ τίς λαϊκές μάζες τό πολίτευμα. Ἡ Νέα Δημοκρατία πού ἔκτοτε θά ἀποτελέσει τήν κύρια καί ἐπιβλητική πολιτική δύναμη τῆς ἐξουσίας, εἶναι ἓνα *νέο κόμμα τῆς ἀστικῆς τάξης* πού δέν μπορεῖ νά ἀντιμετωπιστεῖ μέ τά κριτήρια τῆς παλαιᾶς ΕΡΕ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό γεγονός (ὄχι χωρίς σημασία) ὅτι στίς γραμμές της θά συναν-

τήσουμε πληθώρα παλαιοκομματικῶν, ἀνθρώπων τῆς πρώτης ὀκταετίας.

Οἱ κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ προσδιορισμοὶ τῆς ἐξουσίας

Ἔως τὸ διάστημα πού πέρασε ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση μέχρι σήμερα θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ μεταβατική περίοδος πού τώρα ἐγγίζει στὸ τέλος της. Καὶ ἦταν μεταβατικὴ ἀκριβῶς διότι τὸ νέο καθεστῶς καὶ οἱ πολιτικὲς του δυνάμεις ἀποσαφηνίστηκαν προοδευτικά, ἔτσι πού τώρα ἔχουμε ὀλοκληρωμένη τὴν εἰκόνα τους. Ἐξαλείφτηκαν τὰ ὑπολείμματα τῆς αὐτόνομης ἐξουσίας τοῦ στρατοῦ (ὄχι χωρὶς ἀντιστάσεις καὶ συγκρούσεις), ἀποκαταστάθηκε ἰδεολογικὰ ἡ δικαιοσύνη, καταδικάστηκαν οἱ ἀπριλιανοὶ πρωταγωνιστές καὶ διαχωρίστηκαν ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σῶμα (ἐξαγνισμός τοῦ ἀστικού κόσμου πού τοὺς ἐξέθρεψε), καταργήθηκε ἡ βασιλεία, διαμορφώθηκαν τὰ νέα θεσμικὰ πλαίσια (Σύνταγμα καὶ βασικοὶ νόμοι) τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας. Δηλαδή στὸ κενό πού ἄφηνε ἡ δικτατορία φτιάχτηκε μιὰ νέα ἐξουσία (ἢ ὅπως λέει ὁ Καραμανλῆς «παραλάβαμε χάος καὶ φτιάξαμε κράτος»).

Ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη στὸ μεταβατικὸ στάδιο ἐπιτεύχθηκε ἡ συσπείρωση τῆς ἀστικῆς τάξης, μονοπωλιακῆς καὶ μὴ, περὶ τὴν Νέα Δημοκρατία. Ἐδῶ συναντιοῦνται καὶ συνωθοῦνται γιὰ νὰ βροῦν τὴν καλύτερη θέση ἢ ὀνομαζόμενη ἐνδογενῆς ἀστικῆς τάξης πού προσβλέπει κυρίως στὴν ΕΟΚ, μερίδες μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου, μερίδες τοῦ ἐφοπλιστικοῦ (ἂν καὶ μὲ ἐπιφυλάξεις), πού χρειάζεται πολιτικὴ-κρατικὴ κάλυψη γιὰ τὰ ἀνοίγματά του στὶς μεγάλες ὑπερπόντιες μεταφορές, τὶς ἀραβικὲς χώρες καὶ τὶς ἀνατολικές. Ἐκτός τούτου ὁμως ἡ ἀστικὴ τάξη, χάρις στὴ Νέα Δημοκρατία, ἐξασφάλισε τὴ *μαζικὴ τῆς βάση*, δηλαδή μεγάλο μέρος μεσοαστικῶν, μικροαστικῶν, ἀγροτικῶν καὶ ἐργατικῶν στρωμάτων. Εἰδικὰ φαίνεται ὅτι ἡ προσχώρηση τῶν μεσοαστικῶν καὶ μικροαστικῶν στρωμάτων στὸ νέο ἡγεμονιακὸ συγκρότημα ἔχει γερὲς ρίζες, διότι ἡ Νέα Δημοκρατία παρὰ τὰ σημαντικὰ βάρη μὲ τὰ ὁποῖα τὰ φορτῶνε (φορολογία) τοὺς ἐγγυᾶται πολιτικὴ σταθερότητα καὶ κοινωνικὴ γαλήνη· ἢ διαφορετικὰ, ἐγγυᾶται στὰ μικρο-μεσοαστικὰ στρώματα τὴ δυνατότητα νὰ νέμονται σημαντικό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού παράγεται στὸν τόπο ἢ νὰ συμμετέχουν στὴν οἰκιοποίηση κοινωνικοῦ προϊόντος πού παράγεται ἄλλοῦ (τουρισμός, ἐμπόριο κλπ), ἐγγυᾶται δηλαδή τὴν δυνατότητα ἀναπαραγωγῆς τους. Φυσικὰ, ἕνας ἄλλος λόγος προσχώρησης τῶν στρωμάτων αὐτῶν στὴ Νέα Δημοκρατία εἶναι ὅτι ὅλη ἡ διαδικασία τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ δικτατορία στὸ κοινοβουλευτικὸ κράτος, πραγματοποιεῖται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν πολιτικῶν τῆς δυνάμεων, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ ἐμβέλεια τοῦ λαϊκοῦ κινήματος παρουσιάζεται περιορισμένη.

Τὸ σύνολο λοιπὸν αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων ἀποτελεῖ τὸ νέο συγκρότημα ἡγεμονίας πού ἀρθρώνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τὴν πολιτικὴ κυριαρχία τῆς Νέας Δημοκρατίας.

Ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη ὁ συνασπισμός τῆς ἐξουσίας ἀρθρώνεται ὅπως εἶπαμε μὲ βάση τὴ Νέα Δημοκρατία, εἰδικὰ περὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κ. Καραμανλῆ καὶ

τῶν προσωπικῶν πολιτικῶν του φίλων. Αὐτὴ ἡ τελευταία ὁμάδα τῆς ἐξουσίας ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ συνασπισμοῦ. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογικὴ ἐμβέλεια τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἐνισχύθηκε ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸ λαϊκὸ consensus πού τὸ ἐξασφάλισε δίνοντας τὴν αἴσθηση ὅτι ἀποτελεῖ τὴ μόνη δύναμη πού ἦταν σέ θέση νὰ βγάλει τὴ χώρα ἀπὸ πολιτικὸ, ἔθνικὸ καὶ κοινωνικὸ χάος. Ἐδῶ ὁ μύθος τοῦ Σωτήρα — Καραμανλῆ ἦταν ιδιαίτερα δραστικὸς καὶ μετέτρεψε μιὰ προσωπικότητα ὡς τότε ἀμφισβητούμενη λόγω τῆς παλιᾶς ὀκταετίας σὲ λαοπρόβλητο χαρισματικὸ ἡγέτη. Τὸ στοιχεῖο τοῦτο ἄλλωστε ὑποχρέωσε καὶ ἄλλες ἀστικὲς πολιτικὲς δυνάμεις νὰ ἐνταχθοῦν, τελικὰ, στὸ νέο συνασπισμὸ ἐξουσίας. Πρόκειται γιὰ δυνάμεις φιλοβασιλικές, τῆς παραδοσιακῆς Δεξιᾶς, τῆς πρώην Ε.Κ. (ἀποστάτες) ὅπως καὶ μετριοπαθῆ στοιχεῖα τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία χωρὶς νὰ εἶναι μονολιθικὴ, χαρακτηρίζεται ὄχι τόσο ἀπὸ ἀντιθέσεις ἀλλὰ ἀπὸ σύγκλιση συμφερόντων, ἐπιδιώξεων καὶ προσανατολισμῶν. Καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ ἐξουσία εἶναι *σχετικὰ σταθερῆ*, πολὺ περισσότερο πού κατάφερε νὰ ἐξασφαλίσῃ πλατιά λαϊκὴ ὑποστήριξη καὶ νὰ μετατρέψῃ τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ της σιμῶρον σὲ ἔθνικὸ.

Οἱ ἄλλες δυνάμεις τῆς ἐξουσίας. Ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας

Οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τοῦ ἀστισμοῦ πού «ξέφυγαν» ἀπὸ τὴ Νέα Δημοκρατία ἐντάχτηκαν βασικὰ στὴν ΕΔΗΚ. Καὶ στὴν περίπτωσή ὁμως αὐτῆς, οἱ βασικοὶ προσανατολισμοὶ εἶναι οἱ ἴδιοι μὲ τὴ Νέα Δημοκρατία καίτοι δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑποτιμᾶ κανεὶς τὴν πραγματικὴ ἢ δημαγωγικὴ προωθημένη κοινωνικὴ τῆς πολιτικῆς (κεντρῶς σύνδρομο) καὶ τὴν ἰδεολογικὴ προσήλωση στὶς ἀρχές τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν θὰ πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ἡ συγγένεια τῆς ΕΔΗΚ μὲ τὴ γερμανικὴ σοσιαλδημοκρατία τοῦ Καγκελλάρου Σμίθ ἐνῶ ὁ Καραμανλῆς κλείνει περισσότερο πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς Γαλλίας Ζισκάρ, πράγμα πού φυσικὰ ἀνοίγει διαφορετικούς προσανατολισμούς στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας ἐν ὄψει ἐνταξῆς στὴν ΕΟΚ. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα ἡ ΕΔΗΚ ἀποτελεῖ κόμμα τῆς ἐξουσίας, μολονότι δὲν συμμετέχει ἢ δὲν θὰ συμμετάσχει στὴν Κυβέρνηση καὶ αὐτὸ γιὰ τὴν ἐπιρροή της στοὺς κρατικούς μηχανισμούς (π.χ. σχολικὸ) εἶναι ἰσχυρότατη. Καὶ ξέρομε ὅτι ἡ ἐξουσία δὲν ἐξαντλεῖται μόνο στὴν κυβέρνηση. Παράλληλα ἡ ΕΔΗΚ θὰ παίξει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἐπιλογή τοῦ νέου προέδρου τῆς Δημοκρατίας πού κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο καὶ σχεδὸν σὲ ἴση πρὸς τὴν Κυβέρνηση μοῖρα πόλο τῆς ἐξουσίας.

Πραγματικὰ, σύμφωνα μὲ τὸ Σύνταγμα, ἡ ἐξουσία μοιράζεται σὲ δύο πόλους, τὴν Κυβέρνηση καὶ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Πρόεδρος δὲν εἶναι λειτουργημὰ διακοσμητικὸ. Συγκεντρώνει στὰ χέρια του σημαντικὲς ἀρμοδιότητες, π.χ. τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐκλεγῆι, στὴν πρώτη ψηφοφορία, χρειάζεται ἐνισχυμένη πλειοψηφία 200 βουλευτῶν. Ἄν ἡ πλειοψηφία αὐτὴ δὲν ἐπιτευχθεῖ ἀρκεῖ ἀπλὴ πλειοψηφία.

Ενώ λοιπόν η προεδρία είναι ο δεύτερος κρίσιμος πόλος της εξουσίας και ενώ η Νέα Δημοκρατία έχει εξασφαλισμένη τη σχετική πλειοψηφία έδρων για να σχηματίσει μονοκομματική κυβέρνηση είναι προβληματικό αν στις εκλογές θα διαθέτει 200 έδρες ώστε να έχει «δικό» της πρόεδρο Δημοκρατίας. Για να κατακτήσει και το προεδρικό χαράκωμα θα υποχρεωθεί σε συμμαχία. Αυτόνομη, ότι ο υποψήφιος σύμμαχος θα είναι η ΕΔΗΚ που θα προσφερόταν να υποστηρίξει πρόεδρο «κοινής εμπιστοσύνης». Ο ρόλος του κ. Κανελλόπουλου θα είναι εδώ αποφασιστικός. Άλλωστε η καθοδός του στις εκλογές ως ανεξάρτητου υποψήφιου με το ψηφοδέλτιο της Νέας Δημοκρατίας αυτή την έννοια έχει. Προσωπικότητα υπεράνω κομματικών ερίδων και προστριβών, με αντιστασιακό και ήθικο κύρος, αποδεκτός ακόμη και από τις δυνάμεις της «Συμμαχίας», και εν πάση περιπτώσει από την ΕΔΗΚ, θα αποτελούσε τη γέφυρα μεταξύ των δύο μεγάλων αστικών κομμάτων. Γιατί κανένα πρόβλημα δεν θα λυνόταν αν η Ν. Δημοκρατία υποχρεώνονταν να εκλέξει Πρόεδρο Δημοκρατίας με σχετική πλειοψηφία: ο πρόεδρος αυτός θα ήταν εκπρόσωπος της κοινοβουλευτικής ομάδας της Νέας Δημοκρατίας και όχι εκπρόσωπος ολόκληρου του έθνους πράγμα που θα έπληττε θανάσιμα, από ιδεολογική άποψη, το αξίωμα του Προέδρου και το Πολίτευμα. Έτσι μπορεί κανείς να εξηγήσει και την ιδιαίτερη οξύτητα στον προεκλογικό ανταγωνισμό Ν.Δ. και ΕΔΗΚ γιατί, εν όψει του πιθανού συμβιβασμού τους για την εκλογή του Προέδρου, προσπαθούν σήμερα να κερδίσουν όσο το δυνατό καλύτερες θέσεις, δηλαδή περισσότερες έδρες. Η μελλοντική εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας θα αποτελέσει πεδίο έκφρασης ένδοξων αντιθέσεων, που δεν θα αφήσει ανεπηρέαστο το ήγεμονικό συνασπισμό.

Άλλες αστικές δυνάμεις, μικρότερης πολιτικής εμβέλειας, προσπαθούν να πολεμήσουν από δικά τους χαρακώματα, και να αποτελέσουν ομάδες πίεσης. Πρόκειται για τους νεοφιλελεύθερους του Μητσοτάκη, συνδεδεμένους με μερίδες του εφοπλιστικού κεφαλαίου, και την «Εθνική Παράταξη» των Στεφανόπουλου — Θεοτόκη. Οι τελευταίοι προσπαθούν να εκφράσουν πολιτικά τη φιλοβασιλική δεξιά και το 30% του Δημοψηφίσματος. Τά θλιβερά όμως απομεινάρια του χουντισμού που περισυλλέγει, ή «Εθνική παράταξις» τά δυναμικά φασίζοντα στοιχεία που την πλαισιώνουν και η κραυγαλέα της αντιδραστικότητα την περιορίζουν σε περιθωριακή τάση της Δεξιάς. Ωστόσο και εδώ δεν θα πρέπει να υποτιμάται το ιδεολογικό βάρος του 30%, που (ας μας συγχωρηθεί ή βλασφημία,) κάνει ώστε το θέμα του βασιλικού θεσμού να μην έχει εκλείψει ιστορικά, παρόλο που σήμερα δεν αποτελεί άμεσο πολιτικό κίνδυνο, γιατί δεν έχει αντίστοιχες πολιτικές δυνάμεις να το εξυπηρετήσουν.

Η παραπάνω επισκόπηση των δυνάμεων της εξουσίας μας δείχνει και την τεράστια αλλαγή που έχει συντελεστεί μεταξύ προδικτατορικής και μεταδικτατορικής περιόδου. Ενώ δηλαδή με τα Ίουλιανή ή Δεξιά — Κεντροδεξιά δεν μπορούσε να δράσει σαν δύναμη εξουσίας, γιατί έπασχε από κρίση νομιμοποίησης, σήμερα, έχει συσπειρωθεί και πάλι το σύνολο της

αστικής τάξης και σημαντικό μέρος λαϊκών και μικροαστικών στρωμάτων, έχει πετύχει δηλαδή να αποκτήσει, ιδεολογικά και πολιτικά, *μαζική βάση*. Είναι όμως φανερό, ότι τα ποσοστά συμμετοχής στην εξουσία δεν είναι ούτε ίσα ούτε όμοια. Όπως σε κάθε περίπτωση, αποφασίζει ο συσχετισμός δυνάμεων στο εσωτερικό του συνασπισμού εξουσίας.

Οι προοπτικές της εξουσίας

Ο συνασπισμός εξουσίας δεν είναι μόνο ιστορικοποιημένη απόληξη καταστάσεων και συγκρούσεων που προηγήθηκαν, ούτε μόνο ορισμένη «δομή» κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων. Πάνω απ' όλα είναι μία ορισμένη πολιτική πρακτική, ταξικά προσδιορισμένη. Και αφού είναι ταξικά προσδιορισμένη προοπτική, οι ταξικές αναγκαιότητες, όπως τις διερμηνεύει η πολιτική και η πολιτική τάξη, υπαγορεύουν τις επιλογές και τους χειρισμούς. Άς μη φαίνεται περιεργό: η εξουσία έχει κι αυτή τη θεωρία της.

Ερχόμαστε έτσι σε ένα κρίσιμο ζήτημα.

Ήδη στις αρχές της δεκαετίας του '60, σε διευθυντικά επίπεδα του ελληνικού καπιταλισμού και ειδικότερα κεραιές της πολιτικής του εκπροσώπησης (Καραμανλής και ορισμένοι κύκλοι της ΕΡΕ), είχε τεθεί το ερώτημα των προοπτικών. Ήξεραν δηλαδή πολύ καλά ότι ο καπιταλισμός για να ζήσει θα έπρεπε να αναπαράγει τους δρους ύπαρξής του και να διευρύνεται. Το παραδοσιακό πλαίσιο, της σχετικής κλειστής αγοράς, μιας παραγωγής με χαμηλή παραγωγικότητα, μιας οικονομίας με χαμηλό εκκρηματισμό, με μεγάλη αναλογία αγροτικού πληθυσμού (χαμηλή παραγωγικότητα), μικρή συσσώρευση κεφαλαίου, έτινε να ξεπεραστεί ή είχε κιόλας ξεπεραστεί σε ορισμένους τομείς. Οι ανάγκες ένταξης στη διεθνοποιημένη αγορά που μόνο αυτή εξασφαλίζει την μαζική συσσώρευση κεφαλαίου, τη διευρυμένη αναπαραγωγή και ταχεία κυκλοφορία του γίνονταν οξύτατο πρόβλημα του ελληνικού καπιταλισμού. Ο έναρμονισμός με τις οικονομίες «δυτικού τύπου» ήταν πρόβλημα συνειδητοποιημένο. Ταυτόχρονα η ίδια η οικονομική ανάπτυξη, που μπήκε σε ταχύρυθμη φάση στις αρχές της δεκαετίας του '60, ή μάλλον εξαιτίας της οικονομικής ανάπτυξης, δημιουργούσε τις δυνατότητες για το σπάσιμο του παραδοσιακού κλειστού κυκλώματος. Η διαδικασία αυτή όμως δε μπορούσε να περιοριστεί μόνο σε επίπεδο κοινωνικό και οικονομικό. Χρειάζονταν τά συνάδοντα πολιτικά, θεσμικά, και ιδεολογικά μέτρα που θα εξασφάλιζαν και θα επιτάχυναν τις οικονομικές - κοινωνικές διαδικασίες εκσυγχρονισμού του ελληνικού καπιταλισμού. Χρειάζονταν, με δυό λόγια, ριζικές τομές στην κρατική οργάνωση και τα χρόνια στις σχέσεις εξουσίας-λαϊκών στρωμάτων, ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη αποτελεσματικότητα και η ενσωμάτωση των πλατιών λαϊκών μαζών στη νέα καπιταλιστική προοπτική. Οι λαϊκές μάζες, σαν καταναλωτές και παραγωγοί, σαν εργαζόμενοι με υψηλή παραγωγικότητα και καταναλωτές με ανεπτυγμένη απορροφητικότητα, έπρεπε να ενταχθούν στο όλο εγχείρημα, να προσυπογράψουν έθελοντικά αυτή την διαδικασία ή να πειθαναγκαστούν. Ο νέος προσατολισμός θα συνεπάγονταν την ανεπαισθητή αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων

παραγωγής, τήν μεγαλύτερη κοινωνικοποίηση τής εργασιακής διαδικασίας και τήν προσαρμογή στις νέες ανάγκες που έθετε η διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Ο νέος προσανατολισμός βέβαια δεν συνεπάγονταν άρση τής εξάρτησης. Αντίθετα αποτελούσε — και αποτελεί — νέα ανάγκη για τις σχέσεις εξάρτησης. Έπειδή ο ρόλος των εξαρτημένων χωρών στα πλαίσια του παγκόσμιου καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας, γίνεται περισσότερο «παραγωγικός», και η εκμετάλλευση τής εργασίας θά πρέπει να πραγματοποιηθεί στο έδαφος τό ίδιο των εξαρτημένων χωρών.

Τόν προσανατολισμό αυτό θέλησε να επιβάλει η «βαθεία τομή» που διεκδικούσε τό 1963 ο Καραμανλής με τήν πρότασή του για τήν αναθεώρηση του Συντάγματος του 1952. Ωστόσο η επιχείρηση εκείνη απέτυχε, διότι ήταν μονόπλευρη — προτάθηκε δηλαδή μόνο η συγκεντροποίηση τής εξουσίας όχι όμως και εκείνα τά πολιτικά και κοινωνικά μέτρα που, στις τότε συνθήκες, θά διευκόλυναν τήν ενσωμάτωση. Ήταν επιπλέον άκαιρη διότι ήδη τά μεσοστρώματα είχαν αρχίσει να αΐρουν τήν εμπιστοσύνη τους από τήν ΕΡΕ και να μεταστρέφονται προς τόν Γ. Παπανδρέου. Τέλος τό εργαίρημα είχε ανάγκη τήν πολιτική ύποστηρίξη τής Ε.Κ., του δεύτερου μεγάλου αστικού κόμματος, τήν όποία όμως δεν εξασφάλισε. Αν όμως τότε η ανανέωση του θεσμικού πλαισίου και τής δομής τής εξουσίας απέτυχαν δεν σημαίνει ότι οι αλλαγές δεν ήταν αναγκαίες για τόν ελληνικό καπιταλισμό. Και αν, τουλάχιστο ως προς τό κύριο, μέ τή στρατιωτική δικτατορία δηλαδή τή προσπάθεια ανακόπηκε και μάλιστα η κατάσταση χειροτέρευσε από κάθε άποψη, μέ τή μεταπολίτευση τό ζήτημα επανήλθε δριμύτερα. Τώρα όμως υπήρχαν και οι δυνατότητες.

Και όντως ο Κ. Καραμανλής, μέσα στη δίνη των γεγονότων τής μεταπολίτευσης και τήν μοιραία άσάφεια, βάδισε μέ άπόλυτα ξεκαθαρισμένες ιδέες, πάνω στό ζήτημα του έκσυγχρονισμού του καπιταλισμού και τής εξουσίας: «Ήμουν πάντα συνεπής» τόνισε κατ' επανάληψη στους προεκλογικούς του λόγους — και έχει δίκιο. Δηλαδή:

1. Θέλοντας να ενσωματώσει τις μεγάλες λαϊκές μάζες στη νέα προοπτική του καπιταλισμού, φιλελευθεροποιεί τό καθεστώς, άνοίγει τό δρόμο προς τις πολιτικές ελευθερίες, και εγκαταλείπει τήν ιδεολογία του παραδοσιακού τύπου άντικομμουνισμού. Έπιτρέπει συνεπώς τή λειτουργία κομμουνιστικών κομμάτων, παρέχει ελευθεροτυπία, δημοτική γλώσσα, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, δηλαδή, όλα τά μέσα που επιτρέπουν κατ' αρχήν στα λαϊκά στρώματα να διεκδικήσουν τήν πολιτική και τήν κοινωνική τους όντότητα. Στο βαθμό, όμως, που η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται κάτω από τήν ήγεσία τής αστικής τάξης, και κυρίως, μέ εξουσία τής Δεξιάς υπάρχει η σιγουριά ότι οι κίνδυνοι που ενεδρεύουν είναι μικρότεροι από τις ωφέλειες που προκύπτουν. Παράλληλα, η πολιτική εξουσία, άκριβώς χάρη στη λαϊκή ύποστηρίξη που φρόντισε να εξασφαλίσει *προκαταβολικά και άπολιτικά*, προώθησε τό νέο θεσμικό πλαίσιο (Σύνταγμα και βασικοί νόμοι) που παρέχει τεράστιες δυνατότητες να τιθασύει τις επικίνδυνες γι' αυτήν άμφισβητήσεις και να φαλκιδεύει τις λαϊκές διεκδικήσεις. Πρό-

κειται δηλαδή γι' αυτό που ονομάζεται και είναι *αυταρχικό κράτος*, πειστικά δείγματα του όποιου μπορεί να βρει κανείς στό Σύνταγμα, στον άντεργατικό 330, τό Ιδιώνυμο, τό νόμο για τό πανεπιστημιακό άσυλο κλπ. Η εξουσία και στην Ελλάδα εύθυγραμμίζεται μέ τις γενικότερες τάσεις του σημερινού κράτους του μονοπωλιακού καπιταλισμού που παρατηρούνται στις προηγμένες καπιταλιστικά χώρες, κυρίως σ' αυτές: άποδυνάμωση των άντιπροσωπευτικών σωμάτων, (Βουλή κλπ), λειτουργία άφανών ή φανερών κέντρων λήψης αποφάσεων, υπερτονισμός των άρμοδιοτήτων του έκτελεστικού, φθορά τής ιδεολογίας του φιλελευθερισμού, ενσωμάτωση των λαϊκών στρωμάτων και προβλημάτων στην προοπτική άναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος, άπολιτικοποίηση των μαζών. Τό σημερινό καπιταλιστικό κράτος, γεμάτο ανάγκες αλλά και πείρα από τις πλούσιες παραδόσεις του, καταργεί τις βάσεις του άντιπροσωπευτικού συστήματος, διασπάζει τήν λιγοστή ένότητα που υπήρχε μεταξύ νομοθετικού και έκτελεστικού ύποτάσσοντας τό πρώτο στό δεύτερο, βαθιάιει περισσότερο τό χάσμα που χωρίζει κράτος και λαό, λαϊκές μάζες και πολιτική τάξη, βουλευόμενους και έκτελεστές, διευθύνοντες και διευθυνόμενους, ειδικούς και άνειδίκευτους, άρχηγούς και ύπηκόους.

Πολιτική εξουσία και κρατικοί μηχανισμοί

2. Αν η ενσωμάτωση των λαϊκών μαζών αποτελεί βασική ανάγκη του σύγχρονου καπιταλισμού, ώστόσο, η συνοχή του συστήματος και η ανανέωσή του, η ή περιφρούρησή του δεν μπορούν να εξασφαλιστούν μόνο μέ τή δράση των δυνάμεων τής πολιτικής εξουσίας. Η συνδρομή των κρατικών μηχανισμών είναι άπαραίτητη. Αλλά μέ ξεχαρβαλωμένους ή άπαρχαιωμένους κρατικούς μηχανισμούς δεν γίνεται τίποτε. Στην Ελλάδα συνέβαιναν και τά δυό. Άλλοι, ήταν οργανωμένοι μέ άντιλήψεις τής εποχής τής βαυαροκρατίας και άλλοι, αν ποτέ είχαν καλή υγεία, ήταν ξεχαρβαλωμένοι μέ τή διαχείριση τής δικτατορίας. Έπρεπε λοιπόν ο κρατικός μηχανισμός να αναβαπτιστεί, να αλλάξει ριζικά. Γιατί όσα στην κοινή γλώσσα καταλογίζονται στις κρατικές ύπηρεσίες — φαυλοκρατία, γραφειοκρατία, σαπίλα, μανδαρινάτο, χαρτοβασίλειο, ρουαφεωλογία, άργομισθία — δεν άπηχούν μόνο τά μαρτύρια του κοινού εμπρός στις θεόκουφες θυρίδες αλλά δείχνουν και τήν άποδιοργάνωση και τήν άνικανότητα τής διοίκησης να άνταποκριθεί στα έργα για τά όποια έχει φτιαχτεί. Ειδικά οι κρατικές ύπηρεσίες που σχετίζονται μέ τήν όργάνωση τής παραγωγής ή οι παραγωγικές δημόσιες ύπηρεσίες (οικονομικός κρατικός μηχανισμός) χρειάζονταν εκ βάθρων ανανέωση. Και όχι μόνο οι ύπηρεσίες αλλά τό σύνολο των κρατικών μηχανισμών, κατασταλτικών και ιδεολογικών. Έδώ οι εξαιρέσεις άπλως επιβεβαίωναν τόν κανόνα π.χ. η δικαιοσύνη, η άστυνομία και έν μέρει ο στρατός.

Πρός τήν κατεύθυνση αυτή έγιναν πολλές και σημαντικές προσπάθειες, που όποιος θέλει να τις δει μπορεί ν' άσχοληθεί μέ τόν άπολογισμό δράσης τής Νέας Δημοκρατίας. Άρκει οι δικαιολογημένες του προκαταλήψεις να μήν τόν κάνουν να μή βλέπει ότι

έργο εκσυγχρονισμού όντως ύπῆρξε καί μάλιστα σημαντικό. Όχι όμως καί ταξικά οὐδέτερο. Ἀλλά αὐτό εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία...

Ὡστόσο τά πράγματα μέ τόν κρατικό μηχανισμό ἦταν περισσότερο περίπλοκα, γιατί δέν τά διέκρινε ἡ ὁμοιογένεια πού σέ μεγάλο βαθμό ὑπάρχει στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Κατ' ἀρχήν οἱ λόγοι τῆς περιπλοκῆς.

Ξέρουμε ὅτι οἱ κρατικοί μηχανισμοί δέν βρίσκονται ἔξω ἀπό τό κοινωνικό σῶμα, ἔξω ἀπό τίς κοινωνικές τάξεις καί τίς συγκρούσεις τους. Δέν εἶναι οὔτε «ἀταξικοί» οὔτε «ἀπολιτικοί». Οἱ τάξεις καί τά στρώματα μετέχουν σ' αὐτούς, ὅπως μετέχουν καί στήν πολιτική ἐξουσία. Τά ποσοστά, όμως, συμμετοχῆς οὔτε ἐδῶ εἶναι ἴσα καί ὅμοια, ὅπως ὀρίζουν οἱ σχετικές περί ἰσοπολιτείας καί ἰσονομίας ἀρχές. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι τό βάρος τῶν μικροαστικῶν στρωμάτων, λόγω τῶν ἰδιότυπων σχέσεών τους μέ τούς κρατικούς μηχανισμούς, εἶναι πολύ σημαντικό. Ἐπειδή λοιπόν οἱ κρατικοί μηχανισμοί δέν εἶναι οὔτε ἀταξικοί οὔτε ἀπολιτικοί, τρυπώνε καί σ' αὐτούς ἡ ταξική πάλη, παρόλο πού ὁ κρατισμός τό ἀπαγορεύει. Περισσότερο χαρακτηριστικές ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη εἶναι οἱ διευθυντικές βαθμίδες τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν καί δημόσιων ὑπηρεσιῶν μιά καί ἐξ ὀρισμοῦ ἔχουν ἀρμοδιότητες πολιτικές ἀκόμη καί κυβερνητικές, ἡ ἀπολαύουν μιάς ὀρισμένης ἀνεξαρτησίας σέ σχέση μέ τήν ἐξουσία.

Αὐτοί οἱ γενικοί ὄροι ὑπαρξῆς καί δράσης τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν πού εὐνοοῦν τούς πολιτικούς ἀκόμη καί τούς κοινωνικούς ἀνταγωνισμούς στό ἐσωτερικό τους, σέ μιά μεταβατική περίοδο, ὅπως αὐτή πού διέρρευσε, ἐπιτρέπουν ἀκόμη μεγαλύτερες συγκρούσεις. Ἡ ἐξουσία τῆς Ν.Δ. ἐμελλε νά προσκρούσει σέ κατεστημένα συμφέροντα, δικτατορικές ἐπιβιώσεις, ἐστιές κεντρῶδες παλαιοκομματικές, παλαιοδεξιές, παλαιοαντικομμουνιστικές, τοπικά φέουδα κλπ. κλπ. Ἔτσι ἡ ἐπίσημη κυβερνητική ἀποψη δύσκολα πρυτάνευε: Οἱ ἀντιστάσεις προέρχονταν ἀπό τίς πολιτικές δυνάμεις πού μέ λανθάνοντα τρόπο ἡ ἀνοιχτά δροῦν στό ἐσωτερικό τῶν μηχανισμῶν καί πού ἀντιστοιχοῦν σ' ὀλόκληρο τό φάσμα τῶν ἀστικῶν δυνάμεων κυβερνήσεως καί ἀντιπολίτευσης.

Ἔτσι, ἐνῶ χάρι στή μονοκομματική κυβέρνηση τῆς Νέας Δημοκρατίας καί τῆ σχεδόν, μονοκομματική Βουλῆ, ἔγινε δυνατό ἡ ἐξουσία νά πάρει ὀρισμένα σημαντικά γιά τίς προοπτικές τοῦ καπιταλισμοῦ νομοθετικά μέτρα, οἱ κρατικοί μηχανισμοί κάθε ἄλλο παρά ἔζησαν σέ καθεστῶς κοινωνικῆς γαλήνης, πολιτικῆς ἰσορροπίας καί ὁμογενείας. *Οἱ ἐνδοαστικές ἀντιθέσεις στήν μεταπολιτευτική περίοδο ἐκφράστηκαν περισσότερο στό πλαίσιο τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν παρά στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῆς κυβερνήσεως.* Χαρακτηριστικές περιπτώσεις κρατικῶν μηχανισμῶν πού συνταράχτηκαν ἀπό τίς ἐνδοαστικές ἀντιθέσεις εἶναι ἡ Ἀστυνομία, ἡ Δικαιοσύνη, ἐν μέρει ὁ Στρατός, τμήματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ (κυρίως αὐτά πού βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ ὑπουργείου Ὁρησκευμάτων, τῆς Ἐκκλησίας καί μερίδας τῆς ἀνώτατης πανεπιστημιακῆς ἱεραρχίας), μέρος τοῦ συνδικαλιστικοῦ μηχανισμοῦ (ἡ ΓΣΕΕ π.χ. ἔχει ἰσχυρή τάση χουντικῶν ἐργατοπατέρων), μερίδα τοῦ τύπου καί τῶν

μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης (ὁ νοῦς ἄς μῆ πάει μονοστις εὐκόλες περιπτώσεις τοῦ Ἐλεύθερου Κόσμου, τῆς Ἐστίας καί τῆς YENEΔ).

Τέλος συγκρούσεις στό ἐσωτερικό τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν γεννήθηκαν ὄχι μόνο λόγω τῶν ἐνδοαστικῶν ἀντιθέσεων ἀλλά καί λόγω τῶν ἀντιστάσεων πού προέρχονται ἀπό τά λαϊκά στρώματα τά ὅποια μετέχουν σ' αὐτούς — ἰδιαίτερα τούς ἰδεολογικούς κρατικούς μηχανισμούς — καί τούς μετατρέπουν σέ πεδία, καμιά φορά προνομιακά τῶν διεκδικησέων τους. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ πῖο χαρακτηριστική περίπτωση εἶναι καί πάλι ὁ ἐκπαιδευτικός μηχανισμός πού εἶδαμε, τήν τελευταία τριετία, νά συνταράζεται κυριολεκτικά ἀπό ἀντιθέσεις μεταξύ γονέων καί διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ἰδιωτικῶν καί δημόσιων λειτουργῶν, λειτουργῶν καί κυβερνήσεως, κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσεως καί κυβερνήσεως, συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων καί ντε φάκτο ἐπιτροπῶν, διεύθυνσης σχολείων καί μαθητῶν, φοιτητῶν - καθηγητῶν - ὑπουργεῖου, καθηγητῶν καί Ἐπιστημονικοῦ Διδακτικοῦ Προσωπικοῦ. Βέβαια σέ ὄλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἀντικατοπτρίζονται οἱ ἀδυναμίες ἡ τά προβλήματα πού ἔχει ἡ ἄρχουσα ἰδεολογία νά ἐπιβληθεῖ, νά ξεπεράσει τίς ἀντιστάσεις ἀπό τό «δεξιά» τῆς ὅσο καί ἀπό τό «ἀριστερά» τῆς.

Τά προηγούμενα μᾶς δείχνουν ὅτι ὁ τρόπος ἐγκαθίδρυσης τῆς σημερινῆς ἐξουσίας, ἡ δομή τῆς, καί οἱ προσανατολισμοί τῆς ἀποτελοῦν βαθιά τομή στά μέχρι σήμερα γνωστά χαρακτηριστικά τῆς. Ἡ σημερινή ἐξουσία τῆς Ν. Δημοκρατίας ἐπιδιώκει τήν ριζική ἀνάπλαση καί τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ κράτους, τήν ἀναμόρφωση τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, τήν ἐνταξί του στήν διευρυμένη ἀγορά καί τήν συναγωνιστικότητα του. Θέλει νά ἀναπτύξει τήν παραγωγή, τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους, τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, νά προωθήσει τή συσσώρευση κεφαλαίου, νά ἐκσυγχρονίσει τούς θεσμούς καί τήν ἰδεολογία τῆς ἄρχουσας τάξης, νά συμπεριφερθεῖ, μέ δύο λόγια, σάν ὄριμη ἐξουσία τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ προσπάθεια αὐτή, δέν παύει νά εἶναι αὐτό πού εἶναι: καπιταλιστικό σύστημα καί καπιταλιστική ἐξουσία. Ἀνεξάρτητα ἀπό τά προοδευτικά στοιχεῖα πού ἔχει — π.χ. ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, προωθημένη κοινωνική πολιτική — ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ριζικές διαφορές πού τήν ξεχωρίζουν καί τήν διαφοροποιοῦν σέ σχέση μέ τή δικτατορική ἐξουσία, σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἀνθρώπου, καταπίεση τῆς μεγάλης μάζας τῶν ἐργαζομένων, διείρεση καί διάσπαση τῆς κοινωνίας, ἐξάρτηση ἀπό τά ἰμπεριαλιστικά κέντρα. Εἶναι τό σύστημα ὅπου τά ταξικά συμφέροντα τῆς ἄρχουσας τάξης ἐπιβάλλονται ὡς συμφέροντα ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἔθνους. Ἀλλά δέν εἶναι οὔτε ἔθνικά οὔτε λαϊκά. Αὐτή τήν ἐξουσία τό ἐργατικό — λαϊκό κίνημα τήν ἔχει βαφτίσει «δεξιά» καί τήν ἔχει χαρακτηρίσει *συντήρηση καί ἀντίδραση*. Καί τό εἶναι.

Πάντα στην ἐπικαιρότητα

ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ

24 'Ιουλίου 1974

'Η ἐπιστροφή στη δημοκρατία
και τὰ προβλήματά της

Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

'Ο ἐκδημοκρατισμός της πολιτικής μας ζωής και ἡ ὀργάνωσις τῆς πολιτείας

Ι. ΠΕΖΜΑΖΟΓΛΟΥ

'Η οικονομική και κοινωνική κληρονομιά τῆς δικτατορίας

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

'Εκπαιδευτικός διγγος και ὁμάδες πιέσεως

Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ

'Ο ρόλος τῆς ἀντίστασης στὴν κατάρρευση τῆς δικτατορίας

Α. ΚΥΡΚΟΣ

Παῖς θὰ καταβάλει ποῖόν;

Μ ΚΟΥΤΣΟΓΩΡΓΑΣ

'Ο ρόλος τῆς Ε' Αναθεωρητικῆς Βουλῆς στὴν πορεία γὰρ τὴν δημοκρατία

Δ. ΨΗΛΟΣ

'Η ἐξάρθρωσις τοῦ οικονομικοῦ συστήματος και οἱ προσπάθειες ἀνασπλώσεώς του

Σ. ΠΑΠΑΠΟΛΙΤΗΣ

Ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική

Β. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

'Η ἀναγκαιότητα τῆς ἀποχουτοποίησης και ἡ διαδικασία τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων

ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ

Μανούσου Πλουμίδη

Δημοσιογράφου

'Η 'Ελληνοτουρκική
κρίση

'Ελλάς και Τουρκία,
ἓνα πρόβλημα συμβιώσεως

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ

'Ενα πρόβλημα συμβιώσεως

Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Τὰ ἐπείγοντα ζητήματα

'Ο ἐναέριος χώρος τοῦ Αἰγαίου

'Η ὑφαλοκρηπίδα τοῦ Αἰγαίου

'Η αἰγιαλίτις ζώνη

Τὰ νησιά και ὁ ἐξοπλισμός τους

'Η μειονότητα τῆς Θράκης

Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Τὰ πενήντα χρόνια τῆς τουρκικῆς δημοκρατίας.

Τὰ πενήντα χρόνια τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης.

ει/Ε3/77

Τὰ νέα μας βιβλία.

- Δ. ΚΙΤΣΙΚΗ : 'Ελλάς και ξένοι
Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ : Καζαντζάκης
Α. ΜΠΕΛΟΥ - ΘΡΕΨΙΑΔΗ : Μυθολογία
Π. ΚΑΡΑΒΙΑ : 'Ο Σολωμός και ἡ ἀναγωγή στοῦ οὐράνιο
Α. ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ : 'Ο Μανόλης ὁ ντελμπεντέρης
Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ : Κατάδικος
Κ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ : 'Ιστορία τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1071 μ.Χ.
Β. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ : Μία ἱστορία ἀγάπης
Σ. ΚΟΚΚΙΝΗ : 'Ανθολογία νεοελληνικοῦ διηγήματος γιὰ παιδιά και νέους
Ν. ΜΑΤΣΑ : Τὸ παραμῦθι τοῦ Θεόφιλου
Δ. ΣΤΑΜΕΛΟΥ : Τὸ λιοντάρι τῆς κλεφτουριάς, 'Ανδροῦτσος ὁ πατέρας τοῦ 'Οδυσσεά
Η. ΒΕΝΕΖΗ : 'Αμερικανική Γῆ - Β' ἐκδοσις
Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ : 'Η ζωὴ και ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα
Δ. Α. ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΥ : Θ. Κολοκοτρώνης, ἡ ψυχὴ τοῦ εἰκοσιένα
Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ : Κείμενα

Θὰ κυκλοφορήσουν

- Ε. ΚΟΥΚΟΥ : 'Ιωάννης Καποδίστριας, ὁ ἀγωνιστὴς τῆς ἐλευθερίας
Τόμος Α' 1807-1828 - Τόμος Β' 1828-1831
Δ. ΜΕΞΗ : 'Η Μάνη και οἱ Μανιάτες
Μ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ : Διακοπὲς στὸν Καύκασο - Β' ἐκδοσις
Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ : Σύγχρονες 'Ελληνοαμερικανικὲς Σχέσεις:
'Αντιμετωπίζοντας τὴν ἐξάρτησι.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ: ΕΝΑ ΕΘΝΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΚΑΤΑΔΙΩΚΕΙ «ΔΟΛΟΦΟΝΟΥΣ»

Τώρα πιά οι Γερμανοί πολλότες γνωρίζουν τα πάντα περί τρομοκρατίας. Ἡ τηλεόραση καθημερινά «μορφώνει» τό λαό της τί πάει νά πεί τρομοκράτης. Π.χ. τήν 21η Ὀκτωβρίου ἡ τηλεόραση παρουσίασε στούς θεατές της σκηνές ἀπό στρατόπεδα ὅπου ἐκπαιδεύονται στρατιωτικά Παλαιστίνιοι καί τρομοκράτες, ὅπως ὁ Μπάαντερ καί οἱ σύντροφοί του. Στή μικρή ὀθόνη καθηγητές διαδέχονται τούς ἐγκληματολόγους, τούς ὁποίους διαδέχονται κοινωνιολόγοι καί πάει λέγοντας, καί ὅλοι αὐτοί παρελαύνουν γιατί πασχίζουν νά βοηθήσουν τό μεγάλο κοινό νά διεισδύσει στά ἄδυτα τῶν ἀδύτων ἑνός κόσμου περιθωριακοῦ –εἶναι ἀλήθεια– ὅμως συνέχεια παρόντος. Κι ὅλα αὐτά μέ τήν ἀδιάκοπη ὑπόκρουση βεβαιώσεων καί ἐξάρσεων γιά τήν παντοδυναμία τῆς γερμανικῆς ἀστυνομίας πού ξέρεي «ἐπιστημονικά» νά κάνει τή δουλειά της. Ἄλλωστε, αὐτό τό τελευταῖο εἶναι γεγονός πού κανένας ἄνθρωπος, περνώντας λίγες μέρες στή σημερινή Γερμανία, δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσει: Ταξιδεύοντας μέ αὐτοκίνητο θά ὑποστει ἀλλεπάλληλους ἐλέγχους χαρτιῶν, ἐρευνα τοῦ πόρτ-μπαγκάζ καί τῶν ἀποσκευῶν του, θά τόν σταματήσουν στό δρόμο γιά νά πάρουν τά στοιχεῖα του, θά μποῦν στό διαμέρισμά του. Παρόμοιοι ἐλεγχοί γίνονται μέ τόση ἐντατικότητα, ὥστε ἀνταποκριτές δημοσιογράφοι περιγράφουν ὅτι ἡ κίνηση καί ἡ κυκλοφορία ἔχει ἀραιώσει στούς αὐτοκινήτοδρομους, στήν ἀγορά, καί φυσικά στά σύνορα. Αὐτή ἡ ἀλλαγή στούς ρυθμούς τῆς καθημερινῆς ζωῆς δέν φαίνεται νά ἐνοχλεῖ τούς Γερμανούς, πού αὐτή τή στιγμή ζοῦνε μᾶλλον μέ τό ὄραμα μιᾶς σταυροφορίας. Ἡ «ἐπιχείρηση» πού ἀνέλαβε ἡ ὁμοσπονδιακή ἀστυνομία ἔχει χαρακτήρα «καθαρά στρατιωτικό». Τό δισέλιδο τετράγλωσσο τράκτ μέ φωτογραφίες καί ἄλλες λεπτομέρειες γιά τούς 16 καταζητούμενους τρομοκράτες, μοιράστηκε σέ 3 ἑκατομμύρια ἀντίτυπα! Ἡ ἐκστρατεία, κι αὐτό εἶναι ἐνδιαφέρον, δείχνει μέ κάθε εὐκαιρία πώς ὑπολογίζει ἀποφασιστικά στή συνεργασία καί τήν ὑποστήριξη τῶν πολιτῶν: ὁ κάθε ἄσμος πολίτης μπορεῖ ἐνδεχόμενα νά γίνει αἰριο ἔθνικός ἥρωας (μαζί καί πλούσιος, φυσικά, ἀφοῦ προσφέρεται τό ποσό τῶν 80.000 μάρκων σ' ὅποιον προσφέρει σημαντικές πληροφορίες γιά τούς τρομοκράτες), ἀρα ὁ κάθε πολίτης νιώθει ἄμεσα ἐνδιαφερόμενος, ὅπως καί ὁ κάθε ἀστυνομικός... Ἔτσι, τό τράκτ, ἡ τηλεόραση καί ἀστυνομικά αὐτοκίνητα πού χτενίζουν συστηματικά τούς δρόμους τῶν πόλεων καλοῦν τόν πληθυσμό νά δώσει πληροφορίες: «Κάθε πληροφορία μπορεῖ νά δοθεῖ ἄκρως ἐμπιστευτικά, ἀνάλογα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ πληροφοριοδότη, στό τηλέφωνο 022-21-35-20-41. Πρέπει νά δοθεῖ τέρμα στήν τρομοκρατία».

Ἄλλα αὐτά τά μέσα πού χρησιμοποιεῖ τό γερμανικό κράτος καί ἡ ἀστυνομία του –τό ἔδαφος ἄλλωστε εἶχε προετοιμαστῆ τά τελευταῖα χρόνια γιά τή σημερινή ἀντιτρομοκρατική ὕστερία– πιάνουν ὅλο καί πιά πολύ τόπο. Μέσα σέ 24 ὥρες ἀναφέρεται πώς δέχτηκε 17.000 τηλεφωνήματα τό περίφημο καί πασίγνωστο νούμερο 022-21-35-20-41. Ἐνα ἄλλο ἐπίσης νούμερο μπορεῖ νά σχηματίσει κάθε ταπεινός πολίτης καί ν' ἀκούσει ἀπό τήν ἄλλη ἄκρη τοῦ καλωδίου τίς φωνές ἐννέα αἰμοβόρων νέων (καί θά εἶναι, φαντάζομαι, λίγοι ἐκεῖνοι πού ἀντέξαν στόν πειρασμό νά μὴ σχηματίσουν αὐτό τόν ἀριθμό, πολύ λίγοι ὅσοι ἐναντιώθηκαν σ' αὐτή τή συγκίνηση νά νιώσουν ἄμεσα τό ρίγος τοῦ τρόμου, τῆς φρίκης πού σκορπᾶνε αὐτά τά τέρατα... Καί αὐτό τό ξέρον οἱ «ψυχολόγοι τῶν μαζῶν», πού φτιάχνουν τέτοιες δηπρεσίες ἀφοῦ καθημερινά βλέπουν αὐτές τίς «μάζες» νά σπρώχνονται γιά νά δοῦν ὅσο γίνεται ἀπό πιά κοντά τά αἰμόφυρτα πτώματα ἑνός π.χ. αὐτοκινήτου ὀδυστήματος). Ἡ τηλεόραση, λοιπόν οἱ ἐφημερίδες, τά ἀστυνομικά μεγάφωνα, οἱ δηλώσεις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἐκπαιδεύουν καί εἰσάγουν ἕναν ὀλόκληρο λαό στά μυστικά τοῦ ἀστυνομικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἡ ἴδια ἡ ἀστυνομία εἶναι ἐξᾴλλου σκηνοθέτης τηλεοπτικοῦ φίλμ πού περιγράφει τί σοῖ ἄνθρωποι εἶναι οἱ τρομοκράτες, πού κατοικοῦν, πῶς ντύνονται, ποιοί εἶναι οἱ φίλοι τους κλπ. Οἱ

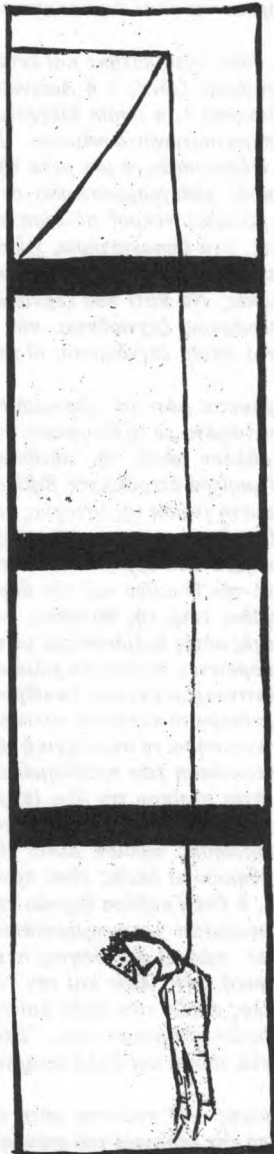

τρομοκράτες είναι τελικά μιά άλλη ράτσα έξου κλπ. Η δυνατότητα συμπύκνωσής τους σ' ένα σύμβολο, χωρίς αυτό να μοιάζει παράλογο: η άστυνομία κατασκεύασε το πορτρέτο-ρομπότ τοῦ μέσου τρομοκράτη.

Πρόκειται γιά μιά συνειδητή προσπάθεια καλλιέργειας τῆς ἀντιτρομοκρατικῆς ὀστερίας. Τί ἐξυπηρετεῖ, τά στοιχεῖα πού μποροῦν νά ἐξηγήσουν αὐτή τήν κρατική ἐπιχείρηση τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Γερμανίας ἐκτίθενται σέ ἄλλο ἄρθρο αὐτοῦ τοῦ τεύχους.

Τούτη ἡ ἐντυπωσιακή σύμπτωση τῶν Γερμανῶν στήν καταδιωκτική ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς «Ἐρυθρῆς Ταξιαρχίας», ἀν δέν θεωροῦνταν «θετική» καί τελεία καί παύλα, ἀλλά ἀντιμετωπιζόταν σάν φαινόμενο προκλητικό καί ἐπιδεχόμενο σκέψη, θά ἀνακινούσε ἱστορικά, καί κοινωνικά προβλήματα-ἀγκωνάρια τῆς Ὁμόσπονδης Γερμανίας, πολύ πιό φοβερά γιά τούς κατοίκους τῆς ἀπό ὅτι ἡ φοβέρα τῶν Μπάαντερ. Ὁ Σλάγιερ, παλιός διακεκριμένος Ἐς-Ἐς (ἡ σχετική ταυτότητά του εἶχε ἀξίοντα ἀριθμό 227014), πού εἶχε ἀναλάβει τό ὑψηλό ἔργο νά διαλύσει τά ἐργοστάσια τῆς Βοημίας καί Μοραβίας καί νά τά μεταφέρει στή χιτλερική Γερμανία, πού τά γαλλικά στρατεύματα μετά τήν Ἀπελευθέρωση τόν εἶχαν δικάσει καί φυλακίσει (τρία χρόνια ἀργότερα ἀποφυλακίστηκε) ὁ σημερινός ἀρχηγός τῶν Γερμανῶν ἐργοδοτῶν, κλπ., κλπ., τό 1977 ἐνταφιάζεται ὡς ἔθνικός ἥρωας, ὡς ἥρωας τῆς ἐλευθερίας, δημοσία δαπάνη. Εἶναι γνωστή ἀπό τόν ἐλληνικό τύπο ἡ ὄλη τελετουργία. Κι ὅμως ἡ μᾶλλον, παρ' ὅλα αὐτά «Οἱ Γερμανοί γιά πρώτη φορά ἀπό τό 1933 νιώθουν ἐπιτέλους ἀθῶοι». Ἡ φράση αὐτή ἀρθρογράφου τῆς Μόντ (23-24 Ὀκτ., σελ. 2) ὑπαινίσσεται, νομίζω, μιά μόνο πλευρά τοῦ ζητήματος: ἐν πάσῃ περιπτώσει δείχνει πῶς τραβώντας ἕναν πόντο, ἡ κάλτσα εὐκολά ξηλώνεται ὀλόκληρη... Πράγμα πού τόσο καλά ξέρουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὥστε νά μήν ἐπιτρέπουν στήν ἐπικράτειά τους παρόμοιες νύξεις. Γι' αὐτό καί ὄσοι τολμοῦν νά θίξουν ἔστω τήν τρομοκρατολογία, δηλαδή νά βγοῦν ἀπό τή λογική τῆς ἐγκληματικότητας, προοδευτικοί, ἀριστεροί, διανοούμενοι, φοιτητές κλπ. κατηγοροῦνται καί συχνότατα διώκονται ὡς συνεργοί, ὀπαδοί, προπαγανδιστές, καί, τό χειρότερο, μέσα στή «μαζική» ὀστερία ἐξόντωσης τῶν σκιάχτρων θεωροῦνται αὐτόματα ἀπό τήν «κοινή γνώμη» «ἀναρχικοί», «μηδενιστές». Ἀλλά αὐτή τή φορά τά γεγονότα στάθηκαν τόσο ἔντονα, πού μπόρεσαν νά νομιμοποιήσουν ὅλες τίς παραπάνω ἐνέργειες τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Γερμανίας καί ἔξω ἀπό τά σύνορα: Ἐτσι, ἡ σχετική (καί μᾶλλον ὄχι πραγματική) «ἀπρόθυμία» τῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας στίς ἐρευνες γιά τό πτώμα τοῦ βιομήχανου, σχολιάστηκε σάν παμπάλαιη, πατροπαράδοτη φθονερή ἀμφισβήτηση ἀπό μεριά τῆς Γαλλίας τοῦ ἐπιτυχημένου γερμανικοῦ «μοντέλου». Ἀλλο τώρα θέμα ἀν ἡ επίσημη ἀνακοίνωση τοῦ Μπάρ ἔσπευσε νά διαψεῦσει τέτοιες κατηγορίες, τή στιγμή πού ὁ γαλλικός τύπος σχολιάζει μέ σκεπτικισμό τό δικαίωμα τῆς γερμανικῆς ἀστυνομίας νά δρᾷ «σάν στό σπίτι της» στά γαλλικά ἐδάφη τῆς Ἀλσατίας... Ἡ Γερμανία, μαζί μέ τήν ἀστυνομία της - ἀφοῦ ἔπεισε τούς πάντες ὅτι τέτοιας ποιότητας προϊόν δέν παράγει ἄλλη χώρα - ἐξάγει τώρα καί ἄλλα ἔθνη τῆς προϊόντα: τήν ἀντιτρομοκρατική ὀστερία, τίς φοβίες τοῦ πληθυσμοῦ της, τήν τάξη καί ἀσφάλεια, τόν κομφορμισμό της. Ὄντως, ἀνταποκρίσεις ἀπό τή γαλλική Μυλούζ περιγράφουν παρόμοια «εὐαισθητοποίηση» τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς στήν καταδίωξη τῶν καταδιωκομένων, τή βοήθεια, συνεργασία, παροχή πληροφοριῶν πρὸς τίς ἀστυνομικές δυνάμεις. Αὐτή ἡ Γερμανία πού ἐντελῶς πρόσφατα ἀνακάλυψε τήν πίστη στό νόμο καί στό λαό της θά μπορέσει ἔτσι νά ζορκίσει τά φαντάσματα τοῦ παρελθόντος της; Ἡ μεθοδολογία πού χρησιμοποιεῖ μοιραῖα θυμίζει στόν καθένα κάποιες ἄλλες ἐποχές ὄπου, πάλι ἐν ὄνοματι κάποιων φαντασμάτων, μπόρεσε νά ξεσηκώσει τόν ἴδιο αὐτό λαό σέ κυνηγητό καί ἐξόντωση ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ἄς μήν ἐξάρουμε τόσο ἐλαφρᾶ τή καρδιά αὐτή τήν «ἐνωτική» ἐκστρατεία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους ἐναντίον τῶν τρομοκρατῶν, διότι ἀφοῦ ὁ κάθε πολίτης πείστηκε πῶς γιά νά εἶναι πατριώτης πρέπει νά γίνει ἀστυνομικός, θά χρειαστεῖ καί τό ἀντίστοιχο θῦμα του. Κι ὅπως μαθαίνουμε πολλούς ἤδη πῆραν τά βόλια...

ΕΛΕΝΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΤΣΕ ΓΚΕΒΑΡΑ: ΑΠΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ ΨΥΧΕΔΕΛΙΚΟ ΠΟΣΤΕΡ

Δέκα χρόνια από τό θάνατό του

Ακριβώς δέκα χρόνια πριν, στις 9 Οκτωβρίου 1967, κάποιος Βολιβιανός υπαξιωματικός πάνω στο μεθύσι του σκότωσε τόν αιχμάλωτο Τσέ Γκεβέρα. Φοβόμαι πώς οι περισσότεροι θά φέρουν αυτόματα στο νοῦ τους κείνη τή «θαυμάσια» φωτογραφία τοῦ πτώματός του, πού ἀνακαλεῖ τήν ἀποκαθήλωση τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά ἐνός Χριστοῦ γίγαντα – καθὼς εἶναι παρμένη μέ ὀπτική γωνία ἀπό κάτω –, ὅπως ταιριάζει σ' ἕναν ἐπαναστάτη ἀσυμβίβαστο (ἄλλωστε καί ὁ Ἄρης στίς ἀφίσεις δέν πήρε μπόι;). Ἕνα πτώμα, μᾶλλον ἢ πιά στυγνή πολιτική δολοφονία, μπόρεσε νά γίνει διακοσμητικό ἀντικείμενο.

Δέκα χρόνια. Ἄλλαξαν πολλά πράγματα. Ἡ Βολιβία, ὅπου ἐκτελέστηκε καί ἐνταφιάστηκε ὁ Τσέ, κατέχει τό κέντρο μιᾶς ἀχανοῦς γεωγραφικῆς ζώνης – ἡ Λατινική Ἀμερική τήν ὁποία ὁ Γκεβέρα ὀνειρευόταν νά ἀπελευθερώσει –, ἡ ὁποία ἐλέγχεται ὀλοκληρωτικά ἀπό κυβερνήσεις τῶν πιά ἀντιδραστικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ἡ Βραζιλία, ἡ Χιλή, ἡ Ἀργεντινή, τό Περου, ἡ Βολιβία, ἡ Οὐρουγουάη, ἡ μία μετά τήν ἄλλη, ἀπό δρόμους συχνά πολύ διαφορετικούς καί τραγικούς, ἐδθυραμμίστηκαν στό ἴδιο μοντέλο τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας. Δεκάδες χιλιάδες νεκροί σέ ἐνοπλες συγκρούσεις στά βουνά καί στίς πόλεις, σέ μαζικές σφαγές, στά βασανιστήρια, χιλιάδες ἐξαφανισμένοι, φυλακισμένοι. Αὐτή εἶναι ἡ κατάσταση στή Λατινική Ἀμερική, αὐτή εἶναι ἡ καθημερινή πραγματικότητα: τάφοι καί φυλακές. Νά κάτι πού ξεχνιέται διαν μιλάμε γιά τόν Τσέ. Τελικά, ὅλα τά σημαντικά περιέργως ξεχνιοῦνται, καί ὁ Γκεβέρα ἐδῶ καί πολλά χρόνια εἶναι κυρίως σύμβολο στό ὅποιο ἐπενδύονται οἱ πιά παράταιρες ἀνάγκες.

Δέν πρόκειται σ' ἕνα σημεῖωμα σάν ἐτοῦτο δῶ, πού γράφεται μόνο ἀπ' ἀφορμή τῆς δεκαετίας ἀπό τή δολοφονία του, νά ἀσχοληθοῦμε ἐμπεριστατωμένα μέ τή βιογραφία καί τίς πολιτικές ἀπόψεις του· ἡ ἀνάλυση, ἡ ἀναζήτηση μᾶλλον αὐτῆς τῆς σύνθετης διαδικασίας, ἀφοῦ πρῶτα περάσει ἀπό τήν πλοῦσια καί φοβερὰ ἐτερόκλητη βιβλιογραφία γιά τό θέμα, θά ἀπαιτοῦσε πρῶν ἀπ' ὅλα μιά εἰδικευμένη γνώση τῆς ἱστορίας καί τῆς πραγματικότητας τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Διότι ὁ Τσέ εἶναι κυρίως προϊόν αὐτῆς τῆς φλογισμένης ἡπείρου. Φιλελεύθερης ἀστικῆς προέλευσης, ὁ Τσέ ἀρχίζει νά πολιτικοποιεῖται ἀπό τή στιγμή πού ἔρχεται σέ ἀμεση ἐπαφή μέ τήν ὑπαιθρο καί τήν ἀκρα ἐξαθλίωση τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἀργεντινῆς (ἰδιαίτερης πατρίδας του), τῆς Βολιβίας, τοῦ Περου, τῆς Γουατεμάλας, τοῦ Μεξικοῦ. Γνώρισε τίς περιοχές αὐτές ταξιδεύοντας μέ τή μοτοσικλέτα, ἀκόμη καί τίς πιά ἀπομακρυσμένες ἢ πεζοπορώντας ἀτέλειωτα χιλιόμετρα, καί ἔζησε ἀπό κοντά τή ζωή καί τά προβλήματα τῆς λατινοαμερικάνικης ὑπαιθρου. Μέ αὐτές τίς ἐμπειρίες καί γνώσεις θά συνειδητοποιήσει ἀργότερα τά κεντρικά πολιτικά προβλήματα τῆς πατρίδας του, θά τά ἀναλύσει, θά θεωρητικοποιήσει τή στρατηγική τῆς πάλης αὐτῶν τῶν λαῶν, θά τήν κάνει πράξη. Ἡ συνειδητοποίηση τῶν προβλημάτων τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καί ἡ πολιτικοποίησή του γίνονται περίπου τήν ἴδια ἐποχή πού καί ὁ Κάστρο καί οἱ σύντροφοί του φτάνουν σέ παρόμοια συμπεράσματα καί σκέψεις. Μέσα ἀπό αὐτήν τή διαδικασία ἐπαναστατικοποίησης δηλαδή μέσω τῆς βαθμιαίας καί ἐμπειρικῆς γνωριμίας τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν οἱ ὁποῖες εἶναι πάνω κάτω ὅμοιες σ' ὅλες τίς χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, ὁ Τσέ Γκεβέρα ξεχνάει τήν ἰδιαίτερη ἐθνικότητά του, τήν Ἀργεντινή, καί ἀυτοαποκαλεῖται λατινοαμερικάνος. Ἀργότερα, ἐπεξεργαζόμενος τή θεωρία του συμπεραίνει πώς οἱ ὁμοίητες στήν πολιτική κατάσταση καί στίς τρεῖς ἡπείρους, τή Ἀ. Ἀμερική, τήν Ἀσία καί τήν Ἀφρικῆ προσδιορίζουν ἀποφασιστικά τό χαρακτήρα τῆς πάλης αὐτῶν τῶν λαῶν καί νομιμοποιοῦν συντονισμό καί ἀλληλεγγύη τῶν ἀπελευθερωτικῶν κινήματων τους. Ἔτσι περίπου ὁ Γκεβέρα ἔγινε σύμβολο τοῦ διεθνισμοῦ. Καί μετά, σώνει καί καλά τεταρτοδιθνιστής...

Εἴπαμε πώς ὁ Τσέ εἶναι προϊόν τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Ἡ πρόταση αὐτή θά μποροῦσε ἴσως ν' ἀποτελέσει ἕνα πρῶτο σίγουρο κλειδί γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ φαινομέ-

νου για τό όποιο μιλάμε. Διότι ή ίδια πρόταση άποκαλύπτει και μίαν άλλη πλευρά σέ σχέση μέ τόν μυθοποιημένο Τσέ: ότι τήν εποχή πού ό Γκεβέρα άποφασίζει και άναχωρεί για τή Βολιβία, σ' όλόκληρη τή Λατινική 'Αμερική πνέει ένας άερας έπαναστατικής προετοιμασίας και αισιοδοξίας, άμεση άντανάκλαση τής επιτυχίας τής κουβανέζικης επανάστασης. Στίς περισσότερες χώρες συγκροτούνται άντάρτικες ομάδες στήν ύπαιθρο και τίς πόλεις, γίνονται γόνιμες συζητήσεις για τή θεωρία και τή στρατηγική τής πάλης, είναι αλήθεια εδθυγραμμισμένες σχεδόν μηχανιστικά στήν πορεία του Κάστρο, τά κομμουνιστικά κόμματα περνάνε κρίση. 'Η φλόγα πού άναψε στήν Κούβα μοιάζει άκόμη πώς μπορεί ν' άπλωθει σ' όλη τήν ήπειρο. Οί περισσότερες από αυτές τίς εξέγέρσεις και οργανώσεις πνίγηκαν στό αίμα, πράγμα πού πολλοί σήμερα ξεχασαν, και θυμούνται μονάχα έναν Τσέ «άσυμβίβαστο» κάπως sui generis.

Ένα άλλο στοιχείο συστατικό τής προσωπικότητάς του, πού επίσης παραμερίζεται: ότι ήταν διανοούμενος: γιατρός τό έπάγγελμα, πρίν νά στρατευτεί, 'Υπουργός Βιομηχανίας στήν κυβέρνηση Κάστρο (έγραψε θεωρητικά άρθρα για τήν υπεραξία και τήν οικονομική πολιτική), συγγραφέας μαρξιστικών θεωρητικών μελετών. Τά κείμενά του δυστυχώς χρησιμοποιήθηκαν κυρίως σαν όπλο ενάντια στήν κλασική λενιστική θεωρία για τό ρόλο του κόμματος στήν επαναστατική πάλη κλπ. Σ' αυτό συνέβαλαν μέ τόν τρόπο τους και οι κομμουνιστές και οι άριστεριστές. Δέν θέλουμε νά υποστηρίξουμε πώς όπωσδήποτε και πάντοτε είναι εύκτεός ό συγκρητισμός των διαφόρων άπόψεων. 'Αλλά στήν περίπτωση του 'Ερνέστο Γκεβέρα πρόκειται περισσότερο για προκαταλήψεις και παρεξηγήσεις πού δημιουργήθηκαν μέσα σέ μιά ραγδαία συσσώρευση νέων δεδομένων, πρόσφορων για επιφυλάξεις, ήρωοποιήσεις, άπόλυτες άποδοχές ή άπορρίψεις.

Οί παραπάνω παρατηρήσεις, κοινοί τόποι και προκαταρκτικές σκέψεις, εισαγωγικά μιās προσέγγισης, στήν περίπτωση Τσέ, πρέπει νά λέγονται και νά διαβάζονται σέ έμμεση άντιδιαστολή μέ τή σημερινή εικόνα του Τσέ, τόν Τσέ σύμβολο. Δέν μιλάμε μοναχά για τό σύμβολο εκείνο ενός μοναδικού, ξεχωριστού άτόμου, του όποιου εξάγονται κάποιες θεματικές πλευρές: ό ρομαντικός άντάρτης, ό προφήτης ενός νέου ένοπλου φανατισμού, ό άντικομματικός, ό άσυμβίβαστος «άντι-κατεστημένος» κλπ, κλπ. Τό σύμβολο των ρομαντικών επαναστατών πού ξεναφύτρωσαν στίς χώρες τής Δυτικής Εύρώπης τίς τελευταίες δεκαετίες.

'Αλλο τόσο - ό θάνατός του ατή τή φορά - έγινε τό σύμβολο τής άποτυχίας, τής αναπόφευκτης άποτυχίας μιās παρόμοιας πολιτικής τακτικής: τό παράδειγμα για τό ποιά έκβαση μπορεί νά έχει ή δράση ενός οδοιποιστή, ιδεαλιστή, άβαντουρίστα, πού πήγε νά ξεσηκώσει τόν κόσμο σ' έναν άπροετοίμαστο, άσύνητο αγώνα πού θά τους όδηγούσε σίγουρα στή σφαγή. Κι όμως σήμερα, δέκα χρόνια μετά τό θάνατό του, ή πιό άπλή, ή πιό αβθόρμητη σκέψη πού μας περνάει από τό νού είναι πώς οι περισσότεροι από αυτούς τους κατήγορους, κομμουνιστές αγωνιστές λατινοαμερικάνους, παρά τή δικιά τους «συνετή» μεθοδολογία και τακτική πού άκολούθησαν, τήν πάλη δηλαδή για τήν κατοχύρωση άπλώς τής άστικής δημοκρατίας, δέν μπόρεσαν νά γλιτώσουν από τή μοίρα του Τσέ: οι περισσότεροι, στελέχη και χιλιάδες μέλη, έχουν δολοφονηθεί, βασανιστεί, φυλακιστεί και εξαφανιστεί. 'Ας θυμηθούμε μόνο τόν 'Αλλιέντε, ατόν τόν συνταγματικό πρόεδρο τής Χιλής, τόν μή κομμουνιστή, πού έπεσε τελικά μέ τό όπλο στό χέρι, δολοφονημένος από τόν πιό συνταγματικό στρατό του κόσμου...

'Ομως, οι τέτοιοι είδους «παρεξηγήσεις», οι διαφωνίες δηλαδή και διαφορές ως προς τή στρατηγική του λατινοαμερικάνικου, του επαναστατικού γενικότερα κινήματος, συνιστούν πράγματα πού συζητιούνται, λύνονται - και θά λέγαμε πώς μιά ολοκληρωμένη μελέτη του φαινομένου 'Ερνέστο Τσέ Γκεβέρα θά άπόβαινε γόνιμη για τή μαρξιστική θεωρία. Τί γίνεται όμως μέ τόν Τσέ σέ ψυχεντελική πόστερ, μέ τό μπερεδάκι στολισμένο μέ τό άστρο, μέ τή στάμπα του Τσέ σέ φανελάκια, τίς κάρτ ποστάλ, τά φουάρια, τόν πανέμορφο Τσέ μέ τόν όποιο πολλές νοικοκυρές στολίζουν τόν τοίχο τής κουζίνας, τά πιό περιέργα άντικείμενα μέ τά όποια κατέκλυσαν «κάποιοι» τήν αγορά; (π.χ. στή Νέα 'Υόρκη πουλούνταν πιπίλες για μωρά μέ χερούλι τό πλαστικό κεφάλι του Τσέ). Αυτό τό αίσχος όχι μόνο τό άνεχτήκαμε όλοι, αλλά, τό χειρότερο, έγινε άποδεκτό από ομάδες άμφισβητιών, χίππιδων, περιθωριακών επαναστατών, και όχι μόνο αυτών. Πάντως ένα είναι τό γεγονός: αυτός ό άποσπασματικός ή μάλλον εύνοηχισμένος Τσέ άσκησε μιά άναμφισβήτητη γοητεία, τήν όποια ή «καταναλωτική κοινω-

νία» δέοντως εκμεταλλεύτηκε. Αυτός ο πλαστός Τσέ εξέφρασε τή σύγχρονη εικόνα τής Βίας, τό παγκόσμιο άρχέτυπό της. Για λαούς σκλαβωμένους και έξεγερμένους, για τούς όποιους ή βία είναι μορφή πάλης μαζική και υποχρεωτική, γιατί υπηρετεί σκοπούς άσυζητητί πραγματικούς και δίκαιους, πάει καλά. 'Ο Τσέ όμως έγινε τό σύμβολο τής βίας, και στίς «δυτικές» κοινωνίες, και ιδίως εκεί έγινε εμπορεύσιμο αντικείμενο. Στίς κοινωνίες όπου ένας παρακμιακός σκεπτικισμός οδηγεί επίσης στή βία, όπου ή βία γίνεται άπόλυτη άζία (άφού οί άλλες άζίες έχουν ξεπέσει) και όχι πλέον μέσο, υπάρχει έδαφος για τήν εμπορευματοποίησή της. 'Ο Τσέ Γκεβάρα χρησιμοποιήθηκε σαν ένα άκόμη αντικείμενο μέσα στό μηχανισμό κατανάλωσης τής Βίας πού τά τελευταία χρόνια μās κατακλύζουν άπό τίς πιά άπίθανες γωνίες. Πρέπει νά αφήσουμε καταμέρος αυτό τό μυθοποιημένο αντικείμενο, ν' άπαλλαγούμε άπό αυτό, διότι όλοι, θέλοντας και μή, δεχτήκαμε τήν επίδραση αυτής τής εκλαϊκευσης πού χρησιμοποιεί ή καταναλωτική κοινωνία. Θυμάμαι πρόχειρα τούς στίχους τού Β. Μπίρμαν, ενός άγωνιστή πού τόσο ζεκάθαρα προσεγγίζει τά κομμουνιστικά ζητήματα:

Μέ τό κόκκινο άστρο στήν καζάκα
Μέ τό πούρο ανάμεσα στά γένια
Σάν 'Ιησούς Χριστός μέ τό ντουφέκι
— έτσι σε βλέπουμε στή μάχη νά μās οδηγείς.

'Ο 'Ερνέστο «Τσέ» Γκεβάρα σήμερα δέν χρειάζεται τέτοιες τοποθετήσεις, κι άς ξεκινάνε, όπως είμαστε σίγουροι, άπό τίς πιά σωστές σκέψεις. 'Οχι πώς όλα αυτά πού λέει ο Μπίρμαν δέν ήταν έτσι. Δέν χρησιμεύουν όμως σε τίποτε, και, στή συγκεκριμένη συγκυρία, συχνά άχρηστεύουν πολλά.

ΜΑΡΙΑΝΑ ΔΗΤΣΑ

ΙΣΠΑΝΙΑ: Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑΣ

'Η 24η τού 'Οκτώβρη ήταν μιá σημαντική ήμέρα για τήν ιστορία τής 'Ισπανίας. Μιά πανηγυρική τελετή στή Βαρκελώνη επικύρωσε τήν «Τζενεραλιτάτ», δηλαδή μορφή αυτόνομης διακυβέρνησης τής Καταλωνίας πού 'Ισχυσε επί ένα σύντομο χρονικό διάστημα πριν τήν επιβολή τού φρανκικού καθεστώτος.

Τό γεγονός έχει σημασία διότι από τή μεριά του δείχνει τίς διαδικασίες πού έχει άνοιξει ή άποκατάσταση τού κοινοβουλευτισμού στήν 'Ισπανία και τόν τρόπο επέμβασης τών διαφόρων κοινωνικών δυνάμεων. 'Έτσι θά μπορούσαμε ίσως νά διαπιστώσουμε ότι υπάρχουν σημαντικές όμοιότητες ανάμεσα στήν 'Ισπανία και 'Ελλάδα πού δέν περιορίζονται στήν κρίση και κατάρρευση τών δικτατοριών, αλλά έξακολουθούν νά υπάρχουν για μιá όλόκληρη περίοδο μετά τή δημοκρατική άλλαγή.

Κεντρική έξουσία και άυτονομία

'Η άποκατάσταση τής «Τζενεραλιτάτ» ήταν μιá λύση πού επιβλήθηκε ύστερα άπό μακρόχρονους άγώνες τού καταλανικού λαού, άγώνες στους όποιους τό αίτημα για άυτονομία τής καταλανικής εθνότητας επικάλυπτε τήν αντιφασιστική πάλη. Τήν πορεία αυτή σημάδεψαν και τά άποτελέσματα τών εκλογών τής 18ης τού 'Ιούνη πού έδωσαν τήν πλειοψηφία στίς δυνάμεις της άριστεράς: Κατά κύριο λόγο στους σοσιαλιστές και έπειτα στους καταλανούς κομμουνιστές ('Ενοποιημένο Σοσιαλιστικό Κόμμα Καταλωνίας, ΕΣΚΚ). Τό κόμμα τού κ. Σουάρεζ ήρθε μόλις τέταρτο, μέ τρίτο τό «Δημοκρατικό Κόμμα», κόμμα πού διατηρεί στενές σχέσεις μέ τήν 'Αριστερά.

'Η νίκη αυτή τής 'Αριστεράς δέν είναι τυχαία ούτε ξένη προς τό εθνικό καταλανικό πρόβλημα. Τό αίτημα τής εθνικής άυτοδιοίκησης τής Καταλωνίας, όπως και τών άλλων ήγεμονευόμενων εθνοτήτων (Βάσκων, 'Ανδαλουσίων κλπ.), αίτημα πού κατέπνιξε ο φρανκισμός για σαράντα όλόκληρα χρόνια, δέν μπορούσε ποτέ νά γίνει

αξίωση των κυρίαρχων καταλανικών τάξεων που λειτουργούσαν σαν μερίδα του ενιαίου καπιταλιστικού μπλόκ εξουσίας στην Ισπανία. Αντίθετα ήταν στόχος - και μάλιστα στόχος συνδυασμένος με την κοινωνική απελευθέρωση των λαϊκών μαζών - στην πολιτική προοπτική της Αριστεράς. Η ιστορική εξέλιξη έδειξε πως η καταλανική Αριστερά έγινε πράγματι ο σημαιοφόρος του αγώνα για τη δημοκρατία και την αυτοκυβέρνηση. Και η μεγαλειώδης μαζική κάθοδος του καταλανικού λαού στους δρόμους στις 11 του Σεπτεμβρίου 1977 για τον αγωνιστικό γιορτασμό - πρώτη φορά μετά τον εμφύλιο - της έθνικης καταλανικής γιορτής, της «diada», χαρακτηρίστηκε σαν νίκη της Αριστεράς που πέτυχε συνάμα την αγωνιστική ενότητα των Καταλανών αλλά και όλων των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων πάνω στο αίτημα της αυτονομίας (στη συγκέντρωση μετείχαν όλα τα κόμματα εκτός της φρανκικής «Λαϊκής Συμμαχίας»). Πάρ' όλα αυτά όμως δεν ήταν οι δυνάμεις της Αριστεράς που επέβαλαν τη δική τους λύση στο πρόβλημα της Καταλωνίας. Πρωταγωνιστής της σύστασης της νέας «Τζενεραλιτάτ» ήταν ο πρωθυπουργός της Ισπανίας Αντόνιο Σουάρεζ.

Ο Σουάρεζ πήρε την πρωτοβουλία να καλέσει στη Μαδρίτη τον εξόριστο επί σαράντα χρόνια πρόεδρο της πρώτης «Τζενεραλιτάτ» Ταραντέλλας και έκλεισε μαζί του, έρημν των πολιτικών δυνάμεων της Καταλωνίας, μία προσωρινή συμφωνία.

Η συμφωνία Σουάρεζ-Ταραντέλλας πρόβλεπε την άμεση εγκαθίδρυση του καθεστώτος της «Τζενεραλιτάτ» με περιορισμένες αρμοδιότητες κύρια σέ ζητήματα τοπικής διοίκησης, εκπαίδευσης, δημόσιας υγείας και δημοσίων έργων, την επανεγκαθίδρυση - τουλάχιστον προσωρινή - στην προεδρεία του Ταραντέλλας, με ιδιαίτερα αξιωματικές εξουσίες, και την δημιουργία τοπικής κυβέρνησης απ' όλες τις πολιτικές δυνάμεις, που όμως δεν θα αντιπροσωπεύει τον συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων στην Καταλωνία μιά και δεν τό επιτρέπει ο συνολικός συσχετισμός δυνάμεων σ' ολόκληρη τη χώρα όπως προέκυψε από τις εκλογές της 15ης του Ιουνίου.

Τό ενδιαφέρον και η άμεση πρωτοβουλία της εξουσίας για τη λύση του προβλήματος της Καταλωνίας ερμηνεύεται αν πάρουμε υπ' όψη μας τη διαδικασία μετάβασης απ' τον φρανκισμό στην κοινοβουλευτική δημοκρατία.

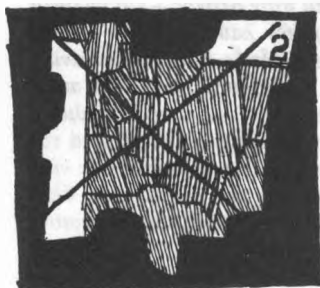
Αυτονομία και μετάβαση στον κοινοβουλευτισμό

Η κατάρρευση του φρανκισμού ενώ δεν ήταν τό άμεσο αποτέλεσμα της δράσης του λαϊκού κινήματος, ήταν εν τούτοις, προϊόν της βαθιάς κρίσης του καθεστώτος που περιέκλειε εκρηκτικές αντιφάσεις που δζυνε και η δράση του λαϊκού κινήματος. Τό λαϊκό κίνημα ενώ δεν μπορούσε να διεκδικήσει τη συντριβή του φρανκισμού με μιά κατά μέτωπο σύγκρουση, εντούτοις καθιστούσε προβληματική και επικίνδυνη την παραπέρα διατήρηση της ενότητας του κοινωνικού σχηματισμού και την εξασφάλιση των συμφερόντων της άστικής τάξης και της εξάρτησης. Όζυνε έτσι και πολλαπλασίασε τις αντιφάσεις και άνοιξε τό δρόμο για την κατάρρευση της δικτατορίας.

Όπως ήδη είπαμε, ένα από τα βασικά αίτηματα της δημοκρατικής αλλαγής ήταν τό αίτημα των ήγεμονεύομενων έθνοτήτων της Ισπανίας για αυτονομία.

Φυσικά, είναι γνωστό, η δημοκρατική τομή στην Ισπανία δεν άλλαξε τις βασικές συνιστώσες της κοινωνικής εξουσίας. Όλη η περίοδος από την κατάρρευση του φρανκισμού μέχρι σήμερα σημαδεύεται από την προσπάθεια και την πρωτοβουλία της πολιτικής εξουσίας να αποκαταστήσει μέσα από μιά σειρά μεταρρυθμίσεις σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής μιά νέα ενότητα του κοινωνικού σχηματισμού που θα αποσκοπεϊ στην σταθεροποίηση ενός κοινοβουλευτισμού «δυτικοευρωπαϊκού τύπου», με τη θετική για την πολιτική εξουσία λύση των όζυμένων πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων, την ενσωμάτωση των λαϊκών αιτημάτων στην προοπτική ανάπτυξης του ισπανικού καπιταλισμού. Σέ μιά τέτοια προοπτική, όπου φυσικά η σταθεροποίηση του «δυτικοευρωπαϊκού τύπου» κοινοβουλευτισμού συνοδοιπορεί με την σταθεροποίηση της πολιτικής εξουσίας, εντάσσεται και τό ζεπέρασμα του προβλήματος των έθνοτήτων που όπως δείχνει η περίπτωση των Βάσκων, μπορεί να λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Η εξουσία επιδίωξε την εγκαθίδρυση ενός δημοσπονδιακού συστήματος, διακυβέρνησης που, ενώ δεν θά στερεί από την κεντρική εξουσία τον άμεσο πολιτικό έλεγχο πάνω στις έθνοότητες, θά επιτρέπει παράλληλα την ενσωμάτωση του έθνικου κινήματος

ἀποτρέποντας τὸ ξεπέραςμα κάποιων ἀπαγορευτικῶν γιὰ τὴ λαϊκὴ συμμετοχὴ καὶ τὴ δημοκρατία πολιτικῶν πλαισίων. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόδοση μιᾶς αὐτονομίας πού τὰ πολιτικά της ἀποτελέσματα θὰ εἶναι ἡ σταθεροποίησις κι ὄχι ἡ ἀποδιοργάνωσις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξουσίας.

Ἡ λύση τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος τῶν Καταλανῶν εἶχε τεράστια σημασία γι' αὐτὴν τὴν πολιτικὴν, γιατί θὰ ἀποτελέσει ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τὸ γενικὸ μέτρο γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος τῆς αὐτοδιοίκησης κάθε ἄλλης ἐθνότητος. Θὰ νομιμοποιηθεῖ δηλαδὴ ὡς ἡ πανεθνικὰ ἀποδεκτὴ λύση, ἀπομονώνοντας καὶ ἀποδυναμώνοντας τὴν «ἀκραία» πολιτικὴν τῶν Βάσκων «ἐθνικιστῶν» κλπ. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Σουάρες ἔδωσε στὸ καταλανικὸ διαστάσεις πανεθνικῆς καὶ συγκρότησε τὴν τοπικὴν κυβέρνησιν στὴ βάση τῶν ἐθνικῶν καὶ ὄχι τῶν καταλανικῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἄλλὰ ἄς δοῦμε τὴν λογικὴν τῆς ἐξουσίας ὅπως διατυπώνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σουάρες: «Νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα νέο κράτος, νὰ προτείνουμε στοὺς Ἰσπανοὺς νέους κανόνες συνύπαρξης, νὰ σταθεροποιήσουμε ἓνα νέο σύστημα ἐναλλαγῆς στὴν ἐξουσία, νὰ ἐνισχύσουμε τὴν αὐθεντικὴν πολιτικὴν τῶν κομμάτων ὅπως ἐπίσης τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων καὶ τῶν ἐργοδοτικῶν ὁργανώσεων». «Ἡ ὥρα ἦρθε νὰ διακηρύξουμε ὅτι τὰ περισσότερα προβλήματα τῶν πληθυσμῶν μας μποροῦν νὰ βροῦν μιὰ βιώσιμη λύση στὸ μέτρο πού ὄχι μόνο τοὺς προσκαλοῦμε νὰ λάβουν μέρος στὶς δημόσιες ὑποθέσεις ἀλλὰ καὶ νὰ συμμεριστοῦν τὶς εὐθύνες. Ἡ ἰδέα πού σχηματίζουμε γιὰ τὴν Ἰσπανία καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς δὲν βασίζεται σὲ μιὰ διάστασις ἐξουσίας καὶ πολιτῶν ἀλλὰ σὲ μιὰ ἀμοιβαία προσέγγισιν». (Le Monde, 26.10.77).

Φρανκιστές καὶ αὐτονομία

Ἀντίθετες στὴν πολιτικὴν γραμμὴ Σουάρες στάθηκαν οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τοῦ φρανκισμοῦ καὶ οἱ δυνάμεις τῆς καταλανικῆς ἀριστερᾶς. Ὁ φρανκισμὸς καὶ ἡ σημερινὴ πολιτικὴ του ἐκφραση τὸ κόμμα τῆς «Λαϊκῆς Συμμαχίας» θεωρεῖ ἀδύνατη τὴ σταθεροποίησις καὶ διαιώνισις τῶν κεφαλαιοκρατικῶν συμφερόντων κάτω ἀπὸ τὸ πολιτικὸ καθεστῶς τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Θεωρεῖ καταστροφικὰ καὶ «ἀριστερά» τὰ ὅποιαδήποτε μεταρρυθμιστικὰ ἀνοίγματα καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν διατήρησιν τῶν βασικῶν ἀξόνων τῆς φρανκικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι ἀρνεῖται κάθε μορφή αὐτοκυβέρνησης τῶν ἐθνότητων καὶ τὴ θεωρεῖ βῆμα γιὰ τὴ διάλυσις τῆς Ἰσπανικῆς πατρίδας. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ πέρα ἀπὸ τὴν ἀντιλαϊκότητά της καθίσταται σήμερον ἀφερέγγυα καὶ ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς κυρίαρχες τάξεις. Εἶναι ἡ πολιτικὴ πού χρεωκόπησε πανεθνικὰ μὲ τὴν κατάρρευσις τῆς δικτατορίας καὶ πού στὶς σημερινὲς συνθήκες μπορεῖ ἀπλὰ νὰ δζύνει ἀν ὄχι νὰ καταστήσει ἐκρηκτικὰς κάποιες ἀντιφάσεις πού ἡ ἐξουσία ἀκριβῶς προσπαθεῖ νὰ ἀμβλύνει.

Πρέπει ὅμως νὰ προσέξουμε ὅτι, στὸ βαθμὸ πού ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ξεπερνιέται ντὲ φάκτο μὲ τὰ μεταρρυθμιστικὰ ἀνοίγματα τῆς ἐξουσίας, ἡ δικτατορικὴ πολιτικὴ ἐνσωματώνεται ἀντικειμενικὰ (δηλαδὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ προσωπικὰς προθέσεις) μέσα στὰ πλαίσια τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ὡς δεξιὰ τῆς πτέρυγας πού ἀγωνίζεται νὰ ἐμποδίσει τὴ διεύρυνσις τῆς μεταρρυθμιστικῆς πολιτικῆς.

Αὐτονομία καὶ ἡ καταλανικὴ Ἄριστερά

Τὰ κόμματα τῆς καταλανικῆς ἀριστερᾶς διείδαν τὸν πολιτικὸν στόχον τῆς κυβέρνησης καὶ ἀντιπρότειναν τὴ δική τους λύση: Ἀρνήθηκαν τὸ πλαίσιο τῆς συμφωνίας Σουάρες-Ταραντέλλας καὶ τὴν προτεινόμενη προεδρικὴ «Τζενεραλιτάτ». Ζήτησαν μιὰ «Τζενεραλιτάτ» μὲ περισσότερες πολιτικὲς ἐξουσίες καὶ ἀρμοδιότητες, τὴν δημιουργίαν τοπικῆς κυβέρνησης ἐθνικῆς ἐνότητος ὅπου θὰ γίνῃ σεβαστὸς ὁ πολιτικὸς συσχετισμὸς τῶν καταλανικῶν κομμάτων (δηλαδὴ ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀριστερᾶς), τὴν οἰκοδόμησις ἑνὸς δημοκρατικοῦ θεσμικοῦ πλαισίου γιὰ τὴν Καταλωνία. Παράλληλα μὲ τὴν κατάρτιση τοῦ Συντάγματος, μὲ τὴν συμμετοχὴ ὅλων τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀπομόνωσις τοῦ φασισμοῦ.

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

«Η βιωσιμότητα για την Καταλωνία της λύσης που πρότεινε η άριστερά της έδωσε τη δυνατότητα να προβάλει σάν πραγματικές εναλλακτικές λύσεις για ολοκληρή την Ίσπανία βασικούς πολιτικούς στόχους της όπως «κυβέρνηση εθνικής ενότητας» κλπ. Έτσι όταν έρημην τους κλεινόταν η συμφωνία Σουάρεζ - Ταραντέλλας οι Καταλανοί σοσιαλιστές και κομμουνιστές τόνιζαν «δέν θέλουμε την προεδρική Τζενεραλιτάτ». Για να συμπληρώσουν για τόν Ταραντέλλας: «Είναι ένας άνθρωπος άσπρος τό πρωί και μαύρος τό βράδυ».

«Υπερασπιζόμαστε άπέναντι στόν Σουάρεζ τίς αρχές μιάς «Τζενεραλιτάτ» που να είναι πραγματικά δημοκρατική» θά δηλώσει ό Χοσέ Ρήγκινερ για να συνεχίσει «θέλουμε ένα θεσμικό πλαίσιο που να άντανακλά τή λαϊκή θέληση και να ελέγχει την εκτελεστική εξουσία και όχι οι όρκισμένοι φραγκικοί να λαμβάνουν μέρος στην κυβέρνηση».

Τελικά όμως, όπως είπαμε, υπερίσχυσε η λύση Σουάρεζ. Ό Ταραντέλλας έγινε πρόεδρος με άδξημένες αρμοδιότητες μιάς αυτόνομης Καταλωνίας με μειωμένες δικαιοδοσίες και περιορισμένη εξουσία, με μιά κυβέρνηση που δέν θά άντιπροσωπεύει τούς καταλανικούς πολιτικούς συσχετισμούς.

Τίς ατίες θά πρέπει να τίς άναζητήσουμε όχι μόνο στό γενικότερο πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων στην Ίσπανία αλλά και στην πολιτική γραμμή της Ισπανικής Άριστερας, την περιορισμένη δυνατότητά της να επιβάλει την πολιτική του τρίτου δρόμου. Ήδη από πολύ νωρίς φάνηκε η απομάκρυνση της Άριστερας από τό στόχο μιάς ενιαίας πολιτικής άπέναντι στην εξουσία για την διεύρυνση της δημοκρατίας και τή διεκδίκηση ενός πλαισίου αυτόνομιας. Άποδέχτηκε τίς διαπραγματεύσεις για την Καταλωνία, λύση που θά νομιμοποιηθεί σά γενικό μέτρο και θά επιβληθεί μετά και στις άλλες εθνότητες. «Ό Σουάρεζ έχει συμφέρον να λύσει τό πρόβλημα μαζί μας για να προσαρμόσει μετά στη λύση τό πρόβλημα των Βάσκων», θά δηλώσει ό Χ. Ρήγκινερ.

Η λύση Σουάρεζ δόθηκε «ήγεμονικά» με την συγκατάθεση του συνόλου των πολιτικών δυνάμεων. Στην τελετή της αποκατάστασης της «Τζενεραλιτάτ» ιδιαίτερη άσθηση έκανε η συμμετοχή του Κολόμα Καλέγκος φραγκικού στρατιωτικού διοικητή της Καταλωνίας και ύπουργού Άμύνης του Φράνκο, δεδηλωμένου μέχρι τότε πολέμιου της «Τζενεραλιτάτ» που είχε επίμονα άποφύγει κάθε έπαφή με τούς δημοκρατικούς. Ό Καλέγκος συναντήθηκε με τόν Ταραντέλλας και μαζί οι δύο άντρες ύποδέχτηκαν τόν Σουάρεζ στό αεροδρόμιο της Βαρκελώνης πριν από την τελετή της 24ης του Όκτώβρη.

Πάντως άν και όλοι συμφωνούν σήμερα ότι η νέα «Τζενεραλιτάτ» ελάχιστα θυμίζει την «Τζενεραλιτάτ» της προφραγκικής δημοκρατίας τά πράγματα άπέχουν πολύ από τό να είναι ολοκληρωτικά λυμένα. Τό άκριβές θεσμικό πλαίσιο της «Τζενεραλιτάτ», τά όρια της αυτόνομιας ακόμα και ό αριθμός των μελών κάθε κόμματος στην τοπική κυβέρνηση θά ύπόκεινται για άρκετό καιρό άκόμη σε τροποποιήσεις καθώς τό νέο Σύνταγμα δέν έχει άκόμη καταρτιστεί. Ό χαρακτήρας της νέας «Τζενεραλιτάτ» είναι προσωρινός. Αυτή η ρευστότητα άποτελεί άφετηρία της πολιτικής της άριστερας για τή νέα φάση των άγώνων για αυτόνομη διακυβέρνηση και διεύρυνση της δημοκρατίας. Ό Γκρογκόριο Λοπέζ Ραυμούνδο, γραμματέας του ΕΣΚΚ θά πεί για τή «Τζενεραλιτάτ»: «Σήμερα έχει πολύ περιορισμένες εξουσίες, αλλά νομίζουμε πως μπορεί και πρέπει να είναι ένα όργανο για να εκπληρωθούν πλήρως οι δημοκρατικοί πόθοι του καταλανικού λαού όπως αυτοί εκφράστηκαν στις εκλογές της 15ης Ίουνίου».

Και τό πραγματικό στοίχημα για την καταλανική και Ισπανική άριστερά είναι άκριβώς αυτό: Άν μέσα άπ' τή ρευστότητα των μεταβατικών καταστάσεων θά μπορέσει να σταθεϊ ενάντια στο ρεύμα, θά μπορέσει να διακρίνει τίς δημοκρατικές άλλαγές άπ' τίς άλλαγές που έκσυγχρονίζουν και σταθεροποιούν την κεφαλαιοκρατική εξουσία.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΕΓΜΑ

του Δ. Α. Φατούρου

Δέν παραγνωρίζω τόν μεγάλο βαθμό άκαμψίας πού έχουν οι κατεστημένες δομές σ' όλόκληρο τόν οργανισμό τής πολιτείας, ιδιαίτερα μάλιστα στην εκπαίδευση. Είναι όμως πιθανό προτάσεις για άλλαγή, συστηματικές και τεκμηριωμένες, όχι μόνο να φανερώσουν πειστικά τίς ανάγκες αλλά να προκαλέσουν κάποιο ένδιαφέρον, να βρουν κάποια πρακτική και θετική άπήχηση στην κατεστημένη έξουσία!

Έκτός όμως από τήν πίεση πού άσκοδν *πρός τήν πολιτεία*, οι προτάσεις αυτές είναι άπαραίτητες και για τίς δυνάμεις τής άλλαγής. Η επίμονη, και συχνά μέσα από διαφωνίες, κατανόηση, έπεξεργασία και όλοκλήρωση τών προτάσεων για άλλαγή είναι αναπόσπαστο μέρος τής άγωνιστικής για τήν κατάκτηση τους. Με βάση αυτό τό σκεπτικό θά προσπαθήσω να δείξω πώς άκόμη και μέσα στον σημερινό κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό χώρο, ακολουθώντας μερικές από τίς άπαιτήσεις πού προσδιορίζονται από τίς βασικές εκπαιδευτικές διαδικασίες, μπορούν να προκύψουν χρήσιμες άλλαγές στη δομή τών 'Ανώτατων Έκπαιδευτικών Ίδρυμάτων, ειδικά στη σχέση διδάσκοντος και διδασκόμενου και στην ποιότητα διδασκαλίας.

Οι σχέσεις αυτές έντοπίζονται σε ένα κρίσιμο στοιχείο του πανεπιστημίου, τήν ομάδα διδασκόντων και διδασκόμενων πού, με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, παράγει και συντονίζει τή διδασκαλία και τήν έρευνα σ' έναν μικρότερο ή μεγαλύτερο γνωστικό τομέα.

Γιά να προκύψουν χρήσιμες άλλαγές στη δομή τών Α.Ε.Ι. και για να βελτιωθεί ή ποιότητα τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, χρειάζονται άκριβώς διαρθρωτικές άλλαγές στην ομάδα αυτή. Οι άλλαγές αυτές πρέπει να είναι τέτοιες ώστε: α) οργανωτικά και εκπαιδευτικά να προσδιορίσουν τήν ομάδα σαφέστερα και άποτελε-

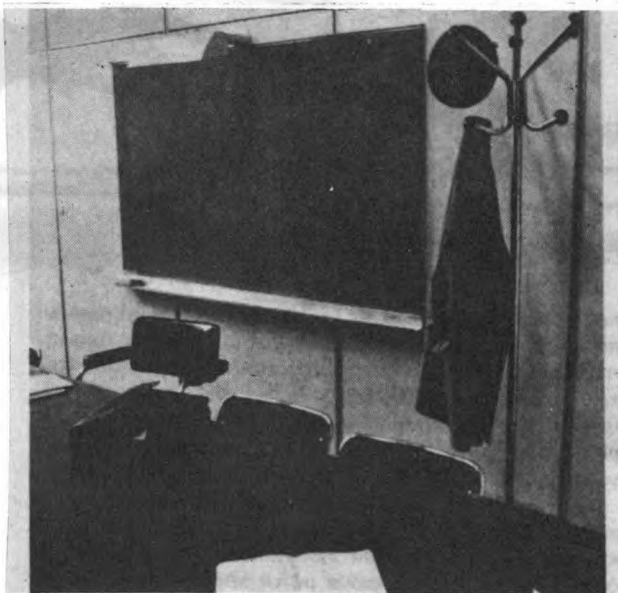
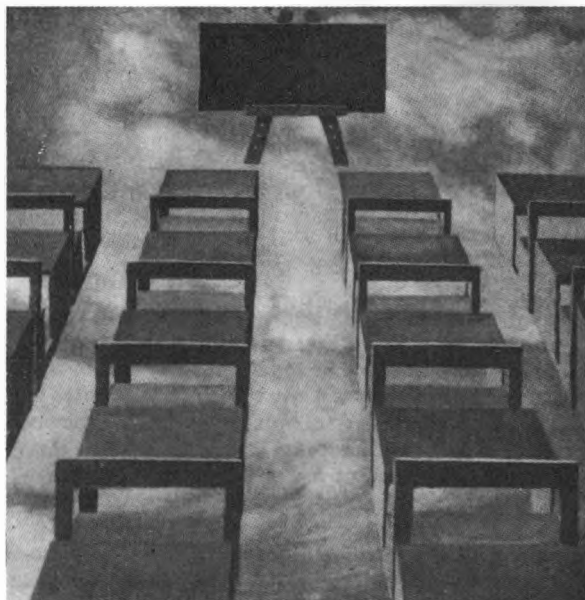
σματικότερα, και β) ή ομάδα να άποτελεί πυρηνά δημιουργικό πού να μπορεί να άνανεώνεται. Αυτή τήν άλλαγή άκριβώς ζητάει ή οργάνωση τών Α.Ε.Ι. πού δέν βασίζεται στην προσωποπαγή και στενή είδική ομάδα τής Έδρας, αλλά στη συλλογική, πλατιά και εύελικτη ομάδα πού οι σχετικές προτάσεις ονομάζουν συνήθως Τομέα και μερικές φορές Τμήμα.

Ίσως μοιάζει άχρηστο ή άνιαρό να συζητήσει κανείς τά προβλήματα πού άναφέρονται στη βασική αυτή διαφοροποίηση τής δομής τών Α.Ε.Ι., άφου δυόμισι χρόνια τώρα αυτή άκριβώς ή διαφοροποίηση βρίσκεται στο προσκήνιο. Μολαταύτα ή μελέτη και συζήτηση είναι άπαραίτητη και καθοριστική². Οι μέχρι τώρα προτάσεις και οι σχετικές συζητήσεις δέν συντονίζουν τά διάφορα στοιχεία τής δομής τών Α.Ε.Ι. σε ένα πρόγραμμα οργάνωσης. Άλλοτε από τό φόβο και άλλοτε από τόν ένθουσιασμό τής άλλαγής, οι περισσότερες προτάσεις περιορίζονται συχνά σε μεταβολές στους δρους και σε γενικά οργανωτικά χαρακτηριστικά. Είναι βέβαια χρήσιμες και άπαραίτητες, αλλά ούτε για τήν κατανόηση και τό προχώρημα τής άλλαγής είναι άρκετές, ούτε για τήν άγωνιστική της διεκδίκηση. Η βασική ύπόθεση πού στηρίζει τή μελέτη αυτή και τόν επαναπροσδιορισμό τής σχέσης διδάσκοντος με διδασκόμενο προκύπτει από τή διαφορά πού έχει ή Έδρα από τόν Τομέα. Οι χαρακτηριστικές διαφορές είναι δύο:

1. Η Έδρα είναι ένα άπλό και μονοδιάστατο στοιχείο, ο Τομέας ένα σύνθετο και πολυδιάστατο. Στη γεωμετρία θά λέγαμε ή Έδρα είναι ένα σημείο, ο Τομέας ένα πλέγμα.

2. Τήν ανάγκη διευκρίνισαν, κατανόησης και άνάλυσης δείχνουν πολλές δημοσιεύσεις σχετικές με τό θέμα του Τομέα και τή διάρθρωση τών διδασκόντων, πού παρουσιάστηκαν τους τελευταίους μήνες σε έφημερίδες και περιοδικά. Βλ. κυρίως τά κείμενα Σ. Καράγιωργα, Μ. Παπαθωμόπουλου και Δ. Ρόκου (*Άγγή, Βήμα, Έλευθεροτυπία*, 8.5.77), τών Ίδιων (*Βήμα...6.77*), Γ. Κουμάντου (*Βήμα*, 29.5.77), του Ίδιου, σημείωμα-άπάντηση (*Βήμα...6.77*) Γ. Βουδούρη και Κ. Κριμπά (*Βήμα*, 18.6.77), Άννας Βραχέα (*Άγγή*, 14.7.77, *Έλευθεροτυπία*, 20.7.77), Γ. Βουδούρη, Π. Γκιουλέα, Α. Μπαλιτά (*Άγγή*, 24.7.77).

1. Δέν θά συνδέσω τό θέμα αυτό με τή γενικότερη πολιτική στρατηγική, ποιές είναι δηλαδή όχι μόνο οι επιθυμητές, αλλά οι δυνατές και κατάλληλες λύσεις, με τους σημερινούς συγκεκριμένους περιορισμούς και τίς κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Πιστεύω ότι μία τέτοια συσχέτιση θά ένίσχυε τήν άποψη πού συζητώ εδώ, αλλά θά έπαιρνε σοβαρή έκταση.

2. Η οργάνωση των Α.Ε.Ι. στη μιά περίπτωση απομονώνει ένα μικρό μέρος της πανεπιστημιακής ζωής, και στηρίζεται σ' αυτό, ενώ στην άλλη, στον Τομέα, προσδιορίζεται από ένα σύστημα που έχει διασυνδέσεις με το σύνολο των διαδικασιών μέσα στο πανεπιστήμιο, από την έγγραφη του φοιτητή ως την απασχόληση του διδακτικού προσωπικού.

Πρέπει δηλαδή τον Τομέα να τον αντιληφθούμε σαν εκπαιδευτικό πλέγμα, πιά ειδικά πλέγμα εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, που στις διασυνδέσεις του με το σύνολο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, έχει λιγότερη ή περισσότερη ένταση ή και πολυπλοκότητα. Για να κάνω αυτή την υπόθεση σαφέστερη και επιχειρησιακά αποτελεσματική, δηλαδή πρακτικά χρησιμοποιήσιμη, θά θυμίσω απλά και περιληπτικά ότι η αποτελεσματική και δημοκρατικά συνεπής εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να προσδιοριστεί από τέσσερις γενικές αρχές:

1. Η εκπαιδευτική και ερευνητική δουλειά δεν είναι δύο διαφορετικά και απομακρυσμένα πράγματα: Άνάλογα με το αντικείμενο και το επίπεδο εκπαίδευσης, είναι, περισσότερο ή λιγότερο, εκπαιδευτική ή ερευνητική.

2. Οι διαδικασίες μάθησης είναι και ατομικές και ομαδικές. Αυτό σημαίνει ότι ένα μέρος από τα γνωστικά και μεθοδολογικά στοιχεία μπορούν να γίνουν καλύτερα αντιληπτά, να εδραιωθούν και να αναπτυχθούν με ατομική διαδικασία, ένα άλλο μέρος με μικροομαδική διαδικασία και άλλο με μεγαλύτερες ομάδες, ακόμη και με πολύ μεγάλο αριθμό.

Αυτές οι δυνατότητες και οι διαφοροποιήσεις έχουν σχέση όχι μόνο με το γνωστικό αντικείμενο αλλά και με την κοινωνική και πολιτισμική δομή των διδασκόντων και διδασκόμενων, με τις γενικότερες λοιπόν συνθήκες του τόπου.

3. Η λήψη των αποφάσεων για τα διδακτικά και διοικητικά θέματα λειτουργεί πειστικότερα και αποτελεσματικότερα με συλλογική διαδικασία.

Ο προσδιορισμός αυτός είναι πολύ γενικός, έχει ανάγκη από διευκρινίσεις και διαφοροποιήσεις. Πρέ-

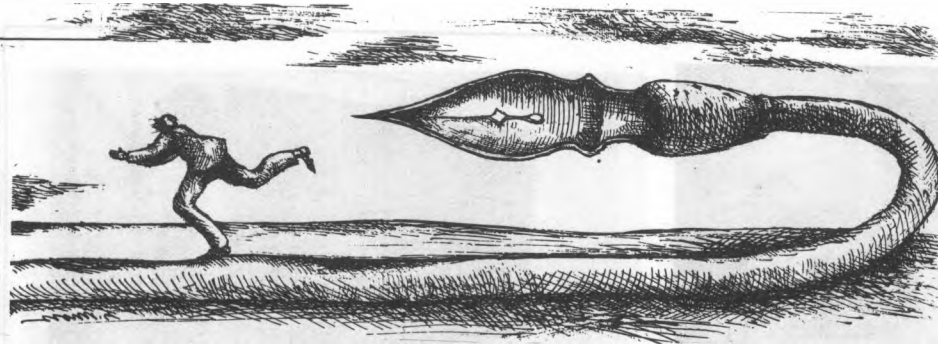
πει να προσθέσω ότι οι διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων εκτός από τη διοικητική και οργανωτική τους σημασία, έχουν πάντοτε κάποιο, μικρότερο ή μεγαλύτερο, εκπαιδευτικό ρόλο.

4. Η επιστήμη δεν είναι ένα θέμα απομονωμένο από το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, αλλά ένα μέρος από τις συνολικές διαδικασίες. Όποτε η επιστήμη έχει μιά κοινωνική διάσταση και είναι ακριβώς ο ρόλος της επιστήμης στην κοινωνία που παίρνει αποφασιστικό μέρος στα προγράμματα σπουδών, στην ανάλυση της εκπαιδευτικής δουλειάς, στους στόχους κ.τ.λ. Αυτό σε άλλες επιστήμες είναι περισσότερο φανερό, όπως στην κοινωνιολογία, στην οικονομική, στην Ιατρική, στην αρχιτεκτονική, και σε άλλες λιγότερο, όπως στη φυσική και στην ηλεκτρολογία, αλλά δεν παύει να ισχύει παντού και πάντοτε.

Από αυτές τις γενικές αρχές προκύπτουν μιά σειρά αναγκαίες λύσεις-διαρθρώσεις στην οργάνωση ενός Α.Ε.Ι.:

1. Οι διδάσκοντες και διδασκόμενοι λειτουργούν με αυτονομία αλλά και με συλλογικές υποχρεώσεις. Αυτό σημαίνει και για τους πρώτους και για τους δεύτερους ανάπτυξη της ευθύνης, αίσθηση ασφάλειας στη δουλειά τους, κατοχύρωση των δικαιωμάτων και δυνατοτήτων εξέλιξης και, μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αυτονομίας, διαμόρφωση της κατάλληλης ιεραρχικής αλλά αντιταρξικής διάρθρωσης.

2. Οι διαδικασίες που καθορίζουν τα προγράμματα, τα μαθήματα, τις ασκήσεις κτλ. προκύπτουν από συλλογικές διαδικασίες και ανταποκρίνονται σε όσα ανέφερα παραπάνω. Κύριο γνώρισμα τους είναι η δημοσιότητα. Η δημοσιότητα πραγματοποιείται με την κατάλληλη σε κάθε περίπτωση διάρθρωση και λειτουργία. Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, συλλογικές διαδικασίες και δημοσιότητα, συζητούμε καθημερινά όταν μιλούμε, με κάποια ασάφεια και γενικότερα, για συμμετοχή στις αποφάσεις όλων όσων ανήκουν σε μιά εκπαιδευτική ή και ερευνητική ομάδα. Με τη γενικότητα του δρου προκαλούνται συγχύσεις και χρειάζεται προσεκτική

περιγραφή και μελέτη: Ποιοί και πώς συμμετέχουν, ποσοστά συμμετοχής, επίπεδα και κατηγορίες αποφάσεων, διαδικασίες έλεγχου της αποτελεσματικότητας των αποφάσεων και των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν, συσχέτιση με τα προβλήματα που πρόκειται να αντιμετωπιστούν, με τις γενικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που κάθε φορά επικρατούν κτλ.

3. Τό εκπαιδευτικό πρόγραμμα και τό γνωστικό περιεχόμενο μιας επιστημονικής περιοχής τό συζητεί και τό συγκροτεί *ομάδα διδασκαλίας και έρευνας*. Η ομάδα λειτουργεί σύμφωνα με τά παραπάνω χαρακτηριστικά και δίνει τή δυνατότητα για κατάλληλες *διαπροσωπικές σχέσεις*, για *κατανόηση και αντίληψη* του περιεχομένου, τής μεθόδου και των συνθηκών των σπουδών. Αύτή άκριβώς ή ομάδα είναι ο *Τομέας*. Για τούς λόγους αυτους ή ομάδα δέν μπορεί να είναι κλειστή, δέν μπορεί να έχει πολύ περιορισμένο επιστημονικό περιεχόμενο, αλλά αντίθετα πρέπει να είναι αρκετά πλατιά ώστε να μπορεί να δίνει ένα συγκροτημένο γνωστικό πεδίο στή διδακτική αποστολή της. Αυτό σημαίνει ότι δέν ανταποκρίνεται στις ανάγκες ούτε ή συνένωση δύο σημερινών Έδρων, γιατί δέν μπορούν να αποτελέσουν τή κατάλληλη επιστημονική περιοχή, ούτε ή ανάπτυξη μιας Έδρας σέ Τομέα, όσο καινούριοι καθηγητές και άν προστεθούν στήν επιστημονική περιοχή τής Έδρας. Ούτε όμως και τό αντίθετο είναι σωστό, δηλαδή μιά ολόκληρη Σχολή να γίνει ένας Τομέας, εκτός ίσως από τις περιπτώσεις όπου ή Σχολή μπορεί να συγκεντρώσει και να συσχετίσει όλο τό πεδίο πληροφόρησης και έχει περιορισμένο αριθμό φοιτητών.

Μέσα στον Τομέα, ή και έξω από αυτόν, χρειάζονται *μικρότερες ομάδες*, κυρίως έρευνητικές, που έχουν πολύ μικρότερο γνωστικό περιεχόμενο και συχνά μπορεί να ασχολούνται με ένα συγκεκριμένο έρευνητικό *πρόβλημα*. Στις ομάδες αυτές έρευνών συνεργάζονται έρευνητές με διάφορα επίπεδα γνώσης, μεταπτυχιακοί φοιτητές αλλά και ώριμοι επιστήμονες, με διάφορες διοικητικές σχέσεις, άλλοτε σέ μόνιμη βάση και άλλοτε όχι, κτλ. Η ομάδα αυτή μπορεί να έχει ή να μήν έχει άμεση διοικητική σχέση-εξάρτηση με τόν Τομέα, και τά μέλη της να μήν παίρνουν μέρος στήν εκπαιδευτική διαδικασία, ή να έχουν περιορισμένο ρόλο, να δίνουν π.χ. ένα ειδικό σεμινάριο, ή να δουλεύουν στις μεταπτυχιακές σπουδές. Ο τρόπος συγκρότησης και λειτουργίας των έρευνητικών ομάδων χρειάζεται ειδική μελέτη και *δοκιμαστικές εφαρμογές*.

Αν βάλουμε για κριτήρια αυτές τις οργανωτικές και λειτουργικές άρχές, είναι σήμερα αποτελεσματικά διαρθρωμένες και κατανεμημένες οι διδακτικές αρμοδιότητες, και ικανοποιούνται οι εκπαιδευτικές ανάγκες;

Γιά να προχωρήσω σέ σχετικές παρατηρήσεις και διαπιστώσεις δέν χρειάζεται να συζητήσω τά γνωστά θεμελιώδη επιστημολογικά προβλήματα που έχουν σχέση με τήν προτεραιότητα ή τήν ταύτιση τής θεωρίας με τήν πρακτική, ούτε τις απαιτήσεις που προβάλλουν οι αποτελεσματικές διαδικασίες μάθησης: άρκουν δύο πολύ γνωστές αλήθειες: ότι ή σχέση θεωρία-εφαρμογή είναι διαλεκτική σχέση, και ότι ή άμεση διαπροσωπική σχέση έχει καθοριστικό ρόλο στήν έπεξεργασία τής πληροφορίας και, άναμφισβήτητα, δημιουργικά αποτελέσματα. Με βάση αυτά μπορούμε να διαπιστώσουμε μερικά γενικά χαρακτηριστικά στις συνθήκες διδασκαλίας που συνήθως επικρατούν σήμερα στα ΑΕΙ.

Τό φάσμα του μαθήματος κάθε Έδρας στον τόπο μας περιλαμβάνει τρία μέρη. Μάθημα από τήν Έδρα («άπό Έδρας»), Φροντιστήριο, Άσκήσεις ή Έργαστήριο. Η θεωρία δίνεται από τό μάθημα από τήν Έδρα, από τή «διάλεξη» που, σέ μερικές περιπτώσεις, συμπληρώνεται με συζήτηση. Στο Φροντιστήριο, όπου και όταν υπάρχει, γίνεται κάποια έπεξεργασία, ανάπτυξη ενός θεωρητικού ή εφαρμοσμένου θέματος και στις Άσκήσεις ή και τό Έργαστήριο ολοκληρώνεται, ή υποτίθεται ότι ολοκληρώνεται, ή γνώση, με τήν εφαρμογή τής θεωρίας σέ συγκεκριμένα προβλήματα κτλ.

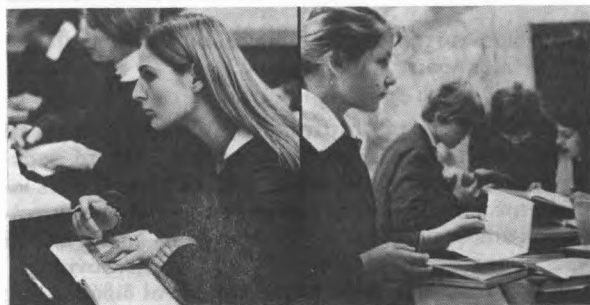
Σήμερα στον τόπο μας ή διδακτική και διοικητική ευθύνη για όλο τό φάσμα του μαθήματος άνήκει άποκλειστικά και κυρίαρχα στον καθηγητή.

Η ευθύνη αυτή που άφορά τήν ύλη, τό πρόγραμμα, τά βοηθήματα, τις εξετάσεις, τή βαθμολογία, συχνά άσκειται μόνο επιφανειακά από τόν καθηγητή, άφου οι έπιμελητές ή και οι βοηθοί κάνουν όχι μόνο τά φροντιστήρια και τις άσκήσεις, αλλά «άπρόσωπα» και τις εξετάσεις, τή βαθμολογία, μερικές φορές μάλιστα άκόμη και τό μάθημα, τή διάλεξη του καθηγητή.

Ποιές είναι όμως οι πραγματικές εκπαιδευτικές άνάγκες;

Τά τρία αυτά μέρη του φάσματος του μαθήματος, άνάλογα με τό περιεχόμενο του μαθήματος, με τή θέση τους στο πρόγραμμα σπουδών και στήν έσωτερική δομή του μαθήματος — ως επιστημονικής ένότητας — έχουν λιγότερη ή περισσότερη *άυτονομία* τό ένα με τό άλλο και χρειάζονται *ιδιαιτερη διδακτική μέθοδο*.

Είναι γνωστό ότι ή ανάπτυξη ενός θέματος με επιστημονική πληρότητα και σαφήνεια και ή αποτελεσματική εκπαιδευτική παρουσίαση έχουν άνάγκη από χρόνο, έπεξεργασία και διαφοροποιήσεις, που είναι σαφές ότι δέν μπορεί ένας μόνο διδάσκων να ικανοποιήσει. Δέν μπορούν αυτά όλα να αναφέρονται σέ ένα και μόνο άτομο, όπως γίνεται σήμερα, στον καθηγητή. Αντίθετα, σέ μιά αποτελεσματική εκπαιδευτική διαδικασία, *πολλά άτομα* πρέπει να παίζουν έναν *φανερό*,

υπεύθυνο, σοβαρό και αυτόνομο ρόλο στον προγραμματισμό του γνωστικού περιεχομένου και της εκπαιδευτικής διαδικασίας και στην εφαρμογή της, στον τρόπο δηλαδή και τα μέσα με τα οποία παρουσιάζονται, αναλύονται και τελικά κατακτώνται τα γνωστικά στοιχεία από τον διδασκόμενο, από το φοιτητή.

Μιά ένδειξη για τις πραγματικές διδακτικές ανάγκες είναι ακριβώς ή επιφανειακή μόνο εφαρμογή, όπως ανέφερα πριν, της άποκλειστικής ευθύνης του καθηγητή.

Αυτά όλα δείχνουν ότι σε κάθε μέρος του μαθήματος και σ' ολόκληρη την εκπαιδευτική διαδικασία, από το πρόγραμμα ως την αξιολόγηση, χρειάζονται υπεύθυνοι διδάσκοντες. Αυτοί πρέπει να μην βρίσκονται σε αδυναμία να αναπτύξουν τη γνώση τους και την προσωπική τους άποψη και στάση, σε σχέση βέβαια με τις συλλογικές απαιτήσεις της ομάδας στην οποία ανήκουν.

Οι ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των τριών ειδών μαθήματος οδηγούν στα ίδια συμπεράσματα:

1. Το μάθημα «από την έδρα», ή διάλεξη, είναι, με όρισμένες προϋποθέσεις, διδακτικά αποτελεσματικό. Το μάθημα αυτό παρουσιάζει, συνήθως, και συζητεί βασικές ή γενικές απόψεις θεωρητικές ή μεθοδολογικές. Ο τρόπος παρουσίασης, ο αριθμός των ακροατών, ή συζήτηση, το είδος του γνωστικού περιεχομένου, ή προσωπικότητα και άλλες ικανότητες του όμιλητή παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην «ποιότητα» του μαθήματος. Για τους λόγους αυτούς δεν μπορούν όλοι οι διδάσκοντες να ανταποκριθούν στις ανάγκες αυτού του μαθήματος. Η πείρα, οι ειδικές διδακτικές ικανότητες, ή σοβαρή επιστημονική γνώση, είναι μερικές προϋποθέσεις για τον διδάσκοντα στην περίπτωση αυτή.

Το μάθημα αυτό, αν και θεμελιακό, μπορεί να οδηγεί, αλλά και να μην οδηγεί, σε βαθμολόγηση. Ο τρόπος της αξιολόγησης πρέπει να μελετηθεί ανάλογα με το συγκεκριμένο γνωστικό περιεχόμενο και τις συνθήκες σπουδών. Μπορεί π.χ. να μην γίνεται τυπική «έξταση» αλλά μελέτη, παρουσίαση κάποιου θέματος, ή μπορεί να συσχετίζεται με την εξέταση σε ένα από τα σχετικά μαθήματα του φροντιστηρίου ή και των ασκήσεων.

2. Το φροντιστήριο λειτουργεί αποτελεσματικά σε μικρές, πολύ μικρές ομάδες, είναι δουλειά λίγων ατόμων διδακτική και λίγο πολύ έρευνητική. Το μάθημα αυτό ανταποκρίνεται δηλαδή στο ρόλο του με 5, 8, το πολύ 15 άτομα, και ποτέ με 20, 30 και 40. Στο φροντιστήριο γίνεται δουλειά ουσιαστική και θεμελιώδης για τη γνωστική διαδικασία. Είναι γνωστό πώς το φροντιστήριο με μικρή ομάδα έχει αντικαταστήσει, εδώ και πάρα πολλά χρόνια, μεγάλο μέρος της διδασκαλίας

«από την έδρα». Στην κατηγορία αυτή μπορεί να περιληφθεί και ένα σοβαρό μέρος της δουλειάς εργαστηρίου ή και σχεδιαστηρίου για μερικές επιστημονικές περιοχές. Η φροντιστηριακή δουλειά είναι αυτόνομη διδακτική διαδικασία, ισότιμη και με τη διάλεξη και με την άσκηση. Το μάθημα αυτό είναι η κύρια πηγή για την αξιολόγηση της δουλειάς των διδασκόμενων, και γι' αυτό οδηγεί πάντα σε βαθμολόγηση.

3. Οι ασκήσεις στο εργαστήριο ή στο σχεδιαστήριο, ή οι ασκήσεις χωρίς εργαστηριακή δουλειά, έχουν γνωστικό περιεχόμενο περισσότερο ή λιγότερο εκτεταμένο και περιλαμβάνουν, όπως και σήμερα συμβαίνει, καινούρια θεωρία και όχι μόνο επεξήγηση της θεωρίας που δόθηκε. Αλλά και η επεξήγηση είναι και αυτή μία θεωρία, μία άλλη συχνά θεωρία. Όπως το φροντιστήριο έτσι και οι ασκήσεις, δίνουν τη δυνατότητα για συνεπή αξιολόγηση της δουλειάς των διδασκόμενων, και γι' αυτό μπορεί και πρέπει να καταλήγουν πάντα σε βαθμολόγηση.

Εδώ πρέπει να προσθέσω, σχετικά με την αξιολόγηση, ότι και για τα τρία αυτά είδη μαθήματος, το πώς και με ποιές προϋποθέσεις, γίνεται ή απαραίτητη διαπίστωση της ανταπόκρισης του διδασκόμενου στις ανάγκες της επιστήμης, δηλαδή αν γίνεται εξέταση ή άλλος έλεγχος προφορικά, γραπτά, συνολικά ή όχι κτλ., προσδιορίζεται από τις συγκεκριμένες συνθήκες σπουδών και από το συγκεκριμένο γνωστικό περιεχόμενο.

Από τα παραπάνω έγινε φανερό ότι για το καθένα από τα τρία μαθήματα χρειάζεται διαφορετικός διδάσκων με αυτονομία στη διατύπωση και στην ανάπτυξη του θέματος, στη βαθμολογία κτλ.³ Μπορούμε σωστά λοιπόν καθεμία από αυτές τις τρεις αυτόνομες διδακτικές διαδικασίες να τις ονομάσουμε μαθήματα: α) Μάθημα-Διάλεξη σε μικρό σχετικά ή μεγάλο αριθμό, β) Μάθη-

3. Είναι τόσο φανερό ότι όρισμοί και «προσφωνήσεις» όπως καλύτερο ή βοηθητικό διδακτικό προσωπικό δεν ανταποκρίνονται στην αλήθεια, ώστε δεν χρειάζεται ούτε συζήτηση ότι είναι υποχρέωση και καθήκον της πολιτείας να τους καταργήσει. Τέτοιοι όρισμοί είναι προβληματικοί για τους ίδιους τους καθηγητές και αυτοί πρώτοι θα έπρεπε να ζητήσουν την κατάργησή τους. Εκτός από άλλες προτάσεις που δεν τις ξέρω, την κατάργησή τους προτείνει μαζί με μία σχετική διάρθρωση διδασκόντων, και το Σχέδιο Νόμου - Πλαίσιο για τα Α.Ε.Ι. της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που υποβλήθηκε το 1976 στο Υπουργείο Παιδείας. Ας μου επιτραπεί να προσθέσω ότι είναι πράγματι άσυνεπες με το πνεύμα όλου του Σχεδίου του Νόμου-Πλαίσιο για τα Α.Ε.Ι. της πρώτης Επιτροπής του Υπουργείου Παιδείας (1974-75) το ότι διατηρεί αυτόν το διαχωρισμό του διδακτικού προσωπικού. Πιστεύω ότι ήταν αποτέλεσμα των συνθηκών της εποχής, λίγος σχετικά χρόνος μελέτης, έντολη μόνο για βελτίωση του Ν.5343 και όχι για καινούρια δομή, πρώτη σχετική προσπάθεια στην εκπαιδευτική ιστορία του τόπου κτλ.

μα - Φροντιστήριο, γ) Μάθημα-Εργαστήριο ή Μάθημα-Άσκησης.

Ανάλογα με την επιστημονική περιοχή μπορεί να μη χρησιμοποιείται ένα ή περισσότερα από τα παραπάνω μαθήματα, π.χ. η διάλεξη, ή να γίνεται συνδυασμός τους, π.χ. διάλεξη με φροντιστήριο, ή φροντιστήριο με άσκησης. Αυτό π.χ. συμβαίνει με πολλά από τα «μαθήματα στο σχεδιαστήριο» της αρχιτεκτονικής.

Ειδικότερα πρέπει να προστεθεί ότι οι διδάσκοντες που έχουν την ευθύνη της διάλεξης πρέπει συχνά, αν όχι πάντοτε, να έχουν και την ευθύνη ενός φροντιστηρίου ή άσκησης, ότι ένας διδάσκων μπορεί να δουλεύει σε ένα ή περισσότερα από τα μαθήματα, σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να εναλλάσσεται σ' αυτά από χρονιά σε χρονιά κ.ά.

Στή διδακτική διαδικασία περιλαμβάνονται, όπου χρειάζεται, και άπλες εφαρμογές με γραπτές άσκησης, εργαστήρια, επιδείξεις κτλ. Οι εφαρμογές αυτές, που δεν είναι χωρίς ιδιαίτερη σημασία, αφού βοηθούν αποφασιστικά στην επανάληψη πληροφορίας, πύσως στην διαφοροποιημένη επανάληψη της πληροφορίας και στον «αυτοματισμό», όπου χρειάζεται, της γνωστικής διαδικασίας, εντάσσεται σε κάποιο από τα τρία μαθήματα, διάλεξη, φροντιστήριο ή εργαστήριο, και στη διενέργειά τους παίρνουν μέρος μαζί με τον διδάσκοντα και μεταπτυχιακοί φοιτητές ή έκτακτοι συνεργάτες. Τα τρία αυτά μαθήματα δεν μπορούν βέβαια να λειτουργήσουν εκπαιδευτικά με ολοκληρωμένο και αποτελεσματικό τρόπο χωρίς *συντονισμό*: αυτή είναι μία κρίσιμη διαδικασία, αλλά αυτή άκριβώς είναι και η δουλειά της διδακτικής και έρευνητικής ομάδας, του Τομέα. Με συζήτηση, κριτική και ανταλλαγές απόψεων από όλους τους διδάσκοντες και διδασκόμενους διαρθρώνεται ή ύλη, τό περιεχόμενο, ή έκταση κτλ., καθώς και τα διδακτικά, καθαρά παιδαγωγικά προβλήματα, «τεχνική» της μετάδοσης της πληροφορίας κ.ά.

Τό σύνολο, λοιπόν, διάλεξη + φροντιστήριο + άσκηση, δεν είναι διαδικασία ύπακοής στις απαιτήσεις ενός διδάσκοντα, δεν είναι «μιας κατεύθυνσης», όπως σήμερα, αλλά σύνθετη διαδικασία αυτόνομης και συντονισμένης δουλειάς.

Τέλος, χάρη στην πρωτοβουλία και στην αυτονομία που έχει κάθε διδάσκων, αναπτύσσει και τις δικές του γνώσεις και τη μεθοδολογία του και τις εκπαιδευτικές ικανότητές του. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό και δεν μπορεί σήμερα να γίνει με την λίγο πολύ καθολική εξάρτηση του μαθήματος και των διδασκόντων από τον καθηγητή. Χρήσιμο να θυμίσω ότι, για να εξελίσσεται αυτή ή ανάπτυξη και εκπαίδευση των διδασκόντων, δεν άρκει μόνο ή εκπαιδευτική και έρευνητική δουλειά: χρειάζονται ειδικά σεμινάρια για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση και παρουσίαση και κριτική της δουλειάς του καθενός. Η ίδια ή διδακτική και έρευνητική ομάδα συζητά και αξιολογεί ή δουλειά των μελών της, την απόδοση και τό ενδιαφέρον τους, τις μεθόδους που εφαρμόστηκαν και προτείνει την παραπέρα εξέλιξη των μελών της ομάδας, νέους συνεργάτες κ.ά. Βέβαια ή διαδικασία αυτή στην εφαρμογή της έχει πολλές δυσκολίες, άποτελεσμα προσωπικών σχέσεων, επιδιώξεων κτλ., αλλά άκριβώς αυτές οι δυσκολίες δεν μπορούν να

ξεπεραστούν παρά μόνο μέσα από τις συλλογικές, δημοκρατικές διαδικασίες.

Από τό σύνολο των παραπάνω διαπιστώσεων και χαρακτηριστικών προκύπτει λοιπόν μία διάρθρωση που κατανέμει αυτόματα την άπασχόληση και αξιοποιεί δημιουργικά δλη ή διδακτική ομάδα, ανάλογα με την πείρα και τις άλλες ικανότητες του κάθε μέλους της.

Από ή διάρθρωση αυτή προκύπτει και μία άλλη θεμελιώδης διαφοροποίηση στη διδακτική διαδικασία. Αλλάζει ποσοτικά και ποιοτικά ή σχέση διδάσκοντα με διδασκόμενο για τρεις λόγους:

1. Ο αριθμός των φοιτητών, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις διαλέξεων, δεν είναι πιά μεγάλος: αντίθετα, γίνεται πολύ μικρός. Οι διαλέξεις, όπου υπάρχουν, παίρνουν χαρακτηριστική διδακτική σημασία και υποχρεώνουν τον διδάσκοντα σε μία ιδιαίτερη τεχνική.

2. Κάθε φοιτητής έχει άμεση έπαφή πάντα με έναν συγκεκριμένο διδάσκοντα, με τον οποίο ολοκληρώνει ή δουλειά του και στον οποίο, αν και αυτός σωστά λειτουργεί, μπορεί να έχει έκτιμηση και εμπιστοσύνη.

3. Ο φοιτητής έχει ή δυνατότητα να συσχετίσει με συνθετικό, διαλεκτικό τρόπο την πληροφορία, αφού μπορεί στά τρία διαφορετικά μαθήματα να γίνεται έπεξεργασία της ίδιας επιστημονικής περιοχής, αλλά με διαφορετικό έντοπισμό προβλημάτων, κριτική προσέγγιση κτλ. Αυτή μάλιστα ή συνθετική διαδικασία συνδέεται με ένα συγκεκριμένο άτομο κάθε φορά, δηλαδή με μία συγκεκριμένη προσωπικότητα. Με αυτόν τό διδάσκοντα μάλιστα διαμορφώνεται και μία ανθρώπινη σχέση, άπαραίτητο συστατικό για άποτελεσματική εκπαιδευτική διαδικασία⁴.

Από όλα όσα προσπάθησα να εξηγήσω φαίνεται καθαρά ή ανάγκη να χρησιμοποιηθούν όλες οι δυνάμεις που βρίσκονται σήμερα μέσα στά πανεπιστήμια και όσες βρίσκονται έξω από αυτά. Έτσι θά προκύψει πραγματική, δηλαδή ουσιαστική και άποτελεσματική χρησιμοποίηση όλου του ανθρώπινου δυναμικού. Έτσι γεννιούνται οι πολλοί διδάσκοντες και οι λίγοι φοιτητές, ή άποτελεσματικότερη επικοινωνία φοιτητή με δάσκαλο, ή ανάπτυξη και εξέλιξη των διδασκόντων.

Η διδακτική αυτή διάρθρωση και διαδικασία συνδέει λοιπόν τό σύνολο των στοιχείων και σχέσεων στη μάθηση, τό περιεχόμενο των σπουδών, ή μεθοδολογία, την παιδαγωγική τεχνική, την προσωπικότητα και τις ικανότητες του διδάσκοντα και την άπασχόλησή του, αλλά και την προσωπικότητα και τις ικανότητες του φοιτητή, σε ένα άλληλεξαρτώμενο πλέγμα, αυτό που είχα όρισει στην άρχή, ένα εκπαιδευτικό πλέγμα που αυτορρυθμίζεται, βελτιώνεται και εξελίσσεται με δημοκρατική συνέπεια και δημιουργική άποτελεσματικότητα.

4. Σχετικά με αυτά που προσπάθησα να παρουσιάσω έδω, και γενικότερα για ή δομή και ή λειτουργία των Α.Ε.Ι., βλ. Δ. Α. Φατούρος, *Άλλαγή και πραγματικότητα στο Πανεπιστήμιο*, Όλκος, Άθήνα, 1975.

Ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Κωί

φιλελεύθεροι διανοούμενοι

τῆς Ἄννας Φραγκουδάκη

Σημείωση: Πρόκειται γιά τό τελευταῖο κεφάλαιο τῆς μελέτης «Ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση καί φιλελεύθεροι διανοούμενοι: Ἐργοί ἀγῶνες καί ἰδεολογικά ἀδιέξοδα στό μεσοπόλεμο», πού κυκλοφορεῖ αὐτές τίς μέρες στίς ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ.

Τά κοινωνικά ἀποτελέσματα τῆς θεωρίας καί πρακτικῆς τῶν φιλελευθέρων ἀστῶν διανοουμένων

Ἀπό τό 1917, καί κυρίως μετά τό 1922, ἡ οἰκονομική κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας εἶναι, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε ἀνησυχητικά κακή.

Ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη πού παρατηρεῖται τότε μέ τό τέλος τῶν πολέμων, βασίζεται κυρίως στό ξένο κεφάλαιο πού εἰσάγεται μαζικά καί ἐλέγχει τήν ἐθνική οἰκονομία¹. Ἀκολουθεῖ ραγδαία ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος, ἀύξηση τῆς ἀνεργίας στίς πόλεις, «τό ἐργατικό εἰσόδημα πέφτει γενικά κάτω ἀπό τό ζωτικό ἐλάχιστο, ἐνώ ὁ πλοῦτος συγκεντρώνεται στό χέρι μιάς μειοψηφίας»². Μέ ἀποτέλεσμα νά μεγαλώνει ὁ ἀντίκτυπος τῆς προπαγάνδας τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ἡ ἔνταση τῆς δραστηριότητάς της, οἱ ἀπεργίες καί οἱ συγκρούσεις νά πολλαπλασιάζονται³.

Ἡ κατάσταση αὐτή ἐπηρεάζει καθοριστικά τίς φιλελεύθερες τάσεις. Ἡ δημοκρατία τοῦ 1924 δέ βρίσκει ἀντιμέτωπους τῆς μόνο τοῦς βασιλόφρονες ἀλλά καί τοῦς βενιζελικούς⁴. Ἐπηρεάζει συγχρόνως σημαντικά τίς ἰδέες, οἱ βασικές ἀρχές τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας παραφθείρονται ἀπό τοῦς ἴδιους τοῦς φορεῖς της.

Ἐπάρχει δηλαδή στήν ἑλληνική κοινωνία τῆς ἐποχῆς μιά ἀναντιστοιχία, πού ὀλοένα μεγαλώνει ὡς τό 1936, ἀνάμεσα στήν πολιτικά κυρίαρχη τάξη καί τήν κυρίαρχη ἰδεολογία: ἡ πολιτική κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης δέ συμβαδίζει μέ τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας.

Τό γεγονός αὐτό ὀφείλεται σχηματικά στίς ἰδιοτυπίες τῆς ἀστικῆς τάξης⁵, στήν ἐξάρτηση, στήν κοινωνική ἀναταραχή πού τροφοδοτεῖ ἡ οἰκονομική ἀνέχεια. Οἱ βασικές ἀρχές τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας δηλαδή ἀποτελοῦν ἀπειλή γιά τήν κοινωνική ἰσορροπία. Μέ τήν ὀπτική αὐτή καί μόνο εἶναι δυνατό νά ἐρμηνευτεῖ ἡ ὀξύτατη πολεμική καί ἡ καταστροφικότητα τῶν φιλελευθέρων δημοτικιστῶν, καί κυρίως τοῦ Δελημούζου.

Οἱ πεισματικοί αὐτοί ὑπερασπιστές τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, οἱ δημοτικιστές φιλελεύθεροι διανοούμενοι κατηγοροῦνται ὅλη τή ζωή τους σάν ἐχθροί καί προδότες τοῦ ἔθνους. Τοῦς ἔχουν πεῖ μέ χίλιους τρόπους καί μέ πλῆθος κείμενα ὅτι τό ἔθνος κινδυνεύει ἀπό τή μεταρρυθμιστική δραστηριότητά τους. Οἱ μεταρρυθμιστές δημοτικιστές πού δέν εἶναι, ὅπως οἱ κατήγοροί τους γνωρίζουν, οὔτε «ἀναρχικοί», οὔτε «ἐμπρηστές», οὔτε «προδότες», θά

1. Ὁ Ν. Σβορώνος, Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, Θεμέλιο 1976, σελ. 130, λέει γιά τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τήν περίοδο αὐτή: «Ὡστόσο ἡ ἐδημερία αὐτή εἶναι φαινομενική καί δέν ἐξυπηρετεῖ παρά μιά μειοψηφία, γιατί βασίζεται κατά πρότυπο στό ξένο κεφάλαιο πού εἰσάγεται μαζικά καί ἐλέγχει τήν οἰκονομία τῆς χώρας» (σελ. 130).

2. Ὁπ. παρ., σελ. 130.

3. 21 Ἀυγούστου 1923, πανελλαδική ἀπεργία: ὁ στρατός χτυπάει τοῦς ἀπεργοῦς. 9 Σεπτεμβρίου 1926, λαϊκή ἐξέγερση: 23 νεκροί καί 173 τραυματίες. 16 Ἰουνίου 1928, ἀπεργία καπνεργατῶν σέ πέντε μακεδονικές πόλεις: 6 νεκροί. Παράλληλα αὐξάνεται ἡ ἐκλογική ἐπιρροή τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος: 1926: 4,38%, 1929: 2%, 1933: 6%, 1935 (ἐνιαῖο μέτωπο): 9,59%.

4. Βλ. Ν. Σβορώνος, Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ὁπ. παρ., σελ. 129.

5. Βλ. ἐδῶ, σελ. 114 - 115.

έπηρεαστούν καθοριστικά από την πολεμική αυτή.

Πρίν απ' όλα θά τυφλωθούν και δέ θά καταλαβαίνουν. Ἡ ἀνάγκη ἐπιβολῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης εἶναι αὐτονόητη, εἶναι ἀποδεδειγμένη, εἶναι ὀφθαλμοφανής. Καὶ ὅμως ἡ «ἀντίδραση» τὴν πολεμάει.

Κατὰ δεύτερο λόγο θά λειτουργήσουν κοινωνικά μὲ τρόπο πού τελικά θά ἐνόησει «τὴν ἀντίδραση» καὶ θά γίνουν, δίχως νά τό θέλουν καὶ δίχως νά τό ξέρουν, συνυπεύθυνοι γιά τὴ μακρότατης διάρκειας ἀποτυχία τοῦ διπλοῦ μεταρρυθμιστικοῦ στόχου στόν ὅποιο ἀφιέρωσαν τὴ ζωὴ τους.

Ἡ μύθευση

«Ἡ παιδεία μας», ἔγραφε τό 1932 ὁ Εὐάγγελος Κακοῦρος, «μολονότι εἴχαμε ἀπό τόν καιρό τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους δημοκρατία, ἦταν καὶ εἶναι ἀκόμη σέ μεγάλο τῆς μέρους ὀλιγαρχική. Ἡ ὀλιγαρχική ἀντίληψη, συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά, πιστεῦε πῶς ὁ λαός γιά νά ζήσει δέν χρειάζεται οὔτε ἐπαγγελματική προπαρασκευή -τὴν ἔπαιρνε ἀπό τόν πατέρα του ἢ τόν προϊστάμενο- οὔτε γενική μόρφωση σοβαρή. Αἶγα κολουγογράμματα τόν ἀρκοῦσαν». Καὶ τοῦτο ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι: «Στὴν Ἑλλάδα εἴχαμε δημοκρατία, ἀλλά δημοκρατία στό χαρτί. Στὴν οὐσία καὶ στόν τρόπο τῆς ἀντιλήψεως, ὀλιγαρχία»⁶.

Τό γεγονός ὅτι ἡ δημοκρατία, ἡ ἀστική δημοκρατία δυτικοῦ τύπου, δέν καταφέρνει ἀπό τό 1917 καὶ γιά μισόν αἰῶνα καί πάνω, νά εὐδοκιμήσει στά ἑλληνικά χῶματα, ὀφείλεται βέβαια, ὅπως ἐπαναλάβουμε ἀρκετά ὡς τώρα, σέ ἀντικειμενικά ἴτια. Ὅφείλεται πάντως, ὡς ἓνα βαθμό, καὶ στή μύθευση τῆς πραγματικότητας πού ἔκαναν οἱ φιλελευθεροὶ διανοούμενοι.

Ἡ αὐτόδηλη ἀξία τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος, πού ὑπερασπίστηκαν ἔντονα οἱ διανοούμενοι, ἀπέτέλεσε ἓνα παραπέτασμα πού ἐμπόδιζε νά γίνεται πλατύτερα ὄρατὴ καὶ κατανοητὴ ἡ ταξικὴ διαστρωμάτωση τῆς κοινωνίας.

Ἡ «ἀντίδραση», σέ ὄλες τὶς περιόδους, μίλησε καὶ μιλάει στό ὄνομα τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος. Ἡ μεταξική δικτατορία δήλωσε ὅτι ἐπιβλήθηκε γιά νά ὑπηρετήσει τό ἔθνικό συμφέρον. Συγχρόνως, κα-

θῶς ἦταν κυνικότερη καὶ οἱ διανοούμενοι πού τὴν ὑπηρετήσαν τρίτης κατηγορίας (ὅπως συνήθως γίνεται μὲ τὶς ἑκτακτες ἐξουσίες), ἔδρασε μὲ τὴ βία καὶ στό χῶρο τῶν ἰδεῶν. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Βασίλειος Τσίριμπας, γενικός ἐπιθεωρητῆς στή δημοτικὴ ἐκπαίδευση τότε, γράφει ἀνάμεσα σ' ἄλλα, ὅτι μιὰ ἀπό τὶς κατευθύνσεις τῆς 4ης Αὐγούστου εἶναι ἡ καταπολέμηση τῆς ὀλιστικῆς ἀντίληψης (τῶν μεταρρυθμιστῶν), πού βλέπουν το σχολεῖο ὡς θεσμὸ πού μεταδίδει μόνο γνώσεις, ἀπολυτοποιώντας τὴ Γνώση:

«Ἐνομισθὴ δηλαδή, ὅτι αἱ γνώσεις εἶναι ἀρκεταὶ ὥστε ν' ἀναπτυχθοῦν καὶ ἐξελιχθοῦν αὐτομάτως ἐξ αὐτῶν καὶ τὰ δύο ἄλλα ψυχικά στοιχεῖα, ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου. Διευρυνῶνται οὕτως ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὁ ἔχων τό πνεῦμα αὐτοῦ ἀνεπτυγμένον, τοῦτέστιν ὁ συγκρατῶν ἐν τῇ μνήμῃ του πολλάς καὶ ποικίλας γνώσεις, εἶναι ὁ ἰδεώδης ἀνθρώπος καὶ ὁ ἰκανός διὰ τὴν ζωὴν. Τό πνεῦμα εἰδωλοποιήθη, ἡ δέ εἰδωλοποίησις αὐτὴ ἤγαγεν εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε «Γνώσις» νά σημαίη «Δύναμις». Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἀγωγή λεληθότως πῶς ἔταξεν ὡς κύριον αὐτῆς σκοπὸν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦτέστιν τὴν συσσώρευσιν γνώσεων, ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ δεξιότητων τοῦ ἀνθρώπου»⁷.

Ἡ ἀγωγή δηλαδή δέν πρέπει νά στηρίζεται στό εἰδωλο τῆς γνώσεως, ἀλλά:

«Σπουδαιότατοι ἐπιστημονικοὶ ψυχολογικοὶ καὶ παιδαγωγικοὶ λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ παιδαγωγικοῦ μας συστήματος καὶ στροφῆς τῆς ἀγωγῆς κυρίως ἐπὶ τὴν βούλησιν, ἐπὶ τὸ φρόνημά τοῦ τροφίμου, ὡς τοῦ πλέον ἀπαραιτήτου στοιχείου διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν»⁸.

Ἡ γνώση λοιπὸν εἶναι ἐπικίνδυνη γιά «τὴν κοινωνικὴ ζωὴ», δηλαδή τὴ συγκεκριμένη κοινωνικὴ δομὴ μὲ τὴ συγκεκριμένη πολιτικὴ ἐξουσία. Καὶ τελικά αὐτό εἶναι σωστό. Ὄταν ἡ κοινωνικὴ δομὴ βρίσκεται σέ κρίση, δέν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ διαφορά ἀνάμεσα στοὺς φιλελευθεροὺς πάνηγυρικούς (γιά τὴν ἀνάγκη νά προστατεύει τό σχολεῖο τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία ἀπὸ τὴν ἐνδεχόμενη συνειδητοποίηση τῶν ἀδικημένων) καὶ στόν κυνισμό τῶν δικτατόρων.

Τό σημαντικότερο κοινωνικὰ εἰ-

6. Ε. Κακοῦρος, «Ἡ προοπτικὴ τοῦ λαϊκοῦ σχολείου», Ἐπετηρὶς τῆς δημοτικῆς Ἐκπαίδευσως, 1932, σελ. 10.

7. Β. Α. Τσίριμπας, Αἱ νέαι ἐκπαιδευτικαὶ κατευθύνσεις εἰς τὸ Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου 1936, Ἀθῆνα 1939, σελ. 14, οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ συγγραφέα.

8. Ὅπ. παρ., σελ. 17.

* Αλέξανδρος Δελμούζος

ναί ίσως ότι οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι λειτουργούν πολιτικά δίχως να έχουν συνείδηση των κοινωνικών αποτελεσμάτων που έχουν οι θεωρητικές τους τοποθετήσεις.

Τό εθνικό συμφέρον, σέ στιγμή έντονων κοινωνικών συγκρούσεων, εμποδίζει την κατανόηση τής ταξικής διαστρωμάτωσης. Έμποδίζει τά άτομα που ανήκουν στίς άδικημένες οικονομικά τάξεις νά αυτοαναγνωριστούν ως όντα κοινωνικά, κι επομένως νά διεκδικήσουν τά συμφέροντά τους. Άρα τό εθνικό συμφέρον, μέσα σέ συνθήκες κρίσης και σύγκρουσης, ευνοεί τό συμφέρον των οικονομικά προνομιούχων στρωμάτων τής κυρίαρχης τάξης. Μέ άλλα λόγια οι διανοούμενοι υπερασπίζονται πολύ συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα, πιστεύοντας συγχρόνως ότι δρούν έναντιόν τής υπεράσπισης όποιουδήποτε «στενοδ» συμφέροντος.

Τόν ίδιο άκριβώς ρόλο έπαιξε και ή «άφ' ύψηλου» περιφρόνηση τής πολιτικής. Αυτόαναγνωριζόμενοι ως άτομα ανώτερα και άδέσμευτα, δίχως κοινωνική έξάρτηση και έπιρροή, οι διανοούμενοι αποσύρθηκαν στό γυάλινο πύργο τους κι άφησαν τήν πολιτική στός εκπροσώπους των «στενών» συμφερόντων. Αυτό βοήθησε τήν «άντίδραση» ή όποία,

στό βαθμό που εξακολουθούσαν οι διανοούμενοι νά υπερασπίζονται τίς δημοκρατικές και φιλελεύθερες αξίες, επικίνδυνες για τήν κοινωνική ίσορροπία, θ' άναγκαζόταν ν' άσκήσει βία και έναντιόν τους, πράγμα που έκανε άλλωστε σέ άρκετό βαθμό. Άποσυρόμενοι από τήν πολιτική, παύοντας δηλαδή νά άσχολούνται μέ τά άμεσα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα και στρεφόμενοι προς τά ύψηλότερα και πνευματικότερα, είχαν μεγαλύτερο «περιθώριο έλευθερίας», πράγμα που στή στιγμή τής κρίσης λειτουργήσε έκτονωτικά ως προς τίς αντίφάσεις και ευνόησε και πάλι τήν έξουσία.

Οι διανοούμενοι δηλαδή, μέ τή θεωρητική τους παρέμβαση, έμπόδισαν ως ένα βαθμό τήν κατανόηση τής πραγματικότητας, κάνοντας τήν κοινωνική εικόνα άκατάληπτη στά μάτια των πολλών. Χτυπώντας τήν αντίδραση αλλά και τήν πλουτοκρατία, άκόμα και τήν κεφαλαιοκρατία, όπως είδαμε, προκάλεσαν ιδεολογική σύγχυση που έβλαψε σέ μεγάλο βαθμό τήν προσπάθεια των μαρξιστών νά έρμηνεύσουν τά κοινωνικά φαινόμενα μέ καινούριους για τόν έλληνικό χώρο δρους.

Συγχρόνως, μέ τήν παράλληλη μάχη τους έναντιόν του κομμουνισμού, τής πλουτοκρατίας και τής

πολιτικής, άνοιγαν χωρίς νά τό θέλουν τό δρόμο προς τή μεταξική δικτατορία. Ή ταυτιση τής πολιτικής μέ τά στενά συμφέροντα, ή φθορά αυτή των άρχων του άστικού κοινοβουλίου και τής εκλεγμένης έξουσίας, άνοιγε τό δρόμο, άν όχι προς τήν άποδοχή, τουλάχιστον προς τήν άνοχή τής δικτατορικής λύσης. Πράγματι, ό Ίωάννης Μεταξάς δέ βρήκε σχεδόν καμιά αντίσταση, σχεδόν καμιά αντίδραση από τό φιλελεύθερο χώρο. Ή σύγχυση στό χώρο των ιδεών και ή έλλειψη κοινωνικής συνείδησης των διανοουμένων επέτρεψε σέ ευγενικές και δημοκρατικές φυσιγνωμίες νά δημοσιεύσουν ύμνητικά κείμενα για τόν Ίωάννη Μεταξά και τό δημοτικιστικό του πνεύμα⁹. Ή σύγχυση αυτή επέτρεψε στίς δημοκρατικές συνειδήσεις ν' άνεχθούν τή φασιστική βία.

Κατηγόρησαν επανειλημμένα τό Γληνό ότι ζητάει νά μετατρέψει τό σχολείο σέ «ταξικό». Διέδωσαν δηλαδή κι ένίσχυσαν τό μύθο που έλεγε πώς ό εκπαιδευτικός θεσμός

9. Τό πρόβλημα αυτό των γλωσσικών αντιλήψεων τής δικτατορίας του 1936 πρέπει νά σημειωθεί πώς παραμένει άμελέτητο και ή άνάλυσή του έκκρεμεί πάντοτε.

είναι μέσα στην κοινωνία άσχετος και άνεπηρέαστος από τήν ύπαρξη τών κοινωνικών τάξεων και τις αντίθεσεις τους. «Τό καθαρό παιδαγωγικό αντίκρυσμα τών πραγμάτων [...] είναι όλότελα άνεξάρτητο από τήν κοινωνική σύνθεση και τούς κοινωνικούς άγώνες, είναι υπεραξικό», γράφει ο Δελμούζος και προσθέτει: «όσοι δέχονται πώς όλες οι κοινωνικές οργανώσεις και ή παιδεία είναι αναγκαστικά εξαρτημένες από τή μορφή τής κοινωνικής σύνθεσης, δέν είναι παιδευτικοί, μά πολιτικοί ή ακόμα χειρότερα πολιτεύονται»¹⁰. Παιδαγωγός δηλαδή είναι εκείνος πού διδάσκει (όχι μόνο στό σχολείο αλλά και γενικότερα) πώς ή παιδεία δέν εξαρτάται από τή μορφή τής κοινωνικής σύνθεσης. Έκείνος πού έμποδίζει ως κάτοχος τής γνώσης τούς άλλους νά καταλάβουν τή λειτουργία τών κοινωνικών δυνάμεων. Οι «πολιτικοί» περιέγραφαν τήν εκπαιδευτική πραγματικότητα: «πολλά δημοτικά σχολεία είναι τρώγλες, λείπουν και τά θρανία ακόμα και οι πίνακες, ούτε ένα σπασμένο τζάμι δέν μπορούν νά ξαναβάλουν, είναι παιδιά πού δέν έχουν βιβλία και τετράδια κλπ. κλπ. [...] Και για όλα αυτά τήν εθύνη τή φόρτωναν στό καθεστώς»¹¹ — πάλι ο Δελμούζος μιλάει. Άγωνίζεται δηλαδή νά πείσει πώς για τήν εκπαιδευτική αθλιότητα, πού ο ίδιος πολεμάει, δέ φταίει κανείς, και προπαντός όχι ή κοινωνική έξουσία. Όσο πειστικότερος είναι ως πρós τό συμπέρασμα αυτό, τόσο περισσότερο έμποδίζει εκείνους στους όποιους άπευθύνεται νά αλλάξουν τις συνθήκες τής εκπαιδευτικής αυτής αθλιότητας. Γιατί τούς άποτρέπει από τά αίτια της, τούς άποκρύπτει τούς ύπευθύνους της, τούς μεταμφίξει τά κοινωνικά φαινόμενα σέ άνεξέλεγκτα πεπρωμένα.

Η περιφρόνηση τέλος του Δελμούζου για τον ύλισμό, ή πνευματική άνωτερότητα με τήν όποία άρνεϊται τή χυδαία θεωρία πού εξισώνει τον Άνθρωπο με τό στομάχι, πού βλέπει τον «Άνθρωπο σαν ένα τεράστιο στομάχι», είναι, και μάλιστα με τή σημασία πού ο ίδιος δίνει στην έννοια, θέση «πολιτική». Έμποδίζει τή σύμπτωση, τή συνάντηση άδειων στομαχιών με «χυδαίες θεωρίες», κι αυτό έχει προφανή και άμεσα πολιτικά αποτελέσματα.

Η αποδυνάμωση

«Και άλλοτε, όταν έβλεπα τό κακό νά φουντώνει, προσπάθησα νά γράψω», λέει ο Δελμούζος για τις διαφωνίες μέσα στον Όμιλο. «Μέ σταματούσε όμως πάντα τό όδυνήρό συναίσθημα ότι συνυφασμένη με τό θέμα μου είναι ή ψυχολογία και ή δράση ενός ανθρώπου πού δέν είναι πιά στη ζωή: του Δ. Γληνού. Μαζί του μ' έδενε στενή φίλια και γόνιμη συνεργασία χρόνων πολλών. Χωρίσαμε, όταν ύπερνικόντας μέσα του ο δαίμονας τής πολιτικής, τον παραστράτιζε σέ όρόμο πού θά κατάστρεφε ό,τι καλό είχε γίνει τις τελευταίες δεκαετίες στην παιδεία με κόπους και άγώνες μεγάλους»¹². Δέ χρειάζεται νά παραπέμψουμε σέ τόσα άλλα κείμενα του Δελμούζου, όπου ο ίδιος διαπιστώνει πώς ή καταστροφή ό,τι καλού με κόπους και άγώνες δοκίμασε νά χτίσει όφειλόταν στην «άντίδραση» και όχι «στό δαίμονα τής πολιτικής» πού άρπαξε τήν ψυχή του Γληνού.

Στήν αντίθεση όμως, όπου ο Δελμούζος παγιδεύτηκε, άνάμεσα στην έθνική στάση και τήν πολιτική δραστηριότητα, δέν του έμενε παρά νά μέμφεται τό δαίμονα τής πολιτικής, δίχως τον όποιο τά έθνικά προβλήματα τής παιδείας θά έπρεπε νά είχαν λυθεί.

Η αντίθεση αυτή έπαιξε πολλόπλό ρόλο. Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι, από μεταρρυθμιστές, όπως είδαμε, μετατράπηκαν σέ προστάτες του έθνικού συμφέροντος. Από μαχητές δηλαδή πού ήταν, για 20 τόσα χρόνια, στό πλευρό τής βενιζελικής παράταξης με στόχο τήν έπιβολή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, μετατράπηκαν σέ άποσυρμένους στοχαστές πού ξορκίζουν τήν πολιτική και επικαλούνται τήν ήθική των κρατικών ύπευθύνων, θεωρώντας την σαν τό μόνο εχέγγυο για νά μη δρούν οι τελευταίοι ταξικά, αλλά έθνικά.

Από τό 1880 περίπου οργανώνονται, δημιουργούν συσπειρώσεις, μάχονται σέ όλα τά επίπεδα. Η ίδρυση του Έκπαιδευτικού Όμιλου είναι βασικός σταθμός. Τό σημαντικό αυτό κέντρο παίζει μεγάλο ρόλο. Παρόλο πού λειτουργεί έξω από τούς κρατικούς μηχανισμούς, είναι ο βασικός χώρος όπου διαμορφώνεται ή εκπαιδευτική πολιτική τής χώρας. Και ή μάχη αυτή θ'

10. Α. Δελμούζος, *Παιδεία και Κόμμα*, δπ. παρ., σελ. 70, Αθήνα 1947.

11. Όπ. παρ., σελ. 90.

12. Όπ. παρ., σελ. 32.

αποδώσει αποτελέσματα, τό πρόγραμμα του 'Ομίλου κατορθώνει νά γίνει κρατική πολιτική κι εφαρμόζεται ένα μέρος του τό 1917 κι ένα άλλο τό 1929.

Ἡ ἀναντιστοιχία πού διαπιστώνεται ἀνάμεσα στίς ἐπιδιώξεις τῶν μεταρρυθμιστῶν καί τήν ἐφαρμογή τῶν ἀλλαγῶν πού προτείνουν, ἡ «μοιραία», ὅπως συχνά ἀποκαλέστηκε, καταστροφή τῶν δημοκρατικῶν προσπαθειῶν ἔχει βασικά αἰτίες κοινωνικές, σ' ἕνα ὅμως βαθμό ὀφείλεται καί στήν κοινωνική ἀμβλυωπία τῶν διανοομένων. Στή δεκαετία 1926-1936, οἱ φορεῖς αὐτοί τῆς ἀστικής ἐκπαιδευτικῆς ἀλλαγῆς θά ἐγκαταλείψουν λίγο-λίγο τόν πρωτεύοντα κοινωνικό τους ρόλο. Θ' ἀποσυρθοῦν στό περιθώριο. Θά περιοριστοῦν νά παρακολουθοῦν τά γενόμενα καί νά παρεμβαίνουν μέ κείμενα μόνο, κι αὐτά ἀποδυναμωμένα. Ὁ ἀδρός καί πολυμικός τους λόγος ἔχει χάσει τήν ἀμεσότητά του. Τά ἐπιχειρήματά τους τά βαραίνει ἡ ἀέναη ἐπανάληψη: δείχνουν κι οἱ ἴδιοι μιά κούραση νά λένε τά ἴδια καί τά ἴδια αὐτονόητα σωστά πράγματα, δίχως νά μποροῦν πιά νά πείσουν ἐκείνους πού κρατοῦν τήν ἐξουσία. Ἀκόμα, δέν ἔχουν πλέον συγκεκριμένους ἐχθρούς, ἐκτός ἀπ' τοὺς κομμουνιστές. Χτυποῦν ἀελλπισμένα πρὸς ὄλες τίς μεριές τόν κομμουνισμό, τήν ἀντίδραση, τήν πλουτοκρατία, τήν κεφαλαιοκρατία, διαμαρτυρόμενοι πῶς ὅλοι αὐτοί ἐμποδίζουν τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση νά ριζώσει. Καί ἀσυνείδητα ἐγκαταλείπουν λίγο-λίγο τήν ἴδια τή μάχη γιά τήν ἐκπαιδευτική καί γλωσσική μεταρρύθμιση.

Πράγματι, τήν τελευταία δεκαετία πρὶν τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ὁ μεγάλος συσπειρωτικός πόλος τῶν φιλελευθέρων, ὁ δημοτικισμός, δέν παίζει πιά καθόλου τό ρόλο πού ἔπαιζε στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Ἡ μάχη δέ δίνεται πιά πάνω στό γλωσσικό, πού ἔχει παραμεριστεῖ σέ πρόβλημα δευτερεύον. Ὁ δημοτικισμός δέν παλεύει πιά μέ κέντρο βάρους τή γλώσσα, γιά νά ὑπερισχύσουν στό ἐποικοδόμημα τῆς κοινωνίας οἱ βασικές ἀρχές τῆς ἀστικής ἰδεολογίας. Τό γλωσσικό καί τό ἐκπαιδευτικό πρόβλημα μπαίνουν στό περιθώριο καί γεννιοῦνται οἱ συμβιβαστικές λύσεις γιά τή γλώσσα καί τό σχολεῖο. Ἡ οἰκονομική κατάσταση καί ἡ ἰδεολογική κρίση

ἀποδυναμώνουν τό φιλελευθερισμό καί τίς ἀρχές του, γιατί ἡ λειτουργία του μοιάζει ν' ἀπειλεῖ τό εὐθραυστο κοινωνικό οἰκοδόμημα. Ἡ τάση αὐτή ἀπόληξη τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν καί ἀρχῶν, φανερῆ στό βενιζελικό χῶρο, γεννάει συγχρόνως στά συντηρητικά στρώματα, ὅπου ἐπιβιώνει ἀκόμα ἡ προ-ἀστική ἰδεολογία, τήν ταύτιση τοῦ δημοτικισμοῦ καί τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης μέ τόν κομμουνισμό.

Ἡ ταύτιση ὅμως αὐτή γινόταν γιά νά χτυπηθεῖ ὁ φιλελευθερισμός, καί ὁ Δελμοῦζος δέν ἐβλεπε πῶς τῆ στιγμή τῆς κρίσης, φυσικό ἦταν ὁ φιλελευθερισμός νά πολεμιέται ἀπό τίς πιό συντηρητικές καί νά παραφθείρεται ἢ νά παραγκωνίζεται ἀπό τίς πιό προοδευτικές ἀστικές δυνάμεις. Ὁ φιλελευθερισμός, τόσο στήν πολιτική ὅσο καί στήν ἐκπαίδευση, οἱ παλιές ἀρχές τοῦ δημοτικισμοῦ καθώς καί οἱ ἀξίες τῆς ἰσότητας καί τῆς ἐλευθερίας, ἀπειλοῦσαν τή στιγμή ἐκείνη τήν κατεστημένη κοινωνική τάξη. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό διάγγελμα «πρὸς τόν λαόν» τοῦ Ἰωάννη Μεταξά πού ἐξηγεῖ γιατί ἔκανε δικτατορία, γράφει:

«Ἐκ παραλλήλου, εἰσεχώρει [ὁ κομμουνισμός] ἀπὸ καιροῦ εἰς τήν ἐκπαίδευσιν, διαφθείρων μέγα μέρος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου μέχρι τῶν διδασκάλων τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσως, ἐπιδρῶν οὕτως ὀλεθριώτατα ἐπὶ τῆς νεολαίας τοῦ ἔθνους, τήν ὅποιαν ἐπιζητεῖ νά παρασῶρῃ εἰς ἀντιπατριωτικὴν λήθην τῶν ὠραίων ἐλληνικῶν παραδόσεων, ὑποσκάπτων οὕτω καὶ αὐτὴν τήν ἐλπίδα καλυτέρου μέλλοντος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς»¹³.

Ἡ ἀντίδραση ταύτισε τό φιλελευθερισμό μέ τόν κομμουνισμό γιά νά χτυπήσει τόν πρῶτο. Ταύτισε τό Δελμοῦζο μέ τό Γληνό γιά νά χτυπήσει τό Δελμοῦζο. Σ' ἕνα λιβελλογράφημα ἐναντίον τῶν μεταρρυθμιστῶν δημοτικιστῶν πού ἔγραψε ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος τό 1927, ἀποκαλεῖ τό Γληνό ἐκείνον «ὅστις εἶναι ὁ κύριος αἰτίας τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἡμῶν κακοδαιμονίας»¹⁴. Πράγμα πού δείχνει πῶς οἱ μεταρρυθμιστικές ἀντιλήψεις πού ἀνῆκουν σέ ὄλους τοὺς παλιούς τοῦ Ὀμίλου εἶναι τό πρόβλημα, καί ὄχι ἡ πορεία τοῦ Γληνοῦ πρὸς τ' ἀριστερά. Ὡς μεταρρυθμιστῆς χτυπιέται ὁ Γληνός, τό γεγονός ὅτι ἔγινε

κομμουνιστῆς ἀπλῶς χρησίμευσε σάν ἕνα παραπάνω ἐπιχείρημα σέ ὄσους ἀποκαλοῦσαν τόν ἐκπαιδευτικό δημοτικισμό «μπολσεβικόν κακόν».

Ὁ Δελμοῦζος, ἀποκαλούμενος μαλλιαροκομμουνιστῆς ἀπὸ διάφορα λιβελλογραφήματα πού κυκλοφοροῦν κυρίως στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1930¹⁵, καί δίχως νά καταλαβαίνει γιά ποιούς λόγους γίνεται ἡ συκοφαντικὴ αὐτὴ πολεμικὴ ἐναντίον του, ἀπαντᾷ μέ δύο τύπων ἐπιχειρήματα. Καταρχὴν ἀποδεικνύει πῶς ὁ δημοτικισμός καί ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τόν κομμουνισμό¹⁶, δίχως φυσικὰ κανένα ἀποτέλεσμα, καθὼς οἱ κατήγοροί του γνώριζαν καλά πῶς δέν εἶναι κομμουνιστῆς. Τό φιλελευθερισμό τοῦ ἤθελαν νά χτυπήσουν, καί ἀποκαλώντας τόν κομμουνιστὴ θεωροῦσαν ἀπλῶς ὅτι γίνονται πειρικότεροι. Συγχρόνως κάνει πλατιά ἰδεολογικὴ μάχη ἐναντίον τοῦ Γληνοῦ καί τῶν κομμουνιστῶν, νομίζοντας γενικά ὅτι ἔτσι ξεκαθαρίζει ἀπὸ τ' ἀριστερά τό ἔδαφος καί ἀποδεικνύει τόν ἐθνικὸ χαρακτῆρα τῶν φιλελευθέρων αἰτημάτων. Στήν πραγματικότητα ἐνισχύει τήν ἰδεολογικὴ μάχη τῆς «ἀντίδρασης», ἐνῶ συγχρόνως στενεύει καί παραφθείρει τίς δικές του ἀντιλήψεις. Ἐνισχύει τὴ μάχη ἐναντίον τοῦ Γληνοῦ καί ἀλλοιώνει τίς ἀρχές του γιά τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τῆς συνείδησης, μὴ βλέποντας πῶς στήν παραφθορά αὐτὴ θάθειται γιά τοὺς ἴδιους λόγους γὰν τοὺς ὁποίους ἡ «ἀντίδραση» τὸν πολεμᾷ σάν μπολσεβίκο.

Δηλαδή ἡ ταξικὴ του τοποθέτηση καθορίζει ἀπὸ τὴ μιά τὴν ὄλο καί

13. ΦΕΚ 323 (Α), 4 Αὐγούστου 1936. Τό διάγγελμα ὑπογράφεται ἀπὸ τόν «Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως» Ἰωάννη Μεταξά (ἀπόσπασμα καί σὲ Α. Δημαρᾶς, *Ἡ μεταρρύθμιση πού δέν ἔγινε*, ὅπ. παρ., Β', σελ. 183.

14. Ν. Ἐξαρχόπουλος, *Τό σχολεῖον καί ἡ μητρικὴ γλῶσσα*, Ἀθῆναι 1927. σελ. 23.

15. Πρβλ. ἐνδεικτικά: *Ἡ Ἐκπαίδευσις καί ὁ Κομμουνισμός*, Ὑπόμνημα τῶν Συνεργαζομένων Σωματείων, Ἀθῆνα 1933. Ἐπίσης: Π. Α. Κουτρέλη: *Οἱ ἄθεοι μαλλιαροὶ καί οἱ συνήγοροί αὐτῶν*, Ἀθῆνα 1929 (ὁ συγγραφέας εἶναι πρόεδρος τῶν «Ἐνώσεων Χριστιανικῆς καί Ἀντικομμουνιστικῆς καί τῆς κατὰ τῶν ἄθεων μαλλιαρῶν Ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς Πειραιῶς»).

16. Βλ. ἐνδεικτικά: Α. Δελμοῦζος, «Ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καί κομμουνισμός», *Μελέτες καί ἀπέρργα*, ὅπ. παρ., σελ. 218 - 231, Ἀθῆνα 1958.

μικρότερη άνοχη του προς την κομμουνιστική ιδεολογία, κι από την άλλη τή διφορούμενη κι αντίφατική του στάση απέναντι σ' αυτές τις δυνάμεις που άποκαλεί «άντιδραση». Γιατί ή φιλελεύθερη συνείδησή του τόν έμποδίζει πράγματι, για ένα άρκετά μεγάλο διάστημα, να υπερασπιστεί τή θεωρία και τήν πρακτική τής «άντιδρασης». 'Η ταξική του όμως τοποθέτηση τόν αναγκάζει να παραιτηθεί από τή μάχη έναντίον της, παραιτούμενος από τήν πολιτική γενικά. 'Αποτέλεσμα θά είναι ή μονόπλευρη πολιτική ουδέτερότητά του. Τελικά άρνεϊται τήν πολιτική έναντίον τής έξουσίας και μόνο. Κάνει πολιτική σέ δ,τι άφορά τό χώρο τής άριστερας, τήν όποία πολεμάει μέ ιδεολογικά και πολιτικά έπιχειρήματα. 'Ως προς τήν αντίδραση όμως, κηρύσσει τήν ουδέτερότητα, άποσύρεται από τήν πολιτική μάχη έναντίον της, τήν κατακρίνει μέ ήθικά και δχι πολιτικά έπιχειρήματα, έμποδίζει μέ τις αναλύσεις του τόν κοινωνικό καθορισμό της. 'Αφήνει δηλαδή τήν πολιτική πράξη όλοκληρωτικά στά χέρια τής «άντιδρασης».

Συγχρόνως ή διφορούμενη αυτή πολιτική στάση καθώς και ή πολιτική ουδέτερότητα έπέτρεψε τή δημιουργία μιās ψεύτικης εικόνας. Φαινομενικά, ό Δελμούζος και ό φιλελεύθεροι διανοούμενοι γενικά παρουσιάζονται σάν μιá κοινωνική ομάδα που στήθηκε έξω από τήν πολιτική και δέν έξυπνήρησε καμιά πολιτική δύναμη. 'Η εικόνα αυτή, καθώς προστίθεται στην άναμφισβήτητη ήθική αξία και τήν ποιότητα των άτόμων αυτών προσδίδοντας τους πειστικότητα, τούς έπέτρεψε να λειτουργήσουν κοινωνικά μέ τρόπο άνασταλτικό: μειώνοντας τήν αντικειμενική δυνατότητα των κοινωνικά κατώτερων στρωμάτων των διανοούμενων ν' άντισταθούν πολιτικά στην «άντιδραση», δηλαδή τήν έξουσία.

'Η έθνική τους στάση ήταν άναμφισβήτητη, όι εύγενικές προθέσεις τους τό ίδιο. 'Η ειλικρινεία τους άκόμα (γιατί πιστεύουν όσα λένε) τούς κάνει πειστικότερους. Γράφουν ώραια και συγκινητικά κείμενα για τήν έθνική αυτοσυντήρηση, τά συμφέροντα τής όλότητας, τις ύψηλές αξίες, τά ιδανικά, τήν ιερότητα τής λειτουργίας του δασκάλου, που πρέπει προς αυτές άκριβώς τις άρχές να

υψώνει τά μάτια των μαθητών του.

Κι όταν οι τρομερές κοινωνικές αντίφάσεις ώθούν τήν έξουσία προς τήν άμεση βία, όταν αυτή καταπατά τις ύψηλές αξίες, πυροβολεί τούς άπεργούς και τούς άγρότες, άστυνομοκρατεί τά σχολεία, καταδιώκει τούς δασκάλους, όι φιλελεύθεροι διανοούμενοι κηρύσσουν τήν πολιτική ουδέτερότητα, γιατί ή πολιτική πράξη βλάπτει τά έθνικά συμφέροντα. Κι επειδή ή βία τής έξουσίας δέν είναι ποτέ άλογη, επειδή δέν όφείλεται στά έλαττώματα των κυβερνητών, αλλά άποτελεί άσκηση τής έξουσίας όταν τά μέσα τής ιδεολογίας και τής πειθοής δέν έπαρκούν, όι διανοούμενοι παίζουν αντικειμενικά τό παιγνίδι τής έξουσίας που όνόμασαν «άντιδραση». Διακηρύσσοντας ότι τό συμφέρον «του έθνους» άπαιτεί τά άτομα να πορεύονται δίχως να καταφεύγουν στην πολιτική, έμποδίζουν κοινωνικές ομάδες, κυρίως μικροαστικά στρώματα πολύ έπιρρεπή στην ιδεολογία τής ουδέτερότητας και του κράτους υπεράνω τάξεων, να κάνουν τό βήμα από τήν ουδέτερότητα στην πολιτική. Πετυχαίνουν δηλαδή μέ τήν ιδεολογία δ,τι ή έξουσία, που έχει χάσει έξαιτίας τής κρίσης τή δυνατότητα να πείσει, πετυχαίνει μέ τή βία. Γιατί άν ή «άντιδραση» καταπατά, όπως είπαν, τό έθνικό συμφέρον, ή λύση που εφαρμόζουν και προτείνουν είναι, στ' όνομα άκριβώς του έθνικού συμφέροντος, να μή μάχεται κανείς τήν «άντιδραση».

'Επίλογος ή ή εκδίκηση τής ιστορίας

Η κρατική προσπάθεια να γυρίσει τό σχολείο σ' εποχή ξεπερασμένη, γράφει ό Δελμούζος τό 1939, άρχισε τό 1920. Τή δεύτερη περίοδο τέτοιας «κρατικής» προσπάθειας «τήν άνοιξε ό ύπουργός τής Παιδείας Τουρκοβασίλης, άπολύοντας τούς σπουδαιότερους δημοτικιστές του Κέντρου [...]. 'Αλλά και τή δημοτική τήν άλλαξαν σέ βασικά της στοιχεία έτσι, που τήν έκαναν άγνώριστη και άναρχική: μιá γλώσσα άγλωσση και συχνά κωμική, φτάνει μόνο να θυμηθώμε τό π τ υ ά ρ ι μέ τήν π τ υ α ρ ι ά και τήν π τ ε ρ ο ύ γ α!»¹⁷.

'Η μεταρρύθμιση δηλαδή για τήν όποία άγωνίζεται από τό 1910 «δέν έγινε» ούτε τό 1929. Γιατί δέκα χρόνια μετά τή βασική αυτή άστι-

'Αλέξανδρος Σβώλος

κοδημοκρατική τομή στο σχολείο διαπιστώνουμε ότι:

— Τό λαϊκό σχολείο δέν επιτεύχθηκε. Τά ποσοστά του άναλφαβητισμού θά μείνουν για μισόν άκόμα αιώνα, παρά τις ταχύτερες άλλαγές τής εποχής, ύψηλά. 'Η κατώτερη ύποχρεωτική εκπαίδευση δέ θά καταφέρει να γενικευθεί. 'Όσοι γεννιούνται σέ χαμηλά κοινωνικά στρώματα θά παραμένουν στο σκοτάδι από τό όποιο ό δημοτικισμός, ως κίνημα άστων φιλελεύθερων, θέλησε να τούς βγάλει μέ σκοπό τή γενική οικονομική και κοινωνική πρόοδο.

— 'Η τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση δέν έγινε. Τά κατώτερα επαγγελματικά σχολεία, που ίδρυσε ή μεταρρύθμιση του 1929, άνεπαρκέστατα και άθλια όργανωμένα, περιφρονημένα από τό Κράτος, από τούς δασκάλους και τούς μαθητές τους, έπαιξαν για ελάχιστο ποσοστό τό ρόλο καταφυγίου μπροστά στην άποτυχία εισαγωγής στο γυμνάσιο ή τή χαμηλότατη οικονομική κατάσταση του μαθητή που έφτανε άργοπορημένος στο άπολυτήριο του δημοτικού.

— 'Η κλασική, άρχαιοπρεπής, «μεσαιωνική» δπως συχνά άποκαλέστηκε, κοινωνικά άχρηστη κατεύθυνση των γυμνασίων παρέμεινε κυρίαρχη. Λατινικά άποφθέγματα, άρχαίες δοτικές, συντακτικό, θρησκευτικά και ψευδείς γνώσεις για τήν ιστορία, περιείχαν ως χτές όι

17. Α. Γ. Δελμούζος, «'Ο δημοτικισμός και ή επίδρασή του στην 'Ελληνική Παιδεία», *Νέα 'Εστία*, 309, άφιέρωμα στα 50χρονα του δημοτικισμού, Νοέμβριος 1939, σελ. 1469. Τό κείμενο επαναδημοσιεύεται μέ τόν ίδιο τίτλο ως «'Επίμετρο» στο *'Ο Φώτης Φωτιάδης και τό παιδαγωγικό του έργο*, εκδ. 'Αλικιώτης, 'Αθήνα, χ.χ. (1948), σελ. 94.

βασικές μορφωτικές άποσκευές που έπαιρνε μαζί του με τό άπολυτήριο του γυμνασίου ό μαθητής. Οι θετικές επιστήμες παρέμειναν κάτι άπρόσιτο κι άνεπιθύμητο για τό ελληνικό σχολείο.

— 'Η δημοτική γλώσσα δέν κατάρφε νά γίνει ή γλώσσα ούτε κόν του δημοτικού. "Όχι μόνο από τίς έξι τάξεις κατέβηκε στίς τέσσερις κι ύστερα στίς τρείς, όπως είδαμε, αλλά ακόμα «καθοριζόταν» συνεχώς, παραφθειρόταν, παραμορφωνόταν, μέχρι νά γενικεύσει τήν άγλωσσία και νά αναγάγει τή δυσλεξία και τό λειτουργικό άναλφαβητισμό¹⁸ σέ εθνικές ιδιότητες, για τό έγγραμματο μέρος του πληθυσμού.

— 'Η ποιότητα του σχολείου παρέμεινε χαμηλότατη. 'Από τό δημοτικό ως τό πανεπιστήμιο ή ελληνική εκπαίδευση μοιράζει διπλώματα που δέν άντιστοιχούν στίς γνώσεις τίς όποιες ύποτίθεται ότι πιστοποιούν. 'Ακόμα και οι άντιδραστικότερες δυνάμεις τής χώρας όμολογούν τό άξιοθρήνητο επίπεδο των δασκάλων, των μαθητών και των σπουδών γενικά.

Δηλαδή, ή γλωσσική μεταρρύθμιση απέτυχε, ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση απέτυχε, όλα τά δνειρα των όργανικών διανοουμένων τής άστικής τάξης, των δημοτικιστών - μεταρρυθμιστών, προδόθηκαν για 60 τόσα χρόνια, άν μετρήσουμε από τόν καιρό του 'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου.

'Ο Δελμούζος άγωνίστηκε όλόκληρη τή ζωή του και έχασε όλες τίς μάχες. 'Ακόμα και στό τέλος, λίγο πρίν πεθάνει, άγωνίζεται ακόμα με τά ίδια επιχειρήματα, για μία παιδεία στην ύπηρεσία του "Εθνους, κάνει εκκλήσεις στην κυβέρνηση και γράφει κείμενα υπέρ τής δημοτικής, κείμενα για τή μεταρρυθμιστική άντίληψη που καταπατάται, για τήν ελεύθερη παιδαγωγική και όλα όσα πίστευε και δέν κατάφερνε νά πείσει ότι άποτελούσαν τό συμφέρον του "Εθνους¹⁹.

Πολέμιος τής «άντίδρασης» όταν εξέφραζε συνειδητά τήν άστική πολιτική στον εκπαιδευτικό χώρο πλάι στό βενιζελικό κόμμα, τήν πρώτη φάση, πολέμιος του Γληνού και των κομμουνιστών και υπερασπιστής του εθνικού συμφέροντος σέ μία δεύτερη φάση, άφησε τήν πολιτική δράση στην «άντίδραση» και πέθανε με τόν καημό ότι τό κράτος δέν εκφράζει ούτε υπερασπίζεται τό «συνολικό

συμφέρον». 'Αδυνατώντας νά καταλάβει πώς λειτουργεί τό κράτος και γιατί, εξέφρασε συχνά τήν αγανάκτησή του που οι κομμουνιστές άναμείχθηκαν στά προβλήματα τής «εθνικής γλώσσας» και τής «εθνικής παιδείας» και έδωσαν όπλα στην άντίδραση.

«Τό κίνημα του Δημοτικισμού ήταν κίνημα άστών εθνικοφρόνων», γράφει σχεδόν άλαζονικά πολλά χρόνια άργότερα ό Χρ. Χρηστίδης²⁰. Και παρακάτω μιλάει για τό «πάθημα» των άστών αυτών εθνικοφρόνων που δέν «πρόκειται νά επαναληφθεί», νά αφήσουν δηλαδή τά εθνικά αυτά ζητήματα στά χέρια των κομμουνιστών, όπως έγινε τό 1927 με τόν "Όμιλο²¹. Διεκδικούν λοιπόν οι φιλελεύθεροι τόν εκπαιδευτικό δημοτικισμό, ως δικό τους κίνημα και σωστά. Μόνο που, ακόμα κι άν δεχτούμε πώς ή πορεία του Γληνού προς τ' άριστερά έδωσε τήν ευκαιρία στους έχθρους τής μεταρρύθμισης νά τήν πολεμήσουν με ίσχυρότερα επιχειρήματα²², ή πολεμική ενάντιον του εκπαιδευτικού δημοτικισμού άποτελούσε μέρος τής πολεμικής ενάντιον του φιλελευθερισμού και όχι ενάντιον του κομμουνισμού. Στά Μαρασιακά είναι χαρακτηριστικότατο πώς ό Δελμούζος κυρίως, πολύ περισσότερο από τό Γληνό, χτυπήθηκε, προηλακίστηκε, σοκοφαντήθηκε, επειδή όχι μόνο δέν ήταν κομμουνιστής αλλά ήδη πολεμούσε τήν κομμουνιστική ιδεολογία, ό Δελμούζος που ήταν ό άστός φιλελεύθερος. 'Η πολεμική ενάντιον του εκπαιδευτικού δημοτικισμού είχε στόχο άκριβώς τό «κίνημα των άστών εθνικοφρόνων», που ζητούσαν νά μήν υπερασπίζεται ή «ίθύνουσα τάξη» τής χώρας τά στενά ταξικά της συμφέροντα, σέ μία φάση που ή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και των άστικών φιλελεύθερων αξιών τά άπειλούσε. 'Η πολεμική ενάντιον του εκπαιδευτικού δημοτικισμού δέ θά μπορούσε νά είναι τόσο άποτελεσματική άν δέν υπερασπιζόταν άκριβώς κάποια κοινωνικά συμφέροντα κυρίαρχα.

Και τά συμφέροντα αυτά, που υπερασπίστηκε με τόση συνέπεια και με μεγάλη επιτυχία για πολλές δεκάδες χρόνια ή μυθική «άντίδραση», οι φιλελεύθεροι τελικά δέν τά πολέμησαν, παρά μόνο ξμμεσα και ήθικά. 'Ενώ άμεσα και πολιτικά τά εξυπηρέτησαν δίχως νά τό θέλουν ή συχνότερα δίχως νά τό καταλαβαί-

Μανόλης Τριανταφυλλίδης

νουν, τά εξυπηρέτησαν, έμποδίζοντας τήν κατανόηση τής κοινωνικής και ταξικής τοποθέτησης τής «άντίδρασης», μεταμφιέζοντας τίς κοινωνικές άντιφάσεις σέ ήθικά προβλήματα, πολεμώντας βιαιότατα τίς «χυνδαίες» ύλιστικές έρμηνείες που εξέισωναν τήν «άντίδραση» με μία μερίδα τής άρχουσας τάξης, κηρύσσοντας τήν κοινωνική όμόνοια τή στιγμή που ή «άντίδραση» χρησιμοποίησε τήν άμεση και φυσική βία, προπαγανδίζοντας κι εφαρμόζοντας τήν πολιτική ούδετερότητα τήν περίοδο που ή πολιτική κρίση είχε διχάσει τά ίδια τά κοινωνικά στρώματα στό έσωτερικό τής κυρίαρχης τάξης και πετυχαίνοντας έτσι ν' άποδυναμώσουν άποτελε-

18. Λειτουργικός άναλφαβητισμός λέγεται ή άνικανότητα στή γραφή, που δέν προϋποθέτει άγνοία τής. Δηλαδή, τό άτομο που χαρακτηρίζεται από άναλφαβητισμό λειτουργικό άδυνατεί νά εκφραστεί γραπτά, ενώ γνωρίζει άνάγνωση και γραφή.

19. Βλ. Α. Δελμούζος, «'Ενιαία εκπαιδευτική πολιτική», άναδημοσίευση από τό Βήμα τής 15ης Φεβρουαρίου 1953, στο Μελέτες και πάρεργα, όπ. παρ., σελ 252 - 257. Του ίδιου «'Η νέα περιπέτεια τής 'Ελληνικής Παιδείας», άναδημοσίευση από τό Βήμα, τής 5ης Αύγούστου 1953 και τό Παιδεία και Ζωή τής 15ης Σεπτεμβρίου 1953 στο Μελέτες και πάρεργα, όπ. παρ., σελ. 258 - 276.

20. Χ. Χρηστίδη, 'Ο άστικός κώδικας και τό γλωσσικό ζήτημα. Εισαγωγικό σημείωμα, άνάτυπο από τό Δοκίμιο μεταγραφής του 'Αστικού Κώδικα, 'Αθήνα 1963, σελ. λβ'.

21. "Όπ. παρ., σελ. μδ'.

22. Πράγμα που είναι πολύ άμφισβητήσιμο, καθώς όπως ήδη γράψαμε, τά ρούβλια, π.χ. «ή άντίδραση» τ' άνακάλυψε πολύ πρίν τή ρωσική επανάσταση και οι φιλελεύθεροι κατηγορήθηκαν σαν άναρχικοί, άθιοι κι έχθροι τής πατρίδας πολύ πρίν ό Γληνός στραφεί προς τ' άριστερά και πολύ πρίν δομηθεί στην 'Ελλάδα ή πολιτική όργάνωση που έσυνερίστηκε τήν κομμουνιστική ιδεολογία.

σματικά την άστικοδημοκρατική φιλελεύθερη τάση της οποίας τις αρχές αφιέρωσαν τη ζωή τους.

Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι λειτουργήσαν κοινωνικά πορευόμενοι κατά την ιδεολογία, που σημαίνει τη μη επιστημονική και ταξικά καθορισμένη αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Όταν η «άντιδραση» δρᾷ στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, εξυπηρετεί κάποια κοινωνικά συμφέροντα με την πράξη, αλλά και με την ιδεολογία γιατί, προβάλλοντας το εθνικό συμφέρον, αρνείται και αποκρύπτει την ταξική διαίρεση της κοινωνίας. Όταν οι διανοούμενοι μιλούν στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, αρνούνται συγχρόνως να κάνουν πολιτική, βοηθούν την «άντιδραση», που δρᾷ πολιτικά, στο ιδεολογικό έργο της απόκρυψης της ταξικής αυτής διαίρεσης. Η άρνηση της πολιτικής είναι πολιτική.

«Δέν έχομε άστική παιδεία», έγραφε άγανακτισμένος ο Δελμούζος, «άλλά άνυπαρξία παιδείας»²³, μὴν μπορώντας νά δει ότι η «άνυπαρξία» αυτή ήταν η άστική παιδεία που άρμοζε στην άστική μορφή της υπανάπτυκτης κι έξαρτημένης ελληνικής κοινωνίας. Γιατί, όπως κι ο ίδιος όμολογούσε, η «άνυπαρξία» αυτή κάποιες κοινωνικές δυνάμεις συνέφερε. Μόνο που ο ίδιος, παρ' όλο που ύπηρχαν και άστικές δυνάμεις με αντίθετα συμφέροντα, πολύ λιγότερο ισχυρές όμως, δέν μπόρεσε νά λειτουργήσει πολιτικά, αλλά, καθορισμένος κυρίως ταξικά, άπομακρύνθηκε στο περιθώριο του «καθαρού» διανοούμενου και ευνόησε με τη στάση του και με τό λογο του τις κοινωνικές δυνάμεις που ήταν οι ισχυρότερες.

Γράψαμε παραπάνω ότι ο Δελμούζος κυρίως και όχι ο Γληνός είναι μιά τραγική φυσιογνωμία. Ο Γληνός, ο όποιος, παρά την άπ' όλους υμολογημένη προσωπική του άξια, έμεινε στο περιθώριο της όποιας επίσημης καταξίωσης, δέν άπόκτησε κανένα τίτλο τιμητικό, δέν πήρε θέσεις και αξιώματα, ο Γληνός που άγωνιζόταν από τό 1921 με κόπο να λυσει τα άμεσα ριοτικά του προβλήματα μέσα στη φθορά της καθημερινής άγωνίας για την επιβίωση²⁴, ο Γληνός που, όταν ο παλιός συνεργάτης και φίλος του ήταν καθηγητής στη Θεσσαλονίκη, από έξορία σε φυλακή κι από φυλακή σ' έξορία, έγραφε τις σκέψεις του από την

Ανάφη, την Άκροναυπλία και τη Σαντορίνη, ο Γληνός είναι λιγότερο τραγική φυσιογνωμία από τό Δελμούζο. Ο Γληνός πέθανε άγωνιζόμενος, μέσα σε συνθήκες ιδιαίτερα άντιξοες και σκληρές για τόν ίδιο, πάντως άγωνιζόμενος για ό,τι θεωρούσε σωστό, γνωρίζοντας τί κάνει και γιατί.

Ο Δελμούζος έζησε ως τό 1956, συνεχώς προδομένος. Πολεμήθηκε συχνά με κατηγορίες παραπολιτικές: άθεος, προδότης, άνήθικος. Οι συνειδητές αυτές συκοφαντίες σκόπευαν νά φθείρουν την επιρροή του άτόμου και κυρίως των ιδεών του, ν' άφοπλίσουν τό φιλελεύθερο άγωνιστή και νά έξουδετερώσουν την κοινωνική δράση του. Και τό πέτυχαν. Όχι μόνο άποσύρθηκε, αλλά προπαγάνδισε κιόλας την άναγκαιότητα ν' άποσυρθούν από την πολιτική άρένα οι ήθικοί άνθρωποι. Ο ίδιος μετέτρεψε σιγά-σιγά τις κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις του σε πλατωνικές προσδοκίες. Θεωρητικά συνέχισε ως τό τέλος νά υπερασπίζεται την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και τό δημοτικισμό. Άλλά πρακτικά έξακολούθησε ν' άγωνίζεται μόνο για την κοινωνική όμόνοια, που όνόμαζε εθνικό συμφέρον, κι έγκατέλειψε τούς στόχους του, τούς στόχους της ζωής του.

Η μόνη μάχη που δίνει από τόν καιρό της διάσπασης του Όμίλου και μετά είναι έναντίον του Γληνού. Θ' άποδεχτεί ακόμα και τό Μεταξά, όπως είδαμε, και μόνο όταν μπαίνουν τά ναζιστικά στρατεύματα στην Άθήνα; θά γράψει άποκαρδιωμένος πως η «ήγετική τάξη» της χώρας είναι ανάξια του ελληνικού λαού²⁵.

Ο εκπαιδευτικός θεσμός σε κάθε κοινωνία άντιστέκεται στις προοπτικές άλλαγής και προόδου, προσαρμογής σε νέα πλαίσια, ανανέωσης, έξάπλωσης, όσο και για όσο διάστημα η «παραδοσιακή» μορφή του ευνόει την άναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων και της κοινωνικής ιεραρχίας.

Όταν την ιστορία τη βλέπει κάποιος σάν τό χώρο όπου συγκρούονται δίχως λογική οι δυνάμεις του καλού και του κακού, η ιστορία έκδικείται. Μετατρέπει τούς κοινωνικούς μαχητές σε donkixotes, τούς όργανικούς διανοούμενους, ιδεολόγους μιάς όρισμένης άστικής κατεύθυνσης, σε προδομένους ρομαντικούς, σε ούτοπιστές, κήρυκες μιάς Άλήθειας που κανείς δέν άκούει.

Γιατί από τό 1927 και πέρα ο Δελμούζος δέν έχασε καμιά μάχη, καθώς καμιά μάχη δέν έδωσε για νά κερδίσει ή νά χάσει. Παρακολουθούσε άπλως την ιστορική δίνη γύρω του νά καταστρέφει ένα ένα όλα του τά «όνειρα», νά γυρίζει πίσω από εκεί που με τόσο κόπο και τόσους άγώνες είχε ξεκινήσει μετά την άστική άνταρσία στο Γουδί και την όριστική κατάληψη της πολιτικής έξουσίας από τούς εκπροσώπους της άστικής τάξης.

Και τό κυριότερο: η στάση του ευνόησε τις δυνάμεις της «άντιδρασης», τούς άφησε άνοιχτό τό δρόμο, τις βοήθησε στο ιδεολογικό έργο που ήταν άνίκανες νά κάνουν καθώς χρησιμοποιούσαν την άνοιχτή βία, τούς άφησε έλεύθερο τό χώρο της πολιτικής, τις μετέτρεψε με τό λόγο του σε «περωμένο», δηλαδή ένίσχυσε τη μοιρολατρία μπροστά στην έξουσία και ευνόησε την πίστη στο άνέφικτο των κοινωνικών άλλαγών, στο άνέφικτο της παρέμβασης για νά βρεθεί ο δρόμος προς μιά δικαιότερη κοινωνία κι ένα καλύτερο σχολείο.

Ο δημοτικισμός ήταν πράγματι «κίνημα άστών εθνικοφρόνων», άκριβέστερα άστών φιλελεύθερων. Μόνο που αυτοί οι ίδιοι, άδυνατώντας νά καταλάβουν σε ποιά κοινωνικό στρώμα άνήκουν και ποιοί είναι κοινωνικά οι έχθροι των διεκδικησέων τους, ναρκοθέτησαν τό ίδιο τους τό κίνημα. Παρέμειναν έναν αιώνα κοντά ήττημένοι και προδομένοι και άνίσχυροι, δίχως καν νά ξέρουν τό γιατί.

23. Α. Δελμούζου, *Παιδεία και Κόμμα*, όπ. παρ. σελ. 16.

24. «Βρέθηκα στην άνάγκη κι όλας για νά έξοικονομώ κάτι, νά πάρω μαθήματα στο Λύκειο του Κωνσταντινίδη, 14 ώρες τη βδομάδα. Άμοιβή γελία. Μου τρώει δέ όλο τό πρωί». «Χάνω όλο μου τό πρωί και σκοτώνουμαι για 350 όρχ. τό μήνα. Τοῦ χρόνου θά είναι χειρότερα τά πράγματα. Θά σκλαβώνω όλόκληρη την ήμέρα, για νά κερδίσω ό,τι μου χρειάζεται για νά ζω με στήρηση [...] νά χαθώ δηλαδή όλότεια κυνηγώντας τό ψωμί». «Χρειάζομαι πάνω από 1500 [όρχ. τό μήνα] και μόλις πάει νά κάνει ένα ρούχο ή γυναίκα μου και εγώ πέφτουμε έξω. Είναι φοβερή, φοβερή βιοπάλη [...] Τόν τελευταίο καιρό αισθάνομαι κουρασμένος. Έχω πόνους στο στήθος και μιά δύσπνοια, πρό πάντων στο δεξιό πνεύμονα. Έκοψα τό κάπνισμα. Μά κουράζομαι πολύ. Δέν ξέρω αν έχω πολλή όγεια». Βλ. «15 άνέκδοτα γράμματα, του Δημήτρη Γληνού στον Άλέκο Δελμούζο», Παρουσίαση Γ. Γάτου *Επιθεώρηση Τέχνης*, 119 - 120, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1964, γράμματα της 20ης Φεβρουαρίου 1921, 3ης Μαρτίου 1921 και 15ης Ιανουαρίου 1922, σελ. 503, 507 και 522.

25. Α. Δελμούζος, *Μελέτες και πάρεργα*, όπ. παρ., σελ. 420.

“Όταν οί καταστροφείς του περιβάλλοντος έμφανίζονται σάν προστάτες του

της Βάσως Κιζήλου

‘Η κινδυνολογία για τό μέλλον του περιβάλλοντος έχει πάρει τόν τελευταίο καιρό άνησυχητικές διαστάσεις. Κάποια άπειλή άφανισμοϋ του πλανήτη, κάποιες καταστροφές της οργανικής ζωής, του ανθρώπινου είδους, κάποια πρωτοφανής κρίση, «βλάβες πού δέν γνωρίζουν σύνορα», «τό διαστημόπλοιο γή» πού κλυδωνίζεται, καί έμεις, όλοι έμεις, πού πρέπει νά συνδράμουμε για νά κρατήσει τήν Ισορροπία του, για νά μή βουλιάξει... Μας ύπενθυμίζεται συνεχώς ότι μιá δαμόκλειος σπάθη κρέμεται πάνω άπ’ τό κεφάλι μας. ‘Αόριστη. Καί γενική.

Οί θάλασσες πού μολύνονται, ό άέρας πού γεμίζει αίθαλομίχλη, οί ύγρότοποι πού πρέπει νά διασωθοϋν, τό οίκοσύστημα, πού άπειλείται μέ μερική ή όλική θραύση, ή βιόσφαιρα πού καταστρέφεται, είναι φράσεις σχεδόν καθημερινές πιά, πού συνθέτουν μιá περιεργη όρολογία καί σηματοδοτοϋν μιá σταυροφορία μέ στόχο άκαθόριστο. Φράσεις δυσνόητες, πού ύποδεικνύουν καί συγχρόνως άποκρύπτουν μιá κατάσταση.

‘Εμφανίζονται καινούριοι μεσσίες, οί οίκολόγοι, «ειδικοί» πού προειδοποιοϋν σ’ όλους τούς τόνους της άπαισιοδοξίας για κάποιο έπερ-

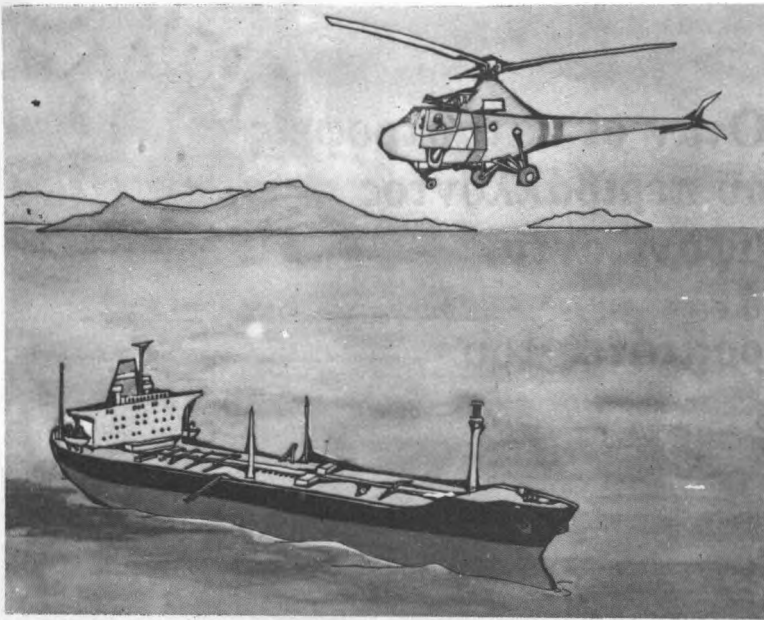
χόμενο τέλος. ‘Αόριστο. Καί γενικό.

Κάποια «οίκολογικά κινήματα» συνειδητοποιοϋν τόν κίνδυνο, καί άποφασίζουν νά δράσουν.

Φτιάχνονται κόμματα πού διεκδικοϋν σέ έκλογές τή λαϊκή ψήφο, μέ πρόγραμματικούς στόχους περιορισμένους άποκλειστικά καί μόνο στην προστασία του περιβάλλοντος (τό κόμμα των «Οίκολόγων» στις γαλλικές δημοτικές εκλογές του 1977, πού έπονομάστηκαν «Οί Πράσινοι»).

‘Ανθίζει ιδιαίτερα τό σύμπλεγμα των βιομηχανιών προστασίας του περιβάλλοντος. ‘Η έτήσια άδηση του φόρου κύκλου εργασιών τους για τά επόμενα πέντε χρόνια ύπολογίζεται σέ 20%. ‘Η Koppers Company, άπό τίς μεγαλύτερες χαλυβουργικές εταιρείες, δηλαδή άπό τίς μεγαλύτερες έστιές ρύπανσης καί αλλοίωσης του περιβάλλοντος, κατασκευάζει συγχρόνως συστήματα άποχέτευσης καί φίλτρα προστασίας. ‘Η χημική εταιρεία Monsanto κατασκευάζει συγχρόνως οίκολογικά συστήματα έλέγχου, καί πρωτοστατεί στον άγώνα για τήν προστασία του περιβάλλοντος. ‘Ας σημειώσουμε στό σημείο αυτό ένα άπόσπασμα άπό τό

Ἡ Σοφία ρωτᾷ τὸν πατέρα της: «Υπάρχουν ἄνθρωποι πὺ δουλ-
λεύουν γιὰ νὰ κάνουν τὴν γῆ μας πιὸ καθαρὴ;» «Ναι» ἀπαντᾷ
ὁ πατέρας «ἀλλὰ εἶναι λίγοι καὶ πρέπει νὰ γίνουν περισσότεροι».

περιοδικό «Der Spiegel» τῆς 8ης Ἰανουαρίου 1973: «Σύμφωνα μὲ ὑπολογισμούς τῆς ἀμερικανικῆς Ἐπιτροπῆς Ποιότητας τοῦ Περιβάλλοντος (Council of Environmental Quality), ἀπὸ τὴ δαπάνη τριῶν ἑκατομμυρίων μάρκων γιὰ τὴν ἄρση μιᾶς βλάβης τοῦ περιβάλλοντος, οἱ ἔταιρειες κερδίζουν τουλάχιστον τὸ ἓνα ἑκατομμύριο».

Στὶς «ἔταιρειες προστασίας τοῦ περιβάλλοντος», ἢ σὲ κάποιες «λέσχες» πὺ μελετοῦν τὰ κρίσιμα προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας, παρελαύνουν σάν μέλη ὅλες οἱ γνωστὲς πολυεθνικὲς ἔταιρειες, χρηματοδοτώντας τὴ σταυροφορία γιὰ τὸν «κοινό ἀγώνα» καὶ κατευθύνοντάς τὴν πρὸς τὴ διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς περιβαλλοντολογικῆς ἠθικῆς, πὺ φυσικὰ ἀπολιτικοποιεῖ ἐντελῶς τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα. Ἀναφέρω μόνον τὸ πασίγνωστο «Club of Rome», πὺ ἱδρυσαν τὸ 1968 ἑκατὸ περίπου ἑκπρόσωποι τοῦ μεγάλου κεφαλαίου ἀπὸ δέκα περίπου χώρες.

Ἀναμφισβήτητα βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ καινούρια, περίεργη κατάσταση.

Νὰ ποῦμε πὺ δὲν ὑπάρχει πρόβλημα; Θὰ ἦταν λάθος. Νὰ ποῦμε πὺς ὀργανώνεται ἓνας ἀγώνας ἐνάντια σὲ ἀνύπαρκτο ἐχθρὸ; Ἐπίσης λάθος.

Ποιὸ εἶναι ὁμως τὸ πρόβλημα καὶ ποιὸς οἱ πραγματικὲς του διαστάσεις, ποιὸς εἶναι οἱ ἐπιπτώσεις του στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλη κοινωνικὴ τάξη, ποῖανὸ τελικὰ ὑπόθεση εἶναι ἡ «οἰκολογικὴ κρίση», ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα δὲν ἔχουν ἀναλυθεῖ ἐπιστημονικὰ, παραμένουν συγκεχυμένα. Καὶ βέβαια, χωρὶς οὐσιαστικὴ ἀνάλυση, τὸ πρόβλημα συγκαλύπτεται ὀλοένα καὶ περισσότερο, ἔτσι πὺ ὁποιαδήποτε κριτικὴ νὰ περιορίζεται, στὴν καλύτερη περίπτωση, σὲ ἐπανάληψη στερεότυπων φράσεων: «ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη ἔχει καὶ τὰ μειονεκτήματά της», καὶ στὴ χειρότερη, σὲ ἀφορισμούς τοῦ τύπου «γιὰ ὅλα φταίει ὁ καπιταλισμός».

Στὴν Ἑλλάδα ἡ οἰκολογικὴ μόδα εἶναι πρόσφατη, χωρὶς ἐντούτοις νὰ ὑστερεῖ σὲ ποικιλία ἐκδηλώσεων καὶ χωρὶς νὰ ὑπολείπεται σὲ ἀσάφεια. «Τὰ Ἠνωμένα Ἔθνη ὄρισαν τὴν 5ην Ἰουνίου ὡς Παγκόσμια Ἡμέρα Περιβάλλοντος γιὰ νὰ δοθεῖ σὲ δλη τὴν οἰκουμένη ἔμφαση στὴν προσπάθεια διασώσεως τῆς μορφῆς τοῦ κόσμου πὺ μᾶς περιβάλλει, τῶν παραδοσιακῶν στοιχείων πὺ μὲ αὐτὴν συνδέονται καὶ στὸν καθολικὸ ἔτσι ἀγώνα γιὰ τὴν καλύτερευση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου... Οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ τελικὰ ἀπειλοῦν ὄχι μόνον τὴν σωματικὴ ἀλλὰ καὶ

τὴν ψυχικὴ ὑγεία τῶν ἀνθρώπων, καὶ, ἂν δὲν ἀντιμετωπισθοῦν ἐγκαιρὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ, ὀδηγοῦν πρὸς ἓνα καταστρεπτικὸ κατήφορο τὸ ἀνθρώπινο γένος. Εἶναι γι' αὐτὸ φυσικὸ πὺς, μᾶζι μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ ἡ Ἑλλάς ὡς κράτος ἀλλὰ καὶ κάθε Ἑλληνας πολίτης ὡς ἄνθρωπος, θὰ συμμετάσχουν σὲ αὐτὴ τὴν παμμέγιστη προσπάθεια γιὰ τὴ διάσωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους...» (Ἀπὸ τὸ μήνυμα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Τσάτσου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1976).

Ἀποφεύγεται ὁ ἐντοπισμός τῶν προβλημάτων μὲ τὰ στοιχεῖα καὶ τίς διαστάσεις πὺ καθορίζονται ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κοινωνικὸ σχηματισμό, διακοσμοῦνται οἱ πραγματικὲς ἀλλοιώσεις καὶ ὑποβαθμίζονται μὲ ὀλίγη σκηνογραφία «παραδοσιακῶν στοιχείων» καὶ ὀλίγη «προσπάθεια διασώσεως τῆς μορφῆς τοῦ κόσμου πὺ μᾶς περιβάλλει». Καὶ εὐδοκίμει φυσικὰ «ὁ καθολικὸς ἀγώνας».

Ἡ ἀντίφαση, τελικὰ, ἀνάμεσα στὶς περὶ προστασίας διακηρύξεις καὶ στὴν πραγματικὴ ὁπως διαμορφώνεται καθημερινὰ, ὁ τρόπος προβολῆς τῶν προβλημάτων ἀπὸ τὴν ἄρχουσα τάξη, ἡ ἀδυναμία οὐσιαστικῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης τους ἀπὸ τίς προοδευτικὲς δυνάμεις, συνθέτουν τὸν περιβαλλοντολογικὸ λαβύρινθο, τὸ περιβαλλοντολογικὸ παιχνίδι, τὸ ὁποῖο χωρὶς νὰ ἀποκαλύπτει τοὺς δρους του, προσφέρει σὲ ὄλους ρόλο.

Χῶρος καὶ «οἰκολογία»

Ἄς προσπαθῆσουμε νὰ ξεκαθαρίσουμε μερικὰ σημεῖα:

Ὁ χῶρος εἶναι πεδίο ὕλοποίησης τῶν σχέσεων παραγωγῆς, ὑπάρχει δηλαδὴ ὀργανικὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὴ διαδικασία ἐξέλιξης τοῦ χώρου καὶ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρξει γνώση καὶ ἐρμηνεία τοῦ ἐνός χωρὶς ταυτόχρονη ἀναφορὰ στὸν ἄλλο.

Οἱ κοινωνικοοικονομικὲς διαδικασίες ὑπάρχουν καὶ ἀναπτύσσονται (μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο) στὸ χῶρο. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ χῶρος δὲν εἶναι μόνον ἱστορικὸ πεδίο, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ εἶναι ἀντικείμενο τῆς

δραστηριότητας των ατόμων, των ομάδων, των τάξεων στίς μεταξύ τους σχέσεις. Συγχρόνως, όμως, ύφισταται μεταβολές από αυτές τίς δραστηριότητες και σχέσεις (σέ συνάρτηση μέ τή συγκεκριμένη κοινωνική όργάνωση, τούς πολιτικούς και οικονομικούς στόχους και σέ σύνδεση μέ τίς υπάρχουσες τεχνικές). Έπομένως ό χώρος άποτελεί τό προϊόν μιάς κοινωνικής δομής και τού τρόπου παραγωγής πού άντιστοιχεί σ' αυτήν και τήν προσδιορίζει. Η συγκεκριμένη αυτή δομή και ό συγκεκριμένος τρόπος παραγωγής, διαμορφώνουν μιά «τάξη» στό χώρο. Ένα συγκεκριμένο περιβάλλον ζωής. Όμως τό περιβάλλον, όριζόμενο μέ βάση τήν άστική άντίληψη περί οικολογίας, άποσυνδέει τό περιεχόμενο τής έννοιας από τή διαδικασία παραγωγής πού ίσχύει σέ Έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, έντοπίζει μιά «κρίση» περιβάλλοντος ξεκομμένη από τίς κοινωνικές τής διαστάσεις, και τής επιβάλλει Έτσι μιά άυτονομία πού τήν ούδετεροποιεί.

Η προβολή όμως των προβλημάτων ένός ούδετεροποιημένου περιβάλλοντος άποτελεί τελικά δυσνόητο διανοητικό προϊόν κατανάλωσης και έργαλειό ιδεολογικής εκμετάλλευσης στά χέρια τής άρχουσας τάξης. Για νά λειτουργήσει άποτελεσματικά σάν τέτοιο έργαλειό, τό περιβάλλον πρέπει νά μείνει όχρωμένο στήν κινδυνολογία τής γενικής και άόριστης καταστροφής, στή φιλολογία τής έκστρατειας ένάντια στή μόλυνση. Και νά μάς άφορά όλους, μολύνοντες και μολυνόμενους. Και κανείς δέν τούς ίθύνοντες δέν συνδέει τούς στόχους τής περιβαλλοντολογικής σταυροφορίας μέ τό περιβάλλον ζωής στίς περιφερειακές συνοικίες των μεγάλων άστικών κέντρων, κανείς δέν ένοχλείται από τίς προσφυγικές περιοχές μέ τίς παράγκες πού συνεχίζουν νά άποτελούν άντίλογο στή στεγαστική κρατική μέριμνα, από τά αθάίρετα πού τή μιά γκρεμίζονται βίαια (μέ κυβερνητική έντολή), και τήν άλλη νομιμοποιούνται μεγάλωψυχα (πάλι μέ κυβερνητική έντολή, και, κατά προτίμηση, παραμονές εκλογών). Κανείς από τούς ίθύνοντες δέν θεωρεί περιβαλλοντολογικό πρόβλημα τήν πλήρη έλλειψη κοινωνικού έξοπλισμού στό δυτικό λεκανοπέδιο τής Αθήνας, τό χαμηλό επίπεδο τής περι-

«Τί πρέπει νά κάνουμε για νά διατηρήσουμε τήν γη μας καθαρή;» και ό πατέρας άπαντά: «Πρέπει ν' άρχίσουμε πετώντας τά παληόχαρτα, ή ότιδήποτε έχουμε για πέταμα, μέσα στα δοχεία των άπορριμμάτων. Και όχι νά τά πετούμε έδώ και εκεί».

θαλψης, τήν άνυπαρξία δικτύων ύποδομής (πού φυσικά δέν λύνεται μέ κάποιες προεκλογικές χαβούζες τής συμφοράς), τό χαμηλότερο από κάθε παραδεκτό όριο επίπεδο συγκοινωνιακής έξυπηρέτησης των κατοίκων τής πρωτεύουσας, πού αυξάνει τό ώρράριο έργασίας κατά δύο, τρεις, και πολλές φορές τέσσερις ώρες, και πού βέβαια δέν θά βελτιωθεί μέ επενδύσεις πολυτελείας, είδους Έργων Συγροϋ, ούτε μέ κάποιες παραπάνω άδειες σέ ταξί. Γιατί βέβαια, άν πολιτικοποιηθούν αυτά τά περιβαλλοντολογικά προβλήματα, είναι δυνατό νά γίνουν στόχοι για ούσιαστικές διεκδικήσεις και νά κινητοποιήσουν πλατιά λαϊκά στρώματα, πού άναμφισβήτητα θά ξαναδώσουν στό περιβάλλον τήν ταξική του διάσταση.

Η μόλυνση

Ας μήν είμαστε όμως μονομερείς. Στήν Ελλάδα ύπάρχει και πρόβλημα ρύπανσης. Συγκεκριμένο. Και όξύ.

Όπως άναφέρουν τά έπίσημα κρατικά στοιχεία (Μακροχρόνιο Πρόγραμμα, άπογραφές τής Έθνικής Στατιστικής Έπιχειρήσεως Ελλάδος), στόν άστικοβιομηχανικό άξονα Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Καβάλα, συγκεντρώνεται τό 90% περίπου τού άστικού πληθυσμού τής χώρας, τό 76

% από τούς άπασχολούμενους στόν δευτερογενή και τριτογενή τομέα, και τά Έξι από τά όκτώ άστικοβιομηχανικά κέντρα τής χώρας.

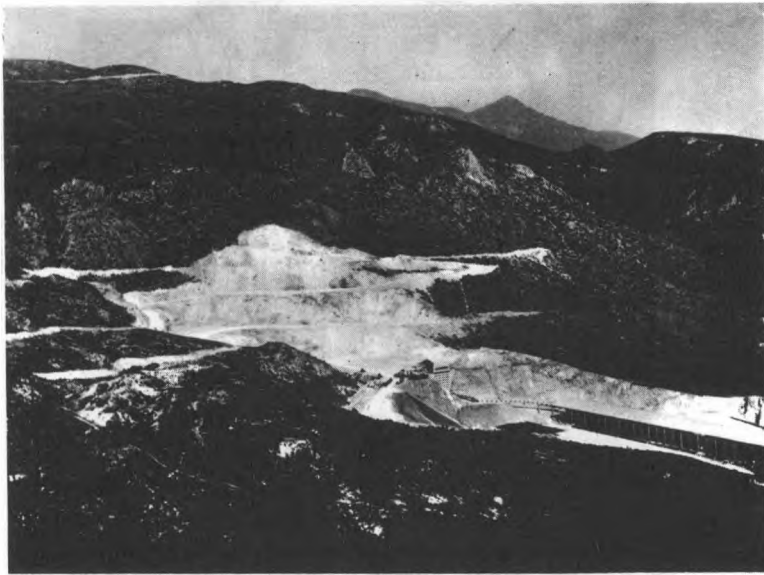
Στό λεκανοπέδιο τής Αθήνας ό πληθυσμός ξεπερνάει τά 3,5 έκατομμύρια (30% τού πληθυσμού τής χώρας σύμφωνα μέ τήν άπογραφή τού 1971), και συγκεντρώνεται τό 47% τής συνολικής άπασχόλησης στή βιομηχανία.

Η τεράστια συσσώρευση πληθυσμού στήν πρωτεύουσα, ή ένθάρρυνση στήν έγκατάσταση κολοσιαιών βιομηχανικών μονάδων σέ έλάχιστη άναλογικά έπιφάνεια, ή έλλειψη όποιασδήποτε όργάνωσης τής άναγκαίας ύποδομής, και φυσικά ή άνυπαρξία όποιασδήποτε μέτρου για τόν έλεγχο τής ρύπανσης, διαμόρφωσαν μιά κατάσταση πού, σήμερα, είναι πολύ δύσκολο νά διορθωθεί.

Έκπρόσωπος τής Παγκοσμίου Όργανώσεως Υγείας δήλωσε, τό 1976, ότι ή ρύπανση τής άτμόσφαιρας στήν Αθήνα δημιουργεί σοβαρά άναπνευστικά προβλήματα στα παιδιά.

Η «αίθαλομίχλη», πού δημιουργεί τό σύννεφο στόν άττικό ούρανό, περιφραστικά λέγεται:

129.000 τόνοι διοξειδίου τού θείου, 4.000 τόνοι καπνός, 20.000 τόνοι όξειδίου τού άζώτου, κάθε χρόνο.

Τό σύννεφο τής Θεσσαλονίκης λέγεται τετρααιθυλιοϋχος και τετραμεθυλιοϋχος μόλυβδος.

Ἡ «βρώμικη» θάλασσα στό Σαρωνικό, μεταφράζεται σέ: 50.000 τόνους στερεό κονιοποιημένο άνθρακα, 80.000 τόνους τσιμέντο και άλκαλική σκόνη, 18.240 τόνους διοξείδιο τοῦ θείου, 1.360 τόνους μονοξείδιο τοῦ άνθρακα κάθε χρόνο.

Ἡ «θραύση» στό οἰκοσύστημα τοῦ Θερμαϊκοῦ σημαίνει ὅτι χύνονται καθημερινά σ' αὐτόν: 200 κιλά άργό πετρέλαιο, 300 κιλά μόλυβδος, 8 κιλά χαλκοῦ.

Οἱ ποσότητες αὐτές τῶν άποβλήτων ἔχουν ὄνομα. Λέγονται «Χάλυψ», «Τιτάν», «Χαλυβουργική», «Λιπάσματα», «Πετρόλα», «Ἐθύλ», κλπ.

Πέρα άπ' αὐτό, ἡ άλλοίωση τοῦ περιβάλλοντος μπορεῖ νά λέγεται «Λατομεία Ψυχικοῦ», τουριστικό συγκρότημα Porto Carras, «Caravel Hotel», μπορεῖ νά λέγεται ξεπούλημα τοῦ Πηλίου ἢ τής Θάσου ἢ τῶν μικρῶν νησιῶν τής Ἑλλάδας στοῦς ξένους, μπορεῖ νά λέγεται Κηφισός ἢ Κερατσίνι. Ἄν ὅμως τά περιβαλλοντολογικά προβλήματα πάρουν τό πραγματικό τους ὄνομα, θά άποκαλυφθεῖ ὅτι «κοινή περιβαλλοντο-

λογική συνείδηση» δέν ὑπάρχει, ὅτε εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει. Δέν εἴμαστε ὄλοι συνυπεύθυνοι, ὅπως μέ κάθε τρόπο προσπαθεῖ ἡ ἰθύνουσα τάξη νά μάς κάνει νά πιστέψουμε.

Ἡ «οἰκολογική κρίση»

Ἡ οἰκολογική ἔρευνα ἔχει πάρει ἰδιαίτερα σημαντικές διαστάσεις στό ἔξωτερικό, τά τελευταία κυρίως χρόνια. Δέν ἔχει παρ' ὅλα αὐτά κατορθώσει νά ξεπεράσει τήν άσάφεια και τήν άδυναμία τῶν βασικῶν τής οἰκολογικῶν ὑποθέσεων.

Οἱ οἰκολογικές ὑποθέσεις στηρίχτηκαν στοῦς κρίσιμους και άλληλοεξαρτώμενους παράγοντες πού συγκροτοῦν (κατά τοῦς ειδικούς) τήν «οἰκολογική ἰσορροπία». Οἱ παράγοντες αὐτοί εἶναι:

- οἱ πηγές ἔνεργείας,
- οἱ ὀρυκτές πρῶτες ὕλες,
- τά άποθέματα ἐπιφανειακῶν ὑδάτων,
- ἡ ἔλεγχόμενη γεωργική παραγωγή,
- ἡ διατήρηση τής ἡρεμίας άνάμεσα στή φύση και στήν κοινωνία,
- ἡ ἔλαχιστοποίηση τής «ψυχικῆς μόλυνσης»,
- ὁ ἔλεγχος τής θερμικῆς μόλυνσης.

Οἱ μεθοδολογικές δυσκολίες συ-

νολικῆς αντιμετώπισης τῶν παραγόντων αὐτῶν και προσδιορισμοῦ τῶν άλληλεξαρτήσεών τους άδυνατίζουν τόν πυρήνα τής οἰκολογικῆς σκέψης, πού και αὐτός καθαυτός εἶναι συζητήσιμος. Ἄγνοοῦνται ὀσισιαστικοί παράγοντες πού σαφῶς ἐπιδρῶν στήν οἰκολογική ἰσορροπία (π.χ. οἰκονομικοί, πολιτικοί, κοινωνικοί, κ.λπ.), ἐνῶ ἄλλοι παραμένουν σ' ἕνα άφηρημένο και δυσνόητο ἐπίπεδο ἐννοιολογικοῦ προσδιορισμοῦ (π.χ. «ψυχική μόλυνση», ἡρεμία άνάμεσα στή φύση και στήν κοινωνία, κ.λπ.). Δέν διστάζουν παρ' ὅλα αὐτά οἱ οἰκολόγοι νά προειδοποιῶν γιά τήν ἐπιδείνωση τής οἰκολογικῆς κρίσης, και νά προσδιορίζουν μάλιστα τήν ἐποχή ὀλοκληρωτικοῦ άφανισμοῦ τοῦ πλανήτη μας (τό άργότερο ὡς τόν 22ο αἰώνα!).

Σύμφωνα μέ τίς πιό διαδομένες άπόψεις, ὁ άφανισμός αὐτός μπορεῖ νά σημαίνει :

- φυσιολογικές, κλιματολογικές, κοινωνικές και πολιτικές διαταραχές,
- διαταραχές πού θά σημάνουν τήν καταστροφή τῶν μυρῶν πού άναπτύχθηκαν στή βιομηχανική κοινωνία,
- ὀλοκληρωτική ἔξαφάνιση τοῦ ανθρώπινου εἶδους, ἢ μιᾶς σειρᾶς εἰδῶν.

Ἡ κατάληξη τής προειδοποίησης και στίς τρεῖς αὐτές κατηγορίες διαπιστώσεων εἶναι παραδόξως δυσανάλογα αισιόδοξη μέ τό μέγεθος τοῦ ἐπερχόμενου κινδύνου. Μᾶς πληροφοροῦν δηλαδή οἱ μάντιες τῶν κακῶν ὅτι ὅλα μποροῦμε νά τά ἔπανορθώσουμε, φτάνει νά ἐπιστρατεύσουμε τή λογική μας, κι ὁ καθένας μας, συνειδητοποιώντας τόν κίνδυνο, νά προσφέρει γιά τό κοινό μέλλον ὅ,τι τοῦ άναλογεῖ.

Αὐτό σημαίνει πῶς πρέπει νά προσπαθήσουμε νά βροῦμε κάποιες τεχνικές, ἐποικοδομητικές λύσεις, πού τό κόστος τους θά τό πληρώσουμε ὄλοι. «Ἄν ἐκεῖνοι πού προκαλοῦν τή μόλυνση πρέπει νά τήν πληρώσουν κιόλας, ὄλος ὁ κόσμος πρέπει νά βάλει τό χέρι στήν τσέπη του...», ἔγραφε τό γαλλικό περιοδικό Express, στίς 3 Μαΐου τοῦ 1970.

Φυσικά, στίς διαπιστώσεις και στίς ὑποδείξεις τῶν οἰκολογικῶν γραφῶν, τό πρόβλημα θεωρεῖται φυσικό ἔπακόλουθο τής βιομηχανικῆς κοινωνίας. Δέν ἐντοπίζονται οἱ

πραγματικές αιτίες του, ή άναρχια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εξωραϊζεται, δέν υπάρχουν άναφορές σέ συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς. Τά συγκρουόμενα συμφέροντα παραβλέπονται, ό κοινός κίνδυνος καταργεί τήν ταξική πάλη, τό οικολογικό πρόβλημα γίνεται αυτόνομο, άπογυμνώνεται από τίς βασικές του συνιστώσες και τίς κοινωνικές του άφετηρίες, και άπολιτικοποιούνται τελικά τά στοιχεία εκείνα που θά μπορούσαν νά άναδείξουν ουσιαστικές διεκδικήσεις. Στην άπολιτική σταυροφορία γιά τήν πρόληψη τής οικολογικής κρίσης επιδιώκεται νά στρατευτούν κοινωνικές ομάδες ή άτομα, που τά συμφέροντά τους είναι άδύνατο νά ταυτιστούν μέ τίς περιβαλλοντολογικές διεκδικήσεις που προβάλλει ή άρχουσα τάξη, ή «μολύνουσα» τάξη τελικά. Η έμπλοκή στό παιχνίδι τής «καθαριότητας» εδνονυχίζει κάθε προοπτική ουσιαστικής δράσης, καταργεί τή δυνατότητα και τά μέσα πραγματικής συμμετοχής τών κατοίκων στη διαχείριση και τόν έλεγχο του περιβάλλοντος ζωής.

Η μεθόδευση γιά τήν άποδοχή τών εϋθυνών μας, είναι ιδιαίτερα δεξιοτεχνική: « Έντούτοις, τά 8.600.000 τών Έλλήνων, ως άτομων, ως ιδιωτών, άλλοιώνουν τό περιβάλλον, μέ τήν άγνοια, τήν άδιαφορία, ή και τήν άπροσεξία... Τό πρόβλη-

μα του υπερπληθυσμού υπάρχει σε όλες τίς χώρες, περισσότερο όμως στις μή πολιτισμένες. Η γέννησις ενός ανθρώπου σε μία έκβιομηχανισμένη χώρα, σημαίνει είκοσιπενταπλάσια επιβάρυνση του περιβάλλοντος, από τή γέννηση ενός ανθρώπου σε μία άναπτυγμένη χώρα. Γιατί ό πολιτισμένος άνθρωπος είναι εκείνος που καταναλίσκει πολλές πρώτες ύλες και πολλή ενέργεια, εκείνος είναι που τρώγει περισσότερο από ό,τι του χρειάζεται, και εκείνος που ρυπαίνει τήν άτμόσφαιρα, δηλητηριάζει τά νερά και παράγει βουνά άπορριμάτων. Άλλά ό πολιτισμένος άνθρωπος, είναι επίσης μορφωμένος και ενημερωμένος και μπορεί νά καταλάβει τούς κινδύνους τών πράξεών του και νά τούς καταπολεμήσει επιτυχώς... Έπειδή είναι βέβαιο ότι τό Έλληνικό έθνος είναι πολιτισμένο, γι' αυτό άπευθυνόμαστε σ' όλους τούς Έλληνες γιά νά προστατεύσουμε τό περιβάλλον μας...» (Τά 42 σημεία προστασίας του περιβάλλοντος, Έλληνική Έταιρεία Έρεΰνης Έλέγχου Ρυπάνσεως Ύδάτων Έδάφους Άέρος [Ε.Ρ.Υ.Ε.Α.], Άθήναι, Οκτώβριος 1972).

Η «πρόσκληση» αυτή σε όλους τούς Έλληνες νά «επανορθώσουν» ό,τι έχουν καταστρέψει, καλύπτει τό γεγονός ότι οι άλλιώσεις του περιβάλλοντος όφείλονται κύριως στις άπρογραμματίστες βιομηχανικές έ-

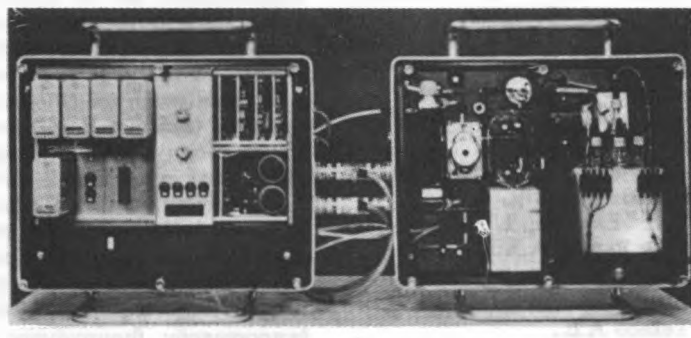
πενδύσεις, ή στις άνεξέλεγκτες «γενικές άξιοποιήσεις», που τά κέρδη τους δέν κατανέμονται φυσικά στό σύνολο του πληθυσμού που καλείται νά «πληρώσει», αλλά συσσωρεύονται σε κάποιες μεγάλες εταιρείες. Η οϋδετεροποίηση που γίνεται στό οικολογικό πρόβλημα μέ τόν τρόπο αυτό είναι καθαρή άπάτη. Όπως άπάτη είναι ή «προσπάθεια» διαμόρφωσης περιβαλλοντολογικής συνείδησης στα παιδιά, μέ διδακτικά βιβλία που περιέχουν όποδείξεις σαν τήν παρακάτω: «Τί πρέπει νά κάνουμε γιά νά διατηρήσουμε τή γή μας καθαρή; Και ό πατέρας άπαντά: Πρέπει ν' άρχίσουμε πετώντας τά παλιόχαρτα, ή ότιδήποτε έχουμε γιά πέταμα στα δοχεία άπορριμάτων. Κι όχι νά τά πετούμε έδώ κι εκεί» (τό Άλφαβητάριον προστασίας του περιβάλλοντος, Ε.Ρ.Υ.Ε.Α., Άθήναι, Οκτώβριος 1972).

Ποιούς αφορά ή σταυροφορία γιά τήν προστασία του περιβάλλοντος

Στίς βιομηχανικές άναπτυγμένες χώρες τής Δυτικής Εϋρώπης οι υποθέσεις τής οικολογίας προβλήθηκαν και διαδόθηκαν μέ όλα τά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η περιβαλλοντολογική έκστρατεία βρήκε μεγάλη άνταπόκριση στις άγγλοσαξωνικές χώρες και στη Σκανδιναβία,

ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΡΥΠΑΝΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑΣ

PW 9700 Μία συσκευή έντοπισμού και καταμετρήσεως SO₂ τής PHILIPS

Η PHILIPS έχει άνακοινώσει τήν δημιουργία τής συσκευής PW 9700 γιά τόν έντοπισμό και τήν καταμέτρηση του SO₂ στην άτμόσφαιρα. Κύρια χαρακτηριστικά τής συσκευής αυτής είναι: Τρίμηνη αυτόματη λειτουργία χωρίς ανθρώπινη παρακολούθηση. Έλεγχος έξέ άποστάσεως μέ χρήση ένσωματωμένης πηγής SO₂. Ύψηλή ικανότητα επίλογής. Επιστημονικά σχεδιασμένη είσοδη άέρος. Δυνατότητα τηλεμετρικής μετάδοσης στοιχείων. Πολλαπλές συσκευές εύκολα έντασσόμενες σε συστήματα έπεξεργασίας στοιχείων. Εύκολη έγκατάσταση - Εύκολη συντήρηση.

λούνται με τη μόλυνση, μās γεννά πολλές άπορίες για τό βαθύτερο νόημα αυτού του ενδιαφέροντος, και για τόν γενικό τρόπο αντιμετώπισης αυτών τών θεμάτων από αυτούς τούς φορείς».

Θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε σάν *τρίτη κατηγορία* όρισμένους τοπικούς συλλόγους πού άσχολούνται, από πραγματικό ενδιαφέρον, με τοπικής κυρίως κλίμακας προβλήματα του περιβάλλοντος. Τό αντικείμενο τής δραστηριότητας τέτοιων συλλόγων περιορίζεται σέ επιμέρους θέματα, όπως είναι π.χ. ή επεξεργασία τών άπορριμμάτων, τό καθάρισμα τών άκτών από διάφορα πεταμένα αντικείμενα, τό αίτημα τών περισσότερων πράσινο στους δρόμους, ή διαμαρτυρία για τήν εγκατάσταση κάποιας βιομηχανίας στην περιοχή τους, κ.λπ.

Η μαχητικότητα τέτοιων οργανώσεων είναι περιορισμένη και σπάνια ξεφεύγει από τά στενά όρια του άρχικου πυρήνα, (πού φυσικά τόν άποτελούν κάποιιο διανοούμενοι), δέν οργανώνει μαζικές κινητοποιήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου συλλόγου ήταν ή « Έταιρεία Μελέτης και Προστασίας του Περιβάλλοντος» του Νομού Μαγνησίας, πού κινήθηκε ιδιαίτερα δραστήρια για νά ματαιώσει τήν κατασκευή του καινούριου εργοστασίου τής ΑΓΕΤ δίπλα άκριβώς στην πόλη του Βόλου. Η Έταιρεία όργάνωσε πολύ ενδιαφέρουσες συζητήσεις, εξήγησε τό πρόβλημα, έκανε διαβήματα προς τήν Κυβέρνηση, αλλά δέν κατόρθωσε νά κινητοποιήσει τόν πληθυσμό του Βόλου. Τελικά τό εργοστάσιο κατασκευάστηκε και ή Έταιρεία έπαψε νά λειτουργεί.

Στην *τέταρτη κατηγορία* μπορούμε νά τοποθετήσουμε όρισμένους οργανωμένους έπιστημονικούς φορείς, π.χ. Σύλλογος Αρχιτεκτόνων, Πολιτικών Μηχανικών, Τεχνικό Έπιμελητήριο τής Ελλάδος, κ.ά. Χωρίς νά έχουν κάνει ολοκληρωμένες αναλύσεις του προβλήματος, οι φορείς αυτοί δίνουν πολλές φορές σωστές άπαντήσεις σέ επιμέρους θέματα και άσκουν τεκμηριωμένη κριτική σέ πρωτοβουλίες τής κυβέρνησης. Η εύκαιριακή όμως αντιμετώπιση τών θεμάτων δέν τούς επιτρέπει ποτέ νά προλάβουν τά γεγονότα, και τελικά μόνο έλλιπώς άπαντούν σέ προβλήματα περιβάλλοντος.

Στό σημείο αυτό πρέπει νά τονί-

σουμε ιδιαίτερα τή σοβαρή προσπάθεια πού κάνει ό Σύλλογος Αρχιτεκτόνων νά τοποθετήσει σέ σωστή βάση τά προβλήματα του περιβάλλοντος, νά συνδέσει τά άποτελέσματα με τά αίτια. Η Έπιτροπή Περιβάλλοντος σημειώνει στό Δελτίο του ΣΑΔΑΣ: «Πρέπει, και ίσως μπορούμε έμεις καλύτερα από άλλους, νά βοηθήσουμε τό λαό νά εντάξει τά προβλήματα του περιβάλλοντος μέσα στις κοινωνικές τους άλληλοεξαρτήσεις. Νά καταρρίψει τό μύθο τής αυτοτέλειάς τους, νά καταλάβει ότι οι διάφορες έπιτροπές κατά τής μόλυνσης, ή για περισσότερο πράσινο στην Άθήνα, καλές είναι όταν δέν άποπροσανατολίζουν γιατί, όπως νά μās πάνε ένα βήμα προστά, γίνονται δέκα προς τά πίσω.

Πρέπει νά πολεμήσουμε τούς κάθε λογής μύθους πού έντεχνα καλλιεργούνται, έτσι πού νά γίνει συνείδηση πιά ότι δέν είναι μοιραία άποτελέσματα και άναγκαιότητα τής εξέλιξης ή φόρος στον πολιτισμό και στην ανάπτυξη, όπως τόν λέγουν, τά όσα φοβερά συμβαίνουν στο περιβάλλον μας. Η κεφαλαιοποίηση τής γής, ή μετατροπή τής κατοικίας σέ έμπόρευμα και έντικείμενο κερδοσκοπίας, ή μόλυνση, ή καταστροφή τών πόλεων και του πολιτιστικού μας πλούτου, τό ζεπούλημα τών έθνικών μας πόρων, όφείλονται στην άσύδοτη εκμετάλλευση από τό ξένο και ντόπιο κεφάλαιο και στην ανεξέλεγκτη και άσυνείδητη ιδιωτική πρωτοβουλία...

Δέν είναι επίσης χωρίς ενδιαφέρον ή αντιμετώπιση θεμάτων περιβάλλοντος από τίς αντίστοιχες έπιτροπές του ΤΕΕ: «Όμως δέν μπορούμε νά μή σταθούμε σέ μία σειρά από περιπτώσεις βιομηχανικών επενδύσεων με σκοπό τήν ίδρυση βιομηχανιών σέ χώρους όπου τίγεται τό φυσικά δομημένο και τό ιστορικοπολιτιστικό περιβάλλον και οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις δέν έχουν διερευνηθεί (Ίτέα, Βόλος, Έλευσίνα, Άγιοι Θεόδωροι, Βάι, Πύλος κ.λπ.). Παρόλο πού πρόκειται για διαφορετικά θέματα, σέ διαφορετικούς χώρους, υπάρχουν όρισμένα κοινά δομικά στοιχεία στον τρόπο διαδικασίας και λήψης αποφάσεων, πού μās δημιουργούν σοβαρότατες έπιφυλάξεις, αν αυτός είναι ό σωστός τρόπος για τήν αντιμετώπιση τής βιομηχανικής ανάπτυξης τής χώρας...

»Είναι ευθύνη τής κυβέρνησης νά πληροφορεί και νά έγγουάται στο λαό για τίς δυνατότητες του χώρου του. Αυτή τή στιγμή, οι κάτοικοι τής Πύλου έχουν, ή νομίζουν ότι έχουν, τήν έγγυηση του Καραγιώργη για μία καλύτερη ζωή. Φυσικό είναι λοιπόν νά παίρνουν τή θέση του Καραγιώργη, γιατί είναι γι' αυτούς ή μόνη έγγυηση. Γιατί όμως ό λαός δέν θά διάλεγε μία άποδειγμένα καλύτερη λύση αν ύπήρχε, κι αν είχε γι' αυτήν τήν έγγυηση του Κράτους; Μόνο εκεί πού ό λαός έχει τή δυνατότητα έπιλογής, άνάμεσα σέ έγγυημένες λύσεις, μπορούμε νά μιλάμε για έκφραση τής λαϊκής θέλησης... Τό πρόβλημα δέν ήταν αν οι επενδύσεις Καραγιώργη-Ναυπηγεία έπρεπε νά γίνουν στην Πύλο, αυτό ήταν ένα παραπλανητικό έρώτημα. Τό πρόβλημα ήταν αν έπρεπε νά γίνουν με τή σύμβαση αυτή σέ όποιοδήποτε κατάλληλο σημείο τής πατρίδας μας. Λιμάνια σάν τήν Πύλο, έστω και χωρίς αρχαιότητες, είναι άνεπανάληπτο φυσικό κεφάλαιο, και δέν πρέπει νά εκχωρούνται τόσο φτηνά...»

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον νά σημειώσουμε, στο σημείο αυτό, ότι άκριβώς από τό ΤΕΕ οργανώθηκε μία δημοσια συζήτηση για τήν Πύλο, στην όποια είχαν κληθεί και εκπρόσωποι από τήν περιοχή. Η συζήτηση εξελίχτηκε τελικά σέ αντιδικία άνάμεσα σ' αυτούς πού είναι υπέρ τής βιομηχανικής ανάπτυξης και σ' αυτούς πού ενδιαφέρονται για τήν προστασία του περιβάλλοντος. Αντιδικία πού στηρίζεται σ' ένα άνύπαρκτο δίλημμα: βιομηχανική ανάπτυξη ή προστασία του περιβάλλοντος. Τό ψευτοδίλημμα αυτό εύνοεί μόνο τό μεγάλο κεφάλαιο, γιατί, προβάλλοντάς το, άποκρύβεται ή αντίθεση πού πραγματικά ύπάρχει: ανάπτυξη έξαρτη-

μένη, ανάπτυξη ύποταγμένη στά συμφέροντα του κεφαλαίου, δηλαδή ανάπτυξη καταστρεπτική για τό περιβάλλον, ή ανάπτυξη βασισμένη σε άλλους στόχους και σε διαφορετικές επιλογές και προτεραιότητες. "Αν αυτό δέν γίνει κατανοητό, τό σωστά τοποθετημένο πρόβλημα του περιβάλλοντος κινδυνεύει νά μείνει εγκλωβισμένο στό στενό κύκλο τών διανοουμένων τής πρωτεύουσας, πού θά κατηγορηθοῦν συγχρόνως σάν ἀνασταλτικά στοιχεία τής παραπέρα ἀνάπτυξης.

Σάν τελευταία κατηγορία μπορούμε νά θεωρήσουμε τίς ομάδες ἐκείνες τών πολιτῶν πού μπαίνουν ἔμμεσα στό περιβαλλοντολογικό παιχνίδι, βλέποντας νά κινδυνεύουν ἀτομικά τους συμφέροντα (π.χ. οἱ κάτοικοι τών Μεγάρων πού ἀγωνίστηκαν ἰδιαίτερα σκληρά γιά νά μή γίνει τό διυλιστήριο του Ἀνδρεάδη, οἱ κάτοικοι τών Σπάτων πού ξεσηκώθηκαν γιά νά ματαιωθεί ἡ κατασκευή του νέου ἀεροδρομίου τής Ἀθήνας κ.λπ.). Ἡ κινητοποίησή τους δέν ἔχει, φυσικά, καμία ἀπολύτως σχέση μέ τόν «κοινό ἀγώνα» γιά τή διάσωση του περιβάλλοντος, ἀλλά στοχεύει στήν υπεράσπιση συμφερόντων ζωῆς καί στή διατήρηση ἑνός περιβάλλοντος ζωῆς, ὅπως οἱ ἴδιοι τό ἔχουν διαμορφώσει.

Περιβάλλον καί θεσμικό πλαίσιο.

Τά τελευταία χρόνια ἔχουν συνταχθεῖ ὀρισμένα νομοσχέδια, τά ὁποῖα ἔμμεσα ἢ ἔμμεσα ἀφοροῦν τό περιβάλλον.

Μέ τό νόμο «περί ἀπαλλοτριώσεων» τό κράτος ἀποκτᾷ τή δυνατότητα νά μεταβιβάσει, μετά ἀπό ἀποζημίωση, τήν ἰδιοκτησία κάποιων πολιτῶν σε ἄλλους, προβάλλοντας τήν ἀναγκαιότητα τής «δημοσίας ὠφελείας». Δημοσία ὠφέλεια, ἐτυμολογικά, σημαίνει ὠφέλεια κοινή, γιά ὄλους δηλαδή, μέ ἄλλα λόγια, σημαίνει ἔργα πού νά ἀποβλέπουν στήν ἀνάπτυξη τής χώρας. Καί μπορεῖ μέν νά ὑπάρχουν ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπαλλοτριώσεων πού νά φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνονται σ' αὐτή τήν ἐπιδίωξη του κοινού καλού. Παρ' ὅλα αὐτά, καί ἐπειδή κοινό καλό δέν ὑπάρχει καθαυτό, στήν ὁποιαδήποτε περίπτωση ἀπαλλοτριώσεως ὑπάρχουν κάποιον πού εὐνο-

οῦνται καί κάποιον πού ζημιώνονται. Καί ζημιώνονται πάντοτε οἱ πολλοί: Οἱ «κάτοικοι».

«Δημοσία ὠφέλεια» θεωρεῖται ἡ ἴδρυση μιᾶς βιομηχανικῆς μονάδας, ἀπό τήν ὁποία εὐνοοῦνται οἱ κοινωνικές ομάδες πού κατέχουν τά μέσα παραγωγῆς.

«Δημοσία ὠφέλεια» θεωρεῖται ἡ ἴδρυση διοικητικῶν κτιρίων, μέ τά ὁποῖα διευκολύνεται ἡ λειτουργία του διοικητικοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

«Δημοσία ὠφέλεια» θεωρεῖται καί ὁποιαδήποτε παρασιτική ἐπιχείρηση (π.χ. ἱππόδρομος, καζίνο κ.λπ.).

Ἐπομένως, σ' ὄλες τίς περιπτώσεις, ἔμμεσα ἢ ἔμμεσα, προωθείται μία ὀρισμένη διαδικασία πού ἐλέγχεται ἀπό τήν ἀρχουσα τάξη, ἡ ὁποία καί ὠφελεῖται.

Οἱ ἐπιπτώσεις τέτοιων ἔργων στό κοινωνικό σύνολο, συγκεκριμένα στους κατοίκους τών περιοχῶν πού ἀπαλλοτριώνονται, εἶναι πολλές φορές ἰδιαίτερα δυσμενῆς. Οἱ κάτοικοι αὐτοί:

—χάνουν τήν ἐργασία τους καί ὑποχρεώνονται νά ἀναζητήσουν διέξοδο, πού τίς περισσότερες φορές ὀδηγεῖ στήν προλεταριοποίησή τους (Μέγαρα, Σπάτα, Πύλος).

—μεγάλο μέρος τών κατοίκων αὐτῶν στρέφεται πρὸς τή μετανάστευση, πού παρουσιάζεται σάν σωτήρια διέξοδος (Φίλιπποι).

—τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τούς μικροεπιχειρηματίες ἀναγκάζεται νά ἀναζητήσει ἄλλη περιοχή, καί ἐπομένως νά διαλύσει ὄλους τούς συνδικαίους κρικούς πού εἶχε δημιουργήσει.

—χάνοντας τήν κατοικία πού κατόρθωσαν νά φτιάξουν, ἀναγκάζονται νά κατευθυνθοῦν σε περιοχές τών μεγάλων ἀστικῶν κέντρων πού διατηροῦν χαμηλό κόστος ζωῆς, καί νά προσπαθήσουν, ἀνεπιτυχῶς τίς περισσότερες φορές, νά ἐνταχθοῦν στίς νέες κοινωνικές συνθήκες.

Ἔτσι, στήν περιφέρεια τών μεγάλων ἀστικῶν κέντρων (κυρίως στήν Ἀθήνα), παρατηρεῖται μιᾶ ἀθρόα ἐγκατάσταση οἰκονομικά ἀσθενῶν στρωμάτων (αὐθαίρετη δόμηση), ὑποβαθμισμένο περιβάλλον ζωῆς, δυσανάλογη ἐξάπλωση του οἰκιστικοῦ ἴσθου τών ἀστικῶν κέντρων, ἀνυπαρξία κοινωνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἀξίωση του χρόνου μετάβασης ἀπό τήν κατοικία στους τόπους ἐργασίας, ἀνατροπή του ρυθμοῦ ζωῆς καί βίαιη

ἀνάγκη προσαρμογῆς σε κοινωνικές δομές διαφορετικές κ.λπ.

Καί βέβαια, σε κάθε περίπτωση, μαζί μέ τή δημιουργία ἑνός ὑποβαθμισμένου περιβάλλοντος ζωῆς (πού φυσικά, ἔχει τουλάχιστον ἐξασφαλιστεῖ νά μή βρῆσκει στήν «βιτρίνα» τών μεγάλων ἀστικῶν κέντρων ἀλλά κρύβεται ἐκ τών πραγμάτων στήν περιφέρεια, δηλαδή δέν «ἐνοχλεῖ»), δημιουργεῖται καί τεράστιο πρόβλημα ρύπανσης (ὅταν κυρίως πρόκειται γιά βιομηχανικές μονάδες). Οἱ βιομηχανίες κρίνουν οἰκονομικά ἀσύμφορο τόν ἔλεγχο τών ἀποβλήτων, καταστρέφονται περιοχές πολύ εὐρύτερες ἀπό τίς περιοχές πού ἀπαλλοτριώνονται, καί, ἐπιπλέον, ἡ καταστροφή αὐτή, παράλληλα μέ τή μετατροπή μιᾶς περιοχῆς κατοικίας σε βιομηχανική, κάνει ἀκατάλληλη μιᾶ εὐρύτερη περιοχή γιά τήν πρώτη τῆς χρήση (Ἐλευσίνα, Ἐθνική ὁδός Ἀθήνας - Κορίνθου, Ἅγιοι Θεόδωροι, Βόλος, Θεσσαλονίκη κ.λπ.).

Μέ τό Ν.Δ. 1003/71 «Περί ἐνεργοῦ πολεοδομίας» ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνάπτυξη ἢ ἀνάπλαση μιᾶς περιοχῆς μέ ὀργανωμένη δόμηση γιά τή δημιουργία πολεοδομικῶν συγκροτημάτων. Γιά τήν ἐφαρμογή του 1003 διεισδύει τό τραπεζικό κεφάλαιο στόν τομέα τής κατοικίας καί ἰδρύεται ἀπό τήν Ἐθνική Κτηματική ἢ Ἐταιρεία οἰκοδομικῶν καί τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων. Φυσικά, παρόλο πού οἱ ἀνάγκες γιά κατοικία εἶναι ἰδιαίτερα πιεστικές, κανένα πρόγραμμα δέν ἔχει ἐφαρμοστεῖ. Σε προμελέτη πού ἔκανε ἡ Ἐταιρεία γιά τόν οἰκισμό στή Θήβα σημειώνονται οἱ ἐξῆς πολύ ἐνδιαφέροντες στόχοι του προγράμματος: «Κύριος στόχος του προγράμματος εἶναι ἡ ὑλοποίηση τῆς ἰδέας ὅτι ἡ κατοικία ἀποτελεῖ βασικόν συντελεστήν διά τήν ἀνάπτυξιν εἰς συγκεκριμένον ἔργον τῆς βιομηχανίας, καί σπουδαιότατον μέσον ἀξίωσης τῆς κινητικότητος του ἐργατικοῦ δυναμικοῦ...».

Ἀπό τό ἀπόσπασμα αὐτό φαίνεται πάρα πολύ καθαρά καί ὁ οὐσιαστικός στόχος καί ἡ ποιότητα του περιβάλλοντος ζωῆς πού πρέπει κανεῖς νά περιμένει ἀπό τό περί ἐνεργοῦ πολεοδομίας διάταγμα.

Θά ἀναφέρουμε ἀκόμη τούς νόμους 1078/71 «περί λήψεως φορολογικῶν καί ἄλλων τινῶν μέτρων πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως». 1312/72 «περί νέων

μέτρων προς ενίσχυση της περιφερειακής ανάπτυξεως», με τις συμπληρώσεις του Μαρτίου 1972. Μετά τα μέτρα αυτά, σαν «περιφερειακή ανάπτυξη» της χώρας, ξεφυτρώνουν οι βιομηχανικές ζώνες στα Οινόφυτα και στους Αγίους Θεοδώρους, και γεμίζουν τουριστικά συγκροτήματα οι πιο ευαίσθητες περιοχές της Ελλάδας.

Έτσι, με το νέο θεσμικό πλαίσιο, και με τα σκανδαλώδη πράγματα έργα της στρατιωτικής δικτατορίας, συντελέστηκε μια ανεπανόρθωτη καταστροφή του ελληνικού χώρου, που δεν διορθώνεται όσο κι αν η Ελληνική Έταιρεία αναστηλώσει το Χορτιάτη ή σώσει τον υγρότοπο της Πρέσπας.

Ας αναφέρουμε τέλος το Νόμο 360/76 «Περί Χωροταξίας και Προστασίας του Περιβάλλοντος». Στο νόμο αυτό, «ως προστασία περιβάλλοντος νοείται:

α. η διατήρησης του χαρακτήρος του φυσικού περιβάλλοντος και η βελτίωση των διαμορφωθείσων σχέσεων μεταξύ των στοιχείων αυτού ως οικοσυστήματος:

β. η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος από τας ζημιόγουνους επιπτώσεις εκ της ανάπτυξεως δραστηριοτήτων και παρεμβάσεων του ανθρώπου:

γ. η διαφύλαξις του πολιτιστικού περιβάλλοντος ως και των ιστορικών χώρων εντός των οποίων τουτο διεμορφώθη:

δ. ο έλεγχος της αξιοποιήσεως των φυσικών πόρων και της ανάπτυξεως των εν τω χώρω δραστηριοτήτων, προς τόν σκοπόν της έναρμονίσεως των σχέσεων μεταξύ του φυσικού περιβάλλοντος του πολιτιστικού περιβάλλοντος και της οικονομικής δράσεως του ανθρώπου».

Σ' αυτόν το νόμο προβλέπεται η δημιουργία Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος, πού στην ουσία πρόκειται για μία διευρυμένη «έξ οικονομικών ύπου-

ρών έπιτροπή», που θα έχει όλες τις αρμοδιότητες στα σχετικά θέματα. Το ύπουργείο Συντονισμού αποκτά τη Γραμματεία του Συμβουλίου, και δημιουργείται έτσι ένα επιτελικό όργανο με αποφασιστικές αρμοδιότητες. Με τόν τρόπο αυτό ή οποιαδήποτε ενέργεια γίνεται με τόν πλήρη έλεγχο της κρατικής εξουσίας, και διασφαλίζεται ή ύποταγή των χωροταξικών ή των όποιων περιβαλλοντολογικών-οικολογικών προβλημάτων στις οικονομικές επιλογές και προτεραιότητες. Και, φυσικά, άς μήν έχουμε αυταπάτες ότι οι τεχνοκράτες του ύπουργείου Συντονισμού πού συντάξανε τό νομοσχέδιο πιστεύουν ότι πρόκειται «κεκλεισμένων των θυρών» να εφαρμόσουν τό νομοσχέδιο, διαφυλάσσοντας τό συγχρόνως και από πονηρές οικειοποιήσεις, και εισάγοντας κοινωνικές και αναπτυξιακές προσπάθειες και μεταρρυθμίσεις. Όπως δέν πρέπει να έχουμε αυταπάτες για τήν προσπάθεια παραπλάνησης του λαού, ό όποιος, για τά προβλήματα ανάπτυξης και διαφύλαξης των πόρων του, καλείται να έναποθέσει τις έλπίδες του στην καλή θέληση του ύπουργείου Συντονισμού και στα ρητορικά περί «λελογισμένης κατανομής» κ.λπ.

Στους ίδιους τελικά στόχους εντάσσεται και ό Νόμος 190/75, με τόν όποιο καταργήθηκαν οι αποφασιστικές αρμοδιότητες του αρχαιολογικού Συμβουλίου σε θέματα χωροθέτησης δραστηριοτήτων πού δημιουργούν κινδύνους για τό πολιτιστικό περιβάλλον (με άφορμή τήν αντίθεση του Συμβουλίου στις επενδύσεις του Καραγιώργη στην Πύλο).

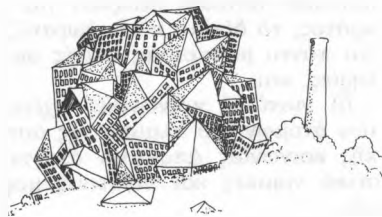
Ποιά περιβάλλον και ποιά προστασία

Η σταυροφορία για τό περιβάλλον μπορεί να είναι εποικοδομητική μόνο αν όδηγει σε κάποιο προβληματισμό για τό περιβάλλον ζωής, του

όποιου ό έλεγχος επιβάλλει μία πολιτική συνόλου με άπόλυτη συνέπεια και συνέχεια. Αύτή ή πολιτική πρέπει να εκφράζει τις έθνικές επιλογές και στόχους σε ό,τι άφορα τά πλαίσια και τή μορφή ζωής προς τά όποια τείνει ή κοινωνία μας.

Η διάσταση ανάμεσα στις προφορικές ύποσχέσεις και κάθε λογής επιστημονικές τεκμηριώσεις, στις επεμβάσεις πού καθημερινά ύφίσταται ό χώρος και στην άνεπάρκεια ή άνυπαρξία προληπτικών ή επιδιορθωτικών μέτρων ή διάσταση ανάμεσα στην έπιθυμία των λαϊκών τάξεων να έλέγξουν τήν εξέλιξη του περιβάλλοντος ζωής τους και τή στέρηση κάθε ούσιαστικού δικαιώματος σ' αυτό ή συνεχής παρουσία της αρχής της οικονομικής άπόδοσης (πού άντιμετωπίζει τόσο τά φυσικά άγαθά όσο και τούς άνθρώπους σαν οικονομικές παραμέτρους), όλα αυτά έντοπίζουν τή άφετηρία και δικαιολογούν τή σοβαρότητα του προβλήματος του περιβάλλοντος.

Παρ' όλα αυτά λείπουν οι ολοκληρωμένες αναλύσεις του προβλήματος, μονογραφίες πάνω σε επιμέρους συγκεκριμένα θέματα, ή άνάλυση του θεσμικού πλαισίου και των πολλαπλών κρατικών παρεμβάσεων, λείπει ή πραγματική πληροφόρηση των κατοίκων πού θα μπορούσαν να αναλάβουν μαζική δράση: δράση για τόν έλεγχο των συνθηκών μέσα στις όποιες ζούν, δράση για τήν οικειοποίηση του χώρου πού έχουν χάσει ή εκείνου πού πρόκειται να χάσουν. Η οικειοποίηση του χώρου από τούς κατοίκους του άποτελεί και τή μόνη έγγύηση για τήν προστασία του περιβάλλοντος, γιατί θα ταυτίζεται με τό περιβάλλον ζωής τους.

Ἐπλή ἐμπορευματική παραγωγή,¹ ισότητα καί ἐλευθερία

τοῦ Γιώργου Πάσχου

«Δηλαδή βλέπουμε πώς κάθε μορφή τῆς παραγωγῆς δημιουργεῖ δικές της νομικές σχέσεις, δικές της μορφές διακυβέρνησης κ.λπ. Πρέπει κανεῖς νά μήν καταλαβαίνει τίποτε... γιά νά θεωρεῖ τυχαία τή σχέση ἀνάμεσα σέ στοιχεῖα πού στήν πραγματικότητα συνδέονται ὀργανικά μεταξύ τους... Οἱ ἀστοί οικονομολόγοι φαντάζονται πώς ἡ σύγχρονη ἀστυνομία εὐνοεῖ τήν παραγωγή περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τήν εὐνοοῦσε τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Ξεχνοῦνε μόνο πώς τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου εἶναι κι αὐτό ἓνα δίκαιο καί πώς ζεῖ ἀκόμη μ' ἄλλες μορφές καί μέσα στό «κράτος δικαίου»».

K. MARX

Εἰσαγωγή στήν Κριτική
τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας

Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἓνα μή ὀριστικά διατυπωμένο τμήμα εὐρύτερης μελέτης μέ τίτλο «Δημοκρατική ἀρχή καί κοινωνική ἀναπαραγωγή. Ἀνάλυση γιά τίς σχέσεις οἰκονομίας καί πολιτικῆς». Στόχος τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι νά ἀναλύσει τήν ἀναγκαῖα ἐσωτερική σχέση ἀνάμεσα στίς ἀνταλλακτικές καί στίς δικαιοῦσες σχέσεις, γιά νά ἐπιδείξει τόν εἰδικό χαρακτήρα τοῦ συγχρόνου δικαίου ὡς

δικαίου ἀφηρημένου καί γενικοῦ. Κατανοώντας τήν ἱστορική-εἰδική στιγμή τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς – πού ἐννοιολογικό περιεχόμενο της εἶναι ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἰσότητα – καί τοῦ κράτους δικαίου, γνωρίζουμε συγχρόνως τή μορφή, μέ τήν ὁποία πραγματοποιῶνται κατά κανόνα οἱ κρατικές λειτουργίες στούς καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς.

I. Ἐμπόρευμα, ἀνταλλαγή καί ἀνταλλακτική ἀξία

1. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μορφῶν μέ τίς ὁποῖες ἐμφανίζονται οἱ οικονομικές διαδικασίες καί στίς ὁποῖες στηρίζεται «σέ τελευταία ἀνάλυση» ἡ ἀστική ἰδεολογία ἀναλύθηκαν ἀπό τόν Μάρξ στό *Κεφάλαιο* καί στίς ἄλλες οικονομικές μελέτες του. Ἡ ἐπιλογή ὀρισμένων σημείων ἀπό τά κείμενα αὐτά – ὅπως ἐπιχειρεῖται ἐδῶ – δέν φιλοδοξεῖ βέβαια νά τά ἀξιοποιήσει ἐξαντλητικά. Σκοπός ἔχει μόνο νά ὑποδείξει ἐκεῖνα τά σημεία πού καθιστοῦν ἐμφανεῖς τίς *πρωταρχικές* διαδικασίες σύστασης τοῦ «κράτους δικαίου» καί

τῆς ἰδεολογίας γιά τό δημοκρατικό χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας.

2. Ἡ κριτική τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας προϋποθέτει τήν ἀνάλυση τῶν μορφῶν μέ τίς ὁποῖες ἐμφανίζονται ἡ κυκλοφορία καί ἡ ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων. Ἔτσι μόνο μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ:

α) γιάτί τό περιεχόμενο τῶν ποικίλων ἀστικῶν θεωριῶν γιά τό κράτος, τό δίκαιο κ.τ.λ. ἐμφανίζεται πάντα μέ κάποιες κοινές ἀφετηρίες, καί

β) γιάτί οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀτόμων στό πλαίσιο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀποκτοῦν ἀναγκαστικά νομικές καί πολιτικές μορφές.

Ἡ συσχέτιση τῶν μορφῶν αὐτῶν μέ τή μορφή πού ἀποκτοῦν τά προϊόντα τῆς ἐργασίας, δηλαδή τό ἐμπόρευμα, προϋποθέτει ἐξάλλου τήν κατανόηση τοῦ ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς ἀνταλλακτικῶν ἀξιών καί τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

3. Στήν ἐννοια τῆς ἐμπορευματικῆς κοινωνίας συμπεριλαμβάνεται λογικά καί ἱστορικά τό κεφάλαιο. Ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας κεφάλαιο ἔχει γιά λογική ἀφετηρία τῆς τόν ἀναγκαῖο «διπλασιασμό» τοῦ ἐμπορεύματος σέ ἐμπόρευμα καί χρήμα, ἔτσι ἀποτελεῖ καί ἡ ἐγκατάσταση καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς τόν ἱστορικό ὁρο γιά τήν πλήρη ἀνά-

πτύξη και γενίκευση της εμπορευματικής παραγωγής. Η κυκλοφορία των εμπορευμάτων και του χρήματος καθιστά μ' αυτόν τον τρόπο δυνατή την ιστορική παρουσία του κεφαλαίου· δεν δημιουργεί όμως το κεφάλαιο. Μία μη αναπτυγμένη κυκλοφορία εμπορευμάτων δεν επαρκεί για να σχηματιστούν όλες εκείνες οι οικονομικές μορφές που προηγούνται από το σχηματισμό του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο «δημιουργείται μόνο όπου ο ιδιοκτήτης μέσων παραγωγής και διαβίωσης βρίσκει τον ελεύθερο εργάτη στην αγορά ως πωλητή της εργατικής του δύναμης... Αυτό που χαρακτηρίζει λοιπόν την καπιταλιστική εποχή είναι ότι η εργατική δύναμη παύει για τον εργάτη τη μορφή ενός εμπορεύματος του, κι έτσι η εργασία του τη μορφή της μισθωτής εργασίας».²

1. Η σχέση παραγωγής που χαρακτηρίζεται ως «άπλη εμπορευματική παραγωγή» δεν υπήρξε σχεδόν ποτέ ως ιστορική πραγματικότητα. Χρησιμοποιείται εδώ μόνο ως λογική άφαιρηση, που είναι χρήσιμη για την ανάλυση της μορφής του εμπορεύματος. *Ιστορικά*, όμως, η καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή δεν προήλθε από την άπλη εμπορευματική παραγωγή. Όπως παρατηρεί ο Samir Amin (Die ungleiche Entwicklung, Αμβούργο 1975, σελ. 17), η άπλη εμπορευματική παραγωγή υπήρξε ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής μόνο στη Νέα Αγγλία (1600-1750), στην Αυστραλία και σε μερικές άκομη περιοχές.

Βλ. επίσης και C.B. Macpherson, The political theory of possessive individualism. Hobbes to Locke, Λονδίνο-Οξφόρδη-Νέα Υόρκη 1962 (Possessive individualism), σελ. 47 και 51, όπου εξειδικεύει: «Η κοινωνία που βασίζεται στην άπλη αγορά έχει τις ακόλουθες ιδιότητες: α) Δεν υπάρχει καταναγκαστική παροχή εργασίας: τα άτομα είναι ελεύθερα να διαθέσουν την ενεργητικότητά τους, τις ικανότητές τους και τα αγαθά τους όπως θέλουν. β) Δεν υπάρχει καταναγκαστική πρόβλεψη ανταμοιβών για την εργασία: στα άτομα ούτε δίνονται, ούτε υπάρχει έγγωση πώς θα δοθούν, από το κράτος ή την κοινότητα, ανταμοιβές ανάλογες προς την κοινωνική τους λειτουργία. γ) Υπάρχει αυταρχικός όρισμός και επιβολή συμβολαίων. δ) Όλα τα άτομα επιζητούν να μεγιστοποιήσουν όρθολογιστικά τα όφελή τους, δηλαδή να αντίλησουν τη μεγαλύτερη δυνατή ικανοποίηση για μία δεδομένη κατανάλωση ενέργειας και αγαθών, ή να αντίλησουν μία δεδομένη ικανοποίηση με τη μικρότερη δυνατή κατανάλωση ενέργειας και αγαθών. ε) Όλα τα άτομα έχουν γη ή άλλους πόρους από τους οποίους μπορούν να ζουν με την εργασία τους.

Γιατί όμως είναι απαραίτητες για την παρούσα ανάλυση οι κατηγορίες της εμπορευματικής παραγωγής και κυκλοφορίας; *Οι άφηρημένες, γενικές αυτές κατηγορίες δεν εξαφανίζονται με το σχηματισμό του κεφαλαίου ως βασικής σχέσης, αλλά, αντίθετα, συνθέτουν τις γενικές κατηγορίες στην επιφάνεια³ των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών. Οι εσωτερικές λειτουργικές μεταλλαγές που προκαλεί ο σχηματισμός του κεφαλαίου δεν μεταλλάσσουν κι αυτή την εξωτερική μορφή.*

4. Στην καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή, η κοινωνική διαδικασία παραγωγής διεξάγεται ως παραγωγή που στηρίζεται στον καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα σε άτομονομένους και αμοιβαία αυτονομημένους παραγωγούς.⁴ Η κοινωνικότητα της παραγωγής επιβάλλεται μ' αυτόν τον τρόπο από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, δημιουργείται όμως και αποκαθίσταται έξω από τη διαδικασία παραγωγής των ατομικών παραγωγών, μέσω της ανταλλαγής των διαφορετικών εμπορευμάτων τους. Οι σχέσεις λοιπόν ανάμεσα στους παραγωγούς εμπορευμάτων δεν έχουν άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα ούτε στη διαδικασία παραγωγής ούτε στην κατανάλωση, αλλά μόνο στην κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Η κοινωνικοποίηση των ανεξάρτητων ατομικών παραγωγών πραγματοποιείται κι αυτή με τις πράξεις ανταλλαγής. Σ' αυτήν ακριβώς την αΐθηση των ανταλλαγών, την ανάπτυξη της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και την εγκατάσταση της κεφαλαιωτικής σχέσης ανάγονται, και όλες εκείνες οι ιδεολογικές μορφές με τις οποίες εκφράζεται ο καπιταλισμός· από εκεί άντλει τη συνείδησή του.⁵

5. Ο ατομικός χαρακτήρας της εργασίας δεν μεταβάλλει όμως το γεγονός ότι τα προϊόντα της απο-

τελούν αξίες χρήσης για άλλους· γι' αυτόν το λόγο οι ατομικοί παραγωγοί πρέπει να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, δηλαδή τα προϊόντα τους πρέπει να αποκτήσουν μορφή εμπορεύματος.⁶ Η ανταλλαγή των προϊόντων, τα οποία διαθέτουν οι ατομικοί παραγωγοί, καθίσταται έτσι μία αναγκαία στιγμή στη σύνολη διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής. Η λειτουργία της, από την άποψη αυτή, συνίσταται ακριβώς στη σύνδεση των ατομικών παραγωγών.

Η διαδικασία ανταλλαγής προϋποθέτει όμως τη δυνατότητα να συγκρίνονται τα διάφορα προϊόντα της εργασίας μεταξύ τους, δηλαδή να συγκρίνονται οι αξίες χρήσης τους. Έτσι γίνεται αναγκαία για την πράξη ανταλλαγής ή αφαίρεση από τη συγκεκριμένη χρησιμότητα των προϊόντων της εργασίας. Μαζί όμως με την εξαφάνιση της χρησιμότητας των προϊόντων της εργασίας εξαφανίζεται και η χρησιμότητα της εργασίας που εμπεριέχουν,⁷ «εξαφανίζονται λοιπόν κι οι διάφορες

5. Βλ. και G. Schäfer, Einige probleme des Verhältnisses von «ökonomischer» and «politischer» Herrschaft, σε: K. Marx/Fr. Engels, Staatstheorie. Materialien Zur Rekonstruktion der marxistischen Staatstheorie. Επιμέλεια και Εισαγωγή από τους E. Hennig J. Hirsch, H. Reichelt και G. Schäfer, Φρανκφούρτη-Βερολίνο-Βιέννη 1974, σελ. CVIII (Staatstheorie).

6. Η μεταβολή του προϊόντος της εργασίας σε εμπόρευμα συμπεριλαμβάνει:

α) Την αυτόνομη και αντικειμενικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων έναντι των ατόμων. Τα άτομα συναντώνται μόνο ως κάτοχοι ανταλλακτικών αξιών· χωρίς αυτές δεν έχουν καμιά σχέση μεταξύ τους, από την άποψη της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων.

β) Την αντίστροφη της κοινωνικής ύπαρξης των ατόμων από σκοπό σε άπλο μέσο.

Βλ. σχετ. K. Marx, Grundrisse, σελ. 908 και 909

7. Τα εμπορεύματα είναι προϊόν κοινωνικής εργασίας. Άρα η κοινωνική εργασία προσδιορίζει και την αξία τους. Η εργασία αυτή μπορεί να θεωρηθεί μέσα από δύο οπτικές γωνίες: α) ως συγκεκριμένη-χρήσιμη εργασία. Από την άποψη αυτή, η κοινωνική εργασία παράγει αξίες χρήσης. β) Οι συγκεκριμένες-χρήσιμες εργασίες δεν μπορούν εντούτοις να αποτελέσουν ένα γενικό μέτρο για την αξία των προϊόντων, διότι η χρησιμοποίησή τους είναι για τον καθένα διαφορετική. Γι' αυτό είναι απαραίτητη η αφαίρεση από τη συγκεκριμένη χρησιμότητα της εργασίας, και η θεώρησή της ως γενική-άφηρημένη εργασία.

2. K. Marx, Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Rohentwurf), Ανατολικό Βερολίνο 1974, σελ. 184, (Grundrisse).

3. Επιφάνεια σημαίνει εδώ την αναγκαία μορφή των ποικίλων φαινομένων.

4. K. Marx, Grundrisse, σελ. 906.

συγκεκριμένες μορφές των εργασιών αυτών, δέν διακρίνονται πιά μεταξύ τους, αλλά περιορίζονται όλες σέ ίση ανθρώπινη εργασία». ⁸ Αὐτή ἡ μορφή μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται ἡ σχέση καπιταλιστή-εργάτη εἶναι ἡ βάση των διαρκῶς παραγομένων καί ἀναπαραγομένων ἰδεολογιῶν γιά ἰσότητα καί ἐλευθερία στό πλαίσιο των καπιταλιστικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν: «Ἀντιλαμβάνεται εἶται κανείς τήν ἀποφασιστική σπουδαιότητα τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας καί τιμῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης στή μορφή τοῦ μισθοῦ ἢ στήν ἀξία καί τιμή τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας. Σ' αὐτή τή μορφή ἐμφάνισης – ἡ ὁποία καθιστᾶ ἀόρατη τήν πραγματική σχέση καί δείχνει τό ἀντίθετό της – στηρίζονται ὅλες οἱ περὶ δικαίου ἀντιλήψεις τόσο τοῦ ἐργάτη ὅσο καί τοῦ καπιταλιστή, ὅλες οἱ μυθοποιήσεις τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ὅλες οἱ περὶ ἐλευθερίας ψευδαισθήσεις...».⁹

6. Τό ἐμπόρευμα δέν εἶναι λοιπόν παρὰ κοινωνική σχέση, πού ἐμφανίζεται σ' ἕνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, εἶναι μιά ἱστορικά προσδιορισμένη σχέση παραγωγῆς. Ἡ σχέση αὐτή χαρακτηρίζεται – ὅπως θά ἀναλυθεῖ καί διεξοδικότερα – ἀπό τήν ἰδιωτική ἰδιοκτησία καί τήν προσωπική ἐλευθερία των μελῶν τῆς κοινωνίας, καί συνιστᾶ μιά ἐνότητα τῆς ἀξίας χρήσης καί τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας.

Μέ τή διαδικασία σύγκρισης των προϊόντων στό πλαίσιο τῆς πράξης ἀνταλλαγῆς ἀποκτούμε λοιπόν τήν ἀξία τους ὡς ἀπλό ἐπικάλυμμα τῆς μῆ διαφοροποιημένης ἀνθρώπινης ἐργασίας.¹⁰ τό ἐπικάλυμμα αὐτό ἐμφανίζεται μέ τήν ἀνταλλαγή ὡς ἀνταλλακτική ἀξία. «Μόνο μέ τήν ἀνταλλαγή τους ἀποκτοῦν τά προϊόντα τῆς ἐργασίας μιά ὕλικότητα (Gegensätzlichkeit) ἀξίας κοινωνική καί ἴση, πού εἶναι χωριστή ἀπό τήν

πραγματική διαφορετική ὕλικότητα χρήσης τους».¹¹ Ἡ μορφή τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ κοινωνική μορφή τῆν ὁποία παίρνουν ἀναγκαστικά τά προϊόντα των αὐτόνομων καί ἀνεξάρτητων παραγωγῶν – στό πλαίσιο τοῦ συστήματος τῆς γενικότερης διεξάρτησης πού ἐπιβάλλει ὁ κοινωνικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας, γιά τή μεταβολή τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας σέ κοινωνική ἐργασία. Ἡ μορφή τῆς ἀξίας εἶναι λοιπόν ἀποτέλεσμα τῆς ἀποφασιστικῆς ἀντίφασης πού ὑπάρχει στή δομή τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, δηλαδή ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι, στή βάση τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ἡ ἀνεξάρτητη ἀτομική ἐργασία πρέπει νά ἐμφανιστεῖ στό ἀντίθετό της ὡς ἄμεσα κοινωνική ἐργασία. Μέ τό σχηματισμό τῆς μορφῆς τῆς ἀξίας δέν ἀναιρεῖται ἐντούτοις αὐτή ἡ ἀντίφαση, ἀλλά ἀποκτᾶ μιά μορφή κίνησης, τήν ὁποία ὁ Μάρξ τήν περιγράφει ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀξία χρήσης καί στή χρήση πού ἐνυπάρχει στό ἐμπόρευμα, ἀνάμεσα στήν ἰδιωτική ἐργασία, πού πρέπει συγχρόνως νά ἐμφανιστεῖ ὡς ἄμεσα κοινωνική ἐργασία, ἀνάμεσα στή χωριστή συγκεκριμένη ἐργασία πού ἰσχύει συγχρόνως ὡς ἀφηρημένη ἐργασία, ἀνάμεσα στήν προσωπικοποίηση τοῦ πράγματος καί στήν ἀντικειμενοποίηση τοῦ προσώπου – αὐτή ἡ ἐνυπάρχουσα ἀντίφαση ἀποκτᾶ στίς ἀντιθέσεις τῆς μεταμόρφωσης των ἐμπορευμάτων τίς ἀναπτυγμένες μορφές κίνησης τῆς».¹²

Ἡ μεταμόρφωση αὐτή ὁδηγεῖ στό «διπλασιασμό» τοῦ ἐμπορεύματος σέ ἐμπόρευμα καί σέ χρήμα. Ἐτσι τό χρήμα¹³ γίνεται γενικός

ἐκπρόσωπος τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, ὁ ὁποῖος διαμεσολαβεῖ τίς διαδικασίες ἀνταλλαγῆς, καί εἶται τήν κοινωνική διεξάρτηση των ἰδιωτικῶν παραγωγῶν. Στό χρήμα μοιάζει μ' αὐτό τόν τρόπο νά ἀναιρεῖται ἡ ἀντίφαση πού θέτει ἡ εἰδική κοινωνικότητα τῆς ἐργασίας στό πλαίσιο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, στό βαθμό πού τό χρήμα εἶναι «ἡ γενική οὐσία τῆς ὑπαρξῆς γιά ὅλους καί τό κοινό προϊόν ὄλων».¹⁴ Ἡ μορφή αὐτή τοῦ χρήματος εἶναι δυνατή μόνο μέ τό «διπλασιασμό» τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς σέ δύο ἐσωτερικά ἀλληλένδετες, ἀλλά φαινομενικά αὐτονομημένες διαδικασίες: τήν παραγωγή καί τήν κυκλοφορία.

II. Ἀπλή κυκλοφορία καί ὑποκείμενο δικαίου

1. Ἡ κριτική κατανόηση τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας προϋποθέτει τή διερεύνηση των μορφῶν μέ τίς ὁποῖες ἐμφανίζεται ἡ κυκλοφορία των ἐμπορευμάτων καί ἡ ἰσότημη ἀνταλλαγή τους. Τό περιεχόμενο τῆς διαδικασίας ἀνταλλαγῆς, ἡ ἀξία χρήσης καί ἡ παραγωγή της, θά παραμείνουν προσωρινά καί γιά καθαρά ἀναλυτικούς λόγους στό περιθώριο· θά ἐρευνηθοῦν ἔτσι μόνο οἱ «καθαρές» μορφές τῆς κυκλοφορίας των ἐμπορευμάτων. Ἡ σημασία τῆς ἐρευνας αὐτῆς εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ φιλελεύθερη καί δημοκρατική ἰδεολογία τῆς ἀστικῆς τάξης ἔχει, ὅπως ἤδη ἐπισημάνθηκε, τήν πραγματική της ἀφειρησία στίς «καθαρές» μορφές ἀνταλλαγῆς των κατόχων ἐμπορευμάτων. Οἱ μορφές αὐτές τῆς ἀνταλλαγῆς ἔχουν συστατική θέση γιά τή συγκρότηση τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας.

2. Ἡ κατηγορία «ἀπλή κυκλοφορία», πιά συγκεκριμένα, καί σ' ὅτι ἀφορᾶ τούς σκοπούς τῆς παρουσίας μελέτης σημαίνει τά ἐξῆς:

α. Τά ἄτομα θεωροῦνται ἀποκλειστικά ἀνταλλάσσοντες, δηλαδή κάτοχοι ἐμπορευμάτων. Ἀνάμεσά τους δέν ἀναγνωρίζεται καμιά

8. K. Marx, Das Kapital, σέ: Marx-Engels Werke (MEW), Ἀνατολικό Βερολίνο 1972, τ. 23, σελ. 52.

9. K. Marx, Das Kapital, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 462.

10. K. Marx, Das Kapital, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 52.

11. K. Marx, Das Kapital, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 87.

12. K. Marx, Das Kapital, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 128.

13. Ἡ μορφή τοῦ χρήματος πηγάζει λοιπόν στίς ἀντιφάσεις πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς μορφῆς τοῦ ἐμπορεύματος. «Ἐπειδή τά ἐμπορεύματα ὡς ἀξίες διαφέρουν μεταξύ τους μόνο ποσοτικά... ἔρχεται ἀναγκαστικά σέ ἀντίθεση ἡ φυσική διαφορά των ἐμπορευμάτων μέ τήν οικονομική τους ἰσοτιμία κι εἶται μορῶν νά ὑπάρχουν καί οἱ δύο μόνο διπλα-δίπλα... Ὡς ἀξία εἶναι (τό ἐμπόρευμα) γενικό, ὡς πραγματικό ἐμπόρευμα εἶναι μιά ἰδιαιτερότητα... (Μέ συντομία, ὅλες οἱ ἰδιότητες πού ἀπαριθμοῦνται ὡς ἰδιαιτερες ἰδιότητες τοῦ χρήματος, εἶναι ἰδιότητες τοῦ ἐμπορεύματος ὡς

ἀνταλλακτική ἀξία: τοῦ προϊόντος ὡς ἀξία σέ ἀντι-διαστολή πρὸς τήν ἀξία ὡς προϊόν.), K. Marx, Grundrisse, σελ. 60.

14. K. Marx, Grundrisse, σελ. 137

διαφορά σ' ότι αφορά τις σχέσεις τους·

6. Δέν ενδιαφέρει πώς έγιναν τα υποκείμενα της ανταλλαγής κάτοχοι εμπορευμάτων, και

γ. δέν ενδιαφέρει επίσης ή αξία χρήσης των ανταλλασσόμενων εμπορευμάτων.

Ο περιορισμός αυτός της ανάλυσης, αν και αναιρείται άργότερα μέ τή διερεύνηση της παραγωγικής διαδικασίας, επιβάλλει ήδη μιά πρώτη διευκρίνιση: Μέ βάση τήν άπλή κυκλοφορία των εμπορευμάτων μπορεί νά θεωρηθεί μόνο μιά μεριά από τίς σχέσεις πού αναπτύσσονται οί άνθρωποι μεταξύ τους· οί σχέσεις αυτές δέν είναι στήν πραγματικότητα αποκλειστικά σχέσεις ανάμεσα σέ πωλητές και σέ αγοραστές εμπορευμάτων. Τό ότι εδώ θά αναπτυχθούν οί σχέσεις ανάμεσα σέ ανθρώπους πού εμφανίζονται ως κάτοχοι εμπορευμάτων, άποτελεί άπλως ένα αναγκαίο πρώτο στάδιο τής ανάλυσης. Η έρευνα όμως δέν μπορεί νά περιοριστεί στίς άπλές οικονομικές σχέσεις· διότι, όταν αυτές θεωρούνται αυτόνομα, δέν άποτελούν παρά καθαρή άφαίρεση από τήν πραγματικότητα των οικονομικών σχέσεων.¹⁵

3. Στήν πράξη ανταλλαγής εμφανίζονται τά άτομα ως εκπρόσωποι πραγμάτων, των εμπορευμάτων· δηλαδή ή κοινωνική τους σχέση διαμεσολαβείται από τά πράγματα πού ανταλλάσσονται.¹⁶ Η πράξη ανταλλαγής προϋποθέτει έτσι μιά συνειδητή πράξη των κατόχων εμπορευμάτων. Κατ' αναλογία πρὸς τή δομή τής πράξης ανταλλαγής (σύγκριση διαφορετικών, άνισων προϊόντων τής εργασίας - αξίες χρήσης - σέ αναφορά πρὸς κάποιο γενικό μέτρο - χρῆμα, χρυσός) συσχετίζονται και οί ανταλλάσσοντες ως διαφορετικοί άνθρωποι μέ διαφορετικές ανάγκες· τό σημείο αναφοράς τους είναι έντούτοις ένα: άποτελούν υποκείμενα τής ανταλλαγής. Άποφασιστικό λοιπόν στοιχείο για τή μορφή τής σχέσης τους δέν είναι ή διαφορά των αναγκών

τους (μολονότι αυτή ή διαφορά των αναγκών άποτελεί άπαραίτητη προϋπόθεση τής πράξης ανταλλαγής), αλλά ή κοινωνική ποιότητα των κατόχων εμπορευμάτων, δηλαδή ή ικανότητά τους νά έχουν μιά βούληση σχετική πρὸς τήν πράξη ανταλλαγής και, έτσι, πρὸς όλα τά άλλα υποκείμενα τής ανταλλαγής. Για νά συσχετιστούν λοιπόν τά πράγματα μεταξύ τους ως εμπορεύματα, πρέπει οί κάτοχοι τους νά αναγνωρίζονται άμοιβαία ως ιδιοκτήτες εμπορευμάτων.¹⁷ Η δικαϊκή αυτή σχέση τους, πού μορφή της είναι ή σύμβαση, είναι σχέση βουλήσεων, πού αντιστοιχεί στήν οικονομική σχέση.¹⁸ Αν όμως τά άτομα υπάρχουν άμοιβαία μόνο τό βαθμό πού εμφανίζονται ως εκπρόσωποι εμπορευμάτων, τότε συνάγονται αναγκαστικά και ορισμένες (οί κύριες) ιδιότητες των υποκειμένων δικαίου από τίς ιδιότητες των κατόχων εμπορευμάτων.

17. Σχετικά συνοψίζει πολύ εϋστοχα ο C.B. Macpherson, *Capitalism and the Changing Concept of Property*, σέ: E. Kamenka and R.S. Neale ('Εκδ.), *Feudalism, Capitalism and Beyond*, Λονδίνο 1975 (*Capitalism*), σελ. 105 έπ.: «Οί τρεις μεταβολές πού πρέπει νά επισημάσουμε μπορούν νά διατυπωθούν ως εξής: (α) Ένώ στήν προκαπιταλιστική κοινωνία ή ιδιοκτησία θεωρείτο πώς συνιστά κοινή και ταυτόχρονα άτομική ιδιοκτησία, μέ τήν ανάπτυξη του καπιταλισμού ή ιδέα τής κοινής ιδιοκτησίας κυριολεκτικά εξαφανίζεται και ή ιδιοκτησία εξισώνεται μέ τήν άτομική ιδιοκτησία - τό δικαίωμα ενός φυσικού ή τεχνητού προσώπου νά άποκλείσει άλλους από τό νά χρησιμοποιούν ή νά νέμονται κάποιο αντικείμενο. (β) Ένώ στήν προκαπιταλιστική κοινωνία ή ιδιοκτησία κάποιου άτόμου θεωρείτο ως δικαίωμα για εισόδημα, μέ τόν καπιταλισμό ή ιδιοκτησία φτάνει νά θεωρείται ως δικαίωμα για ή σέ άλλα πράγματα, ή άκόμη και ως τά πράγματα καθαυτά. (γ) Υπάρχει μιά άλλαγή στήν εξήγηση ή τή δικαίωση τής άτομικής ιδιοκτησίας: πρὶν τόν καπιταλισμό, προσφέρονταν διάφοροι ήθικοί και θεολογικοί λόγοι μέ τήν εμφάνιση του καπιταλισμού ή εξήγηση κατέληξε νά είναι κυρίως τό ότι ή ιδιοκτησία ήταν αναγκαίο κίνητρο για νά παρασχεθεί ή εργασία πού ή κοινωνία απαιτεί».

18. Βλ. K. Marx, *Das Kapital*, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 99 και E. Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, Φρανκφούρτη 1966, σελ. 88. Μέ βάση τό παραπάνω σκεπτικό, επιβεβαιώνεται και ή όρθότητα τής άποψης του U. Cerroni (*Marx und das moderne Recht*, Φρανκφούρτη 1974, σελ. 11 έπ.) ότι τό δικαίο δέν μπορεί νά εξηγηθεί από «τή θέληση» τής άρχουσας τάξης, αλλά από τήν προβληματική γιατί οί βουλήσεις εκφράζονται μ' αυτό τόν τρόπο.

4. Άπό τή σύναψη τής σύμβασης και τό διακανονισμό των σχέσεων ανάμεσα στους ανταλλάσσοντες προκύπτει ένα σύστημα δικαϊκών σχέσεων. Άκριβώς στό σύστημα αυτό άποκτά τό άτομο τή μορφή του υποκειμένου του δικαίου.¹⁹ Έτσι, ή κατηγορία «σύμβαση», μολονότι εμφανίζεται ως συνειδητή πράξη πού στηρίζεται στήν άμοιβαία άναγνώριση, συγχρόνως επιβεβαιώνει πώς είναι άδύνατο νά υπάρξει χωρίς έξωτερικό καταναγκασμό. Η σύμβαση προϋποθέτει και δημιουργεί τουλάχιστον τήν άρχή *Pacta sunt servanda*.

Έξάλλου, τά άτομα ως κάτοχοι εμπορευμάτων δέν είναι παρά «υποκειμενοποιημένες ανταλλακτικές αξίες».²⁰ Σ' αυτήν άκριβώς τήν ιδιότητά του τό άτομο γίνεται υποκείμενο δικαίου. Οί ιδιότητες των άτόμων ως υποκειμένων δικαίου είναι τότε βασικά οί εξής:

α. διακρίνονται άύστηρα από τίς ιδιότητές τους ως συγκεκριμένα άτομα, και

β. ή ιδιότητά τους των υποκειμένων δικαίου εμφανίζεται ως ό ειδικός κοινωνικός προσδιορισμός των άτόμων πού ζούν σέ καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς.

α. Οί διαφορετικές άνάγκες, και ή ποικιλία των αξιών χρήσης πού παράγονται, ώθούν τά άτομα στήν ανταλλαγή, κι έτσι θεμελιώνουν συγχρόνως τίς ειδικές κοινωνικές σχέσεις τους· έντούτοις είναι εμφανές ότι οί φυσικές αυτές διαφορές ανάμεσα στά άτομα δέν συνδέονται «μέ τή φύση τής κοινωνικής τους σχέσης καθαυτή».²¹ Στήν ιδιότητα των άτόμων ως κατόχων εμπορευμάτων ή ως υποκειμένων δικαίου δέν υπεισέρχεται κανένα στοιχείο από τίς ιδιότητές τους εκείνες, πού τά χαρακτηρίζουν ως συγκεκριμένα άτομα. Δηλαδή, ως κάτοχοι εμπορευμάτων δέν συσχετίζονται μέ κανέναν τρόπο μέ βάση τίς φυσικές διαφορές τους· έτσι, δέν είναι μόνο ίσοι· «άνάμεσά τους δέν υπάρχει καμία διαφορά».²² Όπως στό χρῆμα εμφανίζεται μιά κοινωνική σχέση - δηλαδή μιά σχέση

19. Βλ. αναλυτικότερα, E. Paschukanis, *op. cit.*, σελ. 90 έπ.

20. K. Marx, *Grundrisse*, σελ. 912 και E. Paschukanis, *op. cit.*, σελ. 91

21. K. Marx, *Grundrisse*, σελ. 153

22. K. Marx, *Grundrisse*, σελ. 912

15. K. Marx, *Grundrisse*, σελ. 159 έπ.

16. Βλ. K. Marx, *Das Kapital*, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 99: «Τά εμπορεύματα δέν μπορούν νά πάνε μόνο τους στήν άγορά και ν' ανταλλάγουν μόνο τους. Πρέπει λοιπόν ν' αναζητήσουμε αυτούς πού τά φυλάττει, τους κατόχους των εμπορευμάτων».

ανάμεσα σέ άτομα – ώς μέταλλο, ώς μιά ύλη πού θρίσκειται έξω απ' αυτά, ανάλογα συμβαίνει και μέ τή μεταβολή τών άτόμων σέ ύποκείμενα δικαίου.

6. Σημειώθηκε ήδη ότι, στό επίπεδο τής άπλής κυκλοφορίας τών έμπορευμάτων, οί άτομοι παραγωγοί συσχετίζονται κοινωνικά μέσω τής ανταλλαγής τών προϊόντων τής έργασίας τους, τών έμπορευμάτων· γι' αυτόν τό λόγο προβάλλει ή δικαιοκή σχέση τους (κάτοχοι έμπορευμάτων - ύποκείμενα δικαίου) ώς ή ειδική κοινωνική τους σχέση. Όπως μιά ανταλλακτική άξία είναι ίση μέ μιά άλλη, τό ίδιο ίσα είναι και τά «γυμνά» άτομα στίς κοινωνικές τους σχέσεις ώς ύποκείμενα δικαίου. Δέν συσχετίζονται ώς συγκεκριμένα άτομα, αλλά ώς κάτοχοι έμπορευμάτων, διότι στίς δικαιοκές τους σχέσεις δέν ύπεισέρονται οί φυσικές τους διαφορές. Ή άφαίρεση αυτή έκφράζεται και στόν άφηρημένο, στό γενικό χαρακτηριστήρα τών κανόνων δικαίου.

III. Μορφή τού δικαίου, έξωοικονομική βία και πολιτική

1. Από τήν προηγούμενη ανάλυση έγινε ήδη φανερό ότι ανάμεσα στίς σχέσεις ανταλλαγής και στίς δικαιοκές σχέσεις, ή ανάμεσα στή μορφή τού έμπορευματος και στή μορφή τού δικαίου, δέν ύπάρχει κάποια έξωτερική σχέση, αλλά αντίθετα μιά έσωτερική και αναγκαία σχέση. Ή θέση πού ύποστηρίζεται εδώ είναι ότι ή ειδοποιός διαφορά τής μαρξιστικής θεωρίας γιά τό δίκαιο και γιά τό κράτος δέν θρίσκειται στήν αποκάλυψη τού ταξικού τους περιεχομένου αλλά στήν απάντηση τού ερωτήματος, γιατί αυτό «τό περιεχόμενο παίρνει μιά τέτοια μορφή». ²³ Μ' άλλα λόγια: γιατί ή έγγύηση αυτής τής άφηρημένης μορφής τού δικαίου, «ή έγγύηση τών» – όπως αποκαλούνται – άφηρημένων βάσεων τής δικαιοκής τάξης είναι γενικότερη μορφή έγγύησης άστικών ταξικών συμφερόντων ²⁴.

Γιά νά γίνει λοιπόν κατανοητή

23. Βλ. λχ. J. Hirsch, Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals, Φρανκφούρτη 1974, σελ. 15 και E. Paschukanis, op. cit., σελ. 59.

24. E. Paschukanis, op. cit., σελ. 59.

ή έσωτερική σύνδεση ανάμεσα στή «δημοκρατία τής άγοράς» και στή «δεσποτεία τού έργοστασίου» πρέπει ύποχρεωτικά νά έξηγηθεί γιατί οί κοινωνικές σχέσεις τών άτόμων πού ζούν σέ μιά άστική κοινωνία αποκτούν αναγκαστικά δικαιοκές και πολιτικές μορφές. Μόνο έτσι είναι δυνατό άφενός νά έντοπιστεί «ή πραγματική βάση κάθε ισότητας και έλευθερίας» και άφετέρου νά διαφανούν τά νομιμοποιητικά περιθώρια τής άστικής κυριαρχίας όχι μόνο ώς αναγκαία μορφή αλλά συγχρόνως ώς επιφαινόμενο σέ ό,τι άφορά τό περιεχόμενό τους.

2. Όπως ήδη σημειώθηκε, οί κάτοχοι έμπορευμάτων έχουν, από άποψη περιεχομένου, αντίθετα συμφέροντα μεταξύ τους. (Ή αντιθετικότητα αυτή τών υλικών συμφερόντων τους άποδόθηκε άρχικά από τόν Hobbes μέ τή θεωρία γιά «Bellum omnium contra omnes», γιά τήν κατάσταση πολέμου όλων εναντίον όλων στήν οποία ζούν τά άτομα στή «φυσική» ή «προκρατική» περίοδο ανάπτυξης τής ανθρώπινης κοινωνίας.) Σημειώθηκε επίσης ότι ή κανονικότητα τών ανταλλαγών προϋποθέτει τήν παραίτηση από τή βία ή ιδιοποίηση αγαθών. Τό δίκαιο εμφανίζεται έτσι στή μιά του όψη ώς προϊόν μιάς σύγκρουσης, πού περιεχόμενό της είναι τά οικονομικά ή τά υλικά συμφέροντα τών κατόχων έμπορευμάτων· μόνο στό βαθμό αυτό είναι όρθή ή άποψη ότι ή ισχύς είναι ή βάση τού δικαίου. ²⁵

Μέ αποκλειστική όμως αναφορά σ' αυτή τήν αντιθετικότητα τών οικονομικών συμφερόντων, δέν είναι δυνατό νά έρμηνεύσουμε τή μορφή τού δικαίου ή αυτό πού διακρίνει τό δίκαιο από τήν άπλή βία. Γι' αυτό είναι αναγκαία ή αναφορά όχι μόνο στό αντίθετα αλλά και στό γενικά συμφέροντα τών κατόχων έμπορευμάτων, έστω κι αν αυτά δέν άποτελούν παρά τή «γενικότητα τών έγωιστικών συμφερόντων». Τά αντίθετα συμφέροντα τών κατόχων έμπορευμάτων συνδυάζονται μέ τό κοινό τους συμφέρον γιά έγγύηση τής ιδιότητάς τους ώς ύποκειμένων τής ανταλλαγής. ²⁶ Όταν τό ιδιω-

25. Έτσι K. Marx/Fr. Engels, Die deutsche Ideologie, σέ: MEW, τ. 3, σελ. 307.

26. Βλ. σχετικά λχ. D. Läßle, Zum Legiti-

τικό συμφέρον κάθε κατόχου έμπορευμάτων τείνει αντικειμενικά νά προσβάλει τήν έλευθερία και τήν ισότητα τών άλλων, τότε καθίσταται κοινό συμφέρον ή έγγύηση αυτής άκριβώς τής έλευθερίας και ισότητας.

3. Ή διαδικασία «ίσοπέδωσης» τών έμπορευμάτων, πού πραγματώνεται στήν ανταλλαγή μέσω τής οικονομικής τους ίσοτιμίας, προσδιορίζει λοιπόν, όπως αναλύθηκε στά άμέσως προηγούμενα, και τίς μορφές τής έπικοινωνίας τών άτόμων. Κάθε ύποκείμενο είναι ένας ανταλλάσων· έτσι ή σχέση ανάμεσα στα άτομα, ώς ύποκείμενα τής ανταλλαγής, είναι σχέση ισότητας. ²⁷ Κάθε ύποκείμενο έχει τήν ίδια κοινωνική σχέση πρós τό άλλο, τήν οποία έχει και τό άλλο πρós αυτό. Ή ανταλλαγή ανάμεσα στό κεφάλαιο και στήν έργασία εμφανίζεται και αυτή όπως ή άγορά και ή πώληση όλων τών άλλων έμπορευμάτων. Ό άγοραστής (καπιταλιστής) προσφέρει ένα όρισμένο χρηματικό ποσό· ό πωλητής (έργάτης) τήν εργατική του δύναμη. Ή κυρίαρχη ιδεολογία αναγνωρίζει σ' αυτή τήν πράξη ανταλλαγής μόνο μιά υλική διαφορά τών έμπορευμάτων πού έκφράζεται μέ τόν τύπο: «Du ut des, do ut facias, facio ut des, kai facio ut facias». ²⁸

4. Ή ανταλλαγή προϋποθέτει βέβαια διαφορετικές ανάγκες τών ανταλλάσσόντων και τήν υλική διαφορά τών προϊόντων τους· οί ανταλλάσσοντες συσχετίζονται έντούτοις στή διαδικασία ανταλλαγής ως ίσοι, άνεξάρτητα από τίς άτομικές και κοινωνικές διαφορές πού ύπάρχουν έξω από τή διαδικασία ανταλλαγής. Σ' αυτόν τόν προσδιορισμό τής ισότητας, πού άποτελεί προϋπόθεση και έγγύηση τής ανταλλαγής, προστίθεται ή έλευθερία: Κανένας από τούς ανταλλάσσοντες δέν ζητά νά αποκτήσει τό έμπόρευμα τού άλλου χρησιμοποιώντας φυσική βία. Κάθε ανταλλάσων ίκανοποιεί τίς

nationsproblem politischer Herrschaft in der Kapitalistischen Gesellschaft, σέ: R. Ebbighausen, ('Εκδ.), Bürgerlicher Staat und politische Legitimation, Φρανκφούρτη 1976, σελ. 145 έπ. και S.v. Flatow/Fr. Huisken, Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates, σέ: Probleme des Klassenkampfes, τ. 7/1973, σελ. 116 έπ.

27. K. Marx, Grundrisse, σελ. 153.

28. Βλ. K. Marx, Das Kapital, σέ: MEW, τ. 23, σελ. 563.

ανάγκες του άλλου, για να ικανοποιήσει τις δικές του.²⁹

Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα σ' αὐτὴ τὴν ἔκταση εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλευθερία καὶ ἰσότητα, οἱ ὅποιες ὄχι ἀπλῶς δὲν στηρίζονται στὴν ἀναπτυγμένη ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀλλὰ καταστρέφονται ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τῆς. Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς πού ἀποτελοῦν τὴν ἱστορικὴ προϋπόθεση αὐτῆς τῆς ἰσότητας καὶ ἐλευθερίας, παύει ἡ ἐργασία νὰ εἶναι «καταναγκαστική» ἐργασία (ἀρχαιότητα) ἢ νὰ ἀναφέρεται σὲ κάτι κοινὸ ὡς ἀνώτερο (μεσαιῶνας).³⁰ Ὅπως λοιπὸν ἡ οἰκονομικὴ μορφή, ἡ ἀνταλλαγή, θέτει πρὸς ὄλες τὶς κατευθύνσεις τὴν ἰσότητα τῶν ὑποκειμένων, ἔτσι τὸ περιεχόμενο, ἡ ὕλη... πού παρακινεῖ στὴν ἀνταλλαγή, θέτει τὴν ἐλευθερία. Ἰσότητα καὶ ἐλευθερία δὲν γίνονται λοιπὸν μόνο σεβαστὲς στὴν ἀνταλλαγή πού στηρίζεται σὲ ἀνταλλακτικὲς ἀξίες, ἀλλὰ ἡ ἀνταλλαγή ἀπὸ ἀνταλλακτικὲς ἀξίες εἶναι ἡ παραγωγικὴ, ἡ πραγματικὴ βάση κάθε ἰσότητας καὶ ἐλευθερίας. Ὡς καθαρὲς ἰδέες συνιστοῦν μόνο ἐξιδανικευμένες ἐκφράσεις τῆς ἀναπτυγμένης σὲ νομικὲς, πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι μόνον αὐτὴ ἡ βάση σὲ μιὰ ἄλλη δυναμικὴ.³¹ Ἡ ἀνταλλαγή ἀπὸ ἀνταλλακτικὲς ἀξίες ἀποτελεῖ λοιπὸν τὴν πηγὴ τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας γιὰ ἰσότητα καὶ ἐλευθερία. Καὶ εἰδικότερα: Ἡ θεώρηση τῶν μελῶν τῶν καπιταλιστικῶν κοινω-

νικῶν σχηματισμῶν ὡς ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἀτόμων ἀντλεῖται καὶ στηρίζεται στὴν ἐμφάνιση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸν «ἐλευθέρου» ἐργάτη καὶ στὸν ἰδιοκτήτη μέσων παραγωγῆς ὡς μιᾶς σχέσης πού ὀφείλεται στὴν «ἐλευθερῆ» πώληση καὶ ἀγορά τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατικῆς δύναμης.³²

5. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων εἶναι λοιπὸν προϊόν τῆς ἀναπτυγμένης κυκλοφορίας ἀνταλλακτικῶν ἀξιών. Μὲ τὴν ἐπέκταση τῶν ἀνταλλαγῶν, τὴν πύκνωση τῶν δικαίων σχέσεων κ.τ.λ. ἀποκοτῶν ἀναγκαστικὰ γενικὸ χαρακτῆρα καὶ οἱ κανόνες πού διέπουν τὶς ἀνταλλαγές: Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ νόμου τῆς ἀξίας ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ δικαίου μὲ τὴ μορφή τοῦ γενικοῦ κανόνα, δηλαδή μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀπρόσωπης καὶ γενικῆς ποιότητος τοῦ νόμου.

6. Γιὰ νὰ μποροῦν ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ κάτοχοι ἐμπορευμάτων νὰ συμπεριφέρονται ἀμοιβαία ὡς ἴσα καὶ ἐλεύθερα ἄτομα, δὲν ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχει ἀπ' τὴ μιὰ μεριά μιὰ οἰκονομικὴ δομὴ πού ἀπαιτεῖ τὴν παραγωγὴ καὶ ἀνταλλαγὴ ἐμπορευμάτων, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἰδέες γιὰ ἰσότητα καὶ ἐλευθερία στὴ σκέψη τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἐνταχθοῦν οἱ ἐπιμέρους πράξεις ἀνταλλαγῆς σὲ μιὰ ἐκτεταμένη καὶ συστηματικὴ κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἐμφανής.³³ Ἐτσι γίνεται ὁμοῦ ἀναγκαῖα³⁴ καὶ μιὰ

πραγματικὴ νομικὴ καὶ πολιτικὴ δομὴ,³⁵ πού θὰ καθιστᾷ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων ὑποχρεωτικὴ μορφή τῆς ἐπικοινωνίας τους. Γιὰ τὴν κατηγορικὴ συναγωγή τῆς ἐξωοικονομικῆς βίας προκύπτει ἔτσι μιὰ πρώτη ἀφετηρία: Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ὑποδεικνύει ἡδὴ καὶ τὴν ἀνάγκη ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου. Ἀκριβῶς ἡ ἐγγύηση τῆς ἐφαρμογῆς του σημαίνει: ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. *Στὴ βασικὴ λοιπὸν ἀνάγκη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἀσφάλεια δικαίου πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ ρίζες τῆς ἐξωοικονομικῆς βίας.*

7. Ἡ ἀναπτυγμένη κυκλοφορία ἐμπορευμάτων προϋποθέτει ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ μιὰ νομικὴ καὶ πολιτικὴ δομὴ πού θὰ ὑποχρεώνει τοὺς κατόχους ἐμπορευμάτων «νὰ συμπεριφέρονται ἀμοιβαία ὡς πρόσωπα τῶν ὁποίων ἡ θέληση ἐνυπάρχει στὰ πράγματα (στὰ ἐμπορεύματα), ἔτσι ὥστε ὁ ἕνας μόνον μὲ τὴ θέληση τοῦ ἄλλου... νὰ ἀποκτᾷ τὸ ξένο ἐμπόρευμα, προσφέροντας τὸ δικό του. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίζονται ἀμοιβαία ὡς ἰδιοκτήτες».³⁶

Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ σημαίνει καταρχήν: Ἡ κατοχὴ τοῦ ἐμπορεύματος γίνεται δικαίως θεσμός (ἰδιοκτησία)³⁷ καὶ ὁ ἰδιοκτήτης ἐμπορευμάτων γίνεται ὑποκείμενο δικαίου.³⁸

Ἡ ἀμοιβαία αὐτὴ ἀναγνώριση τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων ὡς ἰδιοκτητῶν εἶναι λοιπὸν δυνατὴ

29. Βλ. K. Marx, Grundrisse, σελ. 155 καὶ 156, καὶ E. Paschukanis, op. cit., σελ. 123: «Ὁ καταναγκασμὸς, ὡς ἡ βία πού στηρίζεται στὴ διαταγὴ ἐνὸς ἀνθρώπου πρὸς ἕνα ἄλλο, ἀντιτίθεται στὶς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ κατόχων ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτὸ, σὲ μιὰ κοινωνία πού ἀποτελεῖται ἀπὸ κατόχους ἐμπορευμάτων καὶ στὰ ὄρια τῆς πράξης ἀνταλλαγῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ λειτουργία τοῦ καταναγκασμοῦ ὡς κοινωνικὴ λειτουργία, διότι δὲν εἶναι ἀφηρημένη καὶ ἀπόρροια» καὶ σελ. 115: «Ἡ εἰρηκτικὴ κατάσταση καθίσταται ἀναγκαῖότητα, ὅταν ἡ ἀνταλλαγή καθίσταται συνηθισμένο φαινόμενο».

30. K. Marx, Grundrisse, σελ. 156. Βλ. ἐπίσης χαρακτηριστικὰ C.B. Macpherson, Possessive individualism, σελ. 48: «Λέγοντας κοινωνία τῆς κτητικῆς ἀγορᾶς ἐννοῶ ἐκείνη στὴν ὅποια, σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ κοινωνία πού βασίζεται στὸ ἔθιμο καὶ στὸ status, δὲν ὑπάρχει αὐταρχικὴ παροχὴ ἐργασίας ἢ ἀνταμοιβῶν, καὶ στὴν ὅποια, σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ κοινωνία ἀνεξάρτητων παραγωγῶν πού ἀνταλλάσσουν μόνον τὰ προϊόντα τους στὴν ἀγορά, ὑπάρχει μιὰ ἀγορὰ ἐργασίας καὶ προϊόντων».

31. K. Marx, Grundrisse, σελ. 156.

32. Βλ. καὶ C.B. Macpherson, Capitalism, σελ. 113 ἐκ.: «Ἐτσι ἡ συναγωγή τῆς ἰδιοκτησίας κάποιου ἐπὶ ἀντικειμένων ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία ἐπὶ τῆς ἐργασίας του σημαδεύει τὴν ἰδιοκτησία ὡς ἀποκλειστικὸ, δικαίωμα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς φιλελεύθερης παράδοσης».

Παρεῖχε δικαιολογίες τοῦ εἶδους ἀκριβῶς τῆς ἰδιοκτησίας πού ἀπαιτοῦσε ἡ σὲ πλήρη ἀνῆση καπιταλιστικὴ κοινωνία τῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἴδια ἡ ἐργασία ἐνὸς ἀνθρώπου, καθὼς καὶ τὸ κεφάλαιο καὶ ἡ γῆ, ἔγινε τόσο πολὺ μιὰ ἀτομικὴ ἀποκλειστικὴ ἰδιοκτησία ὥστε νὰ εἶναι ἀλλοτριώσιμη, δηλαδή ἀνταλλάξιμη. Ἡ ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας ὡς τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἕνα ἀποκλειστικὸ, ἀλλοτριώσιμο, ἀτομικὸ δικαίωμα, ὄχι μόνον ἐπὶ ὕλικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἴδιων τῶν παραγωγικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου ὑπῆρξε ἔτσι δημιουργημὰ τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας: κατέστη ἀναγκαῖα μόνον τότε, καὶ ἐμφανίστηκε μόνον τότε, ὅταν ἡ τυπικὴ ἰσότητα τῆς ἀγορᾶς ξεπέρασε τὴν τυπικὴ ἀνισότητα τῆς προκαπιταλιστικῆς κοινωνίας».

33. Βλ. καὶ E. Paschukanis, op. cit., σελ. 93.

34. Ἡ ἀμοιβαία ἀναγνώριση τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων ὡς ἰδιοκτητῶν δὲν εἶναι αὐτό-

ματη. Ἄν καὶ οἱ ἐπιμέρους παραγωγοὶ ἐμφανίζονται ἀναγκαστικὰ ὡς ἰδιοκτήτες κατὰ τὴν ἀνταλλαγή, ἐν τούτοις δὲν ἀναγνωρίζουν οὔτε σέβονται αὐτὸματα τὴν ἰδιοκτητικὴν ἰδιοκτησία. Βλ. λχ. K. Marx/Fr. Engels, Die deutsche Ideologie, σέ: MEW, τ. 3, σελ. 162: «Ὁ ἀστικός συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς θεσμούς τοῦ καθεστώτος του ὅπως οἱ Ἑβραῖοι πρὸς τὸ νόμο· τοὺς καταστρατηγεῖ ὅσο εἶναι δυνατό σὲ κάθε περίπτωση, θέλει ὁμοῦ οἱ ἄλλοι νὰ πρέπει νὰ τοὺς τηροῦν».

35. Τὸ ἀστικὸ κράτος ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Βλ. καὶ E. Paschukanis, op. cit., σελ. 93.

37. Βλ. σχετικὰ καὶ E. Paschukanis, op. cit., σελ. 91 ἐκ.

38. Βλ. καὶ E. Paschukanis, σελ. 99 ἐκ.: «Μόνον ὅταν ἀναπτυχθοῦν πλήρως οἱ ἀστικὲς σχέσεις ἀποκτᾷ τὸ δικαίωμα ἀφηρημένου χαρακτῆρα. Κάθε ἀνθρώπος γίνεται ἀνθρώπος ἐν γένει... κάθε ὑποκείμενο γίνεται ἀφηρημένο ὑποκείμενο δικαίου. Συγχρόνως ἀποκτᾷ καὶ ὁ κανὼνας τῆς λογικῆς πλήρη μορφή τοῦ ἀφηρημένου γενικοῦ κανόνα». Οἱ παραπάνω μεταλλαγές συγχρονίζονται λοιπὸν μὲ τὴν μετπλαγὴ τῆς συγκεκριμένης-χρήσιμης ἐργασίας σὲ γενικὴ-ἀφηρημένη ἐργασία.

μόνο με τή δικαιιοποίηση τών σχέσεων τους. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ εἰσοδος τῆς δικαιικῆς στιγμῆς στίς ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, μαζί μέ τήν ἀνάλογη ἰσότητα καί ἐλευθερία, διαφοροποιοῦν οὐσιαστικά τήν ἀστική κοινωνία ἀπό τούς προαστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, ὅπου ὑπάρχουν σχέσεις ἀμεσης ἐξουσίας (κύριος- δούλος, φεουδάρχης- δουλοπάροικος).

Στήν ἀστική κοινωνία, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι στίς τελευταῖες, ὁ ἐργάτης ἐμφανίζεται ὡς ἀνταλλάσσων τό ἐμπόρευσμα τοῦ ἐργατικῆς δύναμης, ὡς «αὐτόνομο κέντρο τῆς κυκλοφορίας». Εἶναι δηλαδή καί αὐτός, ὅπως καί ὁ ἰδιοκτήτης μέσων παραγωγῆς, ὑποκείμενο δικαίου. Μ' αὐτή τήν ιδιότητα ἐμφανίζονται καί οἱ δύο στήν πράξη ἀνταλλαγῆς ὡς ἐλεύθεροι καί ἴσοι.

Αὐτή ἡ «σχέση ἀνταλλαγῆς» ἀνάμεσα στόν ἰδιοκτήτη μέσων παραγωγῆς καί στόν ἐργάτη εἶναι λοιπόν μιά μορφή πού θεμελιώνεται στή διαδικασία κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων: Διαρκῆς ἀγορά καί πώληση τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατικῆς δύναμης. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη τό δίκαιο ἐγγυᾶται – μέσω τῶν κυρώσεων πού προβλέπει – μιά ὀρισμένη συμπεριφορά τῶν ἀτόμων. Στήν κυκλοφορία συμπεριφέρονται τά ἄτομα ὡς προσωπεία τῶν ὑλικῶν-οικονομικῶν σχέσεων· στήν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας δέν προστατεύεται ἔτσι τό ἄτομο ὡς ἄνθρωπος, ἀλλά ὡς κάτοχος ἐμπορευμάτων. Ἡ προστασία αὐτή ἔχει δύο στόχους:

α. Τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Ἐλευθερία σημαίνει ἐδῶ, ἀπό οικονομική ἀποψη, τήν ἀνεξαρτησία ἀπό τίς ἐπιθυμίες ἄλλων ἀτόμων, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ κατοχή τοῦ ἐμπορεύματος περιλαμβάνει καί τήν ἰκανότητα προσαρμογῆς στό νόμο τῆς ἀξίας, καί

β. Ἡ ἰσότητα, πού προκύπτει ὡς δικαιοκίνη ἀρχή, ἔχει στόχο τήν ἰσότητα μεταχείριση τῶν ἐμπορευμάτων. Κι ἐδῶ δέν ἀποτελεῖ στόχο τό συγκεκριμένο πρόσωπο, ἀλλά τό ὑποκείμενο δικαίου ὡς ἀναγκαία κατηγορία τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.

γ. Σημειώθηκε ἤδη προηγουμένως ὅτι σέ μιά ἐμπορευματική κοινωνία καί στό πλαίσιο τῶν πράξεων ἀνταλλαγῆς δέν εἶναι δυνατό νά ἐμφανίζεται ὁ καταναγκασμός ὡς

κοινωνική λειτουργία· ἡ ἀμεση καθυπόταξη τοῦ ἑνός κατόχου ἐμπορευμάτων στόν ἄλλο θά ἐρχόταν σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τούς νόμους τῆς ἀγορᾶς. Ἡ γενικά ἰσχύουσα ἰσότητα καί ἐλευθερία τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων πρέπει λοιπόν νά διασφαλιστεῖ ἀπό μιά βαθμίδα πού θρῖσκεται ἐξῶ ἀπό τούς ἐπιμέρους συναλλασσόμενους. Σ' αὐτήν θά συμπτυκνωθῶν οἱ ἀνταλλακτικές σχέσεις σέ ἓνα ὑποχρεωτικό σύστημα κανόνων δικαίου, τό ὁποῖο θά ὀργανώνει τίς μορφές ἐπικοινωνίας μεταξύ τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων. Ἡ ἐπιβολή τῶν κανόνων αὐτῶν – ὡς καταναγκασμός – δέν μπορεῖ παρά νά πάρει μορφή ἐξωοικονομικῆς βίας, δηλαδή βίας πού δέν προέρχεται κατευθείαν οὔτε ἀσκεῖται ἀμεσα ἀπό τά ἐπιμέρους ἄτομα στήν ιδιότητά τους ὡς ἰδιοκτητῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ ἰδιαίτερη αὐτή «δημόσια» ἐξουσία, πού συντάσσεται μ' αὐτόν τόν τρόπο ὡς *μονοπώλιο τοῦ φυσικοῦ καταναγκασμοῦ*³⁹ ἐμφανίζεται ἔτσι ὡς ἐγγυητής τοῦ δικαίου συστήματος (τό ὁποῖο, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ἀποτελεῖ προϋπόθεση καί προϊόν τῆς κυκλοφορίας ἀνταλλακτικῶν ἀξιών). Τό «τρίπτυχο: ἰδιοκτησία, ἐλευθερία, ἰσότητα»⁴⁰ γίνεται ἔτσι ἡ ἐπίσημη βάση τῶν οικονομικῶν, ἀλλά καί τῶν πολιτικῶν σχέσεων στούς καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ὡς πολιτική γίνεται νοητό ἓνα σύνολο πρακτικῶν ἀνάμεσα σέ ἴσα καί ἐλεύθερα ὑποκείμενα δικαίου· οἱ πρακτικές αὐτές εἶναι, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τή μορφή τους, ἀγῶνας μέ στόχο τή θέση, κατάργηση ἢ μιά ὀρισμένη ἐρμηνεία κανόνων δικαίου καί, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό περιεχόμενό τους, ἀγῶνας μέ στόχο τήν πολιτική ἐξουσία, ἓνας ἀγῶνας ὅμως πού σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι οικονομικά προσδιορισμένος.⁴¹

9. Ἡ γενικότητα τήν ὁποία δημιουργεῖ ἡ εὐρεία κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, ἐπικαλύπτει λοι-

39. Βλ. καί Ἀριστ. Μάνεση, Συνταγματικόν Δίκαιον. Πανεπιστημιακαί παραδόσεις, τ. Α, Θεσσαλονίκη· Ἀθήναι 1967, σελ. 43.

40. K. Marx, Grundrisse, σελ. 915.

41. Βλ. σχετικά καί Γ. Πάσχου. Τό μεθοδολογικό πρόβλημα στή σύγχρονη πολιτική θεωρία. Ἡ πολιτική ἐπιστήμη ἀνάμεσα στήν ἐμπειρία καί στή θεωρία, σέ: π. Τό Σύνταγμα, τ. 4-5/1976, σελ. 423 ἔπ.

πόν τήν κεφαλαική σχέση καί ὀδηγεῖ στήν αἰτιολόγηση μιᾶς κοινωνικῆς λειτουργίας, πού συντάσσεται «πλάι» καί «ἐξῶ» ἀπό τά μερικά⁴² συμφέροντα τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων. Τό ἐρώτημα πῶς συντάσσεται αὐτή ἡ λειτουργία δέν ἐρευνᾶται ἐδῶ, γιατί ἡ ἀπάντησή του προϋποθέτει τήν ἱστορική ἀνάλυση κάθε συγκεκριμένης διαδικασίας γένεσης τοῦ ὀρισμένου ἀστικοῦ κράτους. Ἡ θεώρηση ἐξᾶλλου τοῦ ἀστικοῦ κράτους, ὅπως ἐπιχειρήθηκε μέ ἀφειρηρία τῆ «γενική ἔννοια τοῦ κεφαλαίου», εἶναι λάθος νά μεταφέρεται μηχανιστικά ὡς ἡ συγκεκριμένη ἱστορική πραγματικότητα τῶν ποικίλων κοινωνικῶν σχηματισμῶν.

Μέ τή διερεύνηση τῶν σχέσεων ἀνταλλαγῆς μπορεῖ νά νοηθεῖ καί νά αἰτιολογηθεῖ μόνο ἡ δυνατότητα μετεξέλιξης αὐτῆς τῆς λειτουργίας (= ἐγγύηση τῆς ἰσότητας καί τῆς ἐλευθερίας τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων) σέ κρατική λειτουργία· ὄχι ὅμως καί ἡ ἀναγκαιότητα. Ἡ μέχρι τώρα ἀνάλυση ἐπιβεβαιώνει ἐντούτοις καί τήν ἐξῆς θέση: Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τόν ἐντοπισμό τοῦ ἱστορικοῦ χωρισμοῦ τῆς οικονομίας ἀπό τήν πολιτική, τῆς «σχετικῆς αὐτονομίας» τοῦ κράτους, εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς σχέσης τοῦ κράτους μέ τούς γενικούς ἐξωτερικούς ὄρους τῆς παραγωγῆς.

IV. Δημόσιο δίκαιο, ἰδιωτικό δίκαιο, καί μορφή τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας

1. Μέ τήν ἀνάλυση ὅμως τῶν γενικῶν συμφερόντων ἀπό τό κράτος – ὅπως ἀναλύθηκε παραπάνω – δέν ἀναίρεται ἡ ἀντιφατικότητα τῶν συμφερόντων αὐτῶν. Τά κοινά αὐτά συμφέροντα διατηροῦν ἀντίθετα τό χαρακτηρισμό τους ὡς ἡ «γενικότητα τῶν ἐγωιστικῶν συμφερόντων». Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἡ κρατική πολιτική εἶναι ἤδη ἐξαρχῆς ἀντιφατική. Ἡ διαδικασία ἐξισορρόπησης τῶν ἐγωισ-

42. Ἡ μερικότητα τῶν συμφερόντων ἀποτελεῖ ἀκριβῶς προϋπόθεση τῆς ἀνταλλαγῆς. Βλ. καί K. Marx, Grundrisse σελ. 155 ἔπ.: «... τό κοινό συμφέρον, πού ἐμφανίζεται ὡς μοτίβο τῆς συνολικῆς πράξης (ἀνταλλαγῆς), ἀναγνωρίζεται βέβαια ὡς πραγματικότητα κι ἀπ' τίς δύο μεριές, ὅμως ὡς τέτοιο (δηλ. ὡς κοινό συμφέρον) δέν εἶναι μοτίβο, ἀλλά... προηγείται τοῦ ἐπιμέρους συμφέροντος στήν ἀντίθεσή του πρὸς τό συμφέρον τοῦ ἄλλου».

στικῶν συμφερόντων, δηλαδή ὁ σχηματισμός τοῦ consens, δέν πραγματώνεται σ' αὐτό τό ἐπίπεδο σέ σχέση μέ τή δικαιομορφή πού ἀναλογεῖ στίς οικονομικές σχέσεις, ἀλλά σέ σχέση τῆ βαθμίδα πού προσδίδει στίς δικαιοκές σχέσεις τή μορφή τοῦ νόμου καί ἐγγυᾶται τήν τήρησή του.⁴³ Ἡ βαθμίδα αὕτη, τό κράτος, ἐκπροσωπεῖται ἀπό πρόσωπα πού ἀποδεσμεύονται γι' αὐτόν τό σκοπό ἀπό τήν «κοινωνία» καί τά ὅποια ἀναλαμβάνουν τήν ὑποχρέωση νά ἀσχολοῦνται ὡς «ἀντιπρόσωποι» ἢ «ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ» μέ τά γενικά συμφέροντα ἢ ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος τοῦ αὐτοῦ βασίζεται στίς εἰδικές κοινωνικές σχέσεις πού τά συνδέουν μέ τά μέλη τῆς κοινωνίας πολιτῶν (μέ τό «λαό»). Ἡ δικαιοποίηση τῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων αὐτῶν μεταξύ τους συνδυάζεται ἔτσι ἀναγκαστικά μέ τή δικαιοποίηση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στήν κοινωνία πολιτῶν καί στήν πολιτική κοινωνία, πού ἀναλαμβάνοντας τά γενικά συμφέροντα τά καθιστά ὑποχρεωτικά γιά ὅλους, δημόσια (κρατικά) συμφέροντα.

2. Ὁ χωρισμός αὐτός σέ σφαῖρα ἰδιωτικῶν καί σφαῖρα δημοσίων συμφερόντων ὀδηγεῖ καί στή βασική διάκριση τοῦ δικαίου σέ *ἰδιωτικό δίκαιο* – πού περιλαμβάνει τίς σχέσεις ἀνάμεσα στούς κατόχους ἐμπορευμάτων – καί σέ *δημόσιο δίκαιο* – πού περιλαμβάνει τίς σχέσεις ἀνάμεσα στούς κατόχους ἐμπορευμάτων καί στούς φορεῖς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ὅταν οἱ τελευταῖοι ἐνεργοῦν ὡς *Potentior persona*.⁴⁴ Ὁ διαχωρισμός αὐτός, πού δέν μπορεῖ βέβαια νά εἶναι ἀπόλυτος, εἶναι προῖόν τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς καί τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου· ἐκφράζει τή σχετική

43. Ἡ διαδικασία αὕτη ἐμφανίζεται ὁμως ἀνεστραμμένη στήν ἐπιφάνεια τῆς ἀστικής κοινωνίας. Τά μετασχηματισμένα «ἐγώιστικά» συμφέροντα ἐμφανίζονται χωρίς πολιτικό χαρακτήρα ἢ πολιτική διαδικασία, πού προκαλεῖ συμφωνία ἢ ἀμφισβήτηση ἐμφανίζεται ὡς δίκαιο πού δέν ἀπαιτεῖ συμφωνία ἀλλά καί οὔτε ἀνέχεται ἐμπρακτική ἀμφισβήτηση. Ἡ ἀποπολιτικοποίηση αὕτη πολιτικῶν διαδικασιῶν μέσω τῆς δικαιοποίησής τους εἶναι σημαντική συμβολή στή νομιμοποίηση ἄρα στήν ὁμαλή λειτουργία τοῦ «πολιτικοῦ συστήματος».

44. Βλ. διεξοδικότερα λχ. Ἄριστ. Μάνεση, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, σελ. 15 ἔπ.

αὐτονομία τοῦ δικαίου ἀπέναντι στήν πολιτική σφαῖρα.⁴⁵ Ἡ φεουδαρχία, ἀντίθετα, δέν γνωρίζει τή διάκριση ἀνάμεσα στό δημόσιο καί στό ἰδιωτικό δίκαιο. Ὅπως ὀρθά παρατηρεῖ ὁ Paschukanis⁴⁶ «τά δημόσια δικαιώματα τοῦ φεουδάρχη ἀπέναντι στούς ἀγρότες του ἦταν συγχρόνως τά δικαιώματά του ὡς ἰδιοκτήτη, ἐνῶ ἀντίστροφα... τά ἰδιωτικά δικαιώματά του μποροῦν νά θεωρηθοῦν πολιτικά, δηλαδή, δημόσια δικαιώματα... Στήν πραγματικότητα, βρισκόμαστε μπροστά σέ μιὰ ἐμβρυακή μορφή τοῦ δικαίου, πού δέν ἔχει ἀκόμη ἀναπτύξει στό ἐσωτερικό της τοῦς ἀντιθετικούς καί ἀντίστοιχους προσδιορισμούς «ἰδιωτικό δίκαιο» καί «δημόσιο δίκαιο».

Οἱ κύριες λειτουργίες τοῦ δημοσίου δικαίου εἶναι λοιπόν ἀφενός ἡ ἐνταξη τῶν σχέσεων κράτους καί κατόχων ἐμπορευμάτων σέ ἀντικειμενικούς καί γενικούς κανόνες συμπεριφορᾶς, καί ἀφετέρου ὁ διακανονισμός τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν, ἔτσι ὥστε ἡ γενικότητα τῶν ἐγώιστικῶν συμφερόντων νά ἐγκαθίσταται καί νά διαφυλλάσσεται ὡς δημόσιο συμφέρον, παίρνοντας τή μορφή νόμου. Ἡ σχετικότητα τῆς διάκρισης ἀνάμεσα σέ δημόσιο καί ἰδιωτικό δίκαιο γίνεται ἔτσι καί τυπικά ἐμφανής στά φιλελεύθερα συντάγματα, ὅταν ἡ προστασία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων συνδέεται ἄμεσα μέ συνταγματικούς κανόνες ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν ποικίλων κρατικῶν μηχανισμῶν. Στή συγκεκριμένη ἀνάλυση κάθε φιλελεύθερου κράτους εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐμμονή σ' αὕτη τήν ἐνότητα τοῦ δικαίου, γιά νά ἀποφεύγεται κάθε ὑπερραιοδόξη ἐρμηνεία τῶν δημοκρατικῶν δυνατοτήτων πού τυχόν παραχωρεῖ τό σύνταγμα τοῦ.

3. Ἡ δικαιοποίηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν κοινωνία πολιτῶν καί στήν αὐθαιρεσία τοῦ ἀπόλυτου μονάρχη, δημιούργησε λοιπόν μιὰ σφαῖρα, ὅπου αποκλείεται, ἀπαγορεύεται, ἡ κρατική παρέμβαση, μιὰ «ἰδιωτική σφαῖρα» πού

45. Βλ. καί N. Poulantzas, *Aus Anlass der marxistischen Rechtstheorie*, σέ: N. Reich (ἐκδ.), *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*, Φρανκφούρτη 1972, σελ. 195.

46. *op. cit.*, σελ. 116.

δεσμεύει τήν πολιτική ἐξουσία, προσφέροντας στά ἄτομα ἐννομη προστασία ἀπό τυχόν παρεμβάσεις της. Ἔτσι, ὁ νόμος γίνεται περιοριστικός γιά ἀτομικές δραστηριότητες, ἀλλά καί δεσμευτικός γιά τήν πολιτική ἐξουσία.

Ἐξάλλου ὁ χωρισμός τοῦ δικαίου σέ δύο φαινομενικά ἀνεξάρτητους κλάδους – στό δημόσιο καί στό ἰδιωτικό δίκαιο – ἐντείνει καί τό ἐπιφανόμενο τῆς ἀπόλυτης αὐτονομίας τῆς πολιτικῆς σέ σχέση μέ τήν οικονομία. Συγχρόνως ἡ αὐξημένη τυπική ἰσχύς τῶν κανόνων τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου⁴⁷ προσφέρεται στήν ἰδεολογία πῶς ἡ πολιτική προσδιορίζει τίς οικονομικές σχέσεις, καί ὄχι ἀντίστροφα. Μιὰ κριτική ἀνάλυση ὀφείλει ἔτσι νά ὑποδείξει καί νά ἐπεξεργαστεῖ ἐκεῖνα τά «σημεῖα σύγκρουσης» πού ἐπιβεβαιώνουν τόν ταξικό χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν σημείων σύγκρουσης γίνεται περισσότερο σημαντική ὅταν, σήμερα, πλῆθος μαρξιστικές ἀναλύσεις ἀρκοῦνται νά ἐπαναλαμβάνουν τήν ταξική «οὐσία» τοῦ κράτους, ἔτσι ὥστε νά γίνεται ἀδύνατη ἡ συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν συγκρούσεων καί κρίσεων τῆς κοινωνίας πολιτῶν σέ σχέση μέ τίς μεταλλαγές στή μορφή τοῦ κράτους.

4. Μετά ἀπό τίς παραπάνω γενικές παρατηρήσεις ἀπομένει ἕνα πρόβλημα πού πρέπει νά διευκρινιστεῖ *στοιχειωδῶς*: Πῶς ἀποκτᾶ ἡ γενικότητα τῶν ἐγώιστικῶν συμφερόντων ὅλων τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων τή γενική καί δεσμευτική μορφή τοῦ νόμου; Στό πλαίσιο τῆς παρούσας προβληματικῆς ἀρκεῖ νά σημειωθοῦν τά ἑξῆς:

α. Γιά νά μποροῦν οἱ νόμοι νά ἀποτελοῦν ἐκφραση τῶν κοινῶν συμφερόντων ὅλων τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων, πρέπει ὅλοι οἱ κάτοχοι ἐμπορευμάτων νά συμμετέχουν ὡς ἐλεύθεροι καί ἴσοι στήν κωδικοποίηση τῶν σχέσεων βούλησης, πού αποκτοῦν δικαιοκλήρη. Ἐπειδή ὁμως ἡ κωδικοποίηση αὕτη δέν μπορεῖ νά γίνει πραγματικά ἀπό τό σύνολο τῶν πολιτῶν, καί μετατίθεται στίς ἀρμοδιότητες μιᾶς δημόσιας βαθμίδας, ἡ συμμετοχή τῶν κατόχων

47. Βλ. σχετικά Ἄριστ. Μάνεση, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, σελ. 133 ἔπ.

έμπορευμάτων δέν μπορεί παρά νά είναι αντιπροσωπευτική. Ἡ μορφή τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή τήν ἐλεύθερη, ἰσοτίμη καί ἀντιπροσωπευτική συμμετοχή τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων, δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν *κοινοβουλευτική δημοκρατία*, ὅπως σχηματίστηκε μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Σ' αὐτή τή μορφή κράτους ὅλοι οἱ κάτοχοι ἐμπορευμάτων διαθέτουν — μέσω τῆς καθολικῆς, ἴσης, ἐλεύθερης καί μυστικῆς ψήφου — τό δικαίωμα συμμετοχῆς στήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Μέ τό δικαίωμα αὐτό ἐγκαθίσταται συγχρόνως ἡ «λαϊκή κυριαρχία». Ἡ πολιτική ἐξουσία ὄχι μόνο δεσμεύεται ἀπό τούς νόμους πού θεσπίζει, ἀλλά συγχρόνως ἐμφανίζεται κάθε ἄλλοτε ὅταν ἀποτελέσμα τῆς διαδικασίας σχηματισμοῦ τῆς βούλησης τοῦ «κυρίαρχου λαοῦ».

Ἀνάλογα ἰσχύουν θέβαια καί γιά τήν ἐκτελεστική καί τή δικαστική ἐξουσία: Ὅταν ἡ ἰσχύς τοῦ νόμου ἐμφανίζεται ὡς ἀντίθεση πρὸς τήν ἰδιωτική αὐθαιρεσία ἢ τήν πολιτική καταπίεση, τότε ἀναγκαστικά ἀσκούνται τόσο ἡ ἐκτελεστική ὅσο καί ἡ δικαστική ἐξουσία, ὡς δημόσιες ἐξουσίες, σὸ ὄνομα τοῦ «γενικοῦ» συμφέροντος.

β. Ἡ «ἐξουσία τοῦ νόμου», ὅπως ἐρμηνεύτηκε παραπάνω, σημαίνει ὅτι κάθε πράξη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας πρέπει νά ἀνάγεται σέ κάποιον ἰσχύοντα νόμο. Αὐτά τά «πρωτεία τοῦ νόμου» ἀναφέρονται ὅμως καταρχήν ἀποκλειστικά στήν τυπική διαδικασία θέσπισης ἢ ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου· δέν ἀναφέρονται, ἀντίθετα, οὔτε σὸν περιορισμό τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἀπό συνταγματικῶς κατοχυρωμένα δικαιώματα οὔτε στή δυνατότητα νόμιμης προστασίας ἀπέναντι σέ αὐθαιρεσίες τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἔτσι, καθὼς δέν ἀποκλείουν τυχόν αὐθαιρεσίες τῆς νομοθετικῆς καί τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, δέν ἐγγυῶνται οὔτε καί τήν ἀποτροπή τῆς σύμπτωσης τῆς ἰδιωτικῆς αὐθαιρεσίας μέ τήν πολιτική ἐξουσία. Ἡ ἀποτροπή μιᾶς τέτοιας σύμπτωσης προϋποθέτει:

αα. Κανόνες δικαίου, μέ τούς ὁποίους περιορίζεται τόσο ἡ νομοθετική, ὅσο καί ἡ ἐκτελεστική καί δικαστική ἐξουσία στή σχέση τους μέ τούς «υπηκόους». Ἀ.χ.

συνταγματική κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ἐλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων κ.τ.λ. Τότε διασφαλίζεται ἡ τυπική ὑπαρξη τοῦ «κράτους δικαίου».

ββ. Γιά νά μπορεί ὅμως ὁ νόμος ἢ τό σύνταγμα νά ἐμφανίζεται σάν ἐκφραση τοῦ κοινού συμφέροντος καί τῆς θέλησης ὄλων τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων, προϋποτίθεται — ὅπως ἤδη σημειώθηκε — ὅτι ὅλοι οἱ κάτοχοι ἐμπορευμάτων συμμετέχουν ὡς ἴσοι καί ἐλεύθεροι σὸ σχηματισμό αὐτῆς τῆς γενικῆς θέλησης. Ἔτσι, ἔστω καί ἂν τυπικά τό κράτος δικαίου δέν ἀπαιτεῖ δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης, εἶναι ἐμφανές ὅτι χωρὶς τήν ἰσχύ τῆς «δημοκρατικῆς ἀρχῆς» εἶναι ἐπισηφής καί ἡ τυπική ὑπαρξη τοῦ κράτους δικαίου.

5. Ὡς αὐτό τό σημείο ἀνάλυσης θεωρήθηκαν τὰ μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀποκλειστικά στή σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας, καί μόνο στήν ἰδιότητά τους ὡς κάτοχοι ἐμπορευμάτων· οἱ κάτοχοι αὐτοῦ ἐμπορευμάτων εἶναι ὅμως συγχρόνως μέλη διαφορετικῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες ἐπικυριαρχεῖ ἡ ἀντίθεση κεφάλαιο - ἐργασία, ἀστική - ἐργατική τάξη. Ἡ ἀστική τάξη «ἔλυσε» προσωρινά τήν παραπάνω ἀντίφαση, ὅταν σέ μία πρώτη φάση ἀνάπτυξης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀρνήθηκε στήν ἐργατική τάξη τό δικαίωμα νά μετέχει στήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ δυνατότητα μιᾶς τέτοιας «λύσης» ἀντιστοιχοῦσε σέ μία πρώτη φάση ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἀργότερα δέν ἦταν πιά εὐκολο νά ἀναγνωρίζεται μέν στούς ἐργάτες ἡ ἰδιότητα τοῦ κατόχου ἐμπορεύματος (ἢ ἐργατικῆς τους δύναμης), ὄχι ὅμως καί ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη.

6. Οἱ παραπάνω ἀναλύσεις θά ἦταν δυνατό νά παρερμηνευτοῦν πρὸς δύο κατευθύνσεις:

α. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀστικοῦ κράτους ὡς κράτους δικαίου ἀντιτίθεται στίς θεωρίες πού ὑποστηρίζουν ὅτι τό ἀστικό κράτος εἶναι ταξικό κράτος.

β. Ἡ ἐγγύηση τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς ἐλευθερίας τῶν συμβάσεων εἶναι λογικά καί ἱστορικά ἡ μόνη ἀναγκαῖα λειτουργία τοῦ ἀστικοῦ κράτους.

Σχετικά μέ τήν πρώτη παρερμηνεία: Οἱ παραπάνω ἀναλύσεις προϋποθέτουν μία ἀναπτυγμένη καπιταλιστική ἐμπορευματική παραγωγή· ἔτσι, καί τήν ὑπαρξη τῶν κύριων τάξεων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἐντούτοις ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ἀφαίρεση ἀπό τήν ταξική δομή, γιατί μόνο ἔτσι εἶναι δυνατό νά γίνει νοητός ὁ εἰδικός καπιταλιστικός χαρακτήρας ἢ ἡ «διαμεσολαβημένη μορφή ἰδιοποίησης τῆς ὑπεραξίας». Ἀντίθετα ἀπ' ὅτι συμβαίνει σέ ὅλες τίς προκαπιταλιστικές μορφές ἐκμετάλλευσης, οἱ ὑφιστάμενοι τήν οἰκονομική ἐκμετάλλευση σὸν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς προϋποτίθενται ὡς νομικά καί πολιτικά ἐλεύθεροι καί ἴσοι. Ἀνάλογα, καί ἡ μορφή τοῦ κράτους δικαίου εἶναι ἡ ἀναγκαῖα μορφή μέ τήν ὁποία ἀσκεῖ ἡ ἀστική τάξη τήν ἐξουσία της. Ἡ εἰδοποιός διαφορά τοῦ ἀστικοῦ κράτους ὡς πρὸς ἄλλους προκαπιταλιστικούς τύπους «κρατικῆς» ἐξουσίας δέν βρῖσκεται λοιπὸν σὸν ταξικό του χαρακτήρα· τό χαρακτηριστικό του εἶναι ὅτι ἡ πολιτική ἐξουσία ἀσκεῖται ὡς δημόσια ἐξουσία, μέ τήν ἔννοια ὅτι κατὰ κανόνα ἀσκεῖται τυπικά γιά τό συμφέρον ὄλων τῶν ἐλευθέρων καί ἴσων πολιτῶν.

Σχετικά μέ τή δεύτερη παρερμηνεία: Ἡ ἐγγύηση τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς ἐλευθερίας τῶν συμβάσεων ἀπό τό κράτος δικαίου, δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τίς φιλελευθερίζουσες θεωρίες γιά τό «κράτος-νυχοφύλακα». Ἡ ἀνάλυση πού ἐπιχειρήθηκε ζητοῦσε μόνο νά ἐπιβεβαιώσει τή θέση ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά κατανοηθεῖ ἡ μορφή τῶν ποικίλων κρατικῶν λειτουργιῶν, ἂν δέν ἔχει γίνει προηγουμένως συνειδητός ὁ χαρακτήρας τοῦ κράτους ὡς κράτους δικαίου. Ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ J. Hirsch⁴⁸ δέν εἶναι δυνατό νά διαχωριστεῖ ἀναλυτικά ὁ προσδιορισμός τῆς μορφῆς καί τῆς λειτουργίας τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Ἀκριβῶς ἡ δικαιοκίνη μορφή τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν ἀποτελεῖ τήν *differentia specifica* ἀνάμεσα στήν ἀστική καί τήν προαστική ἀσκηση ἐξουσίας.

48. J. Hirsch, *Zum Problem einer Ableitung der Form- und Funktionsbestimmung des bürgerlichen Staates*, σέ: K. Marx/Fr. Engels, *Staatstheorie*, σελ. CXLV.

Γιά τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος

τοῦ Georges Haupt*

μετάφραση: Ἄννας Φραγκουδάκη

Κατά τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες, οἱ ἱστορικοί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι μάρτυρες μιᾶς διαδικασίας σημαντικῶν ἀλλαγῶν. Ἄγνομημένη μέχρι πολύ πρόσφατα, παραγκωνισμένη ἢ ἀπαγορευμένη, ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἄρχισε νά ἐπιβάλλεται. Μέσα ἀπό νέες πραγματικότητες καί ἀπό τίς κοινωνικές δυνάμεις τῆς ἐποχῆς μας κατάφερε νά διεισδύσει ὡς καί στό ἀπόρθητο γι' αὐτήν φρούριο τοῦ Πανεπιστημίου. Τά ἑκατοντάχρονα τῆς Πρώτης Ἐργατικῆς Διεθνοῦς γιορτάστηκαν σέ διεθνή συνέδρια καί ὑπό τήν αἰγίδα ἀκαδημαϊκῶν κύκλων. Οἱ ἱστορικοί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶδαν στό γεγονός αὐτό τήν ἀναγνώριση ἀν ὄχι τήν ἐπίσημη ἀποδοχή τῆς ἐπιστημονικῆς τους ἰδιότητος. «Τή γιορτάζουμε γιατί ἑκατό χρόνια μετά (...) ἡ ἱστορία τῆς Ἐργατικῆς Διεθνοῦς ἐνηλικιώθηκε καί κυρίως γιατί τῆς ἀναγνώρισαν τελικά τό δικαίωμα νά ἀποκτήσει μιᾶ θέση στόν κλειστό χώρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορικῆς ἐρευνας»¹. Πλειάδα δλόκληρη νέων ἐρευνητῶν ρίχτηκε στή δουλειά νά ἐντάξει τήν ἱστορία αὐτή στήν ἐπιστήμη: κατασκευάζοντας, ἐργαλεῖα ἐργασίας, κατατάσσοντας τίς πηγές, συντάσσοντας βιβλιογραφίες, ἐκδίδοντας ντοκουμέντα, συνθέτοντας μονογραφές. Ἴνστιτούτα εἰδικευμένα στήν ἐργατική ἱστορία ξεπετιῶνται, τά συνέδρια πολλαπλασιάζονται, τό πεδίο τῆς ἐρευνας πλαταίνει.

Ἀπό τίς ἀρχές τίς δεκαετίας τοῦ 1960, ἀρχίζουν νά γίνονται μεθοδολογικές συζητήσεις πού ἀμφισβητοῦν τόν παραδοσιακό τυπικό τρόπο σκέψης στήν ἀντιμετώπιση τῆς ἐργατικῆς ἱστορίας. Οἱ βασικές ἐργασίες τῶν E.P. Tompson, Eric Hobsbawm, Rolande Trempe καί Michèle Perrot, γιά ν' ἀναφέρουμε μόνο τίς σημαντικότερες², κατάφεραν νά τή βγάλουν ἀπό τό στενό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς καί ἰδεολογικῆς ἱστορίας ὅπου ἦταν περιορισμένη, νά τῆς δώσουν καινούργιο προσανατολισμό, νά τῆς ἀνοίξουν τό δρόμο πρὸς νέους

ἱστορικούς χώρους, πρὸς εὐρύτερα θεωρητικά πλαίσια. Τό κέντρο βάρους μετατοπίζεται. Ἡ προβληματική ἢ ἴδια ἀλλάζει. Τώρα πιά αὐτό πού κυριαρχεῖ εἶναι ἡ σχέση τῆς ἐργατικῆς ἱστορίας μέ τήν κοινωνική ἱστορία. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀνανεωμένη, ξανανιωμένη βρίσκεται σήμερα σέ πλήρη μεταμόρφωση.

Καί ὅμως, παρά τά βιβλία, τίς μελέτες, τά περιοδικά, τίς πανεπιστημιακές διατριβές, μπορεῖ κανεὶς νά διακρίνει μιάν ἀναντίρρητη ἀβεβαιότητα. Γιατί ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἐργατική ἱστορία μῆκε στοὺς ἐπίσημους χώρους, ἀλλά στό πανεπιστήμιο πῆρε ὄχι κανονική θέση μά ἓνα χαμηλό σκαμνάκι. Καί οἱ πανεπιστημιακές ἐργασίες δέν ἔχουν παρά ἐλάχιστη ἀπήχηση στοὺς πολιτικά ἐνταγμένους. Μήπως κερδίζοντας σέ ἐπιστημότητα ἔχασε τό ἐνδιαφέρον ἐκείνων στοὺς ὁποῖους κυρίως ἀπευθύνεται ἀπὸ τό θέμα τῆς τοῦ ἴδιο; Ἡ μήπως τό ἐργατικό κίνημα ἐγινε φαινομενικά ἀδιάφορο γιά τό παρελθόν του; Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τῆ Γαλλία, ἡ περιορισμένη διάδοση ἐργῶν πού ἀφοροῦν τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τό ἀσήμαντο ἐνδιαφέρον ὄλων ἐκείνων πού ἔπρεπε ν' ἀφορᾶ ἄμεσα (τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων, τῶν νέων) ἀποτελοῦν ἐνδείξεις ἀναντίρρητες, ὄχι ὅμως καί ἀποδείξεις πού νά ἐπιτρέπουν μιᾶ ὀριστική ἀπάντηση. Ἡ ἀδιαφορία αὐτή ἀπέναντι στήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ ἀγνοία τῆς νέας γενιᾶς τῶν κομμουνιστῶν ἢ σοσιαλιστῶν γιά τό παρελθόν τοῦ κινήματός τους καί τίς παραδόσεις του, ἡ ἢ κούρασή τους ν' ἀκοῦν τοὺς συνηθισμένους λόγους γιά τό παρελθόν αὐτό, θεωροῦνται φαινόμενα ἀρνητικά. Συγχρόνως ἐπαναλαμβάνεται συχνά πῶς εἶναι ἀνάγκη ν' ἀφομοιωθεῖ ἡ κείνη ἐνός πλούσιου παρελθόντος, νά τήν πάρουν μαζί τους οἱ καινούργιοι στίς γραμμές τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων. Μήπως ὅμως «τή βουτιά στή παρελθόν» δέν τήν αἰσθάνονται πιά σάν

1. Jacques Rougerie, «Sur l' Histoire de la Première internationale» σὺν Mouvement Social, No 51, Μάης - Ἰούνιος 1965, σ. 23.

2. Εἰδικὰ ἀναφέρομαι στοὺς E.P. Thomson, The Making of the English Working Class; Eric Hobsbawm, Laboring Man; Roland Trempe, Des mineurs de Carmaux; Michèle Perrot, Des ouvriers en grève, France 1871-1890.

* Διευθυντής Σπουδῶν (Κοινωνική ἱστορία) στήν École Pratique des Hautes Études, 6ème Section, Παρίσι. Ἡ παρούσα μελέτη τοῦ G. Haupt εἶναι ἀνέκδοτη καί παραχωρήθηκε στόν ΠΟΛΙΤΗ ἀπὸ τό συγγραφέα.

άνανκη οι νέοι αγωνιστές; Μήπως βρίσκουν κι αυτοί. Όπως οι προηγούμενες γενιές κοντά έναν αιώνα, «τό ύλικό για να βασίζονται τή σιγουριά τους μέσα στα γεγονότα που ξησαν ή που άκουσαν;»³

Ο ιστορικός δέν άγνοεί αυτή τήν πραγματικότητα. Γι' αυτό στην ερώτηση, πού γεννάει άντικρουόμενες άπαντήσεις, για τό πώς πρέπει ο ιστορικός να συλλάβει τήν ιστορία του εργατικού κινήματος, πώς να τή δει μέσα από ένα νέο πρίσμα για να τήν εντάξει μέσα στην ιστορία, προστίθενται κι άλλα ερωτήματα που άφορούν —κατά τήν έκφραση του Lucien Febvre— «τό σταυροδρόμι όπου όλες οι έπιρροές συναντιούνται (...) τή συνείδηση των ανθρώπων που ζουν σε κοινωνία».⁴ Για ποιόν γράφεται αυτή ή ιστορία; Μέ ποιό σκοπό; Σε τί και σε ποιόν χρησιμεύει σε σχέση με τό εργατικό κίνημα;⁵

Στά ερωτήματα αυτά υπάρχουν δύο τύπων άπαντήσεις, διαμετρικά αντίθετες. Έκείνες που μιλούν για τά έπιστημονικά όρια, τά θεωρητικά κι επομένως τά πολιτικά όρια τής παραδοσιακής εργατικής ιστορίας, αυτές που υπάρχουν εδώ και δεκαετίες και δέν άντιστοιχεί πιά ούτε στις άπαντήσεις τής ιστορικής έπιστήμης, που βρίσκεται σε πλήρη άνάεωση, ούτε στα ενδιαφέροντα και τήν ευαισθησία των αγωνιστών. Τής ιστορίας που χρησιμεύει στην προπαγάνδα, αλλά όχι στη γνώση του πραγματικού. Ιστορική άντιμετώπιση που δέν παρουσιάζει κανένα θεωρητικό ενδιαφέρον, ούτε έχει πολιτική λειτουργία. Γιατί αυτό τό είδος ιστορίας μεταδίδει κιτρινωμένες εικόνες και παραφθείρει τά πραγματικά προβλήματα. Στενεύει τις διαστάσεις του εργατικού κόσμου και τον περιορίζει σε άκίνητα και άπολιθωμένα πλαίσια. Κι αυτό γιατί ή δράση της δέν κατευθύνεται προς τήν εργατική τάξη, αλλά προς τις οργανωτικές και ιδεολογικές της εκπροσωπήσεις, ιδιαίτερα μάλιστα προς τά ήγυτικά στρώματα του κόμματος.

Ο τυποποιημένος αυτός τρόπος άντιμετώπισης τής εργατικής ιστορίας είναι ακόμα πάντοτε κυρίαρχος. Είναι άλήθεια πώς ή ιστορία έχει ως τώρα διορθωθεί, αλλά δέν έχει άναθεωρηθεί, δέν έχει δηλαδή ύποσει παρά κάποιες αισθητικές παρεμβάσεις. Γραμμένη είτε από πολιτικά στρατευμένους για στρατευμένους, είτε από πανεπιστημιακούς για τους συναδέλφους τους, συνεχίζει να παράγει και να διαιωνίζει «μιά έσωτερική μορφή τής ιστορίας».⁶ Καθώς άρνεϊται να είναι ιστορία «άφ' ύψηλου», άφιερώνεται δίχως έπιλογή στη μελέτη

των διαφόρων οργανώσεων ή ομάδων, συχνά περιθωριακών, και τους δίνει σημασία δυσανάλογη με τό σύνολο του θέματος. Τό παρελθόν του εργατικού κινήματος, έτσι μικρογραφικά παρουσιασμένο από λεπτομερείς μελέτες με έντονο λόγιο χαρακτήρα και άπομονωμένες από κάθε γενικότερη προοπτική, δέν μπορεί να προκαλέσει παρά πολύ περιορισμένο ενδιαφέρον. Οι μελέτες αυτές άγγίζουν στην καλύτερη περίπτωση ένα στενό κύκλο όπαδών ή έρασιτεχνών κάποιων ιδεών του παρελθόντος.

Ένας δεύτερος τύπος άπαντήσεων αντίθετα άποδίδει στην πανεπιστημιακή άκριβώς ιστορία και στους έπιστημονικούς της στόχους τήν ευθύνη για τήν άποκοπή των πολιτικά ένταγμένων από τό παρελθόν και τις παραδόσεις του εργατικού κινήματος. Άπορρίπτει έτσι συνολικά κάθε ιστορία που έχει τή σφραγίδα του επαγγελματία ιστορικού και διεκδικεί τήν έπιστροφή στους επαναστατικούς θρύλους, στις διηγήσεις ενός ήρωικού κι έξιδανικευμένου παρελθόντος: «Ίστορία; Ναι, αλλά ποιά ιστορία; Όχι βέβαια τήν άποστειρωμένη, με ακρίβεια ζυγισμένη, τεμαχισμένη με τό χειρουργικό μαχαίρι, μετρημένη με τό χιλιοστόμετρο, άποστειρωμένη από τή συνεχή παραβολή με τις πηγές της, δηλαδή τήν ιστορία τέτοια που καταντάει όταν περάσουν οι ιστορικοί από πάνω της. Όχι! Άλλά μιά ιστορία πλούσια σε χρώματα τής ζωής, φτιαγμένη από μεγάλες φλογερές τοιχογραφίες, από πάθος, από τή δημοκρατική χειρονομία — ένα σύνολο από άνάγλυφες φωτογραφίες όπου τό αίμα, ο ιδρώτας, τά δάκρυα και τό μαρούτι άναμιγνύονται. Δέν πρόκειται φυσικά για τήν ιστορία με κεφαλαίο, αλλά για τήν πολιτική του παρελθόντος, όπως τήν ξησαν, όπως τή δημιουργήσαν γενιές ολόκληρες, που οι έλπίδες τους βγήκαν άταπατες και που δέν βρήκαν παρά άπογοήτευση στην άκρη των ονείρων τους. Έτσι φτιαγμένη ή ιστορία παραμένει καθημερινά συντρόφισσα του αγωνιστή».⁷

Η χαρακτηριστική αυτή συλλογιστική που δέν στερείται κοινής λογικής γεννιέται από τήν άυταπάτη, τήν παρανόηση ή και τή θελημένη άγνοια όρισμένων βασικών προβλημάτων σχετικών με τό ρόλο που οι εργατικές οργανώσεις άποδίδουν στην ιστορία του εργατικού κινήματος. Οι ιστορικοί «του επαγγελματία» δέν είναι βέβαια άθωοι. Η παραγωγή τους σπάνια προκαλεί τή συγκίνηση των πολιτικά ένταγμένων. Συχνά άποφεύγουν θεληματικά τήν εκλαϊκευτική γλώσσα και δέν μπορούν να κατηγορηθούν για ύπερβολική συμπάθεια προς τό άντικείμενο τής μελέτης τους, που καμιά φορά τό άντιμετωπίζουν ακόμα κι έχθρικά. Τους άπασχολούν κυρίως οι άπαιτήσεις του πανεπιστημιακού τους επαγγέλματος και δέν επιδιώκουν ν' άποκτήσουν λαϊκό άναγνωστικό κοινό. Είναι όμως άραγε σωστό να τους μετατρέπουμε σε άποδιοπομπαίους τράγους με τή δικαιολογία ότι τά έργα τους δέν έπηρεάζουν τήν ιστορική ευαισθησία των εργατών; Η μήπως άλλου θά 'πρεπε να ψάξουμε τά αίτια τής χαμένης ιστορικής συνείδησης;

Τό ζητούμενο είναι λοιπόν μιά κριτική άνάλυση που δέν θά είναι ούτε ρητορική, ούτε παθιασμένη, αλλά θά ψάχνει τις ρίζες του φαινομένου. Η άνάλυση αυτή προϋποθέτει μιά διπλή άντιμετώπιση. Πρέπει να συνδυάσει τήν ιστορική παραγωγή με τή συλλογική μνήμη

3. François Fonvieille-Alquier, «Le militant et l' Histoire», Le Monde, 10 Άπρ. 1976, σ. 10.

4. Βλ. πρόλογο στον E. Dolléans, Histoire du mouvement ouvrier, Παρίσι, Aymon Colin, 1937.

5. Με πρωτοβουλία του Claudio Pozzoli, εκδότη του Jahrbuch Arbeiterbewegung, τό όποιο κυκλοφορεί οίκος Fischer Taschenbuch Verlag, έγινε, στις 17 Φεβρ. 1974, στη Φρανκφούρτη, συζήτηση «στρουγγυλής τραπέζης», όπου διατυπώθηκαν ξεκάθαρα τά δεδομένα του προβλήματος. Βλ. άναφορά αυτής τής συζήτησης με τίτλο «Zwischen Sozialgeschichte und Legitimationswissenschaft, στο Jahrbuch Arbeiterbewegung, 2, 1975, σ. 267-300.

6. Βλ. E. Hobsbawm, «Labor History and Ideology», Journal of social History, καλοκαίρι 1974, σ. 371 συνέχεια.

7. Βλ. François Fonvieille-Alquier, έ.δ.

κι ακόμα νά λάβει υπόψη της τόν τροπο με τον οποίο τό εργατικό κίνημα, ή μάλλον οι οργανώσεις πού δηλώνουν πώς τό εκπροσωπούν αναφέρονται στην Ιστορία τους, τή χρήση πού τής κάνουν, τόν πολιτικό και ιδεολογικό ρόλο πού τής αποδίδουν.

Γιατί όχι μόνο ή αντιμετώπιση τής εργατικής ιστορίας, αλλά ακόμα και ή ανάγνωση της, ή διάδοσή της εξαρτώνται σε άρκετό βαθμό από τίς ρίζες της και τίς ιστοριογραφικές της παραδόσεις, από τό ρόλο πού ή ιστορία αυτή έπαιξε στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, στίς έσωτερικές του διαμάχες, στην πραγμάτωση των έναλλασσόμενων στόχων του. Πρέπει λοιπόν νά ξαναθυμηθούμε ποιά ύπηρξε ή γενεσιουργός βάση τής ιστορικής σκέψης πάνω στο εργατικό κίνημα για νά καταλάβουμε τά βαθύτερα αίτια των όριών της, τόν περιορισμό της σε Ιστορία των Ιδεών, των Θεσμών, των ήγετών, σε μία συμπτωματική διήγηση, πού αποτελείται από επιτυχίες και νίκες, σε ήρωικό έπος, πού άνασκειύζεται διαρκώς ανάλογα με τίς ανάγκες των ιδεολογικών συγκρούσεων.

Μέ αυτή τήν έννοια, οι παραλλαγές τής ιστοριογραφίας του εργατικού κινήματος είναι πλούσιες σε πληροφορίες. Αποτελούν μέρος τής Ιστορίας του εργατικού κινήματος και συνθέτουν όλες μαζί μία Ιστορία πού μένει νά γραφτεί. Είναι πολύ χρήσιμες για τήν καλύτερη κατανόηση όχι μόνο τής περιπλοκής των ιδεολογικών συγκρούσεων, όπως και για τήν κατανόηση των βασικών πολιτικών διαφωνιών, αλλά ακόμα για τή σύλληψη μιας από τίς βασικές διαστάσεις τής Ιστορίας του σοσιαλισμού, τίς εικόνες πού αναπαράγονται και τήν απόκρυφη πραγματικότητα των κομμάτων. Χάρη σε πολλές εργασίες αφιερωμένες στην Ιστορία των κομμάτων ή των Διεθνών (μερικές: μάλιστα έχουν και τή σφραγίδα τής επίσημης Ιστορίας) διαμορφώθηκε μία πού μολονότι παραλλάζει συχνά είναι ώστόσο βαθιά ριζωμένη καθώς διαμορφώθηκε μέσα από έντονες συγκρούσεις, είναι ή εικόνα πού έχουν για τόν εαυτό τους οι σοσιαλδημοκράτες, οι κομμουνιστές, ή οι συνδικαλιστές. Η «έπιστημονική» Ιστορία βοήθησε εδώ πού τά λέμε κι αυτή με τή χρήση λεπτών άποχρώσεων σκιάς και φωτός στό νά παρακαμφθούν ένοχλητικές αλήθειες και νά άλλοιωθει άδιόρατα αλλά βαθιά ή συλλογική μνήμη. Γιατί δέν πρέπει νά τό κρύβουμε, ή

παραποίηση του παρελθόντος, «μέθοδος άγαπητή στην έξουσία», ούτε ήταν ούτε είναι μονοπώλιο των κυρίαρχων τάξεων⁸. Αλλάζουν μόνο οι διαδικασίες παραφοράς.

Τό 1960, μέσα σε πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες ιδιαίτερα θετικές, πού επέτρεπαν αισιοδοξία και έλπίδα για βαθιές αλλαγές, ό Bert Andréas διαπιστώνει με όξυδέρκεια: «Στή δύση, ή εργατική ιστοριογραφία δέν έτυχε επίσημης, ακαδημαϊκής άναγνώρισης παρά πολύ πρόσφατα και με πολλούς δισταγμούς. Αλλά και τό εργατικό κίνημα τό ίδιο δέν έδωσε παρά σπάνια στην Ιστορία του και στίς επιστημονικές της απαιτήσεις περισσότερη προσοχή άπ' όση απαιτούσαν οι καθημερινές ανάγκες τής πολιτικής και τής προπαγάνδας»⁹.

Παρόλα αυτά κανένα κοινωνικό κίνημα δέν έχει δείξει παρόμοιο δεσμό με τήν Ιστορία του, ούτε τέτοια ανάγκη νά συνδέει τό παρελθόν με τό παρόν, όσο τό εργατικό κίνημα. Η εργατική τάξη με τήν εϋθύνη τής τελεολογικής τάξης πού τής αποδίδεται χρειάζεται τήν ιστορική συνείδηση κι επομένως τή γνώση του παρελθόντος της για νά φέρει σε πέρας τήν άποστολή της.

Τό ενδιαφέρον για τήν Ιστορία του εμφανίζεται με τή γέννηση του εργατικού κινήματος. Οι οργανωμένοι εργάτες του 19ου αιώνα ήταν ευαίσθητοι στην Ιστορία και είχαν βαθιά συνείδηση τής ιστορικής έμβέλειας του κινήματός τους. Έπαναλάμβαναν τή φράση του Johann Jacoby: «οι μέλλοντες Ιστορικοί του πολιτισμού θά δίνουν μεγαλύτερο βάρος στην Ιστορία και τής πιό μικρής εργατικής ένωσης άπ' όσο σε μία μεγάλη ναπολεόντεια ήττα»¹⁰. Τήν πρώτη αυτή περίοδο πού

8. Αυτό υπαινίσσεται, άν και πολύ συνεσταλμένα, ό Jean Chesnaux, *Du passé faisons table rase? A propos de l' Histoire et des Historiens*, Fr. Maspero, Παρίσι, 1970, σ. 29.

9. Βλ. Amali, *Instituto Feltrinelli*, 1961 III, σ. 689

10. Έτσι παρατίθεται αυτή ή φράση από τόν εργάτη τυπογράφου Carl Hillmann, «Die Internationale Arbeiterassoziation (1864-1871). Ihre Geschichte, Program und Tätigkeit», Separatdruck aus *Korrespondent fun Deutschlands Buchdraucker und Schriftgiesser*, 1871, σ. 5.

άπλώνεται ως τό τέλος τοῦ αἰώνα, οἱ ὀργανωμένοι ἐργάτες εἶν' ἐκεῖνοι πού γράφουν τήν ἱστορία τῶν ὀργανώσεών τους, εἶτε γιά νά κάνουν τόν ἀπολογισμό τους, εἶτε γιά ν' ἀντικρούσουν συκοφαντίες κατασκευασμένες ἀπό συγγραφεῖς καί ἀρθρογράφους, «αὐτούς τοὺς χαρτοπόντικες πού χρηματίζονται ἀπό τήν ἀρχουσα τάξη»¹¹.

Πρὶν ἀπό τό 1914, οἱ βίαιες συγκρούσεις πάνω στήν κληρονομιά τῆς 1ης Διεθνούς καί στίς ἀποτιμήσεις τῆς τροφοδοτοῦν βασικά τή σκέψη τῶν ἐνταγμένων ἱστορικών. Οἱ μπακουινικές (Guillaume, Nettlau), οἱ προυντοινικές (Puech), οἱ μαρξιστικές (Jaechk, Riazanov, Steklon, Mehring) ἐρμηνεῖες γεννιοῦνται μέσα στά πυρά τῆς πολεμικῆς καί ὑπόκεινται συχνά στήν κριτική ἐπιζώντων μαρτύρων εἶτε «ἀστῶν» ἱστορικών μέ ἀναμφισβήτητο κύρος, ὅπως ὁ Grünberg, ὁ Meyer, ὁ Bourgin. Οἱ «κλασικοί» τῆς ἐργατικῆς ἱστορίας ἔχουν ἀναμφισβήτητα λογοτεχνικές ἱκανότητες καί ἀνθεκτική γνώση. Καθώς ὁμοῦ παίρνουν μέρος στή σύγκρουση τῆς ΑἰΤ, Ἐργατικῆς Διεθνούς, βλέπουμε νά ἐπαναλαμβάνουν τά ἐπιχειρήματα, τίς προκαταλήψεις, τόν τρόπο δικαίωσης τῶν ἀπόψεών τους πού χρησιμοποιοῦν οἱ πρωταγωνιστές.

Τό ἱστορικό πεδίο ἔτσι στενεύει καί περιορίζεται στίς διαστάσεις τῶν ἰδεολογικῶν διαφωνιῶν. Μέ τόν τρόπο αὐτό, μέσα ἀπό μιά ὀρισμένη προβληματική, ἡ ἱστορία τῆς Διεθνούς μετατρέπεται σέ μονομαχία μεταξύ θεωρητικῶν κεκλεισμένων τῶν θυρῶν. Ἀπό τότε, οἱ ἐπίγονοι ἀρκέστηκαν τίς περισσότερες φορές στό «νά μεταγράψουν τοὺς θρύλους» καί «νά διαιωνίζουν τίς καταγγελίες», δίχως μάλιστα νά ἔχουν οὔτε τή διανοητική ἀξία οὔτε τήν εἰλικρίνεια ἐνός Riazanov ἢ ἐνός Guillaume —οὔτε πολύ περισσότερο τήν ἱκανότητά τους νά χρησιμοποιοῦν ἀνέκδοτες πηγές ἀσύγκριτου πλούτου. Γιά νά δώσουν μάλιστα στόν ἑαυτό τους αὐτοὶ οἱ ἐν ἐνεργείᾳ προπαγανδιστές κάποιον ἐπιστημονικό καθωσπρεπισμό, γλύστησαν σ' ἕναν ἀκαδημαϊκό λογιωτατισμό μέ στόχο τήν ἀπόκρυψη τῶν χειρισμῶν πού κατασκεύαζαν μιά ἱστορία τῆς ὁποίας τό μόνο σημεῖο ἀναφορᾶς εἶναι ἡ ἀποψη τῆς ἐξουσίας.

Ἐχοντας συνείδηση ὅτι κάνει πολιτικό ἔργο ἡ πλειάδα τῶν ἱστορικών, πού βρίσκονται διαρκῶς σέ κατάσταση μάχης στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἄρχισε νά βάζει ἐρωτηματικά στοὺς στόχους τῆς ἱστορίας τοῦ σοσιαλισμοῦ. Οἱ ἀπαντήσεις πού ἔδωσαν ἔχουν μεγάλο ἐνδιαφέρον. Τό 1904, στά 40χρονα τῆς ΑἰΤ Ἐργατικῆς Διεθνούς, ὁ G. Jaechk γράφει πῶς, δταν μιά γενιά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δίνει τή σκυτάλη στήν ἐπόμενη, πού πρέπει ν' ἀποκτήσει τήν πείρα τοῦ παρελθόντος, μάλιστα ἐνός σοσιαλδημοκράτη ἱστορικοῦ εἶναι τό παρακάτω: «ἡ νέα γενιά πρέπει ν' ἀποκτήσει πλήρη γνώση γιά τίς συνθήκες, τοὺς ἀγῶνες καί τίς νίκες τῶν προηγούμενων, ἔτσι ὥστε νά ξέρει σέ ποῖο ἱστορικό πεδίο εἶναι τοποθετημένη καί ἀγωνίζεται. Γι' αὐτό, δταν ἡ ἐργατική τάξη γιορτάζει ἀναμνηστικά γεγονότα, κάνει μιά πράξη πολύ σημαντικότερη ἀπ' ὅσο μιά τελετή. Μιά πράξη μέ νόημα ἐπαναστατικό γιατί ἀντιμετωπίζει τό ταξικό τῆς παρελθόν μέ τό φῶς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας καί συγκρίνει συγχρόνως τοὺς στόχους τῆς μ' ἐκείνους πού ἄλλοτε ἔθετε στό κίνημα μιά γενιά πῶς γενναϊόδωρη»¹². Ἡ φράση αὐτή δέν χρειάζεται σχόλια. Ὅπως γράφει ὁ Hobsbawm: «Ἡ

ἀναστυλωση τοῦ ξεχασμένου ἀλλά χρήσιμου καί ἀφθαρτοῦ παρελθόντος εἶναι ἔργο πού ἀνήκει στοὺς ἱστορικούς»¹³.

Ἡ παραφθορά βρίσκεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο «ἀναστυλώνεται» καί χρησιμοποιεῖται ἡ ἱστορία-πάρδοση, δταν ἀντικαθιστᾶ τήν πραγματική καί ζωντανή ἱστορία μέ τοὺς «ριζωμένους θρύλους γιά τό κόμμα»¹⁴ καί ὁ ἱστορικός ἀφιερώνεται ἔτσι στήν παραγωγή μύθων.

Γιά τό θέμα αὐτό εἶναι ἀποκαλυπτικές οἱ διαφορές πού παρατηροῦνται στά κείμενα τῶν ἱστορικών τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας πρὶν τό 1914 καί τοῦ μπολσεβικικοῦ κόμματος μετά τή ρωσική ἐπανάσταση. Ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης τῆς ἱστορίας καί ἡ χρησιμοποίησή της κατασκευάζουν ἕνα παρελθόν ἐξιδανικευμένο πού τελικά καταλήγει σέ παρελθοντολογία «τὴν ἀντιδραστική λατρεία τοῦ παρελθόντος», ὅπως λέει ὁ Μάρξ. Ἀπό τή λατρεία τῶν ἡρώων καί τὴν ἐξάρση τῶν νικῶν φτάνουν στόν παραμερισμό κάθε βαριάς κληρονομιάς. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μετατρέπεται σέ ἰδεολογία, σέ δίδαγμα. Ἐτσι παραφθαρμένη καί ἀπογυμνωμένη ἀπό κάθε ζωντανό στοιχείο, μέ τυποποιημένες φράσεις καί στεροειδῆ γλῶσσα, ἀπομακρύνει ἀπό τήν ἐποχή γιά τὴν ὁποία μιλάει καί ἀποδυναμώνει τή συλλογική μνήμη τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Εἶναι ἐντυπωσιακή ἡ τεράστια ἀπόσταση, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στή μαρξιστική ἱστορική θεωρία —τόν ἱστορικό ὕλισμό— καί τό εἶδος τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού ἀπό τότε βαφτίστηκε «ἱστορία τοῦ κόμματος». Δέν πρόκειται γιά ἱστορία. Εἶναι ἕνας παραδοσιακός ἱστορικισμός, ἠθικολογικός, ἐπιπεδος καί κοινότυπος, ἀποτελεῖ ἀντιγραφή τῆς ἱστορίας τῶν κυρίαρχων ἰδεῶν καί ἐξυπηρετεῖ παρόμοιες μέ αὐτὴ στόχους¹⁵. Ἀπό πηγή καί μέσο ἀναγνώρισης μετατρέπεται σέ ἐργαλεῖο δικαίωσης, αὐτοδικαίωσης. Ἡ βασική τῆς λειτουργία εἶναι ἰδεολογική: ἐπιδιώκει νά ἐξασφαλίζει τή συνοχή, ν' ἀποδείξει τή συνέχεια, νά διαιωνίσει τοὺς ἐπίσημους μύθους πού κατέχουν τὴ θέση ἐμπνευμένων.

Ἐτσι ἡ ἱστορική σκέψη προσανατολίζεται ἀπό τὴν εἰκόνα πού ἔχουν τὰ ἐργατικά κόμματα γιά τόν ἑαυτό τους καί ἀπό τὴν ἐντύπωση πού θέλουν νά δώσουν. Ἡ ἐπιλογή τῶν πηγῶν καί ἡ βολονταριστική ἀντιμετώπιση τῆς ἱστορίας ἐυκολύνουν τό ἔργο καί καθορίζουν τὴν ὀπτική γωνία: τὰ γεγονότα πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἐπίσημη ἀποψη ὑπογραμμίζονται καί ἀποκαλοῦνται οὐσιώδη, ἐνῶ ἐκεῖνα πού τὴν ἀντικρούουν ἢ πού δέ χρησιμοποιοῦν στίς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς ἀποκαλοῦνται περιθωριακά ἢ ἀγρηστα. Μιά τέτοια κατάταξη τῶν

11. Στό ἴδιο, σ. 1.

12. Gustav Jaechk, Die Internationale. Eine Derschrift zur Virzig-jährigen Gründung der Internationalen Arbeiter-Assoziation, Λειψία 1904, σ. 111.

13. Eric Hobsbawm, ὁπ., σ. 375.

14. Ἡ ἐκφραση εἶναι τοῦ Franz Mehring.

15. Γενικά, στό σοσιαλδημοκρατικό στρατόπεδο «κάπου σκάλωνε ἡ πειστική συνεργασία τοῦ Κάρλ Κάουτσκι, βασικοῦ θεωρητικοῦ τῆς ἱστορίας, μέ τίς ἐδικευμένες στήν ἱστορία (fachwissenschaftliche Geschichts-darstellungen) σοσιαλδημοκρατικές μελέτες». Βλ. Wolfgang Zorn, Engagierte und werturteilsfreie Geschichtswissenschaft in Die Funktion der Geschichte in unserer Zeit, Στουτγάρδη, Ernst Klett Verlag, 1975, σ. 76-77.

γεγονότων οδηγεί από τις απαιτήσεις μιάς ιστορίας χρησιμοθηρικής σε μιά ιστορία προπαγανδιστική. Παρά τις διακηρύξεις για την ιστορική αλήθεια σάν τή μόνη πού εξυπηρετεί τήν εργατική τάξη, τά γεγονότα και τά ντοκουμέντα πού προορίζονται για δημοσιότητα λογοκρίνονται. 'Ακόμα και ή συγγραφική κληρονομιά του Μάρξ θά ύποστεί τέτοιες παρεμβάσεις πρίν τό 1914. Τότε όμως αυτή ή παραποίηση γίνεται ακόμα δειλά και περιορισμένα. 'Από τή δεκαετία του 1920 και μετά θά οργιάσει και θά κυριαρχήσει μέ τήν όνομασία «άποψη του κόμματος».

Πρέπει νά σημειώσουμε ότι φυλακες τών επίσημων μύθων, πού όνομάστηκαν παράδοση και καθώς θεσμοθετήθηκαν διαιωνίζονται, είναι τίς περισσότερες φορές οί «παλιοί», οί ήγέτες μέ τή μεγαλύτερη αίγλη. Οί προσωπικές τους άναμνήσεις πάνω σε θέματα άμφισβητούμενα βάρυναν πολύ περισσότερο από τήν κριτική, «λεπτομερή και άποστειρωμένη» εργασία τών ιστορικών. 'Εναντία σ' αυτές τίς άνησυχητικές μεθόδους στάθηκαν λίγοι ένταγμένοι ιστορικοί. "Ένας άπ' αυτούς ήταν ό Franz Mehring πού είχε επιπλέον επιβολή, αξία, θεωρητικές ικανότητες και κριτικό πνεύμα σπάνια για τήν εποχή πρίν τό 1914. 'Ο Mehring δέν διστάζει νά γράψει για τά άπομνημονεύματα του Μπέμπελ (όπου περιέχονται —σε σχέση μέ τήν πολεμική πού ξέσπασε στά χρόνια 1870— βαριές κατηγορίες έναντίον του Von Schweitzer, παρόλο πού ή ιστορική κριτική τήν άνασκεύασε άργότερα) πώς «ό μεγάλος ήγέτης δέν είχε ιστορικές ικανότητες»¹⁶. Και διαπιστώνει μέ κριτική πονηριά: «Τά άπομνημονεύματα μās δίνουν τήν εικόνα του ανθρώπου πού τά έγραψε και τουτο κυρίως από τόν τρόπο μέ τόν όποιο παραθέτει τά γεγονότα. 'Ο Μπέμπελ όρθά επικαλείται τήν είλικρίνεια και τήν αλήθεια ως βασικές προϋποθέσεις ενός τέτοιου κειμένου. Μπορεί όμως κανείς νά παίξει μέ τήν είλικρίνεια και τήν αλήθεια, όπως άποδεικνύουν κάποια διάσημα 'Απομνημονεύματα»¹⁷.

'Ο Mehring ύπερασπίζεται και εφαρμόζει μιάν άλλη αντίληψη για τήν εργατική ιστορία κι έναν άλλο τρόπο για τήν αντιμετώπιση τών σχέσεων παρελθόντος-παρόντος. Δέν άρνείται ότι τó παρόν είναι εκείνο πού γεννάει τό βαθύτερο κίνητρο του ενδιαφέροντος για τήν ιστορία. 'Απορρίπτει όμως τήν προέκταση του παρόντος

πάνω στο παρελθόν ή τό αντίστροφο. Στόχος του, μέσα από τή μελέτη τής ιστορίας και τήν εμφάνιση τών πραγματικών προβλημάτων τής επικαιρότητας, είναι ή κατανόηση του παρόντος. Πιστεύει όμως ότι δέν ύπάρχει για τόν ιστορικό δυνατός συμβιβασμός ανάμεσα στις άναγκαιότητες τής στιγμής και στήν ιστορική αλήθεια. 'Η ιστορική αλήθεια πρέπει νά κυριαρχεί πάνω σ' όλα τά συμφέροντα, ακόμα κι αν όνομάζονται συμφέροντα του κόμματος ή λόγοι εκτάκτου ανάγκης. Και ό ιστορικός αυτός τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας περηφανεύεται πώς δέν έκανε κανένα συμβιβασμό ούτε προς τούς «όρθόδοξους», από τόν Κάουτσκι ως τό Riazanov, ούτε προς τούς ήγέτες του κόμματος, τόν Μπέμπελ ή τόν Auer, πού τόν χτύπησαν επανειλημμένα. 'Τό 1918, στον πρόλογο τής κλασικής σήμερα βιογραφίας του Μάρξ πού έγραψε, άντιστέκεται στους ήγέτες για τελευταία φορά και ύπογραμμίζει ότι «μην ύποχωρώντας ούτε βήμα στήν πνευματική τρομοκρατία, έγραψε για τίς σχέσεις του Λασάλ και του Μπακούνιν μέ τό Μάρξ, άγνωώντας τούς κομματικούς μύθους και άκολουθώντας τούς νόμους τής ιστορικής αλήθειας»¹⁸. Δέ διστάζει μάλιστα ό συνεπής αυτός μαρξιστής νά δώσει δικίο στον Μπακούνιν και όχι στο Μάρξ, όπως μέσα στή μνημειώδη του ιστορία τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας νά ένοχλήσει τήν εύαισθησία ή τόν κονφορμισμό τών αγωνιστών. Συλλαμβάνει τό άντικείμενο και τή χρήση τής ιστορίας ως κριτικό συλλογισμό πάνω στή θεωρητικά στηριγμένη πρακτική πού είναι τό παρελθόν. "Όταν κυκλοφόρησε ή 'Ιστορία τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, προκάλεσε πλήθος φήμες μεταξύ τών οργανωμένων, καθώς

16. Franz Mehring, Gesammelte Schriften, Aufsätze zur Geschichte der Arbeiterbewegung, tom. IV, Βερολίνο, Dietz Verlag, 1964.

17. Στο ίδιο, tom. IV, σ. 59.

18. Βλ. Franz Mehring, Karl Marx, Geschichte seines Lebens, (Κάρλ Μάρξ, Ιστορία τής ζωής του), Λειψία 1918. Στόν ίδιο πρόλογο μέμφεται μία άλλου είδους πνευματική τρομοκρατία πού άσκειται μέ ένα όρισμένο καθιερωμένο ύφος. «Κάθε έργο ιστορικό είναι συνάμα τέχνη και επιστήμη (...) Δέν θυμάμαι αυτή τή στιγμή ποιός είχε τήν βαρόγδουπη ιδέα ότι οί αισθητικές θεωρήσεις δέν έχουν τίποτε νά κάνουν μέ τήν ιστορική επιστήμη. 'Αλλά όφείλω, μέ ντροπή μου νά μολογήσω ότι δέν μισώ τόσο τήν άστική κοινωνία όσο εκείνους τούς άστηρούς στοχαστές πού για νά σοκάρουν ίσως τό Βαλταίρο θεσμοθέτησαν ότι ή πληκτική γραφή είναι ή μόνη παραδεκτή».

υποβάλλει τούς κομματικούς θρύλους σέ κριτική ανάλυση. Στή δεύτερη έκδοση απαντάει σέ όσα λέχθηκαν όρίζοντας μέ τά παρακάτω λόγια τό ρόλο τοῦ ιστορικοῦ πού εἶναι ένταγμένον στό έργατικό κίνημα:

«Κανείς δέν μπορεί νά δεί καθαρότερα από τόν ιστορικό ενός έπαναστατικοῦ κόμματος τά αίτια τῆς αὐτοδικαίωσης καθώς καί τόν ἀναπόφευκτο ἀντικειμενικό χαρακτήρα τῆς παράδοσης καί τῶν ἐξιδανικεύσεων. Κανείς όμως συγχρόνως δέν έχει όσο αὐτός ὑποχρέωση νά μένει ἀνεπηρέαστος ἀπό αὐτά. Ἐνα ιστορικό κείμενο πού θά σιωποῦσε μέ σύνεση μπροστά σ' ἕνα θρύλο, όσο κατανοητός καί δικαιωμένος κι ἂν εἶναι, θά ἔχανε αὐτόματα κάθε ἀξία. Παρόλο πού τό έπαναστατικό κόμμα ὑπόκειται στή μοίρα τῶν ἐμπολέμων καί πρέπει νά κατασκευάζει τούς θρύλους του καί τό κύρος του, δέν εἶναι καθόλου σωστή ἡ περιφρημική συμβουλή τοῦ Moltke πώς πρέπει μέ τρόπο τεχνιτῶ νά κατασκευάζει θρύλους καί κύρος σάν ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς συνοχῆς του. Ἀντίθετα αὐτό πού τοῦ εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἀπαραίτητο εἶναι ἡ διαρκής αὐτοκριτική. Γιά τοῦτο νομίζω πώς μοῦ ἐπιτρέπεται νά πῶ ὅτι ἡ έργασία μου γιά τήν ἱστορία τοῦ κόμματος κατέκτησε τό δικαίωμα ὑπαρξῆς τῆς»¹⁹.

Μιά τέτοια σύλληψη τῆς έργατικῆς ἱστορίας, πού εἶναι συγχρόνως στρατευμένη καί κριτική, ἀκριβῶς γιατί θέλει νά εἶναι ἀγωνιστική καί ὄχι καταγραφική ἀγιογραφῶν προορισμένων νά δαιωνίζονται τίς ἀποδεκτές συμβατικότητες, δέν κατάφερε νά ζήσει γιά πολύ καιρό. Ἡ ἐπίσημη ἱστοριογραφία τοῦ έργατικοῦ κινήματος στά χρόνια 1920-1950 ἀποτελεῖ τήν πλήρη ἄρνηση μιᾶς κριτικῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας. Μόνο κάποιοι μεμονωμένοι ἱστορικοί, κάτοχοι μιᾶς ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, ὅπως ὁ Arthur Rosenberg (γιά τούς ἰσοίους «σοσιαλισμός εἶναι κάτι πολύ περισσότερο ἢ ἀπό σκαλοπάτι στήν καριέρα τους»²⁰), θά συνεχίσουν τόν ἀχαρο ρόλο τοῦ δασκάλου, καταπολεμώντας τούς μύθους πού ἔγιναν δόγματα καί δαιωνίζονται ἀπό ἰσχυρούς ἰδεολογικούς μηχανισμούς.²¹

Ἡ διαδικασία μετατροπῆς τῆς ἱστορίας τοῦ έργατικοῦ κινήματος σέ μυθολογία, πού ξεκίνησε τήν ἐποχή τῆς ἀναθεωρητικῆς κρίσης, βρίσκει τή δεκαετία τοῦ 1920 τή θεσμική τῆς μορφή. Οἱ ὀργανώσεις καί τά κόμματα διεκδικοῦν τό δικαίωμα ν' ἀντιπροσωπεύουν, νά διαμορφώνουν καί νά ἐλέγχουν τή μνήμη τοῦ έργατικοῦ κινήματος.

Μέ τή μεγάλη διάσπαση πού ἀκολούθησε τήν κἀταρρευση τῆς 2ης Διεθνούς καί βάρυνε μέ τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, τήν ἱστορία τοῦ έργατικοῦ κινήματος ἰδιοποιήθηκαν ὀριστικά οἱ πρωταγωνιστές τῆς διάσπασης. «Ἀπό τότε, ἡ ἱστοριογραφία τοῦ έργατικοῦ κινήματος (σοσιαλιστική καί κομμουνιστική) ἀποτελεῖ βασικό ὄπλο τῆς ἰδεολογικῆς διαμάχης ἀνάμεσα στίς διάφορες φράξιες τοῦ κινήματος αὐτοῦ»²². Ἡ ἱστορία μετατρέπεται σέ μέσο μέ τό ὅποιο οἱ διαφωνοῦντες δικαιώνουν τίς καταδίκες καί θεμιτοποιοῦν τίς ἡγεμονικές βλέςεις. Ἐργαλεῖο πολεμικῆς, προπαγάνδας καί ἰδεολογικῆς παιδαγωγικῆς, ἡ καθοδηγητική ἱστορία γίνεται «ἐπιστήμη νομιμοποίησης», τό βάρδο τοῦ ἰδεολογικοῦ οἰκοδομήματος πού ἔχτισε ὁ μηχανισμός.

Μέσα στό σύστημα αὐτό σκέψης καί λειτουργώντας

μέ δρους ἐξουσίας, ὁ ἱστορικός λόγος ἐμποτίζεται ἀπό ἐθνικισμό, τό Κράτος πού βγαίνει ἀπό τήν Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ τό κεντρικό σημεῖο ἀναφοράς. Στήν πραγματικότητα, ὁ ἰδεολογικός μηχανισμός δέν ἐφευρίσκει τίποτα. Συλλέγει τά ὑπάρχοντα πρότυπα καί τά χρησιμοποιεῖ γιά τούς σκοπούς του. Ἡ παρατήρηση τοῦ Karl Korsch τοῦ 1930 γιά τήν ἱστοριογραφία τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης μᾶς δίνει ἕνα ενδιαφέρον ἀντίστοιχο: «Ἡ πολιτική αὐτή ἱστοριογραφία σκοπεύει ἀπλῶς νά κάνει νά συμπέσουν ἡ ἐπανάσταση μέ τό πολιτικό ἀποτέλεσμα πού εἶχε σ' ἕνα ὀρισμένο σημεῖο τῆς ἐπαναστατικῆς ἐξέλιξης καί τό ὅποιο θά τοποθετεῖ ἄλλοῦ ἢ κάθε μία ἀπό τίς ὁμάδες τῶν ἀστῶν ἱστοριογράφων»²³.

Ἡ σταλινική ἱστοριογραφία ἔχει ἀναγάγει τήν παραποίηση σέ σύστημα. Μέ τή βοήθεια ἀπίστευτων παραφθορῶν, πού ποδοπατοῦν καί περιφρονοῦν τήν ἱστορική πραγματικότητα, ὁ σταλινισμός ἐσβυσε, κατακρεοῦργησε, ξανακατασκεύασε μεθοδικά τό παρελθόν καί τό ἀντικατέστησε μέ τήν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, τούς μύθους του, τήν αὐτο-ἔμνηση του.

Ὅσο γιά τήν ἱστορία τοῦ διεθνούς έργατικοῦ κινήματος μετατρέπεται καί αὐτή σέ μιά μαρμαρωμένη συλλογή ἀπό εἰκόνες νεκρές καί παραποιημένες, κενές ἰπό οὐσιαστικό περιεχόμενο, κακοποιημένα ἀντίγραφα ὅπου τό παρελθόν σχεδόν δέν ἀναγνωρίζεται. Ὁ ρόλος πού ὁ σταλινισμός ἀποδίδει στό κατασκευασμα πού ὀνομάζει ἱστορία καί τό ὅποιο θά ἐπιβάλει ἐναντία ἀκόμα καί στήν ἀληθοφάνεια, ἐκφράζει μεγάλο φόβο μπροστά στήν ἱστορική πραγματικότητα, καθώς τή μεταμφιέζει, τήν παραφθείρει, τήν παραμορφώνει γιά νά τήν κάνει πεδίο τοῦ κονφορμισμού καί τῆς ὑποταγῆς. Μέ τή βοήθεια ενός φανταστικοῦ καί εἰδωλοποιημένου παρελθόντος, ἀπογυμνωμένου ἀπ' ὅλα τά στοιχεῖα πού θυμίζουν τήν πραγματικότητα, ἡ ἐξουσία ἐπιδιώκει ὄχι μόνο νά παραποιήσει τήν εἰκόνα τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλά νά καταστρέψει τήν ἴδια τή δυνατότητα ἀντίληψης τῆς πραγματικότητας. Γιά τοῦτο εἶναι κάθε λίγο ἀναγκαῖο νά ὑπόκειται σέ ἀναίσθησια καί παραμόρφωση ἡ ὁμαδική μνήμη, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἐλέγχεται ἀπόλυτα ἀπό τή στιγμή πού τό παρελθόν ἀντιμετωπίζεται σάν κρατικό μυστικό καί ἡ πρόσβαση στό ντοκουμέντα ἀπαγορεύεται.

Τῆ δεκαετία τοῦ 1920, μέ τεράστιες ὑλικές θυσίες καί παραδειγματική ἐπιμονή ὁ Riazanov καί οἱ συνεργάτες του μάζεψαν ἀπ' ὀλόκληρο τόν κόσμο τά σκόρπια ντοκουμέντα τοῦ έργατικοῦ κινήματος γιά νά τά σώσουν. Ὡστόσο τά ἀρχεῖα ἔγιναν φυλακῆς ὅπου κλειδωμένα ἔν ντοκουμέντα φρουροῦνται αὐστηρά ἀπό ἐπιστοχούς φύλακες. Ρόλος τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νά δικαιῶνει

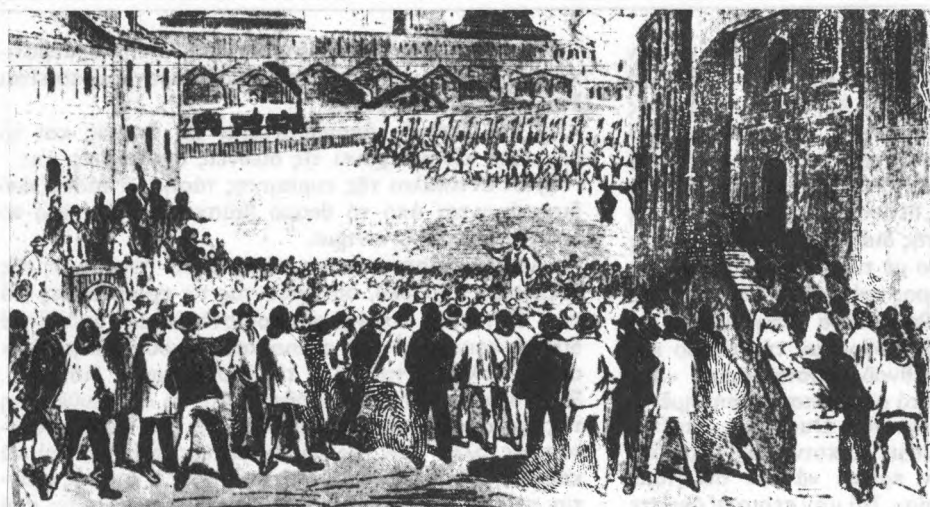
19. Σημειώσεις στη δεύτερη έκδοση τῆς ἱστορίας τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τόμ. I, σελ. 375.

20. F. Mehring, ὁ.π., τ. IV, σελ. 507.

21. Ὁ Ἄρθουρ Ρόζενμπεργκ διατυπώνει τήν ἀπαίτηση γιά μιά ἀνοιχτά στρατευμένη ἱστορία, μὴ συμβατική, πού ἐπίσης δέν θά καταφεύγει στόν ἱστορικισμό. Καί καλεῖ σέ μιά ἐνσυνείδητη τοποθέτηση, ἐπαγγελματική ἀλλά ὄχι ἰδεολογίζουσα, τοῦ ἱστορικοῦ πού θά ἀνανεώνει τήν ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα μέσα ἀπό καινούργιους ἐπιστημονικούς φωτισμούς τῆς πραγματικότητας καί μέ βάση μιάν ἀνανεωμένη προβληματική.

22. Βλ. τήν ἔκθεση τοῦ Hans-Josef Steinberg, στό Jahrbuch Arbeiterbewegung 2, σ. 274-275.

23. Ἐλέπε τήν ἔκθεση τοῦ Karl Korsch, «Das Problem Staatseinheit

τήν πολιτική έξουσία, νά εξωραΐζει τίς θέσεις πού παράγει ὁ ἰδεολογικός μηχανισμός καί ὄχι νά ἐργάζεται πάνω σέ ἀνέκδοτα στοιχεῖα πού θά μπορούσαν νά ξεκαθαρίσουν γεγονότα ἢ προβλήματα τοῦ παρελθόντος. Τό 1931 στό γνωστό φοβερό γράμμα του πρὸς τή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ *Προλεταριακή Ἐπανάσταση*, μέ ἀφορμή τή συζήτηση πού προκάλεσε ἡ μελέτη τοῦ Sluckij πάνω στίς θέσεις τῶν μπολσεβίκων μέ τή 2η Διεθνή, ὁ Στάλιν γράφει: «Ποιός ἄλλος ἐκτός ἀπό τοὺς ἀγιάτρευτους γραφειοκράτες μπορεῖ νά ἐμπιστευέται μόνο τά χαρτιά, τά ντοκουμέντα; Ποιός ἄλλος ἐκτός ἀπό τοὺς χαρτοπόντικες ἀγνοεῖ ὅτι πρέπει νά κρίνουμε τοὺς ἡγέτες κυρίως ἀπό τίς πράξεις τους καί ὄχι μόνο ἀπό τίς δηλώσεις τους;» Ἐτσι ὁ Στάλιν ἐπιβάλλει τήν ἐρμηνεία του, οἱ χαρτοπόντικες καταλήγουν στή Σιβηρία καί τά περίφημα ντοκουμέντα παραμένουν ἀκόμα ἀπόρρητα.

Ὁ σταλινισμός ἀνήκει στό παρελθόν. Οἱ ἀναλήθειες καταγγέθηκαν καί ἀντικαταστάθηκαν ἀπό... μισές ἀλήθειες. Ἡ συλλογική μνήμη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δέν πάσχει πιά ἀπό ἀμνησία, ἀλλά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀλλοιωμένη. «Ἡ τεράστια ἐξουσία τῆς ἀλλοτρίωσης τῶν συνειδήσεων», πού ἄσκησε ὁ σταλινισμός, οἱ καταστροφές πού προκάλεσε, μποροῦν νά μετρηθοῦν ἀπό τό πόσο βαθιά ριζωμένα εἶναι σήμερα τά στερεότυπα, ἀπό τό πόσο τά ψεύδη ἀποτελοῦν ἀποδεκτές ἀναφορές καί ὄχι μόνο γιά τοὺς ὀργανωμένους, ἀλλά εὐρύτερα γιά τή φωτισμένη κοινὴ γνώμη. Ἐτσι οἱ ἀδιάκοπες παραλλαγές καί συνεχεῖς μεταμφιέσεις τῆς ἱστορίας τοῦ ΚΚΣΕ ἢ τῆς Κομιντέρν ἀντιμετωπίζονται σάν θεμελιώδεις ἀναθεωρήσεις μιᾶς ὀπτικής καί μιᾶς πρακτικῆς τῆς ἱστορίας.

Γιά τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἐγινε περίπου τό ἴδιο. Ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἐπιστήμη νομιμοποίησης. Καί φαίνεται ὅτι μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση τῆς ἱστορίας εἶναι γενικότερα ἀρεστή. Ἐδῶ καί δέκα μόλις χρόνια, ἡ «ἀντι-ἀναθεωρητική καί ἀντισταλινική νέα ἀριστερά», μέγας λογοκριτής τῆς πανεπιστημιακῆς ἱστορίας, πού τήν ἀπορρίπτει σάν ἀστική, ἐπιδεικνύει τήν ἴδια «παραδοσιακή» συμπεριφορά ἀπέναντι στήν ἱστορία, ἀκολουθώντας τήν πεπατημένη τῶν «σταλινικών» ἢ τῶν «σοσιαλδημοκρατῶν» καί στριμώχνει τό παρελθόν σέ παρόμοια καλοῦπ α.

Οἱ ἰδεολόγοι τῆς ἐξωκοινοβουλευτικῆς ἀντιπολίτευ-

σης στή Γερμανία τῆ δεκαετία τοῦ 1960, τό ἴδιο: «ἔψαξαν τή δικαίωσή τους στό παρελθόν, χρησιμοποίησαν τήν ἱστορία σάν τούρτα, ἀπ' ὅπου ὁ καθένας μπορεῖ νά κόβει τό κομμάτι πού ταιριάζει στό γούστο καί τήν δρεξή του»²⁵. Πηγή καί ὄργανο νομιμοποίησης ἔτσι, ἡ ἐργατικὴ ἱστορία κατάντησε ἀποθήκη ἐνδymατολογίου ὅπου κάθε φράζια, κάθε ὁμάδα βρίσκει κάθε στιγμή τό στοιχεῖο πού δικαιώνει τίς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Ἐάν «δικαίωμα συμμετοχῆς στή συλλογική μνήμη σημαίνει δικαίωμα καθορισμοῦ κάθε στοιχείου πού βαρύνει ἢ βοηθάει ἀπό τό παρελθόν»²⁶, οἱ διανοητικοὶ ἀκροβατισμοὶ αὐτοὶ πετυχαίνουν ὥστε, στό ὄνομα τῆς «λαϊκῆς κοινῆς λογικῆς», ἡ ὑποθετικὴ ἄσκηση αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος νά παραδίδεται ἀπό τή μιὰ μειοψηφία στήν ἄλλη.

Ἡ καταπολέμηση ὅμως τῆς πρακτικῆς αὐτῆς μέ τήν καταγγελία της καί μέ τά ἴδια της τά ὅπλα δέ θά θέσει ποτέ τό παρελθόν στήν ὑπηρεσία τοῦ παρόντος. Καμιά ρητορεία, καμιά πολεμικὴ κραυγὴ ἐναντίον «τῆς ἱστορίας-παγίδας» δέν θά σταματήσουν οὔτε τήν παραφθορά οὔτε μιὰ κληρονομημένη καί καταδικασμένη πρακτικὴ. Θά ἀλλάξουν μόνο οἱ παραφθορεῖς. Μιὰ ἐργατικὴ ἱστορία ἀντι-ἱστορικὴ, κοινωλιολογίζουσα ὅσο καί ὁ «λόγιος ἱστορισμός», ἢ ἡ ἱστορικιστικὴ διήγηση, πού καταλήγει σέ προκατασκευασμένα συμπεράσματα, ἐξακολουθεῖ νά κάνει θραύση «στήν ἀριστερά καί τήν ἄκρα ἀριστερά, σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους ὅπου ἀνθεῖ καί θάλλει ἡ αὐταπάτη»²⁷.

Ἡ οἰκθινῆς κυρίως διάσταση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀλλοιώθηκε σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε οἱ μελέτες πάνω στό θέμα αὐτό νά παραλλάζουν συνεχῶς καθὼς βρίσκονται μόνιμα πάνω σ' ἓνα προκρούστειο κρεβάτι. Στό μεθοδολογικὸ ἐπίπεδο οἱ μελέτες αὐτές παραμένουν ἀδύνατες καί ἐμφανίζονται ἀσύνδετες μεταξύ τους. Σήμερα λίγοι εἶναι οἱ ἱστορικοὶ πού ἀγγίζει μιὰ διεθνῆς προβληματικὴ. Ἡ διεθνῆς διάσταση παίξει ὄλο καί περισσότερο ρόλο διακοσμητικὸ, ἢ περιορίζεται σ' ἓνα εἶδος θεσμικῆς προσέγγισης.

Ὡστόσο μιὰ δλοκληρωμένη ἐργατικὴ ἱστορία δέν μπορεῖ νά ἐγκαταλείψει τήν ὀπτικὴ αὐτῆ, δέν μπορεῖ νά

25. B. Rabehl, *Geschichte und Klassen kamp*, Βερολίνο, Rotbuch Verlag, 1973, σ. 5.

26. Ὅπως τό βεβαιώνει ὁ Jean Chesnaux ὁ.π.

27. βλ. *Les Cahiers du forum-Historiae*, N. 3. Juin 1976, σελ. 20.

τήν αναγάγει σέ διακοσμητικό στοιχείο, ούτε νά τήν υποβιβάσει σέ καλούπι άπ' όπου βγαίνουν τά εθνικά πρότυπα. 'Η διεθνής ιστορία του εργατικού κινήματος άποτελεί μιά θεμελιώδη διάσταση, πολυσύνθετη και πλούσια, άποτελεί μάλιστα συγχρόνως έναν τρόπο για νά προσπελάσει ό ιστορικός τό πρόβλημα τής εξέλιξης του σοσιαλισμού. Σίγουρα, οί δυσκολίες πού συναντᾶ ή μελέτη τής θεμελιακής αὐτῆς διάστασης τής εργατικῆς ιστορίας ἔχουν σχέση τόσο μέ τίς μεθοδολογικές ἀβεβαιότητες όσο καί μέ τό εὖρος καί τό πολυσύνθετο, πού ἤδη από τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα ἀναγνώρισαν οί κοινωνιολόγοι πού παρακολουθοῦσαν τήν ἀνοδο καί τίς μεταμορφώσεις τοῦ διεθνοῦς σοσιαλισμοῦ. «Δέν πρέπει ν' ἀντιμετωπίζουμε τό σοσιαλισμό ἀφηρημένα, ἔξω από τόπο καί χρόνο», ἔλεγε ό Durkheim, «πρέπει ἀντίθετα νά τόν συνδέσουμε μέ τό κοινωνικό περιβάλλον όπου γεννήθηκε. Δέν πρέπει νά τόν συζητᾶμε ἀλλά νά τόν κάνουμε ιστορία». Νά μήν περιοριζόμαστε «στόν καθορισμό τής γένεσής του, ἀλλά νά προσπαθοῦμε νά ἀναλύσουμε ἀπό ποιές μεταμορφώσεις πέρασε καί ποιός καθόρισε τίς μεταμορφώσεις αὐτές»²⁸. Τήν ἴδια ἐποχή ό Antonio Labriola περιγράφει ἤδη τή δυσκολία ν' ἀντιμετωπιστεῖ τό θέμα μέ πληρότητα ἐξαιτίας τῶν διαστάσεων καί τοῦ πλοῦτου του. «'Η εἰδικότητα καί ἡ πολυπλοκότητα τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος ἔχουν γίνει τέτοιες πού εἶναι δύσκολο νά τό συλλάβει κανείς στό σύνολό του, νά τό καταλάβει στίς λεπτομέρειές του»²⁹.

Γιά νά ξεπεράσουν αὐτές τίς δυσκολίες, οί συγγραφείς τῶν ἀναριθμητῶν ιστοριῶν τῆς Διεθνοῦς ἢ τῶν ὀριζόντιων περιγραφῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ κατέφυγαν σέ λύσεις πού ἀποδείχτηκαν τεχνάσματα. Διαδόθηκε πρῶτα ἡ μόδα τῆς παραδοσιακῆς ιστορίας τῶν ἰδεῶν, ἔπειτα ἦρθε ό καιρός τῆς περιγραφῆς τῶν διεθνῶν συνεδρίων καί τῶν συγκρούσεων πού ἀντιπαράθεταν τοὺς μεγάλους πρωταγωνιστές στή διεθνή ἀρένα. Τέλος, στίς παραπάνω περιορισμένες προσεγγίσεις ἀντιπαράκειται για διεύρυνση χωρὶς ἀκριβή ὄρια, ἕνα εἶδος ἀντιπαράθεσης τῶν ἐθνικῶν προτύπων, πού θεωροῦνται ὅτι προστιθέμενα ἀντιπροσωπεύουν τό σύνολο καί φτιάχνουν ἔτσι μιά διεθνή ιστορία τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Στήν πραγματικότητα, τό ιστορικό πεδίο ἀντανακλᾶ ἀπλῶς τήν πρακτική τοῦ εργατικοῦ κινήματος, ἐπικυρώνει μιά βαθιά μεταλλαγή. Ἐάν στήν ἀρχή ό διεθνῆς σοσιαλισμός ἦταν τό χωνευτήρι τῆς ιστορικῆς σκέψης για τό εργατικό κίνημα, μέ τήν ἐθνικοποίηση τῶν κινήματων ἔπεσε σέ ἰδεολογική ἐγγύηση καί τέλος σέ ἀπλή ἀναφορά. Ἐποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ἦταν ό περιορισμός τῆς ιστορικῆς σκέψης. Οἱ διαδοχικές Διεθνεῖς ἐπικυρώνουν τήν ἰδέα μιᾶς πυραμίδας πού ἡ κορυφή τῆς ἀναπαριστᾶ κατά κάποιον τρόπο τή Διεθνή καί θεωροῦν σάν ἀξίωμα τήν ὀργανική σύνδεση ἀνάμεσα στό διεθνή σοσιαλισμό καί τή Διεθνή. Ἐἡ εἰκόνα αὐτή ἐπιβάλλεται στή συνείδηση μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς. Ἐτσι, για τό Lucien Febvre ἡ Διεθνῆς παρουσιάζεται σάν ἄθροισμα «πού προκύπτει τόσο ἀπό ἀνταλλαγές (ὄλο καί συχνότερες) ἰδεῶν ἀνάμεσα στή εθνικά κινήματα, πού τό καθένα ἦταν στήν ἀρχή κλεισμένο στόν ἑαυτό του, καί ἀπό διασυνδέσεις ὄλο καί πιο στενές ἀνάμεσα στοὺς ὀργανωμένους σέ κάθε χώρα»³⁰.

Μέ διαδοχικά ὀλισθήματα ἀνάμεσα στήν πραγματικότητα καί τήν ἀρχική αὐτή εἰκόνα πραγματοποιεῖται ἕνα διπλό ἀποτέλεσμα:

1) Ἐἡ Διεθνῆς ἀποκαθίσταται ὡς θεσμός καί τό εργατικό κίνημα χάνει τίς διεθνεῖς διαστάσεις του.

2) Οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυρίαρχης τάσης, οἱ τάσεις πού διαγράφονται ἀπό τό θεσμο βρίσκονται ἔξω ἀπό τό διεθνές εργατικό κίνημα.

Ἐς σημειώσουμε πάνω σ' αὐτό ὅτι στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1880, συνεχίζοντας τίς προσπάθειες για τήν Ἐργατική Διεθνή, οἱ μαρξιστές μιλοῦν ἀκόμα για διεθνή κοινότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ πού θά περιλάβει στοὺς κόλπους τῆς ὄλες τίς τάσεις χωρὶς διάκριση. Ξεκινοῦν ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι «ἡ ἀπελευθέρωση τῆς εργατικῆς τάξης πρέπει νά γίνει ἀπό τοὺς προλετάρους ὄλων τῶν χωρῶν ἐνωμένους καί ὅτι, για νά καθοδηγηθεῖ μέ πιθανότητες ἐπιτυχίας ὁ ἀγῶνας ἐναντία στίς παλιές δυνάμεις τῆς καταπίεσης, πρέπει στή διεθνή ἰσχυρή ἔνωση τῆς ἀντίδρασης καί τοῦ καπιταλισμοῦ ν' ἀντιπαρατεθεῖ ἡ διεθνῆς ἔνωση τοῦ προλεταριάτου, τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού θά ἐπιτρέψει νά βαδίσουν πλάι-πλάι ὄλοι οἱ σοσιαλιστές ἀδιακρίτως γλώσσας ἢ σχολῆς ἐναντία στοὺς κοινούς ἐχθρούς»³¹.

Δύο δεκαετίες ἀργότερα, ἡ γλώσσα τῆς 2ης Διεθνοῦς ἀλλάζει: γίνεται περιοριστική καί ἐγκαταλείπει ἕνα μέρος τῆς ἐνωτικῆς προϋπόθεσης. Οἱ ἀναρχικοί, οἱ ἐπαναστατικοί συνδικαλιστές διαγράφονται ἀπό τίς γραμμές τῆς καί κατά συνέπεια ἀπό τό διεθνές κίνημα.

Ἐσο για τήν 3η Διεθνή, τά ὄρια πού καθορίζει εἶναι ἀκόμα πιο στενά. Οἱ μόνοι πού γίνονται δεκτοί στίς γραμμές τῆς, κι ἐπομένως θεωροῦνται ὅτι μετέχουν στό διεθνές εργατικό κίνημα πού ἡ Διεθνῆς θεωρεῖ πῶς ἐνσαρκῶνει, εἶναι ὄσα κόμματα ὑπογράφουν τά 21 δρακόντεια σημεῖα, πού καθόρισε τό 1920 ἡ δεῦτερη σύνοδος τῆς.

Ἐἡ ἱστορία τῆς Διεθνοῦς ἔγινε ἀπό τό 1920 τό ἐπίκεντρο σκληρῶν ἰδεολογικῶν ἀγῶνων ἀπό τό ἐσωτερικό τῶν βίαιων συγκρούσεων πού ἀντιπαράθεσαν τοὺς λενινιστές μέ τή σοσιαλδημοκρατία. «Ἐἡ 3η Διεθνῆς συνεχίζει καί ὀλοκληρώνει τό μεγάλο ἔργο πού ἀρχισε ἡ Ἐργατική Διεθνῆς», δηλώνει ό Λένιν, διεκδικώντας τή κληρονομιά τοῦ ἐνδοξοῦ προδρόμου. Ἐἡ ἱστορική αὐτή νομιμοποίηση εἶναι ἀπαραίτητη για νά στηρίξει τίς ἡγεμονικές βλέψεις τῆς Κομιντέρν, πού θέλει ν' ἀναγνωριστεῖ σάν ἡ μόνη ἔκφραση τοῦ διεθνοῦς κινήματος. Για νά τό πετύχουν αὐτό ἔπρεπε νά ἐξοντώσουν τή 2η Διεθνή πού ἐξέφραζε τή συνέχεια, τήν ὀργανική ἐξέλιξη καί ἐνσάρκωνε τήν κληρονομιά μισοῦ αἰῶνα εργατικῆς ιστορίας. Ἐπρεπε νά τῆς ἀφαιρέσουν τήν αἴγλη, νά τή συνθλίψουν μέ τό βάρος τοῦ παρελθόντος πού διεκδικοῦσε, νά τῆς ἀφαιρέσουν τό ἠθικό δικαίωμα νά εἶναι ὁ συνεχιστής καί θεματοφύλακας τοῦ».

Τά ὑπολείμματα τῆς τρομερῆς αὐτῆς πολεμικῆς, οἱ ἰδεολογικές ἐπιπτώσεις τῆς δέ διευκολύνουν καθόλου τό ἔργο τοῦ ιστορικοῦ πού θέλει νά προχωρήσει πέρα

28. Lucien Febvre, Histoire du mouvement ouvrier.

29. Der Sozialdemokrat, No 38, 19 Δεκ. 1880.

30. F. Mehring, ὀ.π., τ. IV.

31. Rosa Luxemburg, La crise de la socialdemocratie, (Ἐἡ κρίση τῆς σοσιαλδημοκρατίας), Editions Sociales, Παρίσι 1969, σσ. 194-195.

από τὰ ἐπίσημα συμπεράσματα. Οἱ ἱστοριογραφικὲς παραδόσεις κάνουν τὴν προσπέλαση ἰδιαίτερα δύσκολη. Ἀπὸ τὴ μιά μεριά, τὸ κατηγορητήριο κράτησε πάρα πολὺ καιρὸ τὴ θέση τῆς ἀνάληψης καὶ ἡ αὐτοδικαίωση ὑποκατέστησε τὴν ἱστορικὴ κρίση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ ὄροι Διεθνῆς καὶ διεθνῆς ἐργατικὸ κίνημα συγχέονται ἀπὸ τὸ 1920 τόσο στὴν πολιτικὴ ὁρολογία ὅσο καὶ στὴν ἱστοριογραφικὴ πρακτικὴ. Ταύτιση ὑπερβολικὴ ἀλλὰ συγχρόνως βολικὴ, καθὼς ἐπιτρέπει νὰ λειτουργοῦν πολλὰ ὑποκατάστατα. Θὰ χρειαστεῖ νὰ περιμένουμε τὴ μεθοδολογικὴ συζήτηση τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 γιὰ νὰ καταγγελθεῖ ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στὴν ἱστορία τῆς Διεθνούς καὶ τὴν ἱστορία τοῦ διεθνούς ἐργατικοῦ κινήματος. Τότε εἶναι πού ἡ παραδοσιακὴ προβληματικὴ ἀπορρίπτεται καὶ ξαναρχίζουν νὰ διαγράφονται τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν νέων ἱστορικῶν γιὰ τὸν παραμελημένο, κεφαλαίωδη αὐτὸ τομέα τοῦ σοσιαλισμοῦ.

* * *

Πέρα ἀπὸ τίς συνεχεῖς μεταλλαγές τῆς ἱστοριογραφίας τῆς ἐξαρτημένης ἀπὸ τίς μεγάλες φάσεις ἀνάπτυξης τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος, παρατηροῦμε ἄλλη μιά σταθερὴ κατεύθυνση: τὸ ὄργανωμένο ἐργατικὸ κίνημα ἐρχεται ἀντιμέτωπο μὲ μιά διπλὴ ἀπαιτήση πού ἐπιβάλλει διπλὴ χρῆση τῆς δικῆς του ἱστορίας:

α) *Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὡς πρακτικὴ*, δηλαδή ἐργαστήριο ἀπὸ ἐμπειρίες, ἐπιτυχίες καὶ ἀποτυχίες, πεδίο θεωρητικῆς καὶ στρατηγικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπου ἀκρίβεια καὶ κριτικὴ ἐξέταση ἐπιβάλλονται γιὰ νὰ συλλάβουν τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα κι ἐπομένως ν' ἀνακαλύψουν τὰ κρυμμένα μυστικὰ τους, γιὰ νὰ ἐπινοήσουν, δηλαδή ν' ἀνανεώσουν μὲ ἀφετηρία τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ ἰδωμένη ὡς ἐμπειρία. «Ἀποτελεῖ προνόμιο, πού διαθέτει τὸ συνειδητὸ προλεταριάτο σὲ σχέση μὲ ὅλα τ' ἄλλα κόμματα, ἡ ἱκανότητα νὰ ἀντλεῖ διαρκῶς νέες δυνάμεις ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ παρελθόντος του γιὰ νὰ συνεχίζει τὸν ἀγῶνα τοῦ παρόντος καὶ νὰ πλησιάζει τὸν καινούργιο κόσμο τοῦ μέλλοντος», γράφει ὁ Mehring τὸ 1896 στὸ *Neue Zeit*³².

Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Mehring ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα ἐπανάληψη τῆς βασικῆς θέσης τοῦ Μάρξ στὰ γραφόμενά του γιὰ τὰ κίνητρα ὡς πρὸς τὴ δημιουργία τῆς Ἐργατικῆς Διεθνούς. Τόσο στὴν ἀρχικὴ προσφώνηση, ὅσο καὶ στὴ συζήτηση τῶν θέσεων, ὁ Μάρξ ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ ἴδιου τους τοῦ παρελθόντος διδάσκει στοὺς ἐργάτες τὴν ἀνάγκη ν' ἀναπτύξουν ἀλληλεγγύη καὶ ἐνότητα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες ὅλων τῶν χωρῶν. Ὅτι γιὰ νὰ ἐκπληρώσουν τὴν ἱστορικὴ τους ἀποστολὴ οἱ ἐργαζόμενοι διαθέτουν, ἐκτός ἀπὸ τὴ δύναμη πού τοὺς δίνει τὸ πλῆθος τους, μιά πηγὴ γνώσης ἀπὸ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἐπωφελοῦνται: τὰ σφάλματά τους, τὴν ἐμπειρία τῆς ἱστορίας τους.

Τὸ πρόβλημα τοῦ παρελθόντος ὡς πρακτικὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μπαίνει πολὺ συγκεκριμένα καὶ ἀπὸ τὴ Ρόζα Λούξεμπουργκ σάν προϋπόθεση τῆς τοποθέτησής της, μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς 2ης Διεθνούς. Ζητώντας νὰ ξανακοιταγεῖ ἱστορικὰ ὁλόκληρο

τὸ παρελθόν τοῦ κινήματος γιὰ τὴ 4η Αὐγούστου 1914 (ψῆφος τῶν πιστώσεων πολέμου ἀπὸ τὸ γερμανικὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα) εἶναι ἡ λογικὴ του συνέχεια, ὑπογραμμίζει: «Δὲν ὑπάρχει προκαθορισμένο πλαίσιο, πού νὰ ἰσχύει μιά γιὰ πάντα, οὔτε ἀλάνθαστος ὁδηγὸς γιὰ νὰ δείξει (στὸ προλεταριάτο) τοὺς δρόμους πού θὰ πρέπει νὰ πάρει. *Δὲν ἔχει ἄλλο δάσκαλο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ του ἐμπειρία*. Ὁ γολγοθὰς τῆς ἀπελευθέρωσής του δὲν εἶναι στρωμένος μοναχὰ μὲ βάσανα καὶ ταλαιπωρίες, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀναρίθμητα λάθη. Τὸ στόχο του, τὴν ἀπελευθέρωση, θὰ τὸν πετύχει ἐάν μπορέσει νὰ βγάλει τὰ διδάγματα τῶν δικῶν του σφαλμάτων»³³. Βλέπουμε τὴν ἀποψη αὐτὴ ν' ἀποτελεῖ σταθερὰ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος: ἡ γνώση ἢ ἡ ἀγνοία τοῦ πραγματικοῦ τοῦ παρελθόντος εἶναι βασικὸς παράγοντας τῆς ἀνάπτυξής του. Τὸ παρελθόν, τὸ σύνολο τῶν βιωμένων ἐμπειριῶν δὲν ἀφομοιώνεται αὐτόματα, οὔτε καταγράφεται αὐθόρμητα στὴν συλλογικὴ μνήμη. Παίρνοντας παραδειγμα ἀπὸ τὸ γαλλικὸ συνδικαλισμὸ στὸ τέλος τοῦ αἰῶνα, ὁ Jacques Julliard παρατηρεῖ τὴν ἀμνησία ἀπὸ τὴν ὁποία πάσχει ἡ ἐργατικὴ τάξη καὶ τίς συνέπειές της: «Ἡ ἔλλειψη συλλογικῆς μνήμης, ἡ ἀπουσία σωρευτικῆς γνώσης ἐξακολουθοῦν νὰ καθορίζουν τὴν κατάσταση τῶν ἐργατῶν, ἀναγκάζοντας κάθε γενεὴ νὰ ξαναρχίζει σχεδὸν ἀπὸ τὸ μηδέν καὶ νὰ ξαναγεννᾶται ὅλα τὰ στάδια πού ἤδη πέρασαν οἱ προηγούμενοι»³⁴. Ἡ πιὸ πρόσφατη ἱστορία μᾶς δίνει στοιχεῖα ἀκόμα πιὸ ἀποκαλυπτικά. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρουμε τὸ παράδειγμα τοῦ σύγχρονου γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἢ ἀκόμη τὸ παράδειγμα τοῦ μετασταλινισμοῦ στὴν ΕΣΣΔ, γιὰ νὰ μετρήσουμε συγχρόνως τίς διαστάσεις καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀπώλειας τῆς συλλογικῆς μνήμης, πού ὀφείλεται στὴν ἀρνηση νὰ πάρουμε στὰ χέρια μας τὴν κληρονομιά τοῦ παρελθόντος ἢ ἀπλούστατα τὴν ἱστορία. Οἱ συνθήκες αὐτές ἐξηγοῦν σὲ μεγάλο βαθμὸ πῶς δὲν ἔχουμε ἀκόμα μιά ἱστορία τῆς 3ης Διεθνούς ἄξια τοῦ ὀνόματος, γιὰ τὴ ἱστορία τοῦ σταλινισμοῦ παραμένει ἡ ἱστορία μᾶς δίκης πού ἐνῶ δὲν ἐκδικήσθηκε ποτέ, ἀνακοινώθηκε ἡ λήξη της. Οἱ μισές ἀλήθειες, πού ἔγιναν δεκτές καὶ διαδόθηκαν, μᾶς λένε περισσότερα γιὰ τὴ στάση τῶν κομμάτων, πού θέλουν νὰ εἶναι μαρξιστικά-λενινιστικά, ἀπέναντι στὸ ἴδιο τους τὸ παρελθόν ἀπ' ὅσα ἡ σιωπὴ καὶ ὁ λογιωτατισμὸς. Ἡ ἱστορία, βλέπετε, εἶναι ἔδαφος ἐκρηκτικὸ, καθὼς ἡ πραγματικότητά, ἢ οἱ ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος πού συχνὰ ἀποσιωπήθηκαν, μποροῦν νὰ θέσουν σὲ ἀμφισβήτηση κάθε ἀξίωση γιὰ τὴν ἀποκλειστικότητά τῆς ἐκπροσώπησης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Γιὰ τὴ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου ἀγγίζει τὸ ἰδεολογικὸ θεμέλιο πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζονται ὅλα τὰ κόμματα πού διεκδικοῦν τὴν πρωτοπορία γιὰ νὰ διατηρήσουν τίς ἡγεμονικὲς τους βλέψεις.

β) *Ἡ ἱστορία ὡς παράδοση*. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ διακρίνομε δύο εἰδῶν προβλήματα: τὸ πρῶτο συνδέεται μὲ τὴν καταγραφή τοῦ παρελθόντος καὶ τὸ δεύτερο μὲ

33. Eduard Bernstein, *Les présupposés du socialisme*, Παρίσι, Seuil, 1974, σ. 57.

34. Γράμμα στὸ Mehring στὶς 28 Ἰουνίου 1918. Βλ. Rosa Luxemburg, *J' étais, je suis, je serai!* («Ἦμουν, εἶμαι, θὰ εἶμαι!»), Ἀλληλογραφία 1914-1919, προετοιμάζεται ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Georges Haupt ἀπὸ τοὺς Gilbert Badia, Irène Petit, Claudie Weill, Παρίσι, Maspero 1977, σ. 347.

32. Jacques Julliard, Fernand Pelloutier et les Origines du syndicalisme d' action directe, Παρίσι, Seuil, 1974, σ. 189.

τή χρησιμοποίηση πού του γίνεται. Ἡ καταγραφή τῶν παραδόσεων γίνεται μέ ποικίλους τρόπους, ἀνάλογα μέ τή σημασία πού ἀποδίδεται στήν ἱστορία καί στό ρόλο πού δίνεται στίς παραδόσεις.

Ἡ στάση τῶν διαφόρων ρευμάτων τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπέναντι στήν ἱστορία καί στίς παραδόσεις τῆς εἶναι ἀποκαλυπτική. Γιά παράδειγμα, τή στιγμή τῆς ἀναθεωρητικῆς κρίσης, ὁ Μπερνστάιν λαβαίνει ὑπόψη του τό σημαντικό βῆρος τῆς παράδοσης μέσα στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία, ὅταν χρειάζεται ν' ἀποτιμήσει τά γεγονότα καί τίς ἰδέες. «Ἄν οἱ ὀρθόδοξοι μετατρέπουν τήν παράδοση σέ δόγμα μέ τήν ἰσχύ πού ἔχει καί τά ἐμπόδια πού προκαλεῖ καί διαιωνίζουν τούς μύθους τῆς, οἱ ἀναθεωρητές προσπαθοῦν νά τήν γκρεμίσουν σάν μεγάλο ἐμπόδιο γιά τήν προσαρμογή στήν πραγματικότητα». Καί ὑπογραμμίζει ὁ Μπερνστάιν: «ἡ ἀναθεώρηση στήν ὁποία πρέπει νά προβοῦμε δέν θά ἔχει πρακτικό νόημα ἐάν δέν πάψουμε νά δίνουμε στήν παράδοση τόσο μεγάλη θέση καί ἂν δέν χάσουμε τή συνήθεια ν' ἀναφερόμαστε συνέχεια στούς ἀγῶνες τοῦ παρελθόντος»³⁵. Ὁ ρόλος ὁμως τῆς παράδοσης γιά τό ἐργατικό κίνημα, ἡ ἐπιθυμία του νά μένει δεμένο μέ τήν ἱστορία του δέν πρέπει νά κρίνονται ἀπό τίς παραποιήσεις τῶν ὀρθόδοξων, γιά τούς ὁποίους ἡ παράδοση εἶναι περιβόλι μέ ἑτοιμες ἀλήθειες, ἐπομένως συντηρητικός παράγοντας, ὅτε ἀπό τίς κρίσεις τῶν ἀναθεωρητῶν, πού ἀρνοῦμενοι τήν ἀναφορά στά κατορθώματα τοῦ παρελθόντος, θέλουν ἔτσι νά σβύσουν αὐτό πού γιά τό ἐργατικό κίνημα εἶναι τό βασικότερο: τήν ταυτότητά του. Ἡ παράδοση πού διατηρεῖται καί μεταδίδεται εἶναι συγχρόνως στοιχεῖο συνοχῆς τῆς ὁμάδας καί παράγοντας συνέχειας, κινητήρια δύναμη καί ζωντανή πηγή πού τρέφει τή συλλογική μνήμη καί τήν ταξική συνείδηση καί πού παίζει καθοριστικό ρόλο στίς κρίσιμες στιγμές.

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1918, ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ, χαιρετίζοντας τήν ἔκδοση τῆς βιογραφίας τοῦ Μάρξ ἀπό τόν Mehring ὑπογραμμίζει: «Τή στιγμή αὐτή δέν μπορούσαμε νά προσφέρουμε τίποτε πιά ὄραϊο στίς μάζες γιά νά τούς θυμίσουμε τίς καλύτερες παραδόσεις τους»³⁴. Κατά τόν πόλεμο καταγγέλλει τούς κεντριστές πού συγγέουν παράδοση καί παρελθοντισμό, καί πού δέν κρατοῦν παρά «μιά νοσταλγική ἀνάμνηση τῶν εὐτυχισμένων χρόνων ὅπου κανεῖς δέν ντρεπόταν νά ὀνομάζεται Γερμανός σοσιαλδημοκράτης»³⁵.

Ἐπιδιώκουμε νά ξεφύγουμε ἀπό τό παρελθόν ἢ, ἀντίθετα, νά τό ἐντάξουμε στό κέντρο τῶν στοχασμῶν καί τῶν κριτικῶν ἀναφορῶν; Τό παρελθόν χρησιμοποιεῖται σάν πηγή νομιμοποίησης, δικαίωσης καί ἰδεολογικῆς επιχειρηματολόγησης ἢ θεωρεῖται σημεῖο κινητοποίησης καί συλλογικῆς συνοχῆς; Αὐτό τό δίλημμα καθορίζει τή λειτουργία πού δίνουμε στήν παράδοση. Στήν πρώτη περίπτωση, ἡ ἀναδρομή στήν ἱστορική μνήμη εἶναι ἐνδεικτική καί κατά συνέπεια ἡ χρήση τῆς ἱστορίας ὑπόκειται στίς ἐπιταγές τῆς δεδομένης συγκυρίας. Στή δεύτερη περίπτωση, ἡ ἀνακάλυψη ἢ ἡ χρήση τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας περνάει ἀπό τή διαμεσολάβηση τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος χωρίς ὥστόσο νά παρακάμπτεται τό σύνολο τῶν ἱστορικῶν πραγματικότητων. Δύο διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης, ἀκόμη κι ὅταν ἡ σύγχυση εἶναι εἰδική. Ἡ ἱστορία-

πράξη καί ἡ ἱστορία-παράδοση εἶναι δύο ἄξονες τεμνόμενοι μόνιμα ἀλληλοσυμπληρώνόμενοι ἢ ἀντιφατικοί ἐξαιτίας τῶν ἀπαιτήσεων τίς ὁποῖες ἡ παραδοσιακή, θεσμική καί πολιτική ἱστορία, ἡ λεγόμενη κομματική ἱστορία, φαίνονταν ὅτι μπορούσε νά ἱκανοποιήσει μέ ἕνα ξεκαθάρισμα τῆς ἰδεολογικῆς πρόσοψης.

6. Ἡ αὐταπάτη ὅτι μποροῦν νά ξεπεραστοῦν αὐτές οἱ ἀντιφάσεις εἶναι ἐπίμονη, ἀκόμη καί στίς περιπτώσεις πού διαψεύστηκε βάρνασα ἢ εἶχε καταστρεπτικά ἀποτελέσματα. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ στρατευμένοι ἱστορικοί πρῶτοι ἔκρουσαν τόν κώδωνα τοῦ κινδύνου. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, μεταλλαγμένη, ὑποβιβασμένη σέ ρόλο βοηθοῦ τῆς ἰδεολογίας, μᾶλλον συγγέει παρά διαφωτίζει, βλάπτει παρά ἐξυπηρετεῖ. Γιατί, μ' αὐτό τόν τρόπο, ἀποκρύπτεται ἡ οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ κινήματος καί ἐπομένως ἡ δυνατότητα νά τό γνωρίσουμε καί νά τό κυριαρχήσουμε: τήν ἀνάπτυξη καί τή μετάθεση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων, τίς κοινωνικές ἀλλαγές καί τίς κοινωνικο-ἐπαγγελματικές μεταλλαγές πού λειτουργοῦν στήν ἐργατική τάξη καί στό ἐργατικό κίνημα σάν συνέπεια τῶν δομικῶν καί τεχνολογικῶν ἀλλαγῶν τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, τίς ἀλλαγές πού ἐπῆλθαν στήν ἀντικειμενική διαδικασία ἀντιμετώπισης τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τά πολιτικά, ἰδεολογικά καί κοινωνικά τους ἀποτελέσματα καί ἡ ἀνάμειξή τους στά διάφορα ἐπίπεδα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνα, τίς σταθερές καί τίς τομές πού προκύπτουν. Μόνον ἡ καθαρῆ καί συνολική γνώση τοῦ παρελθόντος, τοῦ «πραγματικοῦ κινήματος», γιά νά χρησιμοποιήσουμε τόν ὄρο τοῦ Μάρξ, ἐπιτρέπει σέ τελευταία ἀνάλυση νά κατανοήσουμε τή φύση καί τήν ἔκταση τῆς ἐπέμβασης τῶν ἐργατικῶν κομμάτων στήν ἱστορική διαδικασία στήν ὁποία συμμετέχουν. χάρη στήν ὁποία ἐπιδροῦν στήν πορεία τοῦ κινήματος, πού καθορίζει τούς τρόπους ἐπέμβασής τους, τή σχέση τους μέ τίς κοινωνικές δυνάμεις, τό ἀκροατήριό τους, τίς ἀποτυχίες του. Ὅπως σημειώνει ὁ Mehring γιά τήν 1η Διεθνή: «Ἡ νέα ἐργατική τάξη μάχεται σέ συνθήκες τίς ὁποῖες ἐπέβαλε ἡ ἱστορική ἀνάπτυξη, ἐπομένως σέ συνθήκες πού δέν μπορεί νά τίς ἀνατρέψει βίαια ἀλλά πού μπορεί νά τίς ξεπεράσει μέ τήν κατανόηση - μέ τή χεγκελιανή ἔννοια τοῦ ὄρου: κατανοῶ, σημαίνει ξεπερνῶ»³⁶. Ἡ συλλογιστική του γιά τήν ἱστορία εἶναι ἡ συλλογιστική τῆς ταυτότητας τῆς ἱστορίας.

Τό νά ἀποδεχτεῖ κανεῖς ὀλόκληρη τήν ἱστορία ἢ νά κρατήσῃ τίς ἀποστάσεις του ἐπιλέγοντας τά γεγονότα ἢ παραμερίζοντας τά σημεῖα πού ἐνοχλοῦν κυριολογία σέ τελευταία ἀνάλυση στό νά θέτει κανεῖς τό οὐσιαστικό πρόβλημα τῆς δυνατότητας νά ἀσκεῖ κανεῖς αὐτοκριτική, ἀντιμετωπίζοντας κατάματα τό δικό του παρελθόν ἢ νά συνεχίζει νά τό ἀποκρύπτει, καθιστώντας ἔτσι τή συλλογική μνήμη ὑπερτροφική.

Ἐπομένως, γιά νά γίνει κατανοητή ἡ ἱστορία, γιά νά εἰσακουστεῖ καί νά ὑλοποιηθεῖ ἡ ἐκκλήση τοῦ Γκράμσι «νά ξανακατακτήσουμε τή δική μας μνήμη ὡς ἱστορική διαδικασία πού ἀναπτυχθῆκε ὡς τώρα», δέν ἀρκεῖ νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἀπαρχαιωμένη καί συμβιβαστική πρακτική τῆς παλαιᾶς ἱστορίας. Τό νά ἐξαλειφθοῦν οἱ ἀπρίορι δοσμένες καί στερεότυπες ἀλήθειες εἶναι μέ-

35. Γράμμα στο Μενπινγκ στίς 30 Δεκέμβρη 1917, στό ἴδιο, σμ. 90.

36. F. Mehring ὁ.π., τομ. IV, σ. 359.

τρο πρόσκαιρο ή, στην καλύτερη περίπτωση, ένα πρώτο βήμα. Και μάλιστα όταν η άνατροπή των σχέσεων παρελθόντος και παρόντος, πολιτικής και ιστορικών έρευνών δεν είναι δυνατό να αναχθεί σε πολεμική μηχανή ενάντια στον επίσημο ιστορικό θεσμό ούτε να πνιγεί μέσα σε ρητορείες της μόδας. Οι θεωρητικές διαστάσεις μιας σύλληψης του παρελθόντος ως βιωμένης πράξης είναι άυπολόγιστες, χωρίς να μιλήσουμε για τις πολιτικές τους επιπτώσεις. Ο Oskar Negt διαμορφώνει τα δεδομένα ξεκινώντας από το πρόβλημα: «Με ποιό τρόπο και σε ποιές συνθήκες παρουσιάζεται για μια τάξη ή ανάγκη να γράψει την ιστορία της με νέα μορφή;» Γι' αυτόν, «τό ουσιαστικό πρόβλημα είναι να επανέλθουμε στη φράση του Λούκατς: να χρησιμοποιήσουμε το παρόν σαν ένα πρόβλημα ιστορίας. Πού σημαίνει: Η ιστορία δεν δείχνει μόνο τη μορφή του παρελθόντος αλλά ταυτόχρονα και πάντα μία μορφή του μέλλοντος. Ιστορία σημαίνει λοιπόν πριν απ' όλα συνειδητή επέμβαση στις ιστορικές τάσεις, στο πρακτικό και πολιτικό πεδίο, αλλά επίσης και κατάλληλη ανάλυση των τάσεων αυτών που αποτελούν το σταυρικό σημείο όπου συναντιούνται παρόν, παρελθόν και μέλλον»³⁷. Τό ουσιαστικό πρόβλημα που θέτει η ιστορία του εργατικού κινήματος είναι λοιπόν να πιστεύεις ή να μπορείς (δηλαδή να κατανοείς για να πράξεις), να συνεχίζεις τα πιστεύω του 19ου αιώνα, ή να τολμάς να αναθεωρείς τις υποθέσεις που έγιναν αξιώματα: Σε ποιό βαθμό η εργατική τάξη παραμένει τάξη τελεολογική, επιφορτισμένη με ιστορική αποστολή;

7. Παρ' όλο που η κληρονομιά είναι βαριά και εξακολουθεί να βαραίνει πάνω στην εργατική ιστορία, σημαντικές υποθηκώσεις έχουν αρθεί: «Ο αυξανόμενος ακαδημαϊσμός της εργατικής ιστορίας διόρθωσε όρισμένες άκαμπτες επιλογές της παραδοσιακής εργατικής ιστορίας, ή δέ μετακινούμενη προς τα άριστερα πολιτική συγκυρία διόρθωσε άλλες»³⁸, παρατηρεί ο E. Hobsbawm. Δεν έχω καθόλου την πρόθεση να συνηγορήσω, να εξάρω τις άρετές ή να στιγματίσω τις ελλείψεις της λεγόμενης πανεπιστημιακής ιστορίας που τόσο βίαια κατηγορήθηκε. Η δίκη αυτή εκδικάζεται τόσο εύκολα που κανείς δεν έχει την πρόθεση να την κερδίσει. Ότι καταλογίζουμε στο Mouvement Social, περιοδικό που έπαιξε σημαντικό ρόλο σ' αυτή την αλλαγή, είναι ότι στάθηκε στην αιχμή της έρευνας, ότι εργάστηκε σύμφωνα με τα κριτήρια της επαγγελματικής γλώσσας των ιστορικών: θαυμασμός του ποσοτικού, λόγιες μονογραφίες, προτεραιότητα της τεκμηρίωσης σε σχέση με τα προβλήματα, για να φανεί στο τέλος ότι «οί εκμεταλλεόμενοι, οί χωρικοί, οί εργάτες καταβροχθίζονται με τη σειρά τους από την πανεπιστημιακή μηχανή, απ' όλους εκείνους που διάλεξαν να κάνουν την «ειδικότητά τους» σύμφωνα με τους κανόνες επαγγελματισμού που απαιτεί ο θεσμός»³⁹.

Αυτό τό είδος γλώσσας άπορρεί περισσότερο από πολεμικές παρορμήσεις, και λιγότερο από τη σκέψη που στηρίζεται στη γνώση και στην ανάλυση των γεγονότων. Κατ' αρχήν, ή αυστηρότητα και οί πανεπιστημιακές απαιτήσεις μπόρεσαν να δημιουργήσουν ένα αντί-

θετο ρεύμα, έκαναν να κυριαρχήσει ένας άλλος τρόπος κατανόησης, προσέγγισης και πραγμάτωσης μιας νέας εργατικής ιστορίας.

Έπειτα και ή άπλή ανάγνωση των έργων μπορεί να πείσει τά κριτικά πνεύματα, άρκει να είναι καλόπιστα ότι ή «φιλολογία των καθηγητών» δεν μοιάζει πιά σήμερα, όπως στις αρχές του αιώνα στη Γερμανία, στον τομέα της ιστορίας του εργατικού κινήματος, «με μυθιστόρημα περιπετειών», σύμφωνα με τον όρο του Mehring, ακόμα κι αν ή ιδιοτέλεια και ή ιδεολογική στρατεύση είναι φανερές ή μασκαρεμένες με ακαδημαϊκές φορεσιές.

Τέλος, αν ή ξεπερασμένη, συμβιβασμένη παραδοσιακή ιστορία παραμένει ακόμη κυρίαρχη, αυτό δεν έμποδίζει από δω και πέρα μια ξεκάθαρη συνειδητοποίηση. Πράγματι οί ιστορικοί του εργατικού κινήματος προβληματίζονται. Γιατί ακόμη και γι' αυτούς που συνεχίζουν να κάνουν παραδοσιακή ιστορία, γίνεται λίγο πολύ φανερό ότι μια τέτοια μέθοδος προσέγγισης, μια προβληματική τόσο περιορισμένη μπορεί να αποφύγει τό κληρονομημένο κακό αλλά όχι και να τό εξαφανίσει. Η δυσφορία που κατά κάποιο τρόπο εκφράζουν οί υπερασπιστές της «κοινωνικοποίησης της ιστορικής γνώσης» είναι επίσης έκφραση μιας διαδικασίας αλλαγής. Οί ιστορικοί αρχίζουν να κατανοούν μια νέα έκδοχή της λειτουργικότητας της ιστορίας του εργατικού κινήματος και μια νέα στρατηγική της έρευνας. Μία βεβαιότητα γίνεται φανερή ακόμα κι αν οί τρόποι και μάλιστα οί στόχοι είναι αντίκειμενα σύγκρουσης ή αποτελούν συγκρουόμενες ιδεολογικές επιλογές: να θεθεί τέρμα στην υπερτοφία της ιδεολογικής ιστορίας, να τελειώσει πιά αυτή ή συρραφή γεγονότων με την όποια άσχολεϊται ή αυτοαποκαλούμενη «κομματική ιστορία», είναι προϋποθέσεις άπαραίτητες βέβαια αλλά άνεπαρκείς. Για να μπορέσουμε να ξεπεράσουμε την έπιφανειακή ιστορία, πρέπει να πάρουμε καινούργιους δρόμους, εν μέρει άνοιγμένους από τις κοινωνικές επιστήμες. «Έργο δύσκολο σίγουρα», όπως παρατηρεί ή Michèle Perrot (της όποιας τό έργο μās δίνει τό παράδειγμα του τρόπου ξεπεράσματος αυτής της δυσκολίας). Γιατί ή ιστορία είναι «επιστημονικός κλάδος διάχυτος, άβέβαιος, διαιρεμένος σε πολλές επιστημονικές γλώσσες, διεκδικούμενη από πολλές μεθοδολογίες, πιεζόμενη από τόσα προβλήματα τόσο έντονα ώστε έχει ριχτεί στη δαιμονισμένη αναζήτηση μιας πραγματικότητας, την όποια από τη μια προσπαθεί να θεμελιώσει και από την άλλη της ξεφεύγει»⁴⁰. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στην παραδοσιακή ιστορία και την κοινωνική ιστορία του εργατικού κινήματος δεν είναι άπλως μια άγονη ακαδημαϊκή διαμάχη, μια άφηρημένη μεθοδολογική συζήτηση. Είναι ό άγώνας για μια καινούργια εργατική ιστορία που πάει πέρα από την ιστορική γνώση. Τό να θυσιάζουμε για ιδεολογικούς λόγους ή από ρουτίνα τη μελέτη μιας πολύμορφης, σύνθετης και πλούσιας πραγματικότητας είναι σά να θυσιάζουμε την ουσία της ιστορίας του εργατικού κινήματος, τη γνώση της πείρας που με θυσιές απέκτησε και την όποια συνεχώς χάνει μέσα απ' τά χέρια του.

37. Έκθεση του Oskar Negt, Jahrbuch Arbeiterbewegung 2, σσ. 277-278.

38. E. Hobsbawm, ό.π., σ. 274.

39. Jean Chesnaux, ό.π., σ. 140.

40. Michèle Perrot, Les ouvriers en grève, France 1871-1890, Παρίσι, Mouton, 1974, τόμος I, σ. IV.

αι γραμματα ζωριζω

Ίστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας του Αντόνιο Σολάρο

Μεταφρ. Κώστα Παντελίδη, ιστορική επιμέλεια εδρετήριου
Μιχάλη Μειμάρη, σειρά Δημοκρατική Έπαγρύπνηση,
εκδόσεις ΠΛΕΙΑΣ, Αθήνα 1976 σ.σ. 248.

Τί μπορεί να είναι ένα έργο για την ιστορία του ΚΚΕ; Ποιό θέμα καλείται να ιστορήσει ο ιστοριογράφος της, όποιος θελήσει να γράψει για την πορεία του κόμματος αυτού από την ίδρυσή του ως τις μέρες μας;

Τό «αντικείμενο» δέν είναι άπλό. Ή ιστορική πρώτη ύλη — κομματική ζωή, διακυμάνσεις επιρροής, πολιτική σκέψη, πολιτικές αποφάσεις, πολιτική πρακτική, διαμόρφωση και εξέλιξη τής ήγετικής ομάδας, σχέση μέ τις τάξεις πού θέλει να εκπροσωπεί, πολιτική φιλοσοφία, ιδεολογικά μέτωπα, επιπτώσεις τής δράσης του στη συνολική νεοελληνική πολιτική σκηνή κλπ—, όπως και να τήν πλησιάσει κανείς, παραπέμπει άμέσως σε πολύ γενικότερα ζητήματα πού εισάγουν κατευθείαν στη συνολική ιστορία τής Ελλάδας του 20ού αιώνα.

Πραγματικά ή ιστορία του ΚΚΕ είναι παράλληλη πρός τήν εξέλιξη του εργατικού κινήματος στη χώρα μας και συνάμα ιστορία τής πολιτικής δράσης τής εργατικής τάξης· ιστορία τής πολιτικής σταδιοδρομίας του μαρξισμού στον τόπο μας και τής αυτόχθονης θεωρητικής και επιστημονικής μαρξιστικής παραγωγής· ιστορία τής πάλης του ελληνικού λαού ενάντια στην ξένη εξάρτηση και ιστορία τής εξάρτησης τής ίδιας· ιστορία τής άμφισβήτησης (πολιτικής και ιδεολογικής) του ελληνικού άστισμού και ιστορία του άστισμού· ιστορία του έθνικοαπελευθερωτικού άγώνα στη διάρκεια τής κατοχής και του έμφυλιου πολέμου πού τήν διαδέχτηκε· ιστορία του έκφυλισμού τής φιλελεύθερης άστικής δημοκρατίας σε άλληπάλληλες δικτατορίες και προνοντισιαμένα

και ιστορία τής λαϊκής αντιδικτατορικής πάλης· ιστορία του φυσικού, ψυχολογικού και πολιτικού άφανισμού των κομμουνιστών και των δημοκρατών γενικότερα και ιστορία τής σισύφιας προσπάθειάς τους να επιβιώσουν. Μέ δυό λόγια, στά καθέκαστα τής ιστορίας του ΚΚΕ ξεδιπλώνονται οι περιπέτειες του απελευθερωτικού όράματος, τής λυτρωτικής επαγγελίας σ' όλόκληρο τον είκοστό αιώνα και παράλληλα οι αντιδράσεις του ελληνικού άστισμού πού στόχο είχαν τήν ιδεολογική αυτοδικαίωση του και τή συντριβή του λαϊκού κινήματος.

Όστόσο ή ιστορία αυτή δέν έχει «γραφτεί» ή πίο σωστά δέν έχουμε μιá συνθετική ιστορία του κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος: όχι μόνο δέν έχει άποκτήσει κάποια θέση αναγνώρισης από τήν επίσημη — πανεπιστημιακή — ιστοριογραφία αλλά άκόμη έρπει μεταξύ μύθου και πραγματικότητας όπως είναι διάχυτη σε άποσπασματικές άναμνήσεις άγωνιστών, άντικομμουνιστικά λιβελογραφήματα (ών ούκ έστι άριθμός), κομματικές άποφάσεις, χρονικά τής κομματικής ζωής, ή πολιτικά άρθρα πού άνασκαλεύουν τήν ιστορία του κόμματος για να επιβεβαιώσουν τήν κομματική όρθοδοξία τής στιγμής και κάποιες σκόρπιες μονογραφίες. Βέβαια μετά τήν πτώση τής στρατιωτικής δικτατορίας δημοσιεύτηκαν όρισμένα έργα, κυρίως για τήν κατοχική περίοδο, πού εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας και διευρύνουν τό πεδίο: των σχετικών έρευνών.¹ Άλλά και αυτή ή πρόσφατη παραγωγή έχει πέσει στό κενό. Προσπάθεια για τήν κριτική άποτίμηση τής ιστορίας του ΚΚΕ και συνολική άνάλυση των στοιχείων πού τή συνθέτουν δέν ύπάρχει. Όπως δέν ύπάρχει και κριτική άποτίμηση των λίγων έργων πού έχουν δημοσιευτεί² ή του άρχαιακού ύλικού. Χαρακτηριστική είναι ή σιγή πού τηρούνε, ή κόμματα πού διεκδικούν τήν κομμουνιστική παράδοση, ιδιαίτερα ή σιγή των θεωρητικών δημοσιογραφικών τους όργάνων. Ή σιγή αυτή έχει τις αίτιές της. Όμως δέν θα έπεκταθούμε στό θέμα αυτό. Πάντως ό νέος στρατευμένος, αλλά και ό παλαιότερος πού

τα μωριζω • και γραμματα μωριζω

Έχει ανάγκη νά επανεξετάσει τις μνήμες του, καταδικάζεται σέ γενικόλογες ιστορικές αναφορές πού τοποθετούν τήν ήμερομηνία γεννήσεως του σοσιαλιστικού-κομμουνιστικού κινήματος, περίπου στήν εποχή τής «άποσταλινοποίησης» του Κρούτσεφ ή στό 9ο Συνέδριο του ΚΚΕ. Άλλά, μέ αυτά τά δεδομένα και ή έν γένει ιστοριογραφική δραστηριότητα καρκινοβατεί. Άν χάσει τή συμβολή των ίδιων των άγωνιστών, άν ή ιστορία του εργατικού κινήματος δέν άποτελεί για τους άριστους πεδίο έρευνών και πάλης τότε περνάει άναγκαστικά στήν άποκλειστική άρμοδιότητα του άκαδημαϊκού έπιστημονισμού πού στό μέλλον (μέ άκρίβεια και πόλικά άρχεία είναι άλήθεια) θά περιγράψει τά καθέκαστα τής ιστορίας του ΚΚΕ, θά τά «ερμηνεύσει» (άντικειμενικά, μέ όλα τά δέοντα ύπέρ και κατά τής άμερόληπτης και άδέσμευτης Έπιστήμης). Όστόσο ή επιστήμη αυτή, παρόλη τήν εύσυνειδησία της, δέν θά έχει τίποτα νά αλλάξει: οί άλλαιές (στά μυαλά των ανθρώπων) θά έχουν ήδη συντελεστεί μέσα από άλλες διαδικασίες, συνήθως εύθυγραμμισμένες προς τις άνάγκες τής τρέχουσας πολιτικής γραμμής των κομματικών φορέων.

Γιατί όμως αυτή ή τόσο μακρυνά εισαγωγή στό βιβλίο του Σολάρου; Γιατί μās βεβαίωσε ότι δέν είναι «Ίστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Έλλάδας» παρόλο πού ό τίτλος μās τό ύποσχέθηκε. Ή «Ίστορία» του Α. Σολάρου είναι ένα άπλό χρονικό γεγονότων ως τό 1973, ένας περιγραφικός χρονολογικός πίνακας διανθισμένος μέ άποσπάσματα κομματικών αποφάσεων και κρίσεων πού περιέχονται σέ Όλομέλειες, Συνέδρια κλπ. Ή εκάστοτε κομματική αντίληψη για τήν ιστορία του ΚΚΕ και ό συγγραφέας συνδέονται συγχρονικά. Όμως ό εκλεκτικισμός δέν λείπει. Έτσι, μολονότι δέν κρύβει τήν αντιπάθειά του για τήν καθοδήγηση Ζαχαριάδη θά χρησιμοποιήσει για λογαριασμό του τό ίδιο έρμηνευτικό σχήμα πού περιέχεται στις «Θέσεις για τήν Ίστορία του ΚΚΕ» του Ν. Ζαχαριάδη γραμμένες στή φυλακή τής Κέρκυ-

ρας τό 1938, και πού ως προς τό κύριο, έχουν επαναλάβει, μέ δικά τους λόγια, οί μετέπειτα «άποζαχαριαδοποιημένες» καθοδηγήσεις του ΚΚΕ. Θα δούμε, λοιπόν ότι ό Σολάρου ενδ' όρθά κατηγορεί τις «Θέσεις» πού διαγράφουν και άκυρώνουν τήν πρό του 1931 ιστορία του ΚΚΕ, χαρακτηρίζοντας όλόκληρη αυτή τήν περίοδο πού πάει από τήν ίδρυση του ΣΕΚΕ (1918) ως τήν επέμβαση τής Διεθνούς τό 1931, ως διαδοχή «δεξιών», «όμπουρτουριστικών», «λικβινταριστικών», «κεντριστικών» και «φραξιονιστικών χωρίς άρχές» στοιχείων, ενδ' επίσης κατηγορεί για τον ίδιο λόγο τις «Θέσεις για τά πενητάχρονα του ΚΚΕ» πού συντάχτηκαν τριάντα χρόνια άργότερα (Νέος Κόσμος τεύχ. 9, 1968), ώστόσο στήν έκθεσή του υιοθετεί τους ίδιους χαρακτηρισμούς και τό ίδιο έρμηνευτικό σχήμα για τήν προπολεμική ιστορία του ΚΚΕ. Ό Σολάρου θά πει μέ τή σειρά του ότι ό Πουλιόπουλος τό 1926 «προτείνει νά διαλυθεί τό κόμμα» (σελ. 62), άρα είναι «λικβινταριστής», ότι οί Μάξιμος - Χαίνουγλου - Σκλάβος τό 1927-28 «συνιστούν μαζί μέ τον Πουλιόπουλο τή διάλυση του κόμματος», επειδή τό ΚΚΕ, κατά τό Μάξιμο τάχα, αποτελούνταν από «εργάτες και χωρικούς άξεστους» (σελ. 66). Θα δούμε επίσης ότι ή κρίση των ετών 1929-31 τήν όποια στηλίτευσε ή Διεθνής ως «φραξιονιστική πάλη χωρίς άρχές» (άντίθετα, πιστεύω, ότι ή σύγκρουση εκείνη, ήταν βαθύτατα πολιτική και ιδεολογική, ανάμεσα σέ αοργανιστές πού άρχές τους είχαν να είναι κομμουνιστές και νά θέλουν νά είναι — τουλάχιστο τό προσπαθούσαν — μαρξιστές) και έκτοτε παραδόθηκε στήν περιφρόνηση των κομμουνιστών, και για τήν «Ίστορία» του Σολάρου δέν είναι παρά άξιοκαταφρόνητη «φραξιονιστική πάλη χωρίς άρχές» (σελ. 74-75). Θα διαβάσουμε άκόμη μία φορά τό παλιό τροπάρι, πού άποτελεί τήν πεμπτολογία τής ιστορικής σκέψης του ΚΚΕ, ότι ή Διεθνής, μέ τήν επέμβαση του 1931 πού καθήρεσε τήν εκλεγμένη ήγεσία και διόρισε νέα μέ επικεφαλής τον Ν. Ζαχαριάδη, «βοήθησε τό κόμμα» (σελ. 76) νά ξεπεράσει τήν

κρίση του και νά προσγειωθεί στήν έλληνική πραγματικότητα για πρώτη φορά. Θα δούμε άκόμη ότι τό «Γράμμα» του Ν. Ζαχαριάδη τό 1940 πού καλούσε τους Έλληνες κομμουνιστές και δημοκράτες νά λάβουν ενεργό μέρος στον έλληνοϊταλικό πόλεμο «χωρίς επιφυλάξεις» για νά άποκρουστεί ό ξένος επιδρομέας. υφίσταται τήν «κλασική» πιά παραποίηση, και εκείνο τό σαφέστατο «χωρίς επιφυλάξεις» (σαφέστατο γιατί παρότρυνε τους κομμουνιστές νά λάβουν μέρος στον έθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο χωρίς επιφυλάξεις), νά θεωρείται από τον Σολάρου ως έμμεση ύποστήριξη του Μεταξά και του καθεστώτος του - άρα άπαράδεκτη ύποχώρηση (σελ. 134), ακριβώς όπως είχαν και οί πολέμοι επίγονοι του Ζαχαριάδη στήν «6η Πλατιά Όλομέλεια» του 1956 και στήν 7η του 1957.

Θά ήταν δύσκολο νά συνεχίσει κανείς επισημαινοντας κενά, άποσιωπήσεις και άπλουστεύσεις για όλη τήν περίοδο πού πραγματεύεται τό βιβλίο του Σολάρου. Και όσα επιγραμματικά ανέφεραμε παραπάνω δέν είναι παρά άπλές νύξεις στα πλαίσια μιας βιβλιοκριτικής πάνω σέ μερικά κρίσιμα σημεία τής ιστορίας του κομμουνιστικού κινήματος (όχι τά μόνα άλλωστε και ίσως όχι τά σπουδαιότερα) πού ήθελαν νά δείξουν ότι και τό βιβλίο αυτό, παρά τήν άνανεωτική του πρόθεση, δέν κάνει τίποτε άλλο από τό νά υπερθεματίζει στις «παραδεγεγμένες» αντιλήψεις τής κομματικής ήγεσίας για τήν ιστορία του ΚΚΕ.

Για τή μεταπολεμική περίοδο σημειώνουμε μόνο ότι τό έρμηνευτικό σχήμα του Σολάρου είναι πολύ άπλό για νά είναι άληθινό. Άπό τή μία ή ΕΔΑ φορέας τής άνανέωσης του λαϊκού κινήματος και από τήν άλλη τό ΚΚΕ φορέας τής κακοδαιμονίας. Άν, λοιπόν ή ΕΔΑ και ό,τι σχετίζονταν μ' αυτήν ήταν ό ρεαλισμός, ή άνανέωση ή βασισμένη στήν έλληνική πραγματικότητα και τό μή δογματικό μαρξισμό πολιτική και άν τό ΚΚΕ δέν περισυνέλεγε παρά τή συντήρηση, τήν έξάρτηση από ξένα καθοδηγητικά κέντρα, τό δογματισμό, τό ξέκομμα από τήν έλλη-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

νική πραγματικότητα, τότε πώς αυτός ο αντιδογματισμός και η ανανέωση δικαιώθηκαν στα πράγματα που ζήσαμε και στη συνείδηση των Ελλήνων αριστερών; Και μήπως, επειδή ο καθένας ξέρει ότι τέτοια δικαίωση δεν υπήρξε ούτε από τα πράγματα που ζήσαμε ούτε στη συνείδηση των αριστερών, τό σφάλμα ήταν των ίδιων των αριστερών που δεν είδαν τη σαφήνεια της διάκρισης ή μήπως νοσεί τό ερμηνευτικό σχήμα της «'Ιστορίας» του Σολάρο; Φοβάμαι δηλαδή ότι αξιολογικά στοιχεία - θεμιτότατα άλλωστε - με βάση άπριόρι ιδεολογικές επιλογές - επίσης θεμιτές - προβλήθηκαν πάνω στην ίδια την πραγματικότητα που προηγήθηκε από τις ιδεολογικές επιλογές και τη συσκότισαν. Και αυτό δεν είναι θεμιτό. Στο κάτω κάτω καμιά ιστορία δεν φτιάχτηκε με άξονα τό καλό/κακό και έν πάση περιπτώσει ποτέ δεν είναι μονοεπίπεδη.

Η «'Ιστορία» του Σολάρο γράφτηκε τό 1973. Ο συγγραφέας της, αγωνιστής ο ίδιος του ελληνικού και του Ιταλικού κομμουνιστικού κινήματος, έγραψε μιά ιστορία «μέσα» από αυτές τις γραμμές. Αυτό σίγουρα τόν εφοδίασε με τήν ολοφάνερη στό έργο του συμπάθεια για τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα. Πρόκειται συνεπώς για έργο στρατευμένο. Και είναι στα υπέρ του. Τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα δεν είναι ένα πτώμα που ξεθάβεται έν αιθρία για να συμβολίσει τις τύψεις των διωκτών του. Τό ότι ο Σολάρο δεν μολύνηκε από ιστορική πτωμαίνη τόν προφύλαξε επίσης και από άλλες σχηματοποιήσεις που τόν ίδιο καιρό είδαμε

νά κάνουν λαμπρή καριέρα (δρα οι «Καπετάνιοι» του Dominique Eudes). Οι κριτικές παρατηρήσεις με τις όποιες υποδεχόμαστε τό έργο του Sollaro γράφονται όχι για να μειώσουν τήν προσφορά του αλλά γιατί πρέπει, είναι ανάγκη, να φύγουμε από τό αυτονόητα και τούς μύθους που μάς κληροδότησε ή «έπίσημη» (ή ήγετική) ιστοριογραφία. Σίγουρα τό 1973 δύσκολα μπορούσε κανείς να αποφύγει όρισμένα ιδεολογικά κλισέ (σάν και αυτά που ήδη αναφέραμε), δύσκολα θά μπορούσε να ξανοιχτεί σε μιάν άλλη ιστορική προβληματική. Ακόμη τότε, από ελληνικής πλευράς ελάχιστα πράγματα είχαν γίνει και ούτε καν διέθετε κανείς τά επίσημα στοιχεία που σήμερα ο οποιοσδήποτε έρευνητής μπορεί να έχει στη διάθεσή του. Ο Σολάρο θέλησε να δώσει στό προοδευτικό Ιταλικό κοινό ένα, έστω και άπλό, έγχειρίδιο για τήν ιστορία ενός μεγάλου και τραγικού κινήματος. Χρήσιμη συνεπώς ήταν τότε ακόμη και μιά χρονογραφία σάν κι αυτή που έφτιαξε: τουλάχιστο θύμιζε ότι τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα δεν ήταν μόνο μιά άκατανόητη διάσπαση του ΚΚΕ, τό 1968.

Άγγελος Έλεφάντης

1. Βλέπε τή σύντομη και ένδεικτική βιβλιογραφία για τήν ιστορία του ΚΚΕ στή σελίδα 64 του παρόντος τεύχους.

2. Είναι δύσκολο στόν γράφοντα να άποτιμήσει στό σύνολό της αυτή τήν παραγωγή μιά και άνήκει σ' αυτούς που άσχολήθηκαν με τήν ιστορία του ΚΚΕ (βλ. Έπαγγελία της άδύνατης Έπανάστασης, ΚΚΕ και άσπισμός στό μεσοπόλεμο, εκδ. Όλκος, Αθήνα 1976).

3. Πρώτη έκδοση «Storia del Partito Comunista Greco» Teti editore, Milano 1973.

«'Αναμνήσεις

60 χρόνια κάτω από τή σημαία της σοσιαλιστικής επανάστασης»

του Α. Στίνα

Τόμος Α', εκδόσεις Βέργος, Αθήνα 1976, σσ. 256.

Ο πρώτος τόμος των «'Αναμνήσεων» του Α. Στίνα άρχίζει κάπου στα τέλη του Πρώτου και σταματά στις άρχές του Δεύτερου Παγκόσμιου

Πολέμου. Αναφέρεται σε περιστατικά της άγωνιστικής ιστορίας του συγγραφέα, που έζησε στις γραμμές του ΚΚΕ ως τό 1931, και στη συνέ-

χεια στις γραμμές διάφορων τροτσκιστικών οργανώσεων. Οι άναμνήσεις του δηλαδή συνδέονται με τις περιπέτειες του κομμουνιστικού κινήματος στό Μεσοπόλεμο.

«Οι άναμνήσεις δεν είναι ιστορία» λέει ο Στίνας στόν πρόλόγο του. Σίγουρα, θά προσθέταμε, δεν είναι όλη ή ιστορία. Άλλωστε καμιά γραμμένη ιστορία δεν είναι όλόκληρη ή ιστορία. Συνήθως όμως οι άναμνήσεις θεωρούνται παρακατανή ιστοριογραφία και κυρίως μεροληπτική, μιά και ο συγγραφέας τους ένέχεται προσωπικά στα ιστορούμενα. Πιστεύουμε όμως ότι ο άπομνημονευματογράφος είναι τόσο «μεροληπτικός» από ιδεολογική άποψη όσο και ο έπαγγελματίας, ο «άντικειμενικός», ιστορικός. Άν τά δύο είδη ιστορικής φιλολογίας διαφέρουν, και διαφέρουν σίγουρα, είναι στη μέθοδο, στόν τρόπο προσέγγισης και καθορισμού του αντικειμένου. Και οι άναμνήσεις, λοιπόν, είναι ιστορία: μιά ματιά, μιά άποψη, μιά έρμηνεία και μιά πηγή πληροφοριών. Πρέπει επομένως να μάς άπασχολήσουν στα σοβαρά και όχι μόνο οι «'Αναμνήσεις» του Στίνα αλλά όλων όσων άφησαν ή πρόκειται να άφήσουν τή μαρτυρία και τήν άποψη τους για τό εργατικό κίνημα.

Οι «'Αναμνήσεις» του Στίνα είναι ένα γλαφυρό, καλογραμμένο κείμενο, ξάφνιασμα άν τό συγκρίνουμε με τή συνήθως λογοτεχνίζουσα σε μακρυγάννιο ύφος άπομνημονευματογραφία. Έξι ιστορώντας τήν επαναστατική του σταδιοδρομία μιλάει γλώσσα ελληνική, γλώσσα που μπορεί να στοχάζεται, να περιγράφει με άκρίβεια, χωρίς ρητορεία, χωρίς τά στερεότυπα του κομματικού ιδιώματος: γράφει με μιά γλώσσα έπεξεργασμένη, που σημαίνει ότι ή σκέψη του είναι έπεξεργασμένη.

Ο Στίνας μιλάει για τό εργατικό-κομμουνιστικό κίνημα του μεσοπολέμου. Στέλεχος της κομμουνιστικής νεολαίας στη Θεσσαλονίκη τό 1920—22, φαντάρος στην Κέρκυρα όπου θά συναντήσει τό πλήθος των λιποτακτών που δεν συμμαρτίζονται τήν τυχοδιωκτική μικρασιατική έκστρατεία, στέλεχος του ΚΚΕ στα Γιάννενα και τήν Κέρκυρα, ύ-

να γνωρίζω • και γραμμάρα γνωρίζω

πεύθυνος κομματικῶν ἐντύπων, πάντα ὅμως, ὅπως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ, ἐνταγμένοι στά ἀριστερά ρεύματα τοῦ ΣΕΚΕ καί τοῦ ΚΚΕ ὄλο αὐτό τό διάστημα, ὅπου ἡ σύγκρουση τάσεων, ρευμάτων, συμπολιτεύσεων καί ἀντιπολιτεύσεων συνταράζει τό γεννώμενο κομμουνιστικό κίνημα, πότε φυλακή καί πότε ἐλεύθερος, ὅπως ὄλοι οἱ ἀγωνιστές τήν ἐποχή ἐκείνη. « *Ἀπό τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1923 μέχρι τό Μάρτη τοῦ 1926 ἤμωνα σχεδόν διαρκῶς φυλακή. Ἔβγαινα ἀπό τή φυλακή γιά νά ζαναμπῶ πάλι σέ λίγες μέρες. Τίς πιά πολλές ἔμενα ὑπόδικος γιά νά μαινωθεῖ στό τέλος ἡ δίκη. Ὁ τύπος τοῦ ἀδικήματος στερεότυπα ἦταν: προτροπή τῶν πολιτῶν εἰς ἀμοιβαίαν ἐχθροπάθειαν κ.λπ. Τό Μάρτη τοῦ 1926 ἀπό τή φυλακή πήγα ἐξορία στήν Ἀνάφη μέχρι τόν Αὐγούστο 1926» (σελ. 92—93). Στέλεχος τῆς ὀργάνωσης τοῦ ΚΚΕ τά ἐπόμενα χρόνια, στή Θεσσαλονίκη, θά ἀναμιχθεῖ ἐνεργά στήν ἐσωκομματική πάλη τῶν ἐτῶν 1929—31 τήν ὁποία ἡ Διεθνῆς βάπτισε «φραξιονιστική πάλη χωρίς ἀρχές», θά ἐναντιωθεῖ στήν πλατφόρμα τῆς «Τρίτης Περιόδου» καί τοῦ «σοσιαλισμοῦ», καί ὅταν, μέ τήν ἐπέμβαση τῆς Διεθνούς τό 1931, θά ἀρνηθεῖ νά ἀναγνωρίσει τά πολιτικά καί τά ὀργανωτικά ἀποτελέσματα τῆς ἐπέμβασης αὐτῆς, θά διαγραφεῖ ἀπό τό Κόμμα καί θά προσχωρήσει στίς γραμμές τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ διεθνοῦς τροτσκισμοῦ. Ἔτσι περνάει διαδοχικά, ὄντας βασικό τους στέλεχος, ἀπό τήν «Λενιστική Ἀντιπολίτευση τοῦ ΚΚΕ» (ΛΑΚΚΕ), τόν «Μπολσεβίκο» καί τήν «Κομμουνιστική Διεθνιστική Ἐνωση» πού ἐξέδιδε τήν ἐφημερίδα «Ἐργατικό Μέτωπο». Μέλος αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης συλλαμβάνεται ἀπό τή δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, καί θά γνωρίσει τά βασανιστήρια τῆς Εἰδικῆς Ἀσφάλειας τοῦ Μανιαδάκη, τίς φυλακές Αἴγινας, Συγγρού καί τό στρατόπεδο τῆς Ἀκροναυπλίας ὡς τίς ἀρχές τοῦ πολέμου.*

Σ' αὐτή τή διαδοχή προσωπικῶν κομματικῶν-πολιτικῶν περιπετειῶν ὅπου τό προσωπικό ἀπορροφᾶται ἀπό τό κομματικό-πολιτικό καί ἀκολουθεῖ τή μοίρα τοῦ τελευταίου, οἱ

Ἀναμνήσεις τοῦ Στίνα θά μᾶς ὑποχρεώσουν νά προσέξουμε μερικά σημεῖα, πού ἂν καί κεφαλαιώδους σημασίας, κατά τή γνώμη μου, γιά τήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, συνήθως παραγνωρίζονται ἢ ἀντιμετωπίζονται μέ ὀρισμένα κλισέ πού μᾶς ἔχει κληροδοτήσει ἡ ζαχαριαδική διαφώτιση.

1. Μερικές «ἀσήμαντες» λεπτομερείες, πού ὅμως εἶναι ἀδύνατο ἢ δύσκολο νά βρεθοῦν ἄλλοῦ, μολονότι σ' αὐτές περιλαμβάνονται σημαντικά πολιτικά καί ὀργανωτικά δρώμενα τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ - σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Ἐντελῶς ἐνδεικτικά θά ἀναφέρουμε τίς σελίδες πού ἀφιερώνει στό σοσιαλιστικό κίνημα τῆς Κέρκυρας κατά τό τέλος τοῦ πολέμου (σελ. 84 κ.ἑ.), τή δράση τῆς *Κομμουνιστικῆς Ἐνωσης* (πρόκειται γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ΚΚΕ στόν Πειραιᾶ, πού τό φθινόπωρο τοῦ 1923 ἀποσπάστηκε ἀπό τό κόμμα καί ἐξέδιδε τήν ἐφημερίδα *Κομμουνιστικό Βῆμα*) πληροφορίες γιά τήν ὀργάνωση τῆς Θεσσαλονίκης τό 1920—22 καί 1927—31, τό ἀπεργιακό κύμα μετά τή μικρασιατική καταστροφή πού κατέστειλε βίαια ἡ κυβέρνηση Πλαστήρα (11 ἐργάτες σκοτωμένοι).

Ἄπ' αὐτή τήν ἀποψη χρήσιμες πληροφορίες θά βρεῖ ὁ ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης καί γιά τήν ἱστορία τῶν ἀντιπολιτεύσεων στό ΚΚΕ: *Κομμουνιστική Ἐνωση* τοῦ Πειραιᾶ (1923), τήν ἀρχικά ἀπόκρυφη καί στή συνέχεια τροτσκίζουσα ὀργάνωση τῶν «*ἀρχαιομαρξιστῶν*» (σελ. 169—175), τόν Σπάρτακο τῶν Πουλιόπουλου — Μάξιμου—Σκλάβου κ.λπ, τόν *Μπολσεβίκο*, ΛΑΚΚΕ, τήν *Κομμουνιστική Διεθνιστική Ἐνωση*. Ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν ἀντιπολιτεύσεων, καί ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἀριθμητικό καί πολιτικό τους βάρος, ἀξίζει τήν προσοχή, ὄχι μόνο γιατί ἔτσι ἢ ἀλλιῶς ἀποτελέσαν πλευρές τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος γιά μιᾶ ὀρισμένη περίοδο, ἀλλά κυρίως γιατί ἡ δράση τους καί οἱ πολιτικές τους ἀπόψεις συγκρινόμενες μέ τή δράση τοῦ ΚΚΕ μπορεῖ νά δείξουν ἐπακρι-

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΠΡΩΤΟΣ

ΑΥΤΟΚΡΙΤΙΚΗ

Γιατί χάθηκε ἡ λαϊκή ἐξουσία τοῦ ΕΑΜ (1940-1945)

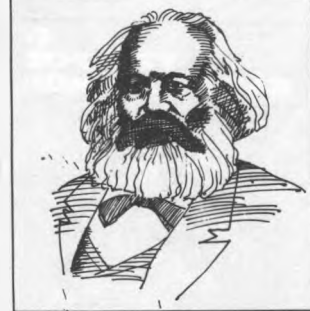
gutenberg

ΤΖΟΝ ΡΗΝΤ

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟ ΜΕΞΙΚΟ

gutenberg

αναμνησεῖ
για του
K. MAPZ

DIETZ Γ.Α.Α. - Gutenberg

και γραμματα πουριζω • και γραμμα

βδως τό στίγμα τών συγκρούσεων κά-
θε στιγμή μέσα στό ΚΚΕ και έξω απ'
αυτό. Έτσι θά σχηματίσουμε σαφέ-
στερη εικόνα τής πολιτικής ιστο-
ρίας του εργατικού κινήματος και
τής ιστορίας τών ιδεολογιών του.

2. Διάχυτη σ' όλη τήν εξιστόρηση
του Στίνα, και ιδιαίτερα για όσο
καιρό ήταν ακόμη στό ΚΚΕ, είναι ή
ανάμνηση ενός εργατολαϊκού κινή-
ματος πού, έστω μέ άσαφή τρόπο και
συγκεκριμένες ιδέες, προσπαθούσε
νά πάρει τό δρόμο τής ταξικής και
τής πολιτικής του αυτογνωσίας, νά
ξεχωρίσει από τό ρεφορμισμό και νά
ένταχθει στό παγκόσμιο κίνημα τής
κοινωνικής άπελευθέρωσης. Κίνημο
πρωτοπόρων άναμφισβήτητα, πού
συχνά χάνονταν σέ άδιέξοδα μονο-
πάτια θεωρώντας τα λεωφόρους τής
ιστορίας. Σέ κάθε περίπτωση όμως,
είτε έχομε νά κάνουμε μέ τούς
πρώτους σοσιαλιστικούς ομίλους
του ΣΕΚΕ, είτε μέ τό κίνημα τών
φαντάρων τής Μικρασίας, είτε μέ τό
παλαιοπολεμιστικό κίνημα, είτε μέ
τούς άπεργούς και τά ξεσηκώματα
τών άγροτών, είτε τέλος, μέ τίς
άτέλειωτες έσωκομματικές «έριδες»,
πρυτανεύει — και οι άναμνήσεις του
Στίνα τό θυμούνται καλά αυτό —,
τόσο στό κίνημα τών μαζών, όσο και

στις πολιτικές οργανώσεις, ή προ-
σπάθεια άντιπαράθεσης στόν πολυ-
κέφαλο έλληνικό άστισμό τών βασι-
λοφρόνων του Τσαλδάρη, τών Φιλε-
λεύθερων του Βενιζέλου, τών φασι-
ζόντων του Κονδύλη και του Μετα-
ξά, όλων τών πολιτικών εκπροσώ-
πων τής θνησιγενούς Δημοκρατίας
του Κουντουριώτη και τής θνίσκου-
σας δημοκρατίας του Ζαΐμη, πού
κατέληξε στην παλινόρθωση του
Γεωργίου και τή δικτατορία του
Μεταξά. ΈΥεύθυνο για τή δικτατο-
ρία του Μεταξά, θά συμπεράνει ο
Στίνας (σελ. 193), είναι τό σταλινικό
ΚΚΕ — συμμεριζόμενος και σήμερα
άκόμη τήν άποψη πού τότε κυριαρ-
χούσε στους τροτσικιστικούς κύ-
κλους. Συμπέρασμα σίγουρα αυθαί-
ρετο, όταν, στην τότε πολιτική του
ΚΚΕ, έναλλακτική λύση από τούς
τροτσικιστές είχε προβληθεί ή προ-
λεταριακή επανάσταση, σέ μιά χώ-
ρα χωρίς παράδοση εργατικών αγώ-
νων, άνδρωμένο εργατικό κίνημα,
μέ τεράστια ανάπτυξη του μικροα-
στικών στρωμάτων, πλειοψηφία άγ-
ροτικού πληθυσμού και ισχυρή ιδε-
ολογική και πολιτική έπιρροή πάνω
στά λαϊκά στρώματα τόσο του βενι-
ζελισμού όσο και του κωνσταντι-
νισμού.

3. Σημαντική είναι ή μαρτυρία του
Στίνα ότι στό ΚΚΕ ή γραμμή του
«σοσιαλφασισμού» και τής «Τρίτης
περιόδου του καπιταλισμού», πού
ύποστήριζε ή Γ' Διεθνής στα χρό-
νια 1927-34, όχι μόνο δεν είχε περά-
σει άδιαμαρτύρητα, αλλά έθρεψε όλη
έκείνη τήν έσωκομματική σύγκρου-
ση πού ονομάστηκε «φραξιονιστική
πάλη χωρίς άρχές». Σύμφωνα με τίς
αναλύσεις τής Διεθνούς, ο καπιταλι-
σμός, ύστερα από τήν περιοδο τής
«σχετικής σταθεροποίησης» (1923
— 27), πέρασε στην «Τρίτη (και
τελευταία) περιοδο», περιοδο κρί-
σεων και γενικής κατάρρευσης, άρα
άνόδου τών εργατικών κινήματων.
Παράλληλα χαρακτήριζε τούς άγρο-
τιστές, τούς φιλελεύθερους άστους,
όλους τούς δημοκράτες, τούς σοσια-
λιστές, «σοσιαλφασιστές» — άς μήν
ξεχνάμε τίς κατασκευές του Στάλιν
ότι ή σοσιαλδημοκρατία είναι δίδυ-
μη άδελφή του φασισμού, και τών

Γερμανων κομμουνιστών ότι οι σο-
σιαλδημοκράτες είναι τά μεγαλύ-
τερα στηρίγματα τής μπουρζουαζίας
και του ναζισμού. Όστόσο σέ όλα
τά κόμματα ύπήρξαν ισχυρές άντι-
στάσεις — τών όποιων οι φορείς
στηλιτεύθηκαν ως δεξιοί μπουχαρι-
νικοί — και ρεαλιστικότερες συλ-
λήψεις. Στη δική μας περίπτωση ή
«δεξιά» τάση τών Εύτυχιάδη —
Χαϊτά — Κολοζώφ, παρόλο πού ο
Στίνας δεν τούς τό άναγνωρίζει,
άντιτάχτηκε μέ έμφαση στή γραμμή
του «σοσιαλφασισμού» πού αντιμε-
τώπιζε ακόμη και τον Άλ. Παπανα-
στασιου σαν φασιστά. Και φαίνεται
ότι ή σύγκρουση δεν ήταν «ανάκτο-
ρική» ανάμεσα στα ήγετικά στελέ-
χη του κόμματος, αλλά είχε άγκα-
λιάσει όλο το Κόμμα. Χαρακτηρι-
στικά ο Στίνας αναφέρει ότι στην
οργάνωση Θεσσαλονίκης τό κλίμα
ήταν έντελώς «άντισοσιαλφασιστι-
κό», γιατί ή οργάνωση έβλεπε στην
καθημερινή τής δράση νά άπομο-
νώνεται από τίς μάζες πού παλιότερα
έπηρέαζε. Μάλιστα μετά τήν άπο-
τυχημένη εκδήλωση τής Πρωτομα-
γιάς του 1930 ή αντίδραση ήταν
σαφέστατη: «Τήν άλλη μέρα επεξερ-
γαζόμαστε από κοινού μέ τόν Παρτσα-
λίδη ένα σχέδιο άπόφασης και τό
εισηγούμαστε σέ μιά μικτή συνεδρίαση
τής Περιφερειακής Έπιτροπής του
Κόμματος και τής Νεολαίας. Τό σχέδιο
ψηφίζεται και γίνεται άπόφαση και είναι
αυτή ή άπόφαση πού έδωσε άφορμή
νά ξεσπάσει ή σοβαρότερη κρίση στό
κόμμα. (...) Η πλειοψηφία του Πολι-
τικού γραφείου (Χαϊτάς, Εύτυχιάδης,
Ντούβας, Καραγιάννης και Νεφελού-
δης) έμεινε σχεδόν σύμφωνη μέ τά
ουσιώδη τής άπόφασης μας και περιο-
ρίστηκε μόνο σέ μιά παρατήρηση για τή
συμμετοχή τής Περιφερειακής τής Νεο-
λαίας στή Συνεδρίαση. Ο Χαϊτάς είχε
γράψει και ένα άρθρο στό Νέο Λενινιστή
πού ήταν σχεδόν όμοιο μέ τή δική μας
άπόφαση».

Η ζαχαριαδική διαφώτιση διδάξε
έκ τών ύστέρων ότι ή «φραξιονι-
στική πάλη χωρίς άρχές» διέλυσε τό
κόμμα, και γι' αυτό ή επέμβαση τό
1931 τής Διεθνούς ήρθε νά τό σώσει
από τόν δλεθρο· τό βοήθησε μάλι-
στα νά διορθώσει τή λάθος γραμμή.
Τώρα μπορούμε νά ποούμε μέ βεβαιό-

τα γιωριζω • και γραμμαρα γιωριζω

ιητα οτι, αντίθετα, η διεθνής απέτρεψε τό ΚΚΕ νά διορθώσει τή λάθος γραμμή του «σοσιαλφασισμού» και τό άφησε, ως τό φθινόπωρο τοΰ 1935, νά πλέει σέ μιά άπολιτική επαναστατική πολυλογία, όπως λίγο πολύ συνέβη μέ όλα τά κομμουνιστικά κόμματα τής Εϋρώπης. Ή γραμμή άλλαξε και υιοθετήθηκαν τά «πλατιά αντιφασιστικά μέτωπα στή βάση και στήν κορυφή» κατόπιν εορτής: όταν ο φασισμός είχε περάσει (Κίνημα τοΰ 1935, Έκλογές τοΰ 1935, «Κοσμογονία» και πραξικόπημα τοΰ Κονδύλη, Παλινόρθωση).

4. Τό τελευταίο σημείο πού θά θέλαμε νά επισημάνουμε σχετίζεται μέ τό έσωκομματικό καθεστώς τοΰ ΚΚΕ τουλάχιστον ως τό 1931, γιά τό όποιο ο Στίνας, όντας ήγετικό στέλεχος, έχει άμεση έποπτεία. Ξέρουμε οτι, σύμφωνα μέ τή σταλινική πρακτική ή μονολιθικότητα και ή πρωταρχικότητα τοΰ «ήγετικό κόμματος» είναι άπόλυτες, συνεπώς ή μονολιθικότητα, δηλαδή ή μη κριτική τής ήγετικής άποψης, άποτελεί τήν πεμπτούσια τής κομματικής άρετής. Όστόσο τό καθεστώς αυτό δέν ήταν καθεστώς τοΰ ΚΚΕ πριν άπό τό 1931. Ή ιστορία τοΰ ΚΚΕ ως τό 1931 είναι ιστορία συγκρούσεων, διάστασης άπόψεων, κριτικού διαλόγου μέ πολλές και σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις έως ότου ο λίβας τής σταλινικής μονολιθικότητας τά ξεράνει όλα αυτά. Γι' αυτό, άλλωστε, οι μετέπειτα καθοδηγήσεις τοΰ ΚΚΕ στηλίτευσαν τήν έσωκομματική πολιτική διαπάλη ως ήθικώς επιλήψιμη, μέ τά γνωστά επίθετα τοΰ ρεφορμισμού, λικβινταρισμού, φραξιονισμού, τροτσκισμού κλπ. Ακύρωσαν δηλαδή όλη τήν πριν τό 1931 ιστορία, άντλώντας άπ' αυτήν μόνο οτι και όποιους άντεχαν στή μονολιθική μεζούρα τους, δηλαδή δέν άμφισβητούσαν τό «ήγετικό κόμμα».

Σήμερα όμως ύπάρχει δυνατότητα νά δεί κανείς διαφορετικά τό παρελθόν τοΰ κινήματος και, άπαλλαγμένος άπό ήθικές προκαταλήψεις ή ιδεοληψίες, νά καταλάβει τό νόημα όλων εκείνων τών συνεχών διασπάσεων.

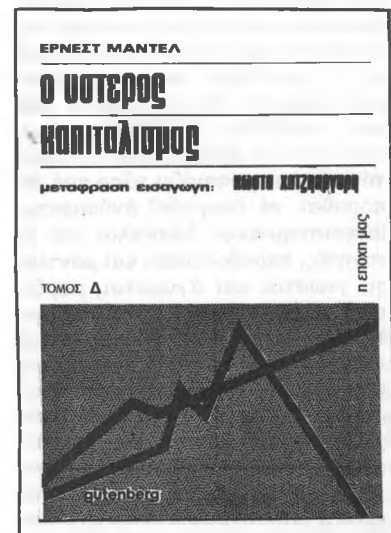
Ή άπ' αυτήν τήν άποψη οι Ήναμνήσεις τοΰ Στίνα — όπως και άλλων

παλαιών αγωνιστών τοΰ σοσιαλισμού — προσφέρουν πολύτιμα πειστήρια. Ο ίδιος όμως είναι έκφραστής μιας διαμετρικά αντίθετης μονολιθικότητας, θά λέγαμε «τροτσκιστικής μονολιθικότητας». Ή στράτευση τοΰ συγγραφέα μετά τό 1931 στις γραμμές τοΰ τροτσκισμού χρωμάτισε τό προηγούμενο παρελθόν του. Προσπάθησε νά τό ύποτάξει στις νέες του πολιτικές άνάγκες, έτσι ώστε νά μπορεί νά υπερασπιστεί μιά νέα όρθοδοξία: τήν τροτσκιστική αυτή τή φορά. Άπό τά προηγούμενα, οτι δέν άντεχε στά ιδεολογήματα τής Διαρκούς Έπανάστασης και τοΰ αντίσταλινισμού, άποσιωπήθηκε ή κρίθηκε άνάλογα. Άλλες άπόψεις, άλλες προσπάθειες, στο βαθμό πού δέν ταυτίζονταν μέ τό τροτσκιστικό δράμα, θεωρήθηκαν «ρεφορμιστικές», «γραφειοκρατικές», «λεγκαλιστικές». Και σέ κάθε περίπτωση «οι μάζες» «όχι οι συγκεκριμένες μάζες πού τότε κατέβαιναν σέ άπεργία και τότε ψήφισαν Βενιζέλο ή Τσαλδάρη), φάνταζαν σαν τό φετίχ μιας επανάστασης πού πάντα ήταν ώριμη και έπικαιρη αλλά πάντα τήν πρόδιδαν οι γραφειοκράτες. Γι' αυτό δέν βλέπει οτι ύπήρξαν μέν φλογεροί επαναστάτες μέσα στο ΣΕΚΕ - ΚΚΕ πού προσπάθησαν νά υπερασπίσουν τήν κομμουνιστική ιδεολογία στο κόμμα τους - ή γενιά τών παλαιών πολεμιστών - αλλά πού ο επαναστατικός τους ιδεαλισμός δέν τούς προφύλαξε άπό τήν πολιτική άδιαλλαξία. Και πρωτοστάτησαν έτσι στο νά πεταχτούν έξω άπό τό κόμμα και τό εργατικό κίνημα μέ τή ρετσινιά τοΰ ρεφορμιστή ή τοΰ όπορτουνιστή (1923 — 24), όλα τά παλαιότερα στοιχεία τοΰ άναιμικού εργατικού κινήματος — σχεδόν όλόκληρη ή ιδρυτική γενιά τοΰ ΣΕΚΕ και οτι κουβαλούσε μαζί της, άνθρώπους, δυνατότητες και ιδέες. Μαζί μέ τό νερό πέταξαν και τό παιδί. Οι «σταλινικοί» είχαν άλλους πρωτοπόρους νά μιμηθούν, πού πριν άπ' αυτούς είχαν άκυρώσει τήν ιστορία τοΰ κόμματος και είχαν άποκόψει τό νεκρό εργατικό κίνημα άπό τις άσθενικές, άβέβαιες, αλλά ιθαγενείς και λαυγενείς του ρίζες.

Μετά άπό τό 1931 ο Στίνας άφιε-

ρώνει τή ζωή του και τις σελίδες τών Ήναμνήσεων του σέ διάφορες μικροσκοπικές οργανώσεις γιά τις όποιες ήδη είπαμε δυό λόγια. Ο αριθμός τών οργανώσεων πού έχει νά παρουσιάσει ένα πολιτικό ρεύμα δέν είναι άσφαλής ένδειξη τής πολιτικής του σημασίας. Στην προκειμένη περίπτωση ο τροτσκισμός δέν ήταν παρά ένα κίνημα περιθωρίου, όπου μιά ντουζίνα οργανώσεις διεκδικούσαν μερικές ντουζίνες μελών — όπαδών. Βρέθηκαν έξω άπό τήν ιστορία πού πλάθονταν μέρα τή μέρα, πρόβλημα τό πρόβλημα, μέ τά σωστά της και, κυρίως, μέ τά «λάθη» της. Αυτοί, άδέκαστοι ιεροφάντες τής άπόλυτης επαναστατικής αλήθειας, συμπορεύτηκαν μαζί της σαν ίδαλγοί. Όσοι άκολούθησαν αυτή τή μεταφυσική αλήθεια ποτέ δέν τήν είδαν νά διαψεύδεται, γιάτί άπό τή φύση της, έξω άπό τήν ιστορία, δέν έχει άνάγκη νά έπαληθευτεί. Άπ' αυτή τή μεταφυσική νοσοδν και οι Ήναμνήσεις τοΰ Στίνα, ιδιαίτερα γιά τό μετά τό 1931 διάστημα, παρά τις άρετές πού προσπαθήσαμε νά επισημάνουμε. Φαίνεται οτι εκείνη ή χρονιά ήταν χρονιά τομής στήν ιστορία τοΰ ΚΚΕ αλλά και όλόκληρου τοΰ εργατικού κινήματος.

Ήγγελος Ήλεφάντης

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

Μιά και στά προηγούμενα σημειώματα μιλήσαμε για βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος, *Οι Έπαναστάτες* προσφέρουν την άφορη και υπογραμμίζουν την ανάγκη να ρίξουμε μια ματιά σε ό,τι γίνεται έξω από τα σύνορά μας. Πρόκειται για μια σειρά δοκιμίων (βιβλιοκριτικές, διαλέξεις άρθρα) του Άγγλου μαρξιστή ιστορικού, E. Hobsbawm γραμμένα μεταξύ 1964 και 1972. Αναφέρονται σε τέσσερις ενότητες θεμάτων. Η πρώτη «στην ιστορία του κομμουνισμού, των κομμουνιστικών κομμάτων και ειδικότερα στην περίοδο της Κομμουνιστικής Διεθνούς», ή δεύτερη στον αναρχισμό, ή τρίτη «σε διάφορες απόψεις της παγκόσμιας συζήτησης πάνω στο Μάρξ και το μαρξισμό». Τέλος, όπως ο συγγραφέας σημειώνει στον πρόλογό του, «ξετάζεται ένας αριθμός θεμάτων που θα μπορούσαν να συνδεθούν κάπως χαλαρά κάτω από το γενικό τίτλο της «πολιτικής της βίας» — επανάσταση, εξέγερση, αντάρτικο, πραξικόπημα κ.λπ.»

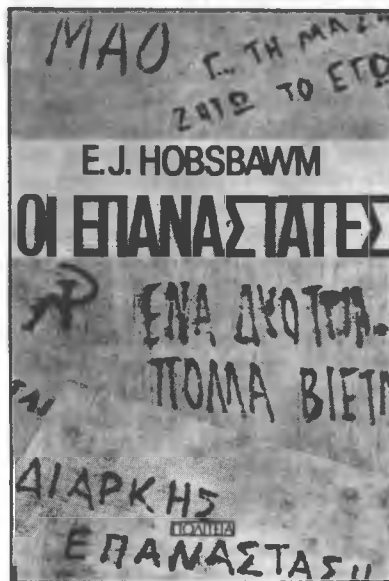
Τα δοκίμια του Hobsbawm παρουσιάζουν πολλαπλό και διεγερτικό ενδιαφέρον. Ένας επαγγελματίας ιστορικός, αθηντία σε προβλήματα της γένεσης του εργατικού κινήματος και της ιστορίας της Α' Εργατικής Διεθνούς, με τίτλους πανεπιστημιακούς και διεθνή αναγνώριση, με τεράστιο έρευνητικό-συγγραφικό έργο*, ασχολείται με ένα φιλολογικό είδος στο οποίο ελάχιστα μας έχουν συνηθίσει οι Έλληνες ομότεχνοί του: *τη βιβλιοκρισία*. Τό είδος στον τόπο μας σπανίζει τόσο που, θα μπορούσε να θεωρηθεί άυπαρκτο. Πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και έρευνητές, παραδοσιακοί και μοντέρνοι, γνωστοί και άγνωστοι, μαρξιστές και μη, *άδιαφορούν* για τό έργο των ομότεχμών τους, σύγχρονων ή παλαιότερων. Κριτική αποτίμηση της ιστορικής επιστημονικής παραγωγής δέν υπάρχει — και οι σπάνιες εξαιρέσεις απλώς και ως γνωστό επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Τό μόνο που θά βρει κανείς στη ντόπια σχετική βιβλιογραφία είναι σχολιασμός αρχείων (και αυτά για τίς

«Οί έπαναστάτες»

Του Erik Hobsbawm

Μετάφραση Άλεξάνδρας Παπαθανασοπούλου,

έκδ. Πολιτεία, Άθήνα 1975, σσ. 308

παλιότερες εποχές) ή δημοσιογραφικές κουβέντες που προτείνοντάς μας τό διαφημιστικό σημείωμα του εκδότη μās προτρέπουν να αγοράσουμε τό άρτι εκδοθέν βιβλίο: να τό διαβάσουμε δέν είναι αναγκαίο. Φαίνεται ότι ή κριτική θεωρείται είδος μάλλον παρακατιανό, δημοσιογραφικό, άσχετο προς την επιστημονική δεοντολογία, ίσως, και ότι αντίκειται προς την επαγγελματική ευπρέπεια. Καί ή άβρη σιωπηρή συγκατάβαση, τό περιφρονητικό και άφ' ύψηλου προσπέραςμα έργων σημαντικών ή άσήμαντων, χρήσιμων ή άχρηστων, διαφωτιστικών ή έπικίνδυνων για τή συλλογική μνήμη, θά συνοδεύουν την προφορική λογοκοπία όπου τά πάντα «λέγονται» με χειρονομίες ή με κλείσιμο του ματιού.

*Ας ξαναγυρίσουμε όμως στα δοκίμια του Hobsbawm που διαταράσ-

σουν κάπως την έπαρχιώτικη μακαριότητα μās — ψέματα δέν την διαταράσσουν: και τό βιβλίο αυτό σωριάστηκε όπως τόσα άλλα στα καροτσάκια και σε μερικές ιδιωτικές βιβλιοθήκες, μάλιστα οι εκδότες του τό θεώρησαν συνήγορο άναρχικών πολιτικών φρονημάτων και τό έντυσαν — κοινώς τό «καπέλωσαν» — μέ ένα άναρχο-αυτοδιαχειριστικο-γκεβαρο - αντίσταλινικό - τροτσκιστικό ρούχο-έξώφυλλο, ίσως για να «σοκάρουν» την άστική κοινωνία. Φαίνεται δέν διάβασαν ότι ο ίδιος ο Hobsbawm στη σελίδα 246 του βιβλίου που εξέδωσαν λέει ότι «τό να σοκάρει κανείς τή μπουρζουαζία είναι, δυστυχώς, πολύ πιο εύκολο από τό να την ανατρέψει».

Τό πρώτο μέρος μιλάει για κάτι ουσιαστικά άγνωστο στην Ελλάδα: την ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος, εκείνη που ξεκοβει από την προπαγανδιστική άγιογραφία ή την άντικομμουνιστική λιβελογραφία. Μās θυμίζει, λοιπόν ότι τά τελευταία χρόνια γράφτηκαν μερικά σημαντικά έργα για τό θέμα όπως ή *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Άγγλιας* του Τζ. Κλούγκμαν, ή *Ιστορία του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος* του Π. Σπριάνο, *Η κοινωνιολογία του άγγλικού κομμουνισμού* του Κ. Νιοϋτον, *Τό έπαναστατικό κίνημα στην Άγγλία* του Β. Κέντάλ, τό δοκίμιο της Άννυ Κριγκέλ *Στις πηγές του γαλλικού κομμουνισμού*, ή μελέτη του Ντ. Κώτ *Κομμουνισμός και Γάλλοι διανοούμενοι*, *Η μεταμόρφωση του γερμανικού κομμουνισμού* του Χ. Βέμπερ, *Ισπανία 1808-1939* του Ραϋμόν Κάρ — σταματώ έδώ μέ τον κατάλογο των βιβλίων. Ο Hobsbawm θυμίζει ότι υπάρχουν αυτά και άλλα πολλά, ότι υπάρ-

να ζωριζω • και γραμμαρα ζωριζω

ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΚΕ

χει δηλαδή μία τεράστια επιστημονική παραγωγή που αντικείμενό της είναι τό σημαντικότερο ιστορικό γεγονός των τελευταίων τουλάχιστο 100 ετών: τό ξέσπασμα των κοινωνικών επαναστάσεων, κυρίως έδω στην καρδιά τής γηραιάς ήπειρου, ή ανάπτυξη του έργατικού κινήματος και ή καθόλου ανδόσπαρτη πορεία του σοσιαλισμού και των κομμάτων του.

Τά άλλα τμήματα του βιβλίου όπου ο Hobsbawm σαν ιστορικός, στοχαστής και σοσιαλιστής που ζεί τήν εποχή του μέ πόνο, έλπίδα και περίσκεψη μέ τήν όποία τόν έφοδίασε ή γνώση του παρελθόντος, δέν έχουν λιγότερο ενδιαφέρον. Στην πραγματικότητα είναι εισαγωγή και στίγμα των θεωρητικών και πολιτικών συγκρούσεων τής τελευταίας είκοσαετίας στην Ευρώπη πάνω σε θέματα μείζονος σημασίας όπως ο ρεβιζιονισμός, ή αναζωογόνηση του αναρχισμού, ή άποσταλινοποίηση, ή σοσιαλδημοκρατία, ο άσιατικός τρόπος παραγωγής, οι φιλοσοφικές προτάσεις του Άλτουσέρ, τό Βιετνάμ, άνταρτοπόλεμος, ο στρατός και ο μιλιταρισμός, τά πραξικοπήματα, ή βία, ή σεξουαλική επανάσταση, ο γαλλικός Μάης, οι διανοούμενοι.

Δέν θά έπρεπε τό σημείωμα αυτό να θεωρηθεί βιβλιοκριτική και έκθεση των άπόψεων του Hobsbawm για τά έργα και τά πράγματα. Αύτή ή τόσο πολυσχιδής, μορφωμένη, οίκουμενική και ευαίσθητη σκέψη δέν καταγράφεται σε μερικές άράδες. Μπορεί όμως να χρησιμοποιηθεί δημιουργικά στη συζήτηση και διερεύνηση των θεμάτων στην όποία μās προσκαλεί. "Άλλωστε, ή πραγματικότητα που ζούμε μās προκαλεί. "Ένα παράδειγμα για μίμηση, κυρίως, γιατί δακτυλοδεικτεί περιαικτικά τό σκαμνί που οι προοδευτικοί διανοούμενοι άφησαν άδειο στη δημοκρατική Άγορά των ιδεών όπου μόνο καρεκλορήτορες άγορεύουν.

A.E.

* Στα ελληνικά έχουν μεταφραστεί μόνο οι «Ληστές» από τις εκδόσεις Βέργος.

Άποφάσεις προβληματισμοί του ΚΚΕ έσωτ. 1969-1976. τ.Β'. έκδ. Κ.Ε. του ΚΚΕ έσωτ.

Έπίσημα Κείμενα του ΚΚΕ, τόμοι 5, Α'. 1918-1924, Β'. 1925-1928, Γ'. 1929-1933, Δ'. 1934-1940, Ε'. 1941-1944.

Θέσεις για τά 50 χρόνια του ΚΚΕ έκδ. τής Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1968.

Θέσεις για τά 40 χρόνια του ΚΚΕ, έκδ. τής Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1958.

Τό ΚΚΕ από τό 1918 έως τό 1931, έκδ. του ΚΚΕ, Άθήνα 1947.

ΚΚΕ 1931-1936, πέντε χρόνια αγώνων, έκδ. Ριζοσπάστη, Άθήνα 1936.

ΚΚΕ 1935-1946, δέκα χρόνια αγώνες, έκδ. τής Κ.Ε. του ΚΚΕ, Άθήνα 1946.

Η διάσπαση του ΚΚΕ, μέσα από κείμενα τής περιόδου 1950-1975, έκδ. Πολιτικά Προβλήματα, Άθήνα 1975.

Χρονικό του Άγώνα, 1875-1951, έκδ. τής Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1952.

Βοήθημα για τήν ιστορία του ΚΚΕ, έκδ. τής Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1952, φωτ. επανέκδοση, Έκδόσεις του λαού, 1976.

Νίκος Ζαχαριάδης, Θέσεις για τήν ιστορία του ΚΚΕ, Συλλογή έργων 1952.

Κορδάτος Γιάννης, Ιστορία του Έλληνικού έργατικού κινήματος, Μπουκουμάνης, Άθήνα 1972².

- Ιστορία τής Νεώτερης Έλλάδος, τ.Ε', Άθήνα 1958.

Μάξιμος Σεραφείμ, Κοινοβούλιο ή Δικτατορία, Στοχαστής, Άθήνα 1975. (Β' έκδοση).

Κούσουλας Δημήτρης, Επανάσταση και ήττα, ιστορία του ΚΚΕ, έκδ. Καμπανέ, Άθήνα 1969.

Λιναρδάτος Σπύρος Πώς φτάσαμε στην 4η Αύγουστου, Άθήνα 1966. - Η 4η Αύγουστου, Άθήνα 1966.

Νεφελούδης Παύλος, Τά αίτια τής κακοδαιμονίας στο ΚΚΕ, Γκούτενμπεργκ, Άθήνα 1975.

Νεφελούδης Βασίλης, Άχτίνα Θ', Άθήνα 1973.

Κατσούλης Γιώργος, Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Έλλάδας, τόμοι 5, Νέα Σύνορα, Άθήνα 1976-77.

Άντόνιο Σολάρο, Ιστορία του ΚΚΕ, Πλειάς, Άθήνα 1976.

Πετσόπουλος Γιάννης, Τά πραγματικά αίτια τής διαγραφής μου άπ' τό ΚΚΕ, Άθήνα 1947.

Πέτρος Ρούσος, Η μεγάλη πενταετία, 1940-45, τ.Α', Άθήνα 1976.

Θανάσης Χατζής, Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, Παπαζήσης, Άθήνα 1977.

Μανούσακας Γιάννης, Άκροναυπλία, έκδ. Καπόπουλος, Άθήνα 1975.

Έλεφάντης Άγγελος, Η έπαγγελία τής άδύνατης επανάστασης, ΚΚΕ και άσπισμός στο μεσοπόλεμο, Όλκος, Άθήνα 1976.

Άβραάμ Μπεναρόγια, Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου, Θεσσαλονίκη 1930, Β' έκδ. Όλκος, Άθήνα 1974.

Σάρλης Δ., Η πολιτική του ΚΚΕ στον άγώνα κατά του μοναρχοφασισμού. (1929-1936), Άθήνα 1975.

Ψυρούκης Νίκος, Ιστορία τής Σύγχρονης Έλλάδας, 1940-1967, τ.Γ', Άθήνα 1975-76.

Γιώργος Μαυρογορδάτος, Λαϊκή βάση των κομμάτων και ταξικές αντιθέσεις στην Έλλάδα του μεσοπολέμου, Έπιθ. Κοινωνικών Έρευνών, τευχ. 28, 1977.

ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΤΙΚΗ Έμμ. Μπενάκη 87α τηλ. 36.36.896

Βιβλία - Περιοδικά - Ποιητικές Συλλογές
Έπιστημονικές διατριβές - Μαθηματικά

"Όλες οι οικογένειες τυπογραφικών στοιχείων σε όλα τά μεγέθη

Συζήτηση για την «Πολιτειομετρία»

Προβλήματα μεθοδολογίας και συγκριτικής κοινωνιολογίας

του Παν. Τερλεξή

Μέ αφορμή την παρουσίαση και κριτική του βιβλίου μου *Πολιτειομετρία: Θεωρία και Πράξη*, που εμφανίστηκε στον *Πολίτη* του 'Ιουνίου - 'Ιουλίου 1977, θά ήθελα να θίξω μερικά σημεία που ίσως ενδιαφέρουν και τό ευρύτερο κοινό, μέ την έλπιδα να άρχισει κάποιος διάλογος που ίσως φράξει τούς πνευματικούς μονόδρομους που πολλοί από μās άκολουθούν. Θά προσπεράσω τά σημεία που θά μπορούσαν να εξελιχθούν σε άγωνα φιλολογία για τούς τρίτους, άν και όμολογώ ότι έχω μεγάλη περιέργεια να μάθω τί κρύβεται πίσω από όρισμένα ύπονοούμενα, που μόνο μέ πολύ καλή θέληση μπόρεσα να παραβλέπω.

Θά άσχοληθώ μέ δυό ένότητες προβλημάτων. 'Η πρώτη, κάπως προσωπική, έχει σχέση μέ μερικές άπαραίτητες διευκρινίσεις πάνω στό θέμα της σημασίας των εμπειρικών μεθόδων για τή διερεύνηση των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων που εξάλλου είναι και τό κύριο θέμα της «Πολιτειομετρίας». 'Η δεύτερη και γενικότερη άφορά τή φύση του Λειτουργισμού σάν κοινωνιολογικού μεθοδολογικού παραδείγματος και της εξέλιξής του σε συνάρτηση μέ τό Μαρξισμό, θέματα που κατά κάποιο τρόπο θίγονται στη βιβλιοκριτική της εργασίας μου¹

A. 'Η μεθοδολογία της «Πολιτειομετρίας»

1. Στην 'Ελλάδα, μία χώρα μέ δυνατή κλασική παράδοση, υπήρχε άνεκαθεν νομίζω μία τάση φιλολογισμού και φιλοσοφισμού που μπλεκόνταν μέ μεγάλες δόσεις νομικισμού, προσδιορίζοντας καθοριστικά τό χαρακτήρα και τήν έμβέλεια σχεδόν όλων των κοινωνικών επιστημών. Δέν είναι έδω τώρα ό κατάλληλος χώρος για να εξετάσουμε τά αίτια και τίς γενικότερες επιπτώσεις αυτών των διασυνδέσεων και των έναγκαλισμών. 'Αρκεί μόνο να πούμε ότι ή πολιτική επιστήμη, μία πνευματική και πρακτική δραστηριότητα μέ άκαθόριστο και συγκεχυμένο συχνά περιεχόμενο, από τά πράγματα, δέν μπόρεσε να άποφύγει τίς αλλοιώσεις και τίς άσκοπες περιπλανήσεις σε άσχετους και περιττούς πολλές φορές πνευματικούς λαβύρινθους. 'Ετσι, σε άναζήτηση μιας κάποιας ταυτότητας ή πολιτική επιστήμη κατέληγε τότε σε καθαρή φιλοσοφία, τότε σε ιστορία, τότε σε συνταγματικό δίκαιο, τότε σε πολιτι-

κή οικονομία και τότε σε κοινωνιολογία. Αυτές οι περιπλανήσεις άνανακλώνται άκόμη και σήμερα στον τρόπο μέ τον όποιο είναι οργανωμένο και λειτουργεί τό μοναδικό αυτόνομο εκπαιδευτικό κέντρο πολιτικής επιστήμης στη χώρα μας, ή Πάντειος.

1 ήν «Πολιτειομετρία», και τό πνεύμα που αντιπροσωπεύει, θά πρέπει να τήν δούμε σάν αντίδραση σ' αυτή τήν πραγματικότητα: μία διαμαρτυρία ενάντια σ' έναν άποπνιχτικό έναγκαλισμό της πολιτικής επιστήμης που αλλοίωσε τό χαρακτήρα της, άποπροσανατόλιζε τούς σκοπούς της και μείωνε τήν προσφορά της.

2. 'Η κρίση που περνάει ή «άστική κοινωνική θεωρία» (που όπωσδήποτε σημαίνει ή άνατανακλά κυρίως τήν κρίση των καπιταλιστικών θεσμών) δέν είναι μόνο κρίση άποσύνθεσης αλλά και σύνθεσης. 'Εξάλλου, μόνο ύστερα από περιόδους κρίσης συντελούνται συνθετικά βήματα που πλουτίζουν τήν ανθρώπινη γνώση. Τό άν ή κρίση τελικά θά οδηγήσει στη μετάθεση των προβλημάτων και στην άναβολή των λύσεων ή στη ριζική άπάλειψη των αιτιών που τά δημιουργούν, θά έξαρτηθεί από μία σειρά παραγόντων που δέν μπορούμε εύκολα, «εκ των προτέρων», να διαγνώσουμε τό μέγεθος της άνασταλτικής ή προωθητικής τους δύναμης. 'Ανεξάρτητα όμως από τή φύση, τή σημασία και τήν εξέλιξη της «κρίσης», ή «άστική επιστήμη», άν μās επιτρέπεται σήμερα να χρησιμοποιούμε έτσι γενικά τέτοιους όρους, δέν όφείλονται τόσο στις τεχνικές που άνέπτυξε, όσο στην κακή χρήση που σε πολλές περιπτώσεις έκανε. (Και έδω, όπως καταλαβαίνει ό άναγνώστης, περιορίζω τά αίτια για να μη βγώ έξω από τό θέμα μου.)

3. 'Η άναφορά στην τριμηνιαία επιθεώρηση «*American Journal of Sociology*» είναι επιτυχής για να δείξει κανείς τή μεγάλη ευαισθησία των κοινωνικών επιστημών σε στατιστικά στοιχεία και εμπειρικές έρευνες. Θεωρώ όμως ότι είναι άτυχής για να καταδείξει κανείς τον κίνδυνο από παρόμοιες τάσεις στον ελληνικό χώρο. Στην 'Αμερική έχει άκουστεί ή κατηγορία ότι «ή υπερβολική ανάπτυξη της τεχνικής της έρευνας έχει δημιουργήσει μία άπέχθεια προς τίς άόριστες κι άφηρημένες γενικεύσεις... 'Η έλλειψη θεωρίας έχει παραλύσει κάθε έποικοδομητική κριτική»... Στην 'Ελλάδα συμβαίνει μάλλον τό αντίθετο (χωρίς βέβαια αυτό να προϋποθέτει και στέρε-

θεωρητική ύποδομή): δέν έχει γίνει κατάχρηση των αριθμών, γιατί δέν έχει γίνει καν χρήση.

Μόνο όσοι έχουν άσχοληθεί συστηματικά μέ έρευνα ή μέ χάραξη δημόσιας πολιτικής γύρω από θέματα παιδείας, υγείας, δημογραφίας, διαμόρφωσης του άστικού περιβάλλοντος, οικισμών, οικολογίας, συνεταιρισμών, εργατικών συνδικάτων, εργασίας, μετανάστευσης, πολιτικής συμπεριφοράς κ.τ.λ., είναι σε θέση να εκτιμήσουν τό μέγεθος του προβλήματος. 'Η χώρα μας δέν φημίζεται για τήν πληθώρα των πληροφοριών και των στατιστικών δεδομένων που βρίσκονται σε πρώτη ζήτηση στη διάθεση των έρευνητών ή των δημοσιών λειτουργών. Οι ύπηρεσίες άρχείων και τεκμηρίωσης είναι ελάχιστα, τά έρευνητικά κέντρα ύποτονικά, τά δειγματοληπτικά ίνστιτούτα άγνωστα στους πολλούς. Μόλις τώρα δημόσιος και ιδιωτικός τομέας αρχίζουν να άσχολούνται κάπως συστηματικά μέ σύγχρονα συστήματα συλλογής, τεκμηρίωσης και άξιολόγησης πληροφοριών και στοιχείων ευρύτερης κοινωνικής σημασίας. Τήν ανάγκη πλήρωσης αυτού του κενού στό χώρο της πολιτικής επιστήμης επεχείρησε να επισημάνει ή «Πολιτειομετρία». Καμιά ιδιαίτερα φιλοσοφική ή ύψιπετη θεωρητική, και όπωσδήποτε άπολύτως καμιά ιδεολογική ένδοσκόπηση στό χώρο των ιδεών δέν επεχείρησα. 'Αν κάτι τέτοιο έπεδίωκα τότε βέβαια θά έπρεπε να άσχοληθώ όπως μου ύποδείχτηκε μέ τήν καταγωγή των ιδεών, τή διαμόρφωσή τους και τον καθορισμό τους. 'Αλλά άν κάτι τέτοιο έπεδίωκα τότε δέν θά έγραφα ένα βιβλίο μεθοδολογίας (σχεδόν τεχνικό), αλλά ένα βιβλίο πολιτικής φιλοσοφίας. Πρόθεση μου ήταν να περιγράψω μερικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται σε όλο σχεδόν τό χώρο της κοινωνικής έρευνας και να σκιαγραφήσω ένα ύποτυπώδες περίγραμμα ίχνηλάτησης της πολιτικής συμπεριφοράς που θά μπορούσε να βοηθήσει τό σπουδαστή της πολιτικής ζωής.

4. 'Όπωσδήποτε ή σύνδεση μιας μεθοδολογίας μέ όρισμένες ιδεολογικές θέσεις ή προσανατολισμούς δέν είναι πάντα άδικαιολόγητη. Διασυνδέσεις και συσχετίσεις μεθοδολογικών προτάσεων μέ ευρύτερα φιλοσοφικά πρότυπα είναι άναπόφευκτο να υπάρχουν. Στην προκειμένη όμως περίπτωση δέν είναι αυτές που ύπαινίσσονται ή άνοικτά δηλώνονται στην κριτική της εργασίας. Για τό συγκεκριμένο κοινωνιολογικό σύστημα του Λειτουργισμού, προσωπικά δέν είμαι κα-

1. Lucian Pye, *Aspects of political development*, Boston, Little Brown and Co, 1966, σ. 32,50 και 53.

να ζουριζω • και γραμματα ζουριζω

θόλου βέβαιος αν είναι σε θέση, στην καθαρή τουλάχιστο μορφή του, να χρησιμοποιεί σαν πλαίσιο ανάλυσης των κοινωνικών ματασχηματισμών, ιδιαίτερα σε γρήγορα αναπτυσσόμενες κοινωνίες. Υπογραμμίζονται οι εξισορροπιστικές δυνάμεις στο κοινωνικό σύστημα και υποτιμούνται οι δυνάμεις της πάλης και της αντίνομιας. Έν πάση περιπτώσει χρειάζεταιται προσπάθεια νομίζω για να βρει κανείς ήθελήμενα σημεία επαφής ανάμεσα στις προτεινόμενες τεχνικές και οποιουδήποτε Παρσονικού τύπου Λειτουργισμό. Αν κάτι τέτοιο επεδιώκα δέ θα τό αφηνα απλώς να έννοηθεί, γιατί δέ θα είχε τή σημασία πού κανείς επιδιώκει σε παρόμοιες περιπτώσεις. Αν τώρα μπορεί κανείς να διακρίνει τυχόν κοινά σημεία, αυτό δέν γίνεται σκόπιμα, αλλά ίσως είναι αποτέλεσμα τής διάδοσης και των επιρροών πού τό ένα σύστημα ιδεών δέχεται από τά άλλα συστήματα. Όλοι ξέρουμε πόσο δύσκολο είναι να άπομονώσουμε και να κατηγοροποιήσουμε τις ιδέες, τά θεωρητικά σχήματα και τις επιστημονικές προτάσεις, λόγω τής συγγενικής πολλές φορές καταγωγής τους.

5. Υπερβολική επίσης θα πρέπει να θεωρείται κάθε τυχόν ολοκληρωτική ταύτιση τής εμπειρικής διερεύνησης των κοινωνικών φαινομένων (με τις γνωστές τεχνικές έρευνας), με τήν παράδοση, τή στατικότητα και τήν άποσπασματική, άρρηκτη έφαρμογή λύσεων σε κοινωνικά προβλήματα. Μιά τέτοια στάση δέν είναι πάντα δικαιολογημένη, γιατί κι αν για μία στιγμή ακόμη δεχτούμε, όπως μερικοί διατείνονται, ότι ο «καθαρός εμπειρισμός» δέν είναι τίποτε άλλο παρά μία «συνομιλία με τήν παράδοση», τότε θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ή παράδοση δέν είναι μία άλλα πολλές. Δίπλα στην παράδοση του Ναπολεόντειου αυταρχισμού υπάρχει και ή παράδοση τής Παρισινής κομμούνας. Δίπλα στην παράδοση του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου υπάρχει και ή παράδοση του Ρήγα Βελεστινλή.

Η τεχνική πάντως που προτείνεται στην έντελώς άνεπεξέγραστη και άπλη μορφή τής «Πολιτειομετρίας» δέν είναι με κανένα τρόπο ικανή να έπηρεάσει τό δόγμα τής αφετηρίας μας. Ίσως μπορεί να τό ένισχύσει. Θα χρησιμοποιήσω και εγώ με τή σειρά μου άποσπάσματα από τις εργασίες των δύο κοινωνιολόγων Abraham και Crick από τις όποιες ο κριτικός ένισχύει τις άπόψεις του. Τά άποσπάσματα αναφέρονται στο ρόλο των τεχνικών μεθόδων ανάλυσης, καθώς επίσης και στην αξία του πειράματος στη στήριξη θεωρητικών υποθέσεων όποιασδήποτε μορφής. Γράφει λοιπόν ο Abraham:

«Όσον άφορά τις τεχνικές πού χρησιμοποιεί ή κοινωνιολογία είναι άρκετό να πούμε ότι, όπως και οι τεχνικές στις άλλες επιστήμες, έχουν φτάσει σε ψηλό βαθμό λεπτότητας και έπεξεργασίας... Στατιστική, δειγματοληψίες, διερευνήσεις σε βάθος, κοινωνιομετρία, έρωτηματολόγια και συνεντεύξεις... Θα πρέπει να τονίσουμε όμως ότι αυτές οι μέθοδοι και οι τεχνικές είναι μόνο τά μέσα και όχι ο σκοπός. Είναι άπαραίτητες όχι τόσο για να λύσουμε προβλήματα όσο για να τά διερευνήσουμε και να τά αξιολογήσουμε. Τό κάθε πρόβλημα θα πρέπει πρώτα να διαμορφωθεί στο μυαλό του έρευνητή, πού συνήθως έχει μία άπροσδιόριστη ιδέα για τό τι πρόκειται να ανακαλύψει. Οι μέθοδοι και οι τεχνικές πού χρησιμοποιεί θα τον βοηθήσουν να προσδιορίσει με περισσότερη ακρίβεια αν ή άσχημάτιστη ιδέα πού είχε επιβεβαιώνεται ή διαψεύδεται. Ό Μάρξ άρχισε με τήν υπόθεση ή τή θεωρία ότι ο καπιταλισμός είναι καταδικασμένος»².

Και ο Crick θα δηλώσει επιγραμματικά ότι: «Η λειτουργία των μεθοδολογιών είναι στην καλύτερη περίπτωση ο έλεγχος και όχι ο σχηματισμός των συγκεκριμένων γενικών προτάσεων»³.

Ειδικότερα για τό ρόλο του κοινωνικού πειράματος στη θεμελίωση μιάς υπόθεσης θα αναφερθώ επίσης και στον Althusser. Ίσως, ότι έχει να πεί ο Γάλλος μαρξιστής φιλόσοφος να δίνει απάντηση στο δίλημμα των προοδευτικών δυνάμεων πάνω στο θέμα:

«Ποτέ ο Μάρξ κι ο Λένιν δέν άρνήθηκαν... τό έργο του επιστημονικού πειραματισμού, από τις φυσικές επιστήμες μέχρι τήν επιστήμη τής Ίστορίας πού έχει για «έργαστήρι» τήν πάλη των τάξεων. Κάθε άλλο! Ό Μάρξ κι ο Λένιν έπέμεναν σ' αυτή τή δραστηριότητα. Και με τήν πρώτη ευκαιρία επαναλάμβαναν πώς μερικοί Ιδεαλιστές φιλόσοφοι (π.χ. ο Χέγκελ) είχαν κατανοήσει, έστω και με μυστικοποιημένες μορφές, αυτή τή «δραστηριότητα» πολύ καλύτερα άπ' ότι μερικοί ύλιστές, άλλ' όχι και διαλεκτικοί φιλόσοφοι»⁴.

6. Οι κίνδυνοι πού μπορεί να προκύψουν από τήν υπερβολική ή κακή χρήση των σύγχρονων τεχνικών και ο άκρατος εμπειρισμός πού μπορεί να κυριαρχήσει, είναι νομίζω πράγματα γνωστά και έπισημαίνονται στην «Πολιτειομετρία». Στη διαπίστωση ότι σε θεω-

ρήσεις πού υπερτονίζεται ο εμπειρισμός και κυριαρχεί τό πνεύμα του θετικισμού «τά γεγονότα (facts) διαχωρίζονται αυθαίρετα από τις αξίες (values)» και στην παρατήρηση ότι «τά γεγονότα ουδέποτε μιλούν από μόνα τους», θα παραθέσω ένα άπόσπασμα του ίδιου του Parsons πού δείχνει ότι τέτοιες άπόψεις δέν υποστηρίζονται πιά ούτε από τους πιο σκληρούς λειτουργιστές:

«Κοινωνιολογία δέν είναι tabula rasa πάνω στην όποία πράγματα πού όνομάζονται γεγονότα (facts) άνοιχουν επαναληπτικά μονοπάτια και προσδιορίζουν άποφασιστικά σχήματα... Αντιμετωπίζουμε τά δεδομένα σαν άνθρωποι, τό καθέτι τό προσεγγίζουμε με διαφορετική ή καθέννας ικανότητα σύλληψης και με διαφορετική πρόθεση... Τά δεδομένα, δέν επιβάλλουν απλώς τή δομή τους πάνω στα διερευνητικά, πλατιά μυαλά μας. Βρισκόμαστε σε κατάσταση διαντίδρασης με τά «γεγονότα»⁵.

Τό πρόβλημα όμως δέν είναι εδώ. Τά πράγματα δέν τακτοποιούνται με άφορισμούς και με προθέσεις. Έχουν δίκαιο αυτοί πού εκφράζουν φόβους για θεωρίες και μεθοδολογικά σχήματα λειτουργικού τύπου. Τό καθήκον πάντως του καθένα άπο μας, που με τον ενα ή τον άλλο τρόπο έπιθυμεί να συμβάλει στην εδραίωση κάποιας επιστημονικής υποδομής στους διάφορους τομείς τής ανθρώπινης συμπεριφοράς, είναι να παρουσιάσει και να αναλύσει όλα τά ρεύματα του σύγχρονου στοχασμού. Μόνον έτσι θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για έναν ούσιαστικό διάλογο μέσα από τον όποιο ίσως προκύψουν νέοι προσανατολισμοί και νέες συνθέσεις.

Πολλοί βέβαια από τους «έπικριτές τής κοινωνίας» πιστεύουν ότι θα έπρεπε να επέλθει αλλαγή στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων πριν επιχειρηθούν όποιεσδήποτε βελτιώσεις σε έπιμέρους τομείς. Έτσι, υποστηρίζουν, δέν αξίζει να συνεργαστούν για περιορισμένες μεταρρυθμίσεις. Η Ίστορία όμως, όπως φαίνεται δέ σταματάει για να συζητήσει μαζί μας για τήν πορεία πού πρόκειται να ακολουθήσει. Η τήν καταλαβαίνουμε και συμπορευόμαστε ένεργοποιώντας την σε όφελός μας, ή Ιδεολογίζουμε, χασομεράμε και μοιραία μας προσπερνάει. Διερωτώμαι λοιπόν, αν έτσι έχουν τά πράγματα, μήπως ο μύθος τής επανάστασης γίνεται για πολλούς διαψοούμενους αυτής τής νοοτροπίας αίτια πλή-

2. T.H. Abraham, Sociology, London, Hodder and Stoughton, 1975, σ. 59-61.

3. Bernard Crick, In Defense of Politics, London, Pelican Book, 1969, σ. 173.

4. Λουί Άλτουςέρ, Άπάντηση στον Τζών Λούις (Reponse a John Lewis), Θεμέλιο — Κριτική 1977, σ. 70.

5. C. Ackerman and T. Parsons, «The Concept of Social System as a Theoretical Device» στο G. I. DiIrenzo (ed.), Concepts Theory and Explanation in the Behaviorist Sciences, New York, Randomhouse, 1966, σ. 24.

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

ρους άπραξίας ή στην καλύτερη περίπτωση ένα θορυβώδικο πνευματικό πλατάγισμα στην επιφάνεια μιας ταραγμένης θάλασσας.

7. Πληροφορικά αναφέρω πρίν κλείσω τό μέρος αυτό, ότι σχετικά μέ τόν όρο «Πολιτειομετρία» άσφαλώς έννοούσα ότι δέν είχα συναντήσει τόν όρο σάν τίτλο μελέτης ή βιβλίου. 'Ο Almond αναφέρει σέ μία φράση τού βιβλίου του Comparative Politics τόν όρο «Polimetrics». 'Επίσης έπεσε στην άντίληψή μου, άφού τό βιβλίο μου είχε δει τό φώς τής δημοσιότητας, ή εργασία τού Robert Gurr, *Politimetrics: An Introduction to Quantitative Macropolitics* (Englewood N. I. Prentice-Hall, 1972). 'Η εργασία αυτή άσχολεϊται μέ στατιστικές αναλύσεις, μέ χρονολογικές σειρές, πολυμεταβλητές, αιτιατή άνάλυση και μέ άλλα καθαρά τεχνικά θέματα πού στηρίζονται σέ μαθηματικά μοντέλα.

B' Λειτουργισμός - Μαρξισμός

8. 'Αλλά άς μή ξανατήσω όλο τό χώρο για τά μικρά προσωπικά θέματα. 'Ενα πρόβλημα πού θέ πρέπει νά πάρει εύρύτερες διαστάσεις είναι και ή σχέση άνάμεσα στό Λειτουργικό και τό Μαρξιστικό κοινωνιολογικό παράδειγμα. 'Ας μου έπιτραπεί νά μή θεωρήσω τή σχέση άνάμεσα στά δύο θεωρητικά αυτά σχήματα σάν δεδομένη και πάνω στά κριτήρια πού συνήθως προσφέρονται για νά δικαιολογήσουν τίς διαφορές μεταξύ τους (έφόσον βέβαια δέν μιλάμε για τόν άπλοϊκό άνθρωπολογικό Λειτουργισμό τών πρώτων χρόνων τού Parsons).

Πάνω στό θέμα αυτό θέ ήθελα νά παρατηρήσω ότι ή άναβίωση τής κριτικής τού κοινωνιολογικού λειτουργισμού πού συνέπεσε μέ τή βαθιά άμφισβήτηση τών άρχών τής άστικής δημοκρατίας και τής καπιταλιστικής όργάνωσης έφεραν στό φώς τήν άδυναμία τής «δυτικής κοινωνικής θεωρίας» νά άνταποκριθεί στίς δυναμικές άλλαγές πολλών γρήγορα άναπτυσσόμενων κοινωνιών. Μέσα στίς ποικίλες πνευματικές άμφισβητήσεις και θεωρητικές άναζητήσεις πού άκολούθησαν θέ πρέπει κανείς νά κατατάξει και εργασίες σάν αυτές τού Almond, La Palombara, Easton, Apter, Deutch, Verba στό χώρο τής πολιτικής έπιστήμης ή τών Levy, Moore, Merton, Gouldner, Bottomore, για νά αναφέρουμε μόνο μερικά άπό τά πιο γνωστά όνόματα στό χώρο τής κοινωνιολογίας (άκόμη και τόν ρωσικής καταγωγής 'Αμερικανό μαθηματικό-βιολόγο Kapoport).

Περισσότερο άπό άνάγκη και λιγότερο άπό ιδεολογικό ή μεθοδολογικό σχεδιασμό, έγκαταλείφτηκε ή άμετακί-

νητη, δογματική θέση άνέναντι στίς θεωρίες τής σύγκρουσης και τής πάλης (άναγκαστικά ή κυρίως και τού Μαρξισμού). Αυτές οι εξέλιξεις όλο και περισσότερο φαίνονται στίς έννοιες, τίς κατηγορίες, τίς προτάσεις και τίς μεθόδους τών «μεταρρυθμιστών», «ριζοσπαστών» κοινωνιολόγων μέσα στό λειτουργικό στρατόπεδο όπως και σέ άλλους άνακαινιστικούς φιλοσοφικούς χώρους τού «δομισμού», τής «φαινομενολογίας» και τού «ύπαρξισμού», ίσως μάλιστα κανείς θέ θέ άπρεπε νά άποκλείσει άπό αυτό τόν κατάλογο και τίς διάφορες άτομικές παραφυάδες τής Σχολής τής Φραγκούρτης). 'Ιδαίτερα έντονη έπίσης παρουσιάζεται και ή προσάθεια επαναπροσδιορισμού τού ούμανιστικού στοιχείου υπό μαρξιστικό φιλοσοφικό πρότυπο. Marcuse, Fromm, Mills, Horowitz, Becker, Berger και πολλοί άλλοι προσδίδουν νέες διαστάσεις και νέες δυνατότητες στά θεωρητικά κοινωνικά συστήματα. 'Αποτέλεσμα όλων αυτών τών εξελίξεων είναι άκόμη και στην 'Αμερική όπως παρατηρεί ή καθηγήτρια κοινωνιολογίας στό Kent, Framkin, «ή Μάρξ νά χαιρεί τέτοιες φήμες πού ποτέ μέχρι σήμερα δέν παρατηρήθηκε στην άμερικανική κοινωνιολογία»⁶. Τέτοιοι άναπροσδιορισμοί δέν μπορεί νά άφήσουν τόν παρατηρητή τών σύγχρονων κοινωνιολογικών ρευμάτων άνεπηρέαστο. 'Εξάλλου ή σχέση πλουραλισμός πού συναντάμε σέ μερικούς άπό τούς πιο προχωρημένους κοινωνικούς σχηματισμούς τού «δυτικού πολιτισμού», μέ όποιαδήποτε έννοια κι άν δώσουμε στόν όρο, δέν έννοει πάντα τά δίχτομα σχήματα για τήν περιγραφή τών σύγχρονων κοινωνικοφιλοσοφικών ρευμάτων.

9. Στο ίδιο αποτέλεσμα νομίζω φτάνει κανείς άν θελήσει νά σταματήσει μέ κάποια άνιχνευτική διάθεση, και τίς εξέλιξεις πάνω στόν τομέα αυτό πού συντελούνται στόν σοσιαλιστικό-μαρξιστικό κόσμο. Και θέ θέ ήθελα έδω νά αναφερθώ στίς διάφορες ιδεολογικές άποκλίσεις πού παρουσιάζονται κατά καιρούς σάν αποτέλεσμα τών εθνικών ιδιομορφιών και πρακτικών προβλημάτων πού άντιμετωπίζει ή κάθε έπιμέρους κοινωνία. Θε ήθελα νά έπισημάνω άπλώς μερικές άναφορές και προσπελάσεις τής μαρξιστικής διάνοησης πός μερικές τουλάχιστον προτάσεις, παραδείγματα και τεχνικές τής σύγχρονης βασικά λειτουργικής σκέψης. Και στην άρχή θέ

6. Robert M. Framkin «Contemporary Sociology in the United States» στό Poj P. Mohan and Don Martidale (eds), *Handbook of Contemporary Developments in World Sociology*, Westport, Greenwood Press, 1975, σ. 148.

ήθελα νά ύπεθυμίσω ότι, όσο κι άν αυτό φαίνεται περίεργο ή ξεχασμένο, πολλοί είναι αυτοί πού ύποστηρίζουν ότι ή λειτουργισμός, ή τουλάχιστον πολλά του στοιχεία, άποτελεί όργανικό κομμάτι τής μαρξιστικής κοινωνιολογίας (ή οικονομίας). Τόσο ή Μάρξ στό *Κεφάλαιο*, όσο και ή Engels στην «Οικογένεια», χρησιμοποιούν τήν ιδέα τής συστηματικής και λειτουργικής άνάλυσης, για νά διερευνήσουν τήν καπιταλιστική οικονομία πού τή θεωρούν ένα δυναμικό και σύνθετο σύστημα. Μερικοί μάλιστα πάνε τόσο μακριά ώστε όποτε λίγο ούτε πολύ νά άνακηρύσσουν τόν Μάρξ λειτουργιστή. Σύμφωνα π.χ. μέ τούς Γάλλους πολιτικούς κοινωνιολόγους Jean-Pierre Cot και Jean - Pierre Mounier, άν παραδεχτούμε πως μπορεί νά αναλύσουμε τήν κοινωνία και πός κάθε στοιχείο της μπορεί νά έρθει σέ σχέση μέ όποιαδήποτε άλλο στοιχείο ξεχωριστά ή τό σύνολο τών άλλων στοιχείων, τότε αυτό είναι Λειτουργισμός. 'Ο Μάρξ έφάρμοσε τή λειτουργική μέθοδο χωρίς νά τό καταλάβει όπως έκαναν και όλοι σχεδόν οι κοινωνιολόγοι⁷. Τέτοιες δηλώσεις βέβαια φαίνονται άπλοϊκές, ή τουλάχιστον πολύ άπλά δοσμένες. Δέν άχουν όμως νά δείχνουν τίς τάσεις πού διαμορφώνονται, όπως πιστότερα φαίνονται στίς εργασίες τών Σοβιετικών κοινωνιολόγων Δ. Μ. Ugrinovich, O.V. Larmin και Α.Κ. Uledon⁸. Στο σημείο αυτό θέ μου έπιτραπεί νά αναφέρω άπλως χωρίς νά σχολιάσω μία σειρά άπό εργασίες μαρξιστών κοινωνιολόγων πού στηρίζονται στην ιδέα τού συστήματος τής λειτουργίας τής κυβερνητικής και τών άλλων γνωστών δυτικών μεθόδων θεώρησης τού κοινωνιολογικού χώρου: V.G. Afana Syev, *'Αρχές Κατηγοροποίησης Συστημικών Όλων*, 1963 · H. Bialyszewski, *'Η Ιδέα τού Κοινωνικού Συστήματος στην Κοινωνιολογία*, 1968 · I.W. Blauberg και G.E. Yudin, *Τά Μεθοδολογικά Προβλήματα τής Έρευνας τών Συστημάτων*, Μόσχα 1970 · B.S. Griaznov και E.P. Nikitin, *Γνωσιολογικά Προβλήματα και Κατασκευή Μοντέλων* 1967 · O. Lange, *Τό Όλο και ή Άνάπτυξη άπό τή Σκοπιά τής Κυβερνητικής*, Βαρσοβία 1962 · W.A. Lektovsk και W.S. Schviriev, *Συγκεκριμένα Φιλοσοφικά και Μεθοδολογικά Προβλήματα τής Θεώρησης τών Συστημάτων*, 1971 · A. Malewski, *Τά Προβλήματα τής Γενικής Θεωρίας τής Συμπε-*

7. Jean - Pierre Cot et Jean - Pierre Mounier, *Pour une Sociologie Politique*, Paris, Seuil, 1977, σ. 76.

8. Βλέπε σχετικές άναφορές στό Elizabeth Ann Weinderg, *Development of Sociology in the Soviet Union*, London, Routledge and Kegan Paul, 1974, σ. 17.

τα ζωριζω • και γραμμαρα ζωριζω

ριφοράς, 1962· του ίδιου, 'Εφαρμογές της Θεωρίας της Συμπεριφοράς, 1964· E.S. Markarian, 'Η Μέθοδος της 'Ανάλυσης του Κοινωνικού Συστήματος, Μόσχα 1969· S.Novak, Μέθοδοι Κοινωνιολογικής Έρευνας, Μόσχα 1970· A.A.Olickin, Τό Λειτουργικό Παράδειγμα Λένινγκραντ 1968· B. Olszewska - Dyoniziak, Τό Λειτουργικό Μοντέλο της Κουλτούρας από πλευράς της Σύγχρονης 'Ανθρωπολογίας και Κοινωνιολογίας 1964· P.Sztompka, 'Η Στατική και η Δυναμική Πλευρά του Λειτουργισμού, 1969· του ίδιου, Σύστημα και Λειτουργία: Γιά μιá Θεωρία της Κοινωνίας, 1974.

Στις γενικές αυτές αναφορές θά προσθέσω τέλος και μιá πιό συγκεκριμένη και έγκυρη γνώμη, αυτή του καθηγητή της κοινωνιολογίας στο πανεπιστήμιο της Κρόκοβας της Πολωνίας Sztompka, όπως διατυπώνεται στις τελευταίες από τις παραπάνω εργασίες:

«Πιστεύω ότι η άπεικόνιση της κοινωνικής πραγματικότητας με συστημικούς-λειτουργικούς δρους αποτελεί την πιό πρόσφατη προσέγγιση των προβλημάτων που αποτελούν τον κεντρικό άξονα κάθε θεωρίας για την κοινωνία: τό πρόβλημα της τάξης και της συνοχής και τό πρόβλημα της πάλης και της αλλαγής»⁹.

10. Κλείνοντας τούτες τις γραμμές θά πρέπει να προσθέσω πως όλα αυτά δέν λέγονται με σκοπό να αποδείξω τή δυνατότητα σύνδεσης των δύο θεωριών. Θέλω απλώς να τονίσω πόσο απαραίτητη θά πρέπει να θεωρείται μιá συστηματικότερη διερεύνηση και μιá αντικειμενικότερη προσέγγιση του χώρου από μέρους μας, πριν πάρουμε οριστικές θέσεις και πριν τοποθετήσουμε τούς άλλους εκεί που πρέπει.

9. Piotr Sztompka, System and Function: Toward a Theory of Society, New York, Academic Press 1974, σ. XII.

'Απάντηση του συνεργάτη μας Β. Καπετανγιάννη

Φοβούμαι πως αν έπρεπε να σταθώ σ' όλα τα σημεία που θίγει η απάντηση του κ. Τερλεξή στην κριτική της Πολιτειομετρίας θά μου χρειαζόταν αριθμός σελίδων ίσος με τό βιβλίο. Γιατί, δέν υπάρχει αμφιβολία, τά θέματα είναι πολλά και ουσιαστικά. Θ' αναγκαστώ λοιπόν ν' άπομονώσω μερικά μόνο σημεία που, κατά τή γνώμη μου, μπορούν να συμβάλουν θετικά στην άπαρχή μιás συζήτησης.

Πριν όμως προχωρήσω στην επισήμανση αυτών των θεμάτων αισθάνομαι υποχρεωμένος να κάνω μερικές διευκρινίσεις που θά ήταν, νομίζω, περιττές εάν η άνάγνηση του κριτικού μου σημειώματος γινόταν με μεγαλύτερη προσοχή. 'Αναγκάζομαι έτσι να υπενθυμίσω:

Πρώτον, ότι στό α' μέρος της κριτικής τονίζεται αρκετά η σημασία των έργων που πρόκειται να κυκλοφορήσουν, δίνονται μερικές γενικές πληροφορίες και επισημαίνεται εμφατικά τόσο τό θεωρητικό επίπεδο των έργων όσο και η άνάγκη διαλόγου με τον μαρξισμό.

Δεύτερον, ότι στό β' μέρος της κριτικής η Πολιτειομετρία εξετάστηκε ad hoc δέν συνεκτιμήθηκαν δηλαδή οι άπόψεις που εκφράζει ο συγγραφέας της σε άλλα του έργα.

Δέν καταλαβαίνω λοιπόν γιατί αυτή η περιπλάνηση της άπάντησης του κ. Τερλεξή σε πράγματα που δέν έγραφα και οι συναφείς υποδόριες αιτιάσεις. Κι ακόμα δέν καταλαβαίνω γιατί η κριτική ορισμένων θεωρητικών και μεθοδολογικών θέσεων να οδηγεί σε «προσωπικά» θέματα. 'Ανάμεσα στα καθήκοντα της κριτικής ενός έργου της «πολιτικής επιστήμης» είναι να επισημαίνει τις αντικειμενικές πολιτικές συνέπειες των θεωρητικών θέσεων του συγγραφέα κι όχι να κρίνει τις προσωπικές του πολιτικές άπόψεις και πεποιθήσεις. Φυσικά, κατά βάθος, δέν πρόκειται για προσωπικά θέματα αλλά για προβλήματα που οι συνέπειες του θεωρητικού ή εφαρμοσμένου χειρισμού τους είναι αντικειμενικές.

Περνώ τώρα σε μερικά ουσιαστικά σημεία που ανέφερα στην άρχή:

Πρώτον: ο εμπειρισμός δέν πρέπει να συγγέεται με τις εμπειρικές μεθόδους. Δέν θά είχε και πάλι νόημα να παραθέσω τή σχετική επιχειρηματολογία. Δέν περιφρονώ ούτε τήν πραγματικότητα ούτε τά εμπειρικά δεδομένα, όπως έμμεσα κατηγορούμαι. Αυτό που άμφισβήτησα ήταν

τό σύστημα των έννοιών με βάση τις όποιες οργανώνονται τά εμπειρικά δεδομένα. Θέλησα έτσι να τονίσω τήν αναγκαιότητα και τήν προτεραιότητα της θεωρίας και τήν άκαταλληλότητα του εμπειρισμού ως συστήματος έρμηνείας της παραγωγής επιστημονικών γνώσεων και, ιδιαίτερα, πολιτικών γνώσεων. Μ' αυτή τήν έννοια επιμένω στην άποψη πως η Πολιτειομετρία, παρά τό γεγονός ότι συχνά διατείνεται τήν άθωότητα και τήν ούδετερότητα της, στην πραγματικότητα δέν είναι ούτε άθωα ούτε ούδετερη. Τά «στοιχεία» που μας παρέχει δέν έχουν κανένα νόημα έξω από τό θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς τους. 'Η Πολιτειομετρία υποκρίνεται ότι δέν άσχολεείται με τή «θεωρία», πολλές φορές μάλιστα φαίνεται να τήν άπεχθάνεται, στην πραγματικότητα όμως στηρίζεται σε σαφείς έννοιολογικές και θεωρητικές έπεξεργασίες με βάση τις όποιες διατυπώνει τά έρωτήματά της. Τήν Πολιτειομετρία τή διακρίνει μιá εγγλυτή σιωπή της τις διαδικασίες και τις άρχές που αποτελούν προϋποθέσεις για τή δική της κατασκευή.

Δεύτερο: Μ' αυτή τή συλλογιστική τόنيσα στην κριτική μου πως η Πολιτειομετρία με κανένα τρόπο δέν κάνει τήν πολιτική «επιστήμη» πιό επιστημονική. 'Η τεχνική και η μεθοδολογία που θέλει να διατηρήσει άνεπαφη από τό μίasma της θεωρίας δέν είναι παρά επιδέξια μεταμφιεσμένο πολιτικό δόγμα. Δέν βλέπω τό λόγο γιατί τήν τυραννία του φιλολογισμού, νομικισμού και των παρόμοιων της έλληνικής πολιτικής επιστήμης, που σωστά επισημαίνει η απάντηση του κ. Τερλεξή, πρέπει να τήν αντικαταστήσουμε με τήν τυραννία των αριθμών. 'Αλλά νομίζω ότι ο κ. Τερλεξής κάνει λάθος αν πιστεύει πως η Πολιτειομετρία παρέχει τό σωστό αντίδοτο. Γιατί, κοντά στα άλλα, οι αριθμοί ποτέ δέν είναι άθωοι, και η εδημερία τους δέν πρόκειται να σώσει τήν πολιτική μας επιστήμη από τήν ένδειά της.

Τρίτο: 'Η Πολιτειομετρία άποφεύγει να διατυπώσει τά πραγματικά έρωτήματα της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής. Σ' αυτό τό σημείο η απάντηση του κ. Τερλεξή... δέν άπαντά. 'Αντίθετα, χωρίς να στηρίζεται καθόλου στο κείμενο της κριτικής μου, και με τή μέθοδο των λογικών άλμάτων, μιλάει για ιδεολογισμό, χασομέρια, μύθο της επανάστασης, άφορισμούς, άπραξία των διανοουμένων και

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

παραγνώριση των μεταρρυθμίσεων. Τό πρόβλημα και πάλι δέν είναι «προσωπικό», και ό κ. Τερλεξής εξακολουθεί νά φέρει τό βάρος τής απόδειξης πού δέν προσκόμισε ως τώρα. Και, έν πάση περιπτώσει, τό θέμα είναι τί είδους μεταρρυθμίσεις προτείνονται, ποιός τής διεκδικεί και πός κατεύθυνση. "Ας διατυπωθουν, και τότε μπορούμε νά συζητήσουμε. "Από τήν Πολιτειομετρία πάντως δέν κατάφερα νά βγάλω κανένα πρόγραμμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Τέταρτο: Οι σχέσεις φονξιοναλισμού-μαρξισμού: πουθενά δέν Ισχυρίστηκα πώς οι σχέσεις αυτές είναι άνούπαρκτες ή άπλές. "Αντίθετα, μπορώ ακόμα νά προσθέσω τό γεγονός ότι, σύμφωνα μέ τίς άπόψεις πολλών μαρξιστών, σύγχρονα μαρξιστικά θεωρητικά ρεύματα (π.χ. Althusser) βρίσκονται σέ στενή σχέση μέ τό σύστημα του Parsons. "Εάν οι Ισχυρισμοί αυτοί άληθεύουν είναι ένα άλλο πρόβλημα. Παραμένει όμως ή διαπιστώση ότι ό μαρξισμός όχι μόνο δέν έχει άγνοήσει τόν φονξιοναλισμό αλλά, μία και ό τελευταίος, στις διάφορες παραλλαγές, βελτιώσεις και συνθέσεις του, άποτελεί σήμερα τόν κύριο θεωρητικό αντίπαλό του στις δυτικές χώρες, είναι άποχρεωμένος νά διαλέγεται σοβαρά μαζί του. Δέν μπορώ νά εξετάσω εδώ, τό είδος των μεταξύ τους σχέσεων, αλλά νομίζω πώς ήδη είναι εύρύτατα παραδεκτή ή γονιμότητα τής εφαρμογής των θεωρητικών προτάσεων του σύγχρονου μαρξισμού στην έρευνα και μελέτη των μέων (π.χ. υπανάπτυξη), όπου ό φονξιο-

ναλισμός είτε έχει τραγικά άποτύχει είτε έχει καταντήσει βαρετή επαναλαμβανόμενη άπολογητική.

"Απ' αυτή τήν άποψη ή προσφυγή του κ. Τερλεξή στη σοβιετική κοινωνιολογία είναι περιεργη, άν όχι άκατανόητη. "Η άντιπαράθεση αυτή πού επιχειρεί, ή μάλλον ή κινητοποίηση του σοβιετικού μαρξισμού σάν ύποστηρίγμα του φονξιοναλισμού, είναι άστοχη. Γιατί είναι πασίγνωστο πώς ή θεωρητική άντιπαράθεση και κριτική του μαρξισμού άπέναντι στον φονξιοναλισμό δέν είναι σοβιετικό δημιούργημα, κι ούτε μπορούσε νά είναι. "Απορώ για τήν παράλειψη αυτή, και για τό γεγονός ότι, σέ σχέση μέ τό πρόβλημα πού μās άπασχολεί, ή άπάντησή του κ. Τερλεξή άγνοεί τελείως τά έργα του Νίκου Πουλαντζά και άλλων μαρξιστών. Και, σέ τελευταία άνάλυση τό νά όνομάζουμε και τόν Μάρξ, έστω κι άπλοϊκά (sic), φονξιοναλιστή, νομίζω πώς υπερβαίνει τά όρια.

Αυτά είναι μερικά σημεία πού ήθελα νά θήξω σχετικά μέ τήν άπάντησή στο βιβλιοκριτικό μου σημείωμα, και έχω τή γνώμη ότι μπορούν ν' άποτελέσουν άντικείμενο συζήτησης. Και τελικά, έχω τήν έντύπωση ότι άν υπάρχει μεγάλη άπροθυμία νά άναγνωριστει ή σημασία τής θεωρίας, αυτό όφείλεται και στο ότι δέν γίνονται παραδεκτοί οι *αναγκαίοι όδροι* πού χρειάζονται για νά εϋδοκιμήσει και οι προοπτικές πού άνοίγει σάν όργανο κριτικής των πολιτικών και ιδεολογικών θέσεων πού ύποστηρίζονται. Κι αυτό Ισχύει για όλους. "Αν έπέμεινα τόσο πο-

λύ στην σπουδαιότητα τής θεωρίας, είναι γιατί πιστεύω στην κοινωνική και πολιτική τής λειτουργία. Και ιδιαίτερα επειδή πιστεύω πώς ή μαρξιστική θεωρία οϋδέποτε μπορούσε νά ύπάρξει και νά επιβιώσει σάν άπλή ακαδημαϊκή άσκηση. "Ηταν πάντα δεμένη μέ τίς συνθήκες ύπαρξης και πρακτικής του εργατικού κινήματος και πάντα «παρακολουθούσε» μέ τόν δικό της τρόπο τήν πορεία του. Μέ άφορμή τήν Πολιτειομετρία, άποτόλμησα νά προσθέσω τή δική μου άσθενική φωνή σ' αυτές πού πολύ πίο συγκροτημένα ένοχλούν τά τύμπανα «ώτων μη ακουόντων» κραυγάζοντας τήν οϋσιαστική σημασία πού έχει ή θεωρητική προσπάθεια για τήν πρακτική του κινήματος.

"Από κεί και πέρα, κανένας δέν άρνήθηκε τό διάλογο, κανένας δέν Ισχυρίστηκε ότι όλα τά προβλήματα είναι λυμένα, κανένας δέν άπέκρουσε τίς κοινές έnergείες και τή συνεργασία για κοινούς πολιτικούς στόχους και συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις κλπ. "Αν και πάλι δέν ήγινα κατανοητός, άς μου επιτραπει «προσωπικά» νά τελειώσω λέγοντας πώς στα ιδεολογικά και θεωρητικά θέματα δέν είμαι, ούτε πρόκειται νά γίνω, όπαδός τής ΕΑΔΕ. Θεωρώ άπαραδέκτους και επιβλαβείς τούς θεωρητικούς και ιδεολογικούς «συμφηφισμούς» πού δημιουργούν τήν ψευδαισθηση τής συμφωνίας. Και έλπίζω πώς αυτή τήν άποψη συμμερίζονται και άλλοι.

Φιλικά,
Βασίλης Καπετανγιάννης

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί

• ζωντανή ένήμερωση
• άδυσμελή έρευνα • έκτείνηση κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες

• με πλούσιο περιεχόμενο
• μέ νέο επίπεδο συνεργατών

Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή της πάλης
στην δημοκρατία και την ανεξαρτησία
της χώρας

για τήν ένότητα και τήν ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

αγοράζετε
διαδίδετε
τήν
ΑΥΓΗ

ΘΟΥΡΙΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ όργανο του
'ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ'

τα γουριζω • και γραμμα

Ματιά στά έντυπα πού λάβαμε

Δυτική Αφρική.

ΕΞΟΡΜΗΣΗ, φύλλο 155, 21-10-77, περιέχει τό «Κυβερνητικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ».

ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαίο περιοδικό φιλοσοφίας και Γενικής Παιδείας, τεύχος 15, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1977, είναι αφιερωμένο σέ «Θέματα Βυζαντινής Φιλοσοφίας και Τέχνης».

ΘΟΥΡΙΟΣ, τεύχος 67, 20 Οκτωβρίου 1977. Συζήτηση μέ τόν Ζάν Έλλενστάιν γιά τήν πορεία του σοσιαλισμού στή Σοβιετική Ένωση, τόν «εύρωκομμουνισμό» και τή σχέση σοσιαλισμού και δημοκρατίας.

Η ΦΩΝΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ, φύλλο 48, 19-10-77: ή «Αλήθεια γιά τόν άγώνα στό Μαδέμ-Λάκο».

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ τεύχος Οκτωβρίου 1977. Περιέχει άνάμεσα στ' άλλα: Τό έκλογικό πρόγραμμα του Κ.Κ.Ε.

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1977. Άρθρογραφία γιά τό άγροτικό πρόβλημα. Βλ. Λ. Καράγιωργα, «Η οικονομική κρίση στήν Ελλάδα». Επίσης Χρ. Αργυρόπουλου, «Η προοπτική τής αλλαγής».

Στή ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (MONTHLY REVIEW), τεύχος 2, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1977, οι Ρ. Sweezy, Η. Magdoff, J. Chiaradia Hofsten, C. Marzani και Max Gordon γράφουν γιά τόν

Εύρωκομμουνισμό.

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ, τεύχος 7, Σεπτέμβριος 1977. Ο Βασίλης Πάικος στό άρθρο του «Έκλογικός Μαραθώνιος» αναφέρεται στά κυριότερα κόμματα πού θά συμμετάσχουν στις εκλογές του Νοεμβρίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, τεύχος 11, Ιούλιος, βλέπε πολεμική του Γερ. Λυκιαρδόπουλου «Η Ρωμοσύνη στον Παράδεισο».

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ, στό φύλλο 106 (15-10-77) άρθρο των Ζ. Π. Σεβενεμάν και Β. Λεντίκ, τής άριστερης πτέρυγας του Σοσιαλιστικού κόμματος, γιά τήν κρίση τής γαλλικής άριστεράς. Άρθρογραφία γιά τήν «Συμμαχία».

ΤΟΜΕΣ, μηνιαίο περιοδικό πνευματικού προσανατολισμού, τεύχος 16, Σεπτέμβριος 1977. Μεταξύ άλλων Άρη Δικταίου, «Γιά τόν Ναζιμ Χικμέτ».

ΤΟ ΟΔΟΦΡΑΓΜΑ, τεύχος 3, 13-10-77, ανακοινώνει τήν «άπόσπαση τής Κ.Ε. τής Ο.Κ.Δ.Ε. γιά τις εκλογές».

ΤΟ ΡΟΛΟΪ, περιοδική έκδοση του Πειραιά, τεύχος 3, αφιερωμένο στην έρευνα του πολιτιστικού προβλήματος του Πειραιά.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, φύλλα 76 και 77, αφιερωμένα στό έκλογικό πρόγραμμα τής «Συμμαχίας Προοδευτικών και Άριστερών Δυνάμεων».

ΑΝΤΙ, στό τεύχος Οκτωβρίου δημοσιεύεται ρεπορτάζ του Σ. Καρυώτη από τά Μαντεμοχώρια. Επίσης συζήτηση του Ν. Πουλαντζά μέ τόν Henri Weber γιά ζητήματα του κράτους.

Birikim, Aylik Sosyalist Kultur Dergisi, Gilt 5/Sayi 32, Ekim 1977 (Τουρκικό περιοδικό Κουλτούρας και Σοσιαλισμού).

ΣΤΟ ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΩΝ, τεύχος 367, Οκτώβρ. 1977, μεταξύ άλλων δημοσιεύεται άρθρο μέ τίτλο: «Η Άνεργία - άκριβό τίμημα του άντιπληθωρισμού».

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, Οκτώβρης 1977: Διακρίναμε έκτενή περιγραφή τής κατάστασης στήν Ήνδία, και τήν κρίση στή

Νέα βιβλία

Τζουζέπε Φιόρι, Άντώνιο Γκράμι, ή ζωή ενός έπαναστάτη, μτφ. Λ. Αλεξιάδου-Μ. Μουριάννη, Οδυσσεάς, 1977.

Άγκνές Χέλερ, Έπανάσταση και καθημερινή ζωή, μτφ. Άπ. Τσέλιος, Οδυσσεάς, 1977.

Βασίλη Ι. Φίλια, Κοινωνικά συστήματα, Νέα Σύνορα, 1977.

Σ. Καρίλιο, Εύρωκομμουνισμός και κράτος, μτφ. Γ. Λελοΐδας, Θεμέλιο, 1977.

Έντ. Μέρ-Κλόντ Περνιόν, Ο δρόμος γιά τήν αυτοδιαχείριση, μτφ. Σκούρα, Άνδρομέδα, Άθήνα 1977.

Σελεστέν Φρενέ, Τό σχολείο του λαού, μτφ. Κ. Δεναξά-Βενεράτου, Οδυσσεάς, 1977.

Πώλ Σουήζυ, Ο σύγχρονος καπιταλισμός και άλλα δοκίμια, μτφ. Τζ. Μαστοράκη, Μπουκουμάνης, 1977.

Έλαβον..., έκδ. Βέργος, 1977.

Νεσίν Άζιζ, Η νοημοσύνη των ζώων,

μτφ. Έρμος Άργαίος, Κέδρος, 1977.

Πεντζίκης Νίκος Γαβριήλ, Άντρέας Δημακούδης, έκδ. Α.Σ.Ε. Α.Ε., Άθήνα 1977.

Άλκης Καμαρινού, Γεωργία και άναπτυξιακή διαδικασία στήν Ελλάδα, έπιμέλεια Μ. Νικολινάκου, Νέα Σύνορα, 1977.

Έγγονόπουλος Νίκος, Ποιήματα Α', Ίκαρος, 1977.

Ζάν Πιαζέ, Έπιστημολογία των έπιστημών του ανθρώπου, μτφ. Φούλα Χατζηδάκη, Ράππας, 1977.

Ρολάν Μπάρτ, Η άπόλαυση του κειμένου, μτφ. Φ. Χατζηδάκη-Γ. Κρητικός, Ράππας, 1977.

Άφιέρωμα στον Κώστα Βάρναλη, Νεοελληνικός λόγος, Κέδρος, 1977.

Άλεξίου Έλλη-Στεφανάκη Γ. Έμ., Γιά τόν Νίκο Καζαντζάκη, Είκοσι χρόνια από τό θάνατό του, Κέδρος, 1977.

Φ. Σκότ Φιτζέραλντ, Δώθε άπ' τόν

Παράδεισο, μτφ. Σπάρτη Γεροδήμου, Ήριδανός, 1977.

Τό Βιβλίο του Ίώβ, μτφ. Κ. Φριλίγγος, Ήριδανός, 1977.

Γκουστάβ Φλωμπέρ, Σάλαμπώ, μτφ. Γ. Βλαστός, έπιμ. Φρ. Άμπατζοπούλου, Ήριδανός, 1977.

Άντζελο Μαρία Ριπελλίνο, Ο Μαγιακόσκη και τό ρωσικό πρωτοποριακό θέατρο, μτφ. Άρης Άλεξάνδρου, έπιμ. Νικηφόρος Παπανδρέου, Κέδρος, 1977.

Νόρα Άναγνωστάκη, Η κριτική τής παντομίμας, Κέδρος, 1977.

Γκαίηλ Χόλστ, Δρόμος γιά τό ρεμπέτικο. Άρθρα γιά τό ρεμπέτικο τραγούδι από τόν έλληνικό τύπο (1947-1976), Άγγλοελληνικές εκδόσεις, Άθήνα 1977.

Ζ. Κονιό, Κάρλ Μάρξ, ή ζωή και τό έργο του, μτφ. Χρ. Βραχινιάτη, έκδ. Πανόραμα, 1977.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ «ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΡΕΜΠΕΤΙΚΟΥ»

Σε πρόσφατο άρθρο του, ο κ. Ν. Παπαγιάννης (βλ. «Ψυχοπαθολογία του ρεμπέτικου», 'Ο Πολίτης, τεύχ. 12, Αθ. - Σεπτ. 1977, σ. 46-52) υποστηρίζει ότι ο ρεμπέτης εξουσιάζεται από το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα κι ότι οι δρόμοι που παίρνει για να το ξεαλείψει, από ανωριμότητα και λειτουργική ανεπάρκεια του εγώ του, είναι λανθασμένοι. Έτσι αποτυγχάνει στον έρωτα, απελπίζεται και, για να νιώσει λημονιά κι ευφορία, ή να ικανοποιηθεί τον συχνά ανώμαλο ψυχισμό του (όμοφλοφιλικές τάσεις κ.τ.λ.) καταφεύγει στους στιγματίους παραδείσους που του προσφέρουν τά ναρκωτικά και τό αλκοόλ, ίσως κι από υποσυνείδητη επιθυμία να εκδικηθεί τον καταπιεστικό πατέρα του και τά υποκατάστατά του (άρχη και έξουσία). Γενικά πάντα σύμφωνα με τον Ν.Π.) ή ζωή του ρεμπέτη μαστιζείται από προκατάληψη, όκηνηρία, άπουσία δίνας για ζωή, τάση για όνειροπόληση, ζεμανφουτισμό, έριστικότητα, άντικοινωνικότητα, έλλειψη ήθικων φραγμών κι άναστολών, ροπή προς τήν άλγεια και τήν πορνεία, βιαιότητα, άνικανότητα να διδαχθεί από τήν τιμωρία, άποδιοργάνωση, άδυναμία δημιουργίας σταθερών και βαθιών συναισθηματικών σχέσεων, μελαγχολία, άγχος, κατάθλιψη, σαδομαζοχισμός, όστερία, άποπροσωποποίηση, παραλήρημα ζηλοτυπικό ή άναξιοτήτας και αυτοήπιση, καθώς κι από ένα είδος παρανοειδικής σχιζοφρένειας, που σε άκραίες περιπτώσεις όδηγει τον ρεμπέτη στην αυτοκτονία ή τό φόνο, ίσως γιατί τό καταβρόχθισμα του εγώ ξεαγνίζει.

Δέν άμφισβητώ τή σχετική όρθότητα όρισμένων από τίς παραπάνω διαπιστώσεις. Όστόσο διαφωνώ με τό πνεύμα που διαπνέει τήν όλη μελέτη. Και πρώτα πρώτα μου είναι άδύνατον να παραδεχτώ πως τό σύνολο των δημιουργών που χαρακτηρίζονται σήμερα σαν ρεμπέτες είχαν μία τόσο διεστραμμένη και άρρωστη ψυχή. Άν συνέβαινε κάτι τέτοιο δέν θα είχαν άγαπηθεί από έναν όλόκληρο λαό. Έπειτα, τά γνωρίσματα που ό Ν.Π. γράφει ότι χαρακτηρίζουν τούς ρεμπέτες συναντιώνται σ' όλους γενικά τούς άνθρώπους, κι ιδιαίτερα τούς καλλιτέχνες. Άς πάρουμε π.χ. τούς μεγάλους συνθέτες τής κλασικής μουσικής. Ό Τσαϊκόφσκι κι ό Μπίρεν ήταν όμοφυλόφιλοι, ό Μουσόρσκι άλκοολικός, ό Σατί άντικοινωνικός και ζεμανφουτίστας, ό Βάγκνερ άτομο χωρίς άναστολές κι ήθικούς φραγμούς, ό Μπετόβεν έριστικός κι άκατάστατος, άρα κατα κάποιο τρόπο άποδιοργανωμένος, ό Ροσίνι κι ό Λιάντοφ όκηνηροί, κι ό Σούμπερτ νοσηρά μελαγχολικός κι όνειροπόλος. Ό Σούμαν, ό Βόλφ κι ό Ντυπάρκ πέθα-

ναν στό τρελοκομείο. Ό Σούμαν, ό Μπερλιόζ κι ό Μπετόβεν έπιχείρησαν κάποτε ν' αυτοκτονήσουν. Ό Σκριάμπιν έπασχε από ένα είδος παρανοειδικής σχιζοφρένειας, όταν δημιουργόσε τά τελευταία του άριστουργήματα. Ό Ντεμπσύ κι ό Τσαϊκόφσκι πάθαιναν συχνά παραλήρημα άναξιοτήτας κι αυτοήπιση. Ό Μάλερ παρουσίαζε κατά καιρούς όξύτατα συμπτώματα όστερίας. Κι ό Τζεζούάλντο δολοφόνησε τή γυναίκα του.

Κι έπειδή βέβαια δέν μπορεί να υποστηριχθεί ότι όλοι αυτοί οι συνθέτες ήταν ρεμπέτες, θα πρέπει να καταλήξουμε στό συμπέρασμα ότι, για να πάρει κάποιος τό χαρακτηρισμό του ρεμπέτη, θα πρέπει να συγκεντρώνει όλες μαζί συγχρόνως τίς παραπάνω ιδιότητες. Τότε όμως, ό τυπικότερος από όλους τούς ρεμπέτες, ό Μάρκος Βαμβακάρης, δέν θα ήταν ρεμπέτης, άφου προκύπτει από τά άπομνημονεύματά του ότι διέθετε, άνάμεσα σε πολλά άλλα, έξαιρετικά πλούσια ψυχικά χαρίσματα, τόσο δίνα για ζωή, όσο και πραότητα. Έπειτα δέν θα πρέπει να μάς διαφεύγει τό γεγονός ότι ό ρεμπέτης διαφέρει πολλές φορές σαν άτομο από τά πρόσωπα που άπεικονίζει στα ποιήματά του. Συχνά δηλ. γράφει για έναν πάσχοντα, χωρίς να είναι ό ίδιος πάσχων. Έπομένως αυτά που μάς λέει τούς στίχους του δέν αποτελούν πάντα κατάλληλο ύλικό για τήν έπίτευξη μιας διείσδυσης στα άδύτα τής ψυχής του.

Άλλά ίσως τό πιο μεγάλο σφάλμα του Ν.Π. είναι πως δέν χρησιμοποίησε τήν αυτοβιογραφία του Βαμβακάρη σαν κύρια πηγή για τή σύνταξη του άρθρου

του. Τό βιβλίο αυτό, που είναι μοναδικό για τήν πιστότητα με τήν όποία άποτυπώνει τήν εικόνα τής ψυχής ενός γνήσιου και τυπικού ρεμπέτη, άν είχε ληφθεί όπόψη από τόν συγγραφέα, θα του είχε προσφέρει άνυπολόγιστο όφελος. Θα του έδινε τήν ευκαιρία να αναπτύξει περισσότερο τό θέμα του και να φτάσει σε πιο παραδεκτά συμπεράσματα και λιγότερο άντίθετα με τήν κοινή λογική.

Έκτός από τά παραπάνω τρωτά, ή μελέτη του Ν.Π. περιέχει και μερικές άνακρίβειες που θα πρέπει όπωσδήποτε να διορθωθούν. Τό ρεμπέτικο δέν γεννήθηκε στη Σύρα. Ό Μάνος Χατζιδάκις όπηρεξε άναμφισβήτητα ένας από τούς πρώτους πνευματικούς άνθρώπους του τόπου μας που εκφράστηκαν δημόσια με συμπάθεια για τό ρεμπέτικο. Δέν ήταν όμως ό πρώτος. Τά ρεμπέτικα τής πρώτης περιόδου δέν ήταν όλα χασικλίδικα. Η διαφορά άνάμεσα στο παλιό και τό νεότερο ρεμπέτικο είναι προπάντων ψυχολογική και ποιοτική, κι όχι άπλως χρονολογική. Ό Ζεϊμπέκικος, παρόλο που μπορεί καμιά φορά να δίνει τήν εντύπωση ότι είναι χορός ταπεινός και ίκεσίας, είναι κατά βάση χορός αυτοαπολυτρωτικός κι εκστατικός, με περισσότερα διονυσιακά παρά όλλογώνεια στοιχεία. Τέλος, για να μην έπεκταθώ περισσότερο, τό «Χτυπώ νεκροί κι άνοίξετε με» είναι δημοτικό δίστιχο (έμφανίζεται συχνά στους άμανέδες) και δέν έχει καμιά σχέση με τούς ρεμπέτες, ούτε καθρεφτίζει τή νοοτροπία τους.

Μ.Φ. Δραγούμης,
Κοραή 7,
Κηφισία

ΚΑΙ Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗ ΜΑΣ κ. Ν. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ

Φοβάμαι ότι ό κ. Μ. Φ. Δραγούμης παρεξήγησε και παρερμήνευσε όλα όσα έγραφα για τό ρεμπέτικο τραγούδι. Διαφορετικά θα μπορούσε να διαφωνήσει με τίς άπόψεις μου, και οι διαφωνίες του θα ήταν σεβαστές, αλλά όχι με τό πνεύμα που διακατέχει τή δουλειά μου.

I. Πουθενά δέν άναφέρω και ούτε δέχομαι ότι τό σύνολο των δημιουργών του ρεμπέτικου είχαν «διεστραμμένη και άρρωστη ψυχή».

II. Είναι τουλάχιστον υπερβολικό, και μάλλον άτυχο, να λέει κανείς ότι τά γνωρίσματα, που χαρακτηρίζουν τούς ρεμπέτες, συναντιώνται σε όλους γενικά τούς άνθρώπους.

III. Η παράθεση σειράς κλασικών συνθετών, με πλούσια ψυχοπαθολογία, δέν πετυχαίνει τίποτε περισσότερο από

τό να υπερασπίζει και να ενισχύει τίς άπόψεις μου. Παράλληλα, βέβαια, βρίσκει σε άντίφαση με όσα ό ίδιος ό κ. Μ. Φ. Δραγούμης άναφέρει.

IIIα. Η καλλιτεχνική δημιουργία, πολλές φορές, είναι ή μετουσίωση, σε κοινά άποδεχτές φόρμες, άπαγορευμένων ροπών και ενστίκτων και ή ίκανοποίηση διαμέσου υποκατάστατων, τάσεων και όρμών, που άνάμεσά τους οι σεξουαλικές έχουν τή μεγαλύτερη σημασία.

IV. Όχι μόνο δέν είναι όποχρεωτικό, αλλά μάλλον είναι άδύνατο να συγκεντρώνει ένας ρεμπέτης όλη τή σημειολογία του ρεμπέτικου. Ότε πάλι, όσοι έμφανίζουν άνάλογα με τούς ρεμπέτες χαρακτηριστικά είναι ρεμπέτες.

V. Δέν έκανα ψυχογραφία ενός συγκε-

κριμένου ρεμπέτη, άλλα ανάλυση του ρεμπέτικου γενικά. Τά στοιχεία πού κατέγραψα αναβρίσκονται σκόρπια μέ διαφορετική κάθε φορά ποιοτική και ποσοτική έκφραση. "Αν θά έπρεπε νά έπισημάνω ένα κοινό χαρακτηριστικό όλων των ρεμπετών, θά έλεγα ότι αυτό είναι ή εξαρτητικότητα, άπόρροια τής άλυτης οίδιποδικής σχέσης.

VI. "Αναφορικά μέ τό πού γεννήθηκε τό ρεμπέτικο, έχω νά πώ τά παρακάτω. Μέχρι τό 1790 ό πληθυσμός τής Σύρας ήταν περίπου 4.000, στήν πλειοψηφία Έλληνες καθολικού θρησκευάτος, άποτέλεσμα τής Βενετσιάνικης κατοχής. "Ο πληθυσμός αυτός ζούσε στους λόφους τής "Ανω Χώρας και άσχολιόταν μέ γεωργικές εργασίες. "Η Ερμούπολη στά παράλια δημιουργήθηκε άπό πρόσφυγες άπό τά λοιπά Αιγαιοπελαγίτικα νησιά, στή διάρκεια τής Έπανάστασης του 1821. Τό 1828 άριθμούσε 14.167 κατοίκους. "Ηταν τό μεγαλύτερο έλληνικό λιμάνι μέ τήν άξιολογότερη έμπορική κίνηση. Τά πρώτα έλληνικά ναυπηγεία και έργοστάσια δημιουργήθηκαν στήν "Ερμούπολη, μαζί βέβαια μέ τήν πρώτη έλληνική άστική τάξη. Μέχρι τότε οι Έλληνες άστοί ζούσαν στό έξωτερικό (Κωνσταντινούπολη, Ρωσία, Αύστρια, Ρουμανία), κατά συνέπεια στή Σύρα δημιουργήθηκε τό πρώτο έλληνικό προλεταριάτο. "Ηταν οι καθολικοί τής "Ανω Χώρας πού τό πρώι κατέβαιναν νά εργαστούν στό λιμάνι τής "Ερμούπολης και τό βράδυ επέστρεφαν στά σπίτια τους. Καθώς ή Σύρα έγινε τό σταυροδρόμι άνάμεσα σέ άνατολή και δύση, σταθμός γιά τά καράβια πού έρχονταν άπό τήν Εύρώπη, τήν Αίγυπτο, τή Μαύρη Θάλασσα και τή Μέση "Ανατολή, δε-

χτηκε επιδράσεις διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων. Στό μουσικό χώρο ή δυτική μουσική γρήγορα υιοθετήθηκε άπό τήν άστική τάξη, ενώ ή εργατική τάξη του λιμανιού ανακάλυψε τίς δυτικές μουσικές επιδράσεις, τά άραβικά και μεσανατολίτικα μουσικά είδη μέ τή δημοτική παράδοση, πού έφεραν στή Σύρα οι πρόσφυγες άπό τήν ένδοχώρα, τήν Πελοπόννησο και τόν Πόντο. "Η έπιμειξία αυτών των στοιχείων δημιούργησε τό ρεμπέτικο τραγούδι.

VII. "Αν ό Μάνος Χατζιδάκις ήταν ό πρώτος ή άπό τους πρώτους πού έκφράστηκαν δημόσια μέ συμπάθεια γιά τό ρεμπέτικο τραγούδι, άς μή φιλονικούμε. "Ηταν ό σημαντικότερος και καθοριστικότερος.

VIII. "Από τό χειρόγραφο παραλείφτηκε ή λέξη «σχεδόν» στήν φράση «δλόκληρο, σχεδόν, τό ρεμπέτικο ήταν άρχικά χασικλίδικο». Δέν είναι δικό μου λάθος. Αυτό φαίνεται παρακάτω όταν σημειώνω ότι «Μιά πλειάδα τραγουδιών αναφέρεται στό χασίσι και στά άποτελέσματα τής χρήσης του». «Μιά πλειάδα τραγουδιών» δέν σημαίνει όλα τά τραγούδια.

IX. Δέν συμφωνώ ότι ή διαφορά είναι ψυχολογική. "Επιμένω, κι άς μου επιτραπεί νά έχω τή γνώμη μου, ότι δηλαδή ή διαφορά είναι χρονολογική, πολιτισμική άν θέλετε. (Παράδειγμα αναφέρω στην εργασία μου.)

X. Δέν συμφωνώ επίσης μέ τήν άποψη ότι ό ζειμπέκικος είναι χορός άυτοαπολυτρωτικός. "Απεναντίας πιστεύω ότι είναι χορός άυτοσαδομαζοχιστικός. (Θά ήθελα νά ύπενθυμίω τήν περίπτωση Κοεμτζή.) Γνώμη μου είναι ότι τό ρεμπέτικο τραγούδι δέν λειτουργεί άπολυτρω-

τικά, δέν προσφέρει κάθαρση, όπως π.χ. τό Μανιάτικο μοιρολόι, άλλα αντίθετα βυθίζει σαδομαζοχιστικά σ' ένα πλέγμα ένοχής πού όδηγεί προοδευτικά στήν άυτοκαταστροφή.

- "Εκεί πού πās μήν ζαναπās, τό κεφαλάκι σου θά φās

- "Εκεί πού πās νά 'ρχόμουνα κι άς μήν ζημερονόμουνα.

Τέλος θά 'θελα νά σημειώσω ότι δέν διεκδικώ τό άλάθτιο. Δέν Ισχυρίζομαι ότι έτσι είναι τά πράγματα, άλλα ότι μπορεί νά είναι και έτσι. "Αλλωστε ή εργασία μου στηρίζεται στήν ψυχαναλυτική θεωρία πού επιδέχεται πολλαπλές άντιρρήσεις. "Ο,τι παρουσίασα άποτελούν εισαγωγικές σημειώσεις. Περιορίστηκα σέ νύξεις. Οι παρατηρήσεις μου προέρχονται τόσο άπό τήν ανάλυση του ρεμπέτικου στίχου, όσο και άπό τήν ανάλυση περιπτώσεων πού είχαν ταυτοποιηθεί ποικιλοτρόπως μέ τους ρεμπέτες και τό ρεμπέτικο τραγούδι.

Δέν κρίνω αισθητικά τό ρεμπέτικο. Δέν άμφισβητώ τήν αισθητική του κατέλιψη, δέν κρίνω και πολύ περισσότερο δέν κατακρίνω (και ποιός θά είχε δικαίωμα νά τό κάνει) τους ρεμπέτες. "Αντίθετα τους βλέπω μέ έξαιρετική συμπάθεια. "Η εργασία μου ξεκινά άπ' αυτή τή συμπάθεια. Δέν διεκδικώ τίτλο ρεμπετολόγου. Είμαι ψυχίατρος και, άπ' τή μεριά μου, έδωσα τήν προσφορά μου. Οι εζήτημονες άς κρατήσουν ό,τι νομίζουν χρήσιμο και έποικοδομητικό, τά υπόλοιπα άς τά ξεχάσουν.

Νίκος Παπαγιάννης
Σκουφά 52,
"Αθήνα 135

Γκουστάβ Φλωμπέρ

Σαλαμπό

Μετάφραση: Γ. Βλάστος,
Επιμέλεια: Φρανσίσκα "Αρτίτσουκας

Ηριδανός

Φ. Σκότι Φιτζέραλντ

Δώθε άπ' τον
Παράδεισο

Ηριδανός

Τό Βιβλίο του "Ιώβ

Μετάφραση: Κ. Φυλιγγος

Ηριδανός